

**Časopis
Matic
moravské**

Supplementum 6

**Lichtenštejnové, Lichtenštejnsko
a Československo ve 20. století**

K VYDÁNÍ PŘIPRAVILI
TOMÁŠ KNOZ A PETER GEIGER

MATICE MORAVSKÁ V BRNĚ
ČESKO-LICHTENŠTEJNSKÁ KOMISE HISTORIKŮ
2013

PUBLIKACE VYŠLA S FINANČNÍ PODPOROU

Ministerstva zahraničních věcí České republiky

Ministerstvo zahraničních věcí
České republiky

ČASOPIS MATICE MORAVSKÉ

Vydala Matice moravská

Vedoucí redaktor Jiří Malíř

Zástupce vedoucího redaktora Libor Jan

Výkonný redaktor Pavel Pumpr

Členové redakční rady: Ivo Barteček, Zdeněk Beneš, Jiří Hanuš,
Bronislav Chocholáč, Tomáš Knoz, Jiří Kroupa, Milan Myška,
Josef Válka, Radomír Vlček, Aleš Zářický

Mezinárodní redakční rada – Advisory Board

Gary Cohen (Minneapolis), Marie-Elizabeth Ducreux (Paris),
Frank Hadler (Leipzig), Jan Harasimowicz (Wrocław), Roman Holec
(Bratislava), Dušan Kováč (Bratislava), Robert Luft (München),
Géza Pálffy (Budapest), Stanisław Pijaj (Kraków), László Szarka (Buda-
pest), Thomas Winkelbauer (Wien), Karl Vocelka (Wien),
Volker Zimmermann (Düsseldorf)

Česko-lichtenštejnská komise historiků (širší redakce svazku): Peter
Geiger (spolupředseda), Tomáš Knoz (spolupředseda), Eliška Fučíková,
Ondřej Horák, Catherine Horel, Johann Kräftner, Thomas Winkelbauer,
Jan Županič

Adresa redakce: 602 00 Brno, A. Nováka 1, Česká republika

e-mail: matice@phil.muni.cz

Vytisklo: Reprocentrum, a. s., Blansko

© Matice moravská a Česko-lichtenštejnská komise historiků, Brno 2013

ISSN 0323-052X

ISBN 978-80-87709-04-7

Předmluva

V souvislosti s navázáním diplomatických styků mezi Knížectvím Lichtenštejnsko a Českou republikou roku 2009 byla těmito státy založena společná Česko-lichtenštejnská komise historiků. Jejím úkolem je popsat historické vztahy mezi Českou republikou a předchozími státními útvary, které se v minulosti nacházely na jejím území, na jedné straně a knížecím rodem Lichtenštejnů, respektive Knížectvím Lichtenštejnsko na straně druhé, aby bylo možné dospět k porozumění dlouhým a složitým společným dějinám i k pochopení historie vzájemných vztahů.

Předkládané supplementum Časopisu Matice moravské obsahuje příspěvky ze čtvrtého workshopu pořádaného Česko-lichtenštejnskou komisí historiků pod názvem *Knížecí dům Lichtenštejnů, stát Lichtenštejnsko a Československo ve 20. století*, který se konal ve dnech 26.–28. dubna 2013 v Clam-Gallasově paláci v Praze. Tímto svazkem je završena řada publikací z celkem čtyř workshopů (*Místa lichtenštejnské paměti, Lichtenštejnové: kontinuity – diskontinuity, Lichtenštejnové a umění a Lichtenštejnové, Lichtenštejnsko a Československo ve 20. století*), publikovaných v české jazykové mutaci jako supplementa Časopisu Matice moravské a v německé jazykové verzi jako řada sborníků vydávaných ve Vaduzu Historickým spolkem pro dějiny Knížectví Lichtenštejnsko.

V předkládaném svazku jsou obsaženy výsledky výzkumu složitých vzájemných vztahů ve 20. století, jež se prakticky dotýkají i žhavé současnosti a jež v sobě odrážejí veškeré dějinné zvraty a přelomy naší doby. První světová válka, rozpad rakouského soustátí a konec jeho monarchické vlády přinesly jako jeden z následků pozemkovou reformu v nově vytvořené Československé republice, jež znamenala mimo jiné ztrátu více než poloviny dosavadního pozemkového majetku lichtenštejnského knížecího rodu a také diplomatické neuznání porýnského Knížectví Lichtenštejnsko ze strany Československé republiky. Situace se v tomto směru změnila až v červenci roku 1938, po dokončení pozemkové reformy. Již krátce nato, v září roku 1938, však došlo k podepsání mnichovského diktátu, k odtržení pohraničního území Československé republiky a k jeho připojení ke Třetí říši. V březnu 1939 vpochodovaly Hitlerovy oddíly do Prahy. V přelomových letech 1938–1941 se Lichtenštejnové neúspěšně pokusili prosadit zrušení části pozemkové reformy ze strany německé okupační moci, což by znamenalo také jistou restituci jejich majetků na území Protektorátu a Říše.

Roku 1945, po obnovení Československé republiky v jejích předválečných hranicích (s výjimkou území Podkarpatské Rusi), došlo prostřednictvím série prezidentských dekretů k označení obyvatel německé a maďarské národnosti, s výjimkou aktivních antinacistů, za zrádce, k jejich vysídlení z území Československa a ke konfiskaci jejich majetku.

Za Němce byli označeni také všichni příslušníci lichtenštejnského rodu a obyvatelé Československa s lichtenštejnským státním občanstvím. Jejich zdejší majetek byl konfiskován bez nároku na odškodnění. To se vedle knížete týkalo celkem sedmi příslušníků lichtenštejnského rodu a třiceti dalších lichtenštejnských občanů. Mezi Knížectvím Lichtenštejnsko a Československou republikou nedošlo k vzájemnému uznání a navázání diplomatických vztahů. Tento stav se nezměnil ani po komunistickém převratu v Československu roku 1948 a jistou dobu přetrvával také po sametové revoluci v roce 1989, respektive po vzniku samostatné České republiky v roce 1993. Zásadním sporným bodem zůstávalo téma majetkových konfiskací. Po nejrůznějších peripetiích byly vzájemné vztahy navázány teprve roku 2009, přičemž řešení případných sporných otázek bylo svěřeno dvoustranně jmenované komisi historiků.

Témata právě vydávaného svazku se koncentrují na problematiku 20. století, mnohdy se však musí vracet i poměrně hluboko do minulosti. Čtenářům jsou v něm předkládány výsledky bádání, které mohou přispět k pochopení složitých česko-lichtenštejnských vztahů. Jednotlivé příspěvky přinášejí konkrétní fakta, ale zároveň vypovídají také o politických postojích v různých obdobích, o názorech a argumentaci nejrůznějších aktérů, reakcích na napjatou situaci, průnicích práva a moci, spravedlnosti a zrady nebo o historicky daných pocitech křivdy a předsudcích, které určovaly postup nositelů moci a propojovaly mnohdy jednání konkrétních aktérů ve 20. století až s historickou epochou bitvy na Bílé hoře. Výzkum studentů historie a sociologie Masarykovy univerzity věnovaný analýze názorů lidí na česko-lichtenštejnské vztahy, který byl proveden na vánočních trzích v Lednici a ve Valticích v prosinci roku 2012, ostatně odhalil, že mnohé z toho, co bylo konstatováno, přetrvává do současnosti.

Poděkování za podíl na přípravě vydání české jazykové mutace předkládaného svazku náleží hlavnímu organizátorovi workshopu Janu Županičovi i spolupracujícím institucím: Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (Michal Stehlík), Archivu hlavního města Prahy (Václav Ledvinka) a Matici moravské (Jiří Malíř, Bronislav Chocholáč, Jan Dvořák, Dan Šlosar), dále překladatelům jednotlivých příspěvků v čele s Pavlem Mašarákem (dále Tomáš Knoz, Petra Melicharová, Jiří Knap, Thomas Krzenck, Petra Sojková), recenzentům (především Jan Županič, Ondřej Horák, Václav Horčíčka, Tomáš Dvořák) i pracovníkům tiskárny Reprocentrum, a. s., Blansko.

P Ř E D M L U V A

Německá jazyková verze tohoto svazku vyšla ve Vaduzu roku 2013 pod názvem *Das Fürstenhaus, der Staat Liechtenstein und die Tschechoslowakei im 20. Jahrhundert*.

Peter Geiger – Tomáš Knoz
Brno, prosinec 2013

Jan Županič

Úvodem: Lichtenštejnové a dějinné zlomy 20. století*

Introduction: the Lichtensteins and the historical breaks of the 20th century

The Czech public was, unfortunately, indifferent to Liechtenstein's history for a very long time. The Principality of Liechtenstein was known as a tax haven and a financial centre sought out by an increasing number of Czech companies. A breakthrough came in the year 2009 when the ministers of Foreign Affairs of the Principality of Liechtenstein and the Czech Republic signed a declaration on the establishment of diplomatic relations between the countries and a memorandum of future cooperation.

Key words: the Principality of Liechtenstein, the Czechoslovak Republic, the Czech Republic, diplomatic relations

Dějiny Lichtenštejnska jsou bohužel i dnes poměrně na okraji zájmu české veřejnosti. Tato země se do obecného povědomí zapsala (ovšem ne zcela zaslouženě) jako daňová oáza a finanční centrum, vyhledávané stále větším počtem českých firem. Znalosti o historii této země jsou téměř mizivé, informace o samotné panovnické dynastii (mnohdy ideologicky silně podbarvené) se pak většinou omezují na období třicetileté války, rezidence rodu na jižní Moravě a na restituční nároky knížete Hanse Adama II., zmiňované občas v českých médiích. Aktivity rodu v první polovině 20. století a konfiskace majetku po roce 1945 jsou přitom dávány do souvislosti se sudetskou otázkou a jen málokdo dokáže odlišit zájmy a postoje lichtenštejnské dynastie od pozic ostatního německy mluvícího obyvatelstva meziválečného Československa. Jak navíc ukázaly nedávné prezidentské volby v České republice, je tzv. sudetoněmecká karta stále silným argumentem některých politiků, kteří tímto způsobem uměle vytvářejí pocit ohrožení a hrozby v podobě rozkrádání státního majetku. Otázka restitucí (především šlechty a katolické církve) totiž u velké části české veřejnosti naráží na většinou podvědomý odpor, který je v mnoha ohledech důsledkem české radikálně-liberální politiky druhé poloviny 19. století a také postoje první československé republiky k oběma výše zmíně-

---

* Tato studie vznikla v rámci výzkumného záměru PRVOUK P12 Historie v interdisciplinární perspektivě.

ným oporám zaniklé rakousko-uherské monarchie. Do tohoto stereotypu zapadá i náhled velké části české veřejnosti na Lichtenštejny jako rozhodné spojence habsburského domu, jako rod bytostně spjatý s podunajskou monarchií, který si ve zlomové době druhé poloviny 19. a počátku 20. století nenašel cestu do českého národního tábora, stál na straně německví a byl po druhé světové válce stejně jako ostatní českoslovenští Němci potrestán konfiskací jmění a odsunem.

Jen málokdo přitom tuší, že od počátku 18. století byli Lichtenštejnové vládci samostatného knížectví v rámci Svaté říše římské, které se po jejím rozpadu stalo suverénním státem. Příslušníci rodu v důsledku toho zaujali pozici svrchovaných panovníků, rovnocenných (alespoň formálně) s ostatními evropskými vladaři. Zvláštností ale bylo, že se jejich hlavní mocenská a majetková základna nenacházela v alpském knížectví, ale v habsburské monarchii, konkrétně na území českých zemí a Dolních Rakous, odkud také knížeti plynula hlavní část příjmů. Po rozpadu podunajské monarchie měla právě tato skutečnost na vývoj československo-lichtenštejnských vztahů zásadní vliv.

Jedněmi z hlavních rysů Československé republiky, zrozené roku 1918, byly rozhodný protihabsburský postoj, snaha po zúčtování s minulostí a úsilí odstranit staré křivdy a bezpráví, mezi které nový režim počítal i hierarchické (byť po roce 1848 jen v titulární rovině přetrvávající) uspořádání společnosti, vycházející z existence šlechtických titulů. Vyrovnání se s minulostí a tzv. národní revoluce v Československu navíc probíhaly pod heslem odčinění porážky českých stavů Habsburky na Bílé hoře roku 1620, o kterou se Lichtenštejnové významně zasloužili. Prostředkem se přitom měla stát pozemková reforma, jež by definitivně zlomila mocenské postavení šlechty. Navíc měla vyřešit i rostoucí hlad rolníků po půdě, a zabránit tak radikalizaci této složky společnosti, která mohla přerůst v sociální nepokoje, a navíc v národnostně smíšených oblastech posílit pozice československého národa vůči menšinám, zejména Němcům. Československá pozemková reforma sice nebyla nijak radikální, zato však důkladná. V případě celkové rozlohy zabrané půdy šlo o druhou (po Rumunsku) a s ohledem na její poměr k celkové výměře pak o třetí (po Lotyšsku a Estonsku) největší akci tohoto typu v Evropě. Pozemková reforma samozřejmě představovala i politikum, protože v důsledku významně posílila pozici agrární strany, která po celou meziválečnou éru představovala jednu z nejpevnějších opor politického systému Československa.

Zabrání půdy knížeti z Lichtenštejna však představovalo zvláštní problém, a to nejen s přihlédnutím k rozsahu majetku a k postavení rodu, ale i z právně-historického hlediska. Realizace pozemkové reformy na knížecích statcích navíc zásadním způsobem ovlivnila postoj Prahy k Vaduzu. Protože tehdejší kníže Jan II. proti reformě ostře protestoval a hledal oporu v zahraničí, odmítlo Československo uznat suverenitu Lichtenštejnského

knížectví, a tím panovnickou pozici knížete. Z celkové rozlohy více než 160 000 hektarů postupně československý stát převzal cca 91 500 hektarů, jejichž hodnotu Lichtenštejnové odhadovali na 656 milionů Kč. Vzhledem ke stanoveným výkupním cenám však Československo rod odškodnilo jen necelými 150 miliony Kč, ze kterých bylo do vzniku protektorátu v březnu 1939 vyplaceno přibližně 111,5 milionu Kč.

Teprve druhá světová válka tak dynastii přinesla – ovšem vedle závažných starostí o udržení nezávislosti alpského knížectví – také jistou šanci na zvrát těchto poměrů. Rozhovory o odškodnění za ztráty způsobené pozemkovou reformou byly s Prahou zahájeny již po normalizaci vzájemných vztahů v červenci 1938. Po mnichovské krizi a odstoupení Sudet ovšem Lichtenštejnové využili zásadního oslabení Československa a nadále vedli rozhovory přímo s Němci. Sledovat průběh těchto jednání je možné bohužel jen z menší části, protože příslušné archivy byly za války buď částečně, nebo zcela zničeny. Jednání o restituci nakonec skončilo na mrtvém bodě, mimo jiné i kvůli nedůvěře velké části vlivných nacistů k aristokracii. Němci navíc knížeti Františku Josefovi II. nevěřili a opakovaně jej kritizovali za vstříčný postoj vůči českým zaměstnancům, kvůli kterým se čas od času dostal i do otevřeného konfliktu s okupanty.

Zásadní přelom v historii vzájemných vztahů ale představovalo osvobození Československa a zejména vyhlášení tzv. Benešových dekretů. Přestože Lichtenštejnové disponovali lichtenštejnským občanstvím, byli na základě svého přihlášení se k německé mateřské řeči (stejně jako německojazyční Švýcaři a Rakušané) označeni za Němce a jejich majetek propadl konfiskaci. Zatímco ovšem příslušníkům druhých dvou národů Československo po jisté době vyplatilo odškodnění (v případě Rakušanů ovšem spíše symbolické), boj rodů Lichtenštejnů (a také československých Lichtenštejnců) byl marný.

Po převzetí moci komunisty v únoru 1948 se vztahy mezi Lichtenštejnskem a Československem ocitly na bodu mrazu. Praha neakceptovala pokus Švýcarska, které se snažilo zastupovat lichtenštejnské zájmy na území Československa, a nic nezměnila ani československo-německá smlouva z roku 1973, jež normalizovala vzájemné vztahy. O lichtenštejnských nárocích a navázání diplomatických vztahů mezi Prahou a Vaduzem se totiž vůbec nezmiňovala.

Situace se začala měnit teprve po rozpadu komunistického bloku a pádu moci komunistické strany v Československu roku 1989. Nadějný začátek však záhy zpochybnily majetkové spory, protože Lichtenštejnsko v roce 1991 protestovalo proti zahrnutí bývalého majetku dynastie do privatizace. Zásadní přelom přinesl teprve rok 2009, kdy lichtenštejnská ministryně zahraničních věcí Aurelia Frick podepsala se svým českým partnerem Janem Kohoutem prohlášení o navázání diplomatických styků a memorandum o budoucí spolupráci. Přestože ministryně během svého

jednání v Praze zdůraznila, že se rod Lichtenštejnů nevzdává svých majetkových nároků vůči České republice, znamenala tato událost zásadní mezník v dějinách vzájemných vztahů, který skýtá naději na smírné vyřešení i ostatních, dosud otevřených problémů.

Einführung: das Haus Liechtenstein und die historische Wende des 20. Jahrhunderts

Die Geschichte des Fürstentums Liechtenstein stand nur am Rande des Interesses der tschechischen Öffentlichkeit. Ins allgemeine Bewusstsein wurde dieses Land als Steueroase und als das von einer immer größeren Zahl tschechischer Firmen aufgesuchte Finanzzentrum gebracht. Die Kenntnisse über die Geschichte dieses Landes waren fast null, die Informationen über das Herrscherhaus wurden dann meistens auf die Zeit des Dreißigjährigen Krieges, auf die Sommerresidenzen der Familie in Südmähren und auf die ab und zu in den tschechischen Medien erwähnten Ansprüche des Fürsten Hans-Adam II. beschränkt. Die grundsätzliche Änderung brachte erst das Jahr 2009, als Tschechien und Liechtenstein eine Erklärung zur Aufnahme diplomatischer Beziehungen und ein Memorandum über die zukünftige Zusammenarbeit unterzeichneten.

Majetkové proměny a pozemková reforma

Christoph Maria Merki

Proměny majetkové držby: od statkáře k soukromému bankéři

The changes in possession: from a farmer to a private banker

In the first part of the 20th century the Liechtensteins had to come to terms with one of the greatest catastrophes in their history – the loss of all property in the Czech Lands, part of which they had held since the mid-13th century. They however overcame those losses with the aid of their industriousness and perseverance, and nowadays once again belong to the most successful noble families in Europe. Its role also played the private banking, which replaced the former focus on forestry and which the Liechtensteins chose as a primary area of their economic interest. The principality, which received them so willingly after their flight from Moravia, also played no meagre role in their renewed ascent.

Key words: the Liechtensteins, dispossession, confiscation, economy, forestry, banking

Zlomy a kontinuity ve vývoji lichtenštejských držav

Lichtenštejnové náleží k nejstarším šlechtickým rodům v Evropě a zároveň k těm nemnohým, které vzkvétají i dvě stě let po francouzské revoluci. V malém knížectví s rozlohou pouhých 160 km², které zároveň nese jejich jméno a vděčí jim za svoji existenci, mají Lichtenštejnové až do dnešních dnů velký politický vliv. Jsou ovšem nejen politicky vlivní, ale tamějším obyvatelstvem také velmi pozitivně hodnocení. Jejich majetek bývá odhadován na několik miliard švýcarských franků.¹

---

1 Kníže Hans Adam II. z Lichtenštejna náleží k deseti nejbohatším osobám ve švýcarsko-lichtenštejnské měnové unii. Ekonomický časopis *Bilanz*, který uveřejňuje seznam těchto osob, oceňuje jeho současný majetek na 7 až 8 miliard švýcarských franků. Srov. *Die zehh reichsten der Reichsten*. Bilanz. Das Schweizer WirtschaftsMagazin, 29. 11. 2013 [online]. Dostupné z: <http://www.bilanz.ch/bildergalerie/die-zehh-reichsten-der-reichsten> [cit. 12. 12. 2013]. Majetek se skládá ze soukromé rodinné banky LGT, uměleckých sbírek, několika paláců ve Vídni, polních a lesních pozemků v Rakousku a majetku amerického producenta osiva Rice Tec. Tyto odhady musí být samozřejmě vnímány s určitou opatrností. Majetek knížete není k dispozici v likvidní formě, nýbrž je obsažen v uváděných uměleckých dílech, nemovitostech a v podnikání. Především ale nenáleží výhradně knížeti samotnému, nýbrž je vložen do rodinné nadace. Kromě jejich správců není přítom nikdo schopen říci, jak je lichtenštejnský rod uvnitř organizován, a tedy k jakým finančním úmlouvám, smlouvám a dohodám uvnitř této velké rodiny, která zahrnuje několik desítek mužských členů, v současnosti dochází. Komplikujícím prvkem je v případě Hanse Adama II. také propojení jeho

Zatímco po několik století se majetkové poměry rodu Lichtenštejnů jako vládnoucí dynastie vyvíjely bez výraznějších znaků diskontinuity, v průběhu 20. století zaznamenaly dramatické zlomy. Nejprve přišli Lichtenštejnové v důsledku pozemkové reformy, která probíhala ve dvacátých a třicátých letech v nově vzniklé Československé republice a byla jen v malé míře kompenzována, o majetky rovnající se 915 km² půdy. Po druhé světové válce pak museli bez náhrady vyklidit i své zbývající pozemkové majetky, ležící východně od železné opony; v tomto případě šlo o zbývajících 690 km² pozemkové plochy. Na rozdíl od jiných vyhnanců německé řeči našli bez problémů svou novou vlast. Byli přijati v knížectví nacházejícím se jižně od Bodamského jezera. Právě zde také zaznamenali ve druhé polovině 20. století pozoruhodné znovunabytí majetku, ovšem již ne jako velkostatkáři, kterými byli ještě ve druhé polovině 19. století, ale především jako soukromí bankéři.

Předkládaný článek se pokouší ve stručném přehledu zaznamenat zmiňované césury a kontinuity týkající se lichtenštejnského pozemkového vlastnictví od 19. století k současnosti.

Dějiny moravského úspěchu: vývoj pozemkového majetku do první světové války

Lichtenštejnové pocházejí z Bavorska, odkud na prahu vrcholného středověku přišli na území v okolí Vídně. Od poloviny 13. století sídlili také v severovýchodním cípu Dolních Rakous a rovněž na panstvích rozkládajících se na jihu Moravy. V polovině 16. století prožili Lichtenštejnové hlubokou krizi, kvůli které přišli o své dosavadní hlavní sídlo – panství Mikulov. V druhé polovině 16. století nicméně zaznamenali pozoruhodný návrat k ekonomické i společenské prosperitě. Z původně více méně nevýznamného panského rodu se stal vlivný knížecí rod. V návaznosti na rozvoj císařského absolutismu se Lichtenštejnům podařilo především v moravské části svých držav vybudovat svébytnou mocenskou pozici. V období mezi lety 1590 a 1710 se rozsah jejich držav zdesetinásobil (srov. tabulku 1).

---

rolí hlavy podnikání a hlavy státu, což ztěžuje provedení jakékoliv bilance. Několik zamyšlení na toto téma viz in M e r k i , Christoph Maria: *Wirtschaftswunder Liechtenstein*. Die rasche Modernisierung einer kleinen Volkswirtschaft im 20. Jahrhundert. Vaduz – Zürich 2005, s. 218–230.

Tabulka 1: Rozsah lichtenštejnských držav v letech 1590–1710²

rok	celkový rozsah	z toho na Moravě	z toho v Čechách	z toho v Rakousích
1590	175 km ²	17 %	0 %	83 %
1610	642 km ²	78 %	0 %	22 %
1630	1 422 km ²	71 %	19 %	10 %
1670	1 494 km ²	73 %	18 %	9 %
1710	1 748 km ²	74 %	17 %	9 %

V 18. a 19. století Lichtenštejnové své statky udržovali ve více či méně stabilním rozsahu. Někdy o některý statek přišli, když se stal součástí věna příslušnice rodu, jindy zase podobným způsobem nějaký statek nabyli, popřípadě se jim podařilo opětně získat některou ze svých původních držav. Od roku 1723 disponovali stálým křeslem na říšském sněmu, a byli proto vnímáni jako součást nejvyšší říšské aristokracie. V roce 1806 se jejich malé knížectví stalo suverénním státem a tím se – minimálně de iure – dostalo na srovnatelnou úroveň s Pruskem. Lichtenštejnové se sociálně srovnali s Wittelsbachy nebo s Habsburky. Rakouský císařský rod tuto skutečnost minimálně nepřímo uznal roku 1903, kdy udělil svůj souhlas se sňatkem arcivévodkyně Alžběty Amálie Rakouské (1878–1960) s princem Aloisem z Lichtenštejna (1869–1955), otcem pozdějšího knížete Františka Josefa II.³

Z hospodářského úhlu pohledu nepůsobili Lichtenštejnové v průběhu 19. století nijak zvlášť inspirativně. Po revoluci roku 1848 se veškerá někdejší panství na území habsburské monarchie stala běžným nemovitým majetkem. Také na lichtenštejnských državách byli sedláci za finanční náhradu propuštěni z poddanství. Kapitál, který Lichtenštejnové tímto způsobem získali, byl využit k modernizaci jejich zemědělských a lesnických podniků. Finance nicméně nevěložili do nadějných oborů, jakými byly cukrovarnictví nebo podnikání v rozvoji železnice. Projevila se také jejich dlouhodobá, takřka absolutní závislost na geografickém prostoru Moravy, jež se v budoucnu měla ukázat jako fatální. Lichtenštejnská primogenitura koncentrovala své majetky prakticky výhradně v zemích (někdejší České koruny, pouze pro vedlejší rodové větve byly zřízeny majoráty také

2 Jde o latifundie všech příslušníků rodu (lenního i alodiálního charakteru), a to bez Slezska. Uher a panství Vaduz-Schellenberg. Tabulka je závěrem probíhajícího bádání. Viz M e r k i, Christoph Maria: *Liechtensteinische Güter und Rechte in Böhmen, Mähren und Schlesien vom Spätmittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. Zur Besitzgeschichte der grenzüberschreitenden Dynastie Liechtenstein. In: týž – Löffler, Josef: *Das Haus Liechtenstein in den böhmischen Ländern vom Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert – Güter, Rechte, Verwaltung*. Vaduz 2013, s. 9–167.

3 K tomu podrobně Ž u p a n i ě, Jan: *Das Haus Liechtenstein in Österreich-Ungarn*. Zur Frage der souveränen Stellung eines aristokratischen Geschlechts. In: *Liechtensteinisch-Tschechische Historikerkommission* (ed.): *Liechtensteinische Erinnerungsorte in den böhmischen Ländern*. Vaduz 2012, s. 73–82.

v jiných zemích monarchie, jmenovitě v Dolních Rakousích, v Korutanech a ve Štýrsku.

Pozemkové vlastnictví Lichtenštejnů zůstávalo však i nadále významným fenoménem. Jen na Moravě a ve Slezsku zaujímal fideikomis vládnoucího knížete celkem 1 264 km² půdy. Na této ploše, která je srovnatelná asi s polovinou současného Lucemburska, bylo rozmístěno celkem 15 pivovarů, 82 poplužní dvory, 114 vlastních kostelů, 17 cihelen, 21 zámek a jedna továrna.⁴⁵

Těžištěm hospodářského působení Lichtenštejnů bylo lesnictví. Těžba dřeva byla nicméně v období kolem poloviny 19. století na ústupu a její výnosy neustále klesaly. Roku 1905 vlastnili Lichtenštejnové ve všech korunních zemích habsburské monarchie a v porýnském Lichtenštejnsku lesy o celkové rozloze 1 266 km², což představovalo 1,7 % celkové rozlohy lesů v podunajské monarchii. Lichtenštejnové tak náleželi k největším vlastníkům lesů v měřítku celé Evropy. Správa tohoto obrovského lesního hospodářství byla svěřena Knížecímu lesnímu ředitelství v Olomouci. Roku 1905 v jeho kancelářích pracovalo celkem 736 osob, z toho 143 lesníci a 474 hajní.⁶

Lichtenštejnové patřili k největším pozemkovým vlastníkům pozdní habsburské monarchie. Na vrcholu žebříčku vlastníků polností a lesů stál kníže Esterházy, který disponoval pozemky o rozloze 2 435 km². Následoval kníže Schwarzenberg s 2 070 km² a třetí pozici zaujímal právě Lichtenštejnové, a to díky celkové rozloze 1 843 km². Po těchto třech vlastnících pozemků z řad knížat – odhlédnuto od speciálního případu arciknížecích lesů – následuje ve zmiňovaném žebříčku velká mezera, za níž figurují další velkostatkáři. Také koncentrace majetku zmiňovaných tří knížecích vlastníků přitom byla geograficky diferencována. Esterházyové dominovali v Uhrách, Schwarzenbergové v Čechách a Lichtenštejnové na Moravě.⁷

Z lichtenštejnského pozemkového vlastnictví v celkovém rozsahu 1 843 km² tvořily celkem 1 388 km² lesy, zbytek byl naproti tomu využí-

4 Nárok lichtenštejnských pozemkových pánů na finanční odškodnění ze strany jejich někdejších poddaných na Moravě a ve Slezsku a ze strany země činil 2,82 milionu zlatých (spočítáno na základě práce Weber, Heinrich Cesar: *Die Landgüter Mährens und Schlesiens nach ihren resp. Besitzern und Cultursflächen*. Ein Beitrag zur Statistik der beiden Länder. Brünn 1857). Zlaté konvenční měny jsou přepočítány na rakouské zlaté.

5 Vypočítáno na základě údajů z publikace Procházka, Johann F.: *Mährens und Schlesiens land- und lehentäflicher Grundbesitz*. Auf Grundlage authentischer Daten bearbeitet. Prag 1881. K tomu je ještě nutné připočítat pozemkový majetek boromejské linie Lichtenštejnů, který byl k roku 1881 odhadnut na 184 km².

6 *Beschreibung der zum Fürst Johann von und zu Liechtenstein'schen Forstamte Rattay an der Sazawa gehörigen Reviere Thiergarten und Miroschowitz, für die Exkursion am 10. Juli 1905 anlässlich der 57. General-Versammlung des Böhm. Forstvereines in Kolin*. Prag 1905, s. 40. K otázce rozlohy lesů v habsburské monarchii Sandgruber, Roman: *Österreichische Agrarstatistik 1750–1918*. Wien 1978, s. 103.

7 Von Medinger, Wilhelm: *Grossgrundbesitz, Fideikommiss und Agrarreform*. Wien – Leipzig 1919, s. 33.

ván zemědělsky. Celkem 30% zemědělské plochy bylo obhospodařováno ve vlastní režii a ostatní pozemky tohoto druhu byly dány do pachtu. V majetkovém schématu absolutním způsobem dominovala Morava. Majetek ležící v této zemi zahrnoval 1 090 km², což představovalo 5% celkové rozlohy země.⁸

Zhodnocení vývoje dynastie Lichtenštejnů v 19. století vyznívá nejednoznačně. V sociálním a politickém ohledu dosáhl lichtenštejnský rod vrcholu svých dějin, tedy pozice, která mohla dále spět pouze k roli suverénního vládce. Na druhé straně schází jasná odpověď na otázku týkající se signálů – patrných již v 19. století – možného ohrožení lichtenštejnského pozemkového majetku v zemích České koruny, jež vyplývalo z orientace Lichtenštejnů na málo perspektivní hospodářské obory a také z přílišné koncentrace lichtenštejnských majetků do malého geografického prostoru. Nechali se Lichtenštejnové oslnit svým sociálním vzestupem daným novým příbuzenstvím s bavorskou i rakouskou vládnoucí dynastií a ukvapeně následovali model velkostatkářského knížecího rodu s intencí boží vůle a časově neomezené perspektivy? Možná.

Ztráta lichtenštejnského pozemkového majetku ve dvacátých, třicátých a čtyřicátých letech 20. století

S rozpadem podunajské monarchie roku 1918 ztratily lichtenštejnské statky ochranu ze strany státu. V pozemkové reformě, jež měla posílit české a slovenské sedláky, zasadil nový československý stát ránu všem držitelům velkých pozemkových majetků. Lichtenštejnové museli mezi lety 1919 a 1938 za vcelku nepatrné odškodnění, odpovídající přibližně pětině skutečné ceny, odevzdat 915 km² země.⁹ To činilo přibližně 5% z půdy vyvlastněné československým státem.¹⁰

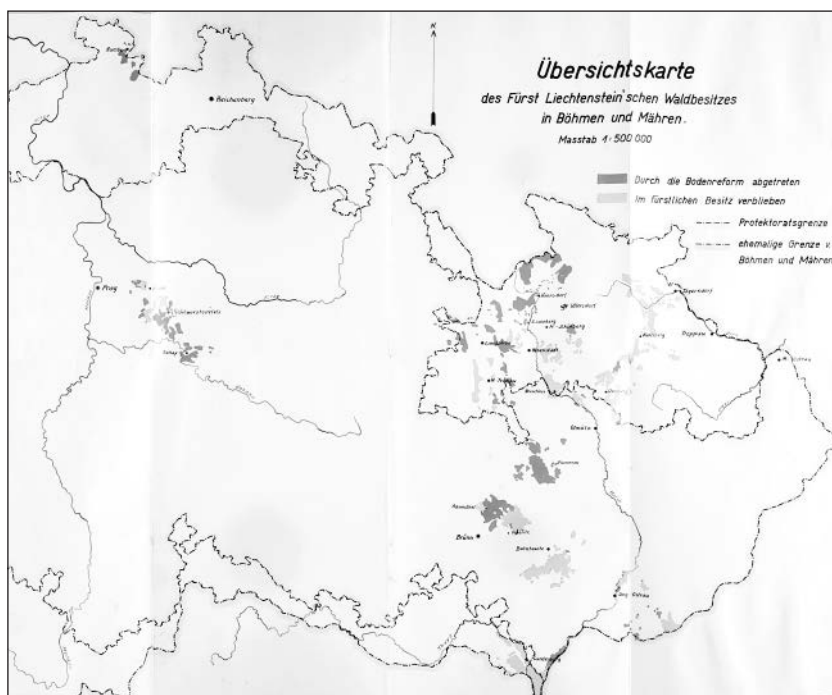
Vyvlastnění, jež byla realizována ve dvacátých a třicátých letech 19. století, se týkala především zemědělsky využívané půdy. Lichtenštejnům z ní do roku 1938 zůstaly pouze zbytkové statky přináležející k jednotlivým poplužním dvorům. Při pohledu na mapu vyvlastnění přitom nelze jednoznačně postihnout logiku, s níž bylo k tomuto aktu přistupováno (srov.

8 Tamtéž, s. 33–39. Medinger se při výpočtu rozlohy Lichtenštejnského knížectví zmýlil, protože je osobně nikdy nenavštívil.

9 Sammlungen des Fürsten von Liechtenstein, Hausarchiv (SLHA), Familienarchiv (FA), kart. 647, Memorandum über die Frage der Enteignung Fürst Liechtenstein'schen Grundbesitzes in der Tschechoslowakei, s. 2–3. Z uvedených 915 km² celkové rozlohy šlo o 585 km² lesa a 330 km² zemědělské půdy.

10 Do konce roku 1935 bylo v celém Československu vyvlastněno celkem 1 765 483 ha půdy. Srov. von Liechtenstein, Alois: *Die Durchführung der tschechischen Agrarreform in dem Fürst Liechtenstein'schen Waldbesitz in ihrer sozial-ökonomischen und betriebswirtschaftlichen Auswirkung*. Diplomarbeit, Technische Hochschule Dresden. Tharandt 1941, s. 3. Uloženo in SLHA, FA, kart. 647.

obr. 1). Nelze říci, že by Lichtenštejnové museli přednostně odevzdávat ty pozemkové majetky, které se nacházely v pohraničí, majetky s česky či německy mluvícím obyvatelstvem, anebo majetky získané po bitvě na Bílé hoře.

Obr. 1: Přehledná mapa zachycující lesy v majetku knížecího rodu Lichtenštejnů v Čechách a na Moravě přibližně z roku 1942; tmavě šedá: pozemky vyvolastněné na základě pozemkové reformy, světle šedá: pozemky vyvolastněné po druhé světové válce (SLHA, FA, kart. 647; foto Sammlungen des Fürsten von Liechtenstein)

Roku 1945, po pádu Třetí říše, byl Lichtenštejnům ze strany československého státu bez nároku na odškodnění zabaven i zbytek majetku, který se dosud nacházel v jejich rukou. Viděno perspektivou procesu vyvlastňování a konfiskací, měli nejspíše Lichtenštejnové již v meziválečném období prodat co největší množství svého pozemkového majetku, a to navzdory nízkým cenám, které určovala tehdejší politika československého státu. Knížecí rod nicméně v tomto období ještě nebyl připraven učinit krok, který by znamenal stržení všech mostů k Moravě a převedení veškerého kapitálu do budoucí vlasti, tedy do Vaduzu. Na to byli Jan II. (1840–1929)

a František I. (1853–1938) – již zestárlí bratři stojící v meziválečném období na čele knížecího domu – příliš svázáni se zanikající „Kakánií“ jako svojí vlastní, než aby se s ní mohli tímto způsobem dobrovolně rozloučit.

Po druhé světové válce zaplatila německá menšina v Československu za hrůzovládu v období protektorátu vyhnáním. Opíraje se o prezidentské dekrety, zabavil československý stát veškerý německý majetek. Argumentaci knížete, že by se na něj jako na hlavu cizího státu vůbec neměly vyvlastňovací dekrety vztahovat, československé orgány nevzaly v úvahu.¹¹ Rozsah pozemkového vlastnictví, které Lichtenštejnové v letech 1945–1946 ztratili, se odhaduje na 690 km². K tomu je nutné připočítat část soukromého majetku knížete, jenž nebyl včas odvezen do Lichtenštejnska nebo do Rakouska. Bez náhrady byly vyvlastněny také průmyslové podniky, jež se nacházely na československém území.¹² Jedním škrtnutím pera tak bylo ukončeno sedm století dějin Lichtenštejnů na Moravě.

Už vyvlastnění z dvacátých a třicátých let 20. století nastolila otázku po perspektivě pozemkového vlastnictví na území Československa a zároveň Lichtenštejnům znemožnila prakticky jakékoliv příjmy ze zemědělské půdy. Ti se alespoň pokusili finance získané odškodněním bezpečně uložit, tzn. převést je do Lichtenštejnska, tedy do měnově stabilní zóny švýcarského franku. Proměny se týkaly nejen pozemkového majetku, ale ohrožen byl i institut fideikomisu, který Lichtenštejnové zhodnocovali po dobu delší než tři století. V červenci roku 1924 prohlásilo Československo veškeré fideikomisní statky ležící na svém území za zrušené. Lichtenštejnové na toto nařízení reagovali protiopatřením. Svůj fideikomis, který se nacházel na území Československa, se pokusili převést na privátní vlastnictví vládnoucího knížete.¹³ Aby obešli vysoké dědické daně platící v Československu, změnili Lichtenštejnové také své dosavadní nástupnické principy a generace Janova synovce Aloise byla přeskočena.¹⁴ Právě v důsledku tohoto opatření mohl knížecí úřad po smrti Františka I. roku 1938 převzít jeho prasynovec druhého stupně František Josef II. Jako svého druhu nástupce někdejšího fideikomisu byla v únoru roku 1929 založena nadace, jež měla v budoucnu sloužit k zaopatření příslušníků lichtenštejnského rodu. Tento rodinný fond byl založen na principech lichtenštejnského práva. To

11 K tomu Horčíčka, Václav: *Die Tschechoslowakei und die Enteignungen nach dem Zweiten Weltkrieg*. Der Fall Liechtenstein. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 58, 2010, Heft 5, s. 413–431; t ý ž: *Einige grundlegende Probleme des Wirkens der Familie Liechtenstein in den Böhmischen Ländern während des Zweiten Weltkrieges*. In: Liechtensteinisch-Tschechische Historikerkommission (ed.): *Liechtensteinische Erinnerungsorte in den böhmischen Ländern*. Vaduz 2012, s. 123–137.

12 Srov. SLHA, Zusammenstellung und Bewertung des Liechtensteinischen Besitzes i. d. ČSR, Bericht zur Bewertung der Fürst Franz Josef v. u. z. Liechtenstein'schen Liegenschaften: Bergbauunternehmungen, Industrien und Handelsunternehmungen in der Tschechoslowakei zum Zeitpunkte des Kriegsendes 1945.

13 SLHA, FA, kart. 624, dohoda z 15. dubna 1925.

14 Srov. mimo jiné SLHA, FA, kart. 28, abandon prince Aloise z 26. února 1923.

mělo tu výhodu, že finanční částky do výše 4 milionů švýcarských franků mohly být pohodlně převáděny do Lichtenštejnska, aniž by za to musely být odváděny vysoké daně.¹⁵

Roku 1930 převzali Lichtenštejnové Banku v Lichtenštejnsku (Bank in Lichtenstein – BiL), malou privátní banku ve Vaduzu, již roku 1921 pomáhali zakládat. BiL sloužila mimo jiné k tomu, aby spravovala majetek rodiny Lichtenštejnů a pomáhala převádět zisky z československého korunového prostoru do jiných měnových oblastí. Světová hospodářská krize, jež propukla na počátku třicátých let, přivedla knížecí rod do složité finanční situace. Podíly v bankách a průmyslových podnicích přinášely ztráty, investiční náhrady se ukázaly jako chybné a sanace zemské spořitelny a záložny, jež se roku 1927 po defraudaci aféře ocitla v bezprostřední blízkosti úpadku, zatížily knížecí rozpočet.¹⁶ Roku 1933 se dokonce rozproudila diskuse na téma likvidace BiL.¹⁷ Z dlouhodobého hlediska bylo jistě šťastným krokem, že BiL byla tehdy knížetem Františkem I. zachráněna. O půlstoletí později díky tomu mohla být pod novým názvem LGT (Liechtenstein Global Trust) vnímána jako perla mezi peněžními ústavy.

Roku 1938, v okamžiku svého nástupu, nový kníže František Josef II. přesídlil do Vaduzu. V letech 1944–1945 ho následovala řada příbuzných, mezi nimi jeho rodiče, kteří museli opustit svůj zámek ve Velkých Losinách na severní Moravě. Z hlediska sídelních dějin byl důležitý transfer, k němuž došlo v posledním roce existence Třetí říše: přesun knížecích sbírek z Vídně, Šternberka, Valtic a Lednice do Vaduzu. Evakuace tisíců uměleckých děl – obrazů, tapiserií, kusů nábytku a soch – z knížecích zámků a skladů byla skutečným husarským kouskem. Mohla být uskutečněna pouze díky důvtipu advokátů a odvaze zúčastněných osob, které zastávaly oficiální místa na celnicích či na dráze a za lahev vína proti stěhování nezasáhly.¹⁸

Ze zorného úhlu dějin dynastie byla první polovina 20. století tragickým obdobím. Ve dvou vlnách vyvlastňování, které následovaly po obou světových válkách, ztratil knížecí rod veškerý pozemkový majetek v zemích

15 SLHA, FA, kart. 624, zpráva hlavní úctárny knížecí kanceláři týkající se rodinného fondu (sic) z 10. února 1929.

16 Mezi lety 1920 a 1944 podpořil knížecí rod Lichtenštejnsko celkovou částkou 5,2 milionu švýcarských franků. Srov. Liechtensteinisches Landesarchiv, sign. V 143/64, Zusammenstellung der Fürst Liechtenstein'schen Zentralverwaltung.

17 Pro vývoj knížecího rozpočtu ve dvacátých letech a na počátku třicátých let viz L u s s y, Hanspeter – L ó p e z, Rodrigo: *Liechtensteinische Finanzbeziehungen zur Zeit des Nationalsozialismus*. Studie im Auftrag der Unabhängigen Historikerkommission Liechtenstein – Zweiter Weltkrieg. Vaduz – Zürich 2005, s. 285–290. Do roku 1937 se BiL soustředila na střední Evropu, tzn. na země bývalé habsburské monarchie. Teprve roku 1937, po jejím odpovídajícím ozdravení, se změnilo geografické těžiště a banka se přeorientovala na Curych. Tamtéž, s. 287.

18 Srov. G e i g e r, Peter et al.: *Fragen zu Liechtenstein in der NS-Zeit und im Zweiten Weltkrieg: Flüchtlinge, Vermögenswerte, Kunst, Rüstungsproduktion*. Schlussbericht der Unabhängigen Historikerkommission Liechtenstein – Zweiter Weltkrieg. Vaduz – Zürich 2005, s. 210–220.

bývalé České koruny. Šlo o statky, z nichž některé Lichtenštejnové drželi již od poloviny 13. století. Ztrátám z vyvlastňovacích vln po první a druhé světové válce nemohli žádným způsobem zabránit. Jejich snahy poukazovat na nespravedlnost konfiskačních opatření nikterak nepomáhaly. Bez pomoci mezinárodní soudní instituce, jež by na miskú vah položila status knížete jako hlavy suverénního státu, byla jeho pozice velice slabá. Svým způsobem byl kníže několikanásobně znevýhodněn. Jeho stát byl malý a bezmocný, kníže se navíc svých práv nemohl domáhat osobní přítomností na místě. Na druhé straně se mu podařilo něco, co nebylo umožněno řadě jeho příbuzných, německy hovořících krajanů či bývalých poddaných – bez újmy na životě a zdraví se dostal do země, jež do budoucna měla být jeho novou vlastí a jež se od 18. století postupně vyvíjela směrem k samostatné státní existenci. Zde, ve svém alpském porýnském knížectví, se dynastie i nadále angažovala ve prospěch hospodářské modernizace Lichtenštejnska, což zároveň naplňovalo její vlastní rodové zájmy.

Nový začátek v pozici privátních bankéřů: pohádka hospodářského zázraku

Konfiskace veškerého rodového majetku na území Československa nezpochybnila pouze staletí trvající provázanost Lichtenštejnů s českými zeměmi, ale ohrozila celou materiální podstatu jejich existence. Bylo by jistě zajímavé položit si otázku, jak hluboko byla úroveň, z níž museli Lichtenštejnové po svém útěku z Moravy hospodářsky opět stoupat. Na tuto otázku ovšem nelze dát jasnou odpověď, protože dosud nebyly provedeny náležitě základní výzkumy z oblasti hospodářských dějin dynastie ani zpřístupněny potřebné rodinné a bankovní (BiL/LGT) knihy a dokumenty. Pro odpověď, že šlo o skutečný nový začátek, však svědčí několik skutečností. Rodový majetek, který narůstal v průběhu staletí, se ve dvacátých až čtyřicátých letech 20. století zmenšil o 80–90%. Přesídlení z Moravy do Vaduzu znamenalo césuru, která je v dějinách rodu Lichtenštejnů srovnatelná snad pouze s jejich přesídlením z Bavorska do Rakous v polovině 11. století. Některé skutečnosti nicméně naopak naznačují, že v tomto případě o zcela nový začátek přece jen nešlo:

a) celkem 10–20% původního majetku, na nichž rod Lichtenštejnů mohl po druhé světové válce stavět (větší část umělecké sbírky, BiL/LGT, 200 km² lesů a zemědělské půdy v Rakousku, hrad Lichtenštejn nedaleko Vídně, několik paláců v centru rakouské metropole, majetky v samotném Lichtenštejnském knížectví);¹⁹

---

19 Beattie, David: *Liechtenstein. Geschichte & Gegenwart*. Triesen 2005, s. 206.

b) Lichtenštejnské knížectví, v němž Lichtenštejnové disponovali velkým politickým vlivem a jež v průběhu 20. století zažilo velký hospodářský růst, ba přímo hospodářský zázrak;

c) kontinuita velké rodiny, jež v březnu roku 1945 ve zdraví dorazila do Vaduzu.²⁰

Někteří z příslušníků rodu Lichtenštejnů, kteří přesídlili do Lichtenštejnska, si nicméně nárokovali podporu a apanáž ve výši, jež by jim zajistila život na odpovídající společenské úrovni. V padesátých a šedesátých letech tak knížecí rod přežíval ze substance svého dosavadního majetku. Proto kníže František Josef II. (1906–1989) musel zastavit další rozmnožování knížecích sbírek, a jednotlivá umělecká díla musela být v této době dokonce prodávána, např. obrazy francouzského rokoka. Příznačný je také prodej jednoho portrétu Franse Halse bavorskému státu, k němuž došlo roku 1969. Tato transakce vynesla Lichtenštejnům 12 miliard západoněmeckých marek, na druhé straně ale výrazným způsobem znepokojila lichtenštejnské politiky, kteří se takovému exportu uměleckých děl podivovali a představovali si, jak hlava jejich státu odchází o žebrácké holi.

Až tak daleko to ale nezašlo. Důležitým krokem, kterým započalo sanování knížecího rozpočtu, se stalo založení Nadace knížete z Lichtenštejna roku 1970. Tato nadace převzala ziskové části knížecího rodu. Tehdejší korunní princ Hans Adam se s plnou silou svého mládí pustil do reorganizace rodového majetku a rozvoje nadace, která zaujala místo prastarého fideikomisu a již v blízké budoucnosti se měla stát základem pohádkového vzestupu Lichtenštejnů. Korunní princ Hans Adam na rozdíl od mnoha svých příbuzných, kteří se věnovali lesnictví, studoval ekonomii. V následujících letech se rozhodl uplatnit nabyté znalosti v praxi. Z předsednictva rodinné banky odvolal některé zastaralé uvažující členy rodiny, na jejich místo jmenoval nové manažery a zároveň se postaral o opětovné dosažení rentability majetků v Rakousku. Jeho manažerské výsledky na sebe nedaly dlouho čekat. Především díky nim dnes (znovu) rod Lichtenštejnů náleží k nejbohatším šlechtickým rodinám v Evropě. I přesto je však nutné výsledky Hanse Adama poněkud relativizovat. Zemi, jejíž hospodářský a bankovní vzestup trval po několik desetiletí, přinesla vlna úspěchů také mnohé, byť nepřilíš velké problémy. Přesto by rodiče mohli být hrdí na svého syna, jemuž se podařilo naplnit naděje vložené mu roku 1945 do kolébky díky jménu. Předek Hanse Adama Jan Adam I. (1657–1712) byl totiž ve své době považován za „rakouského Kroisa“.

---

20 Autobus, v němž byli v posledních dnech druhé světové války z Vídně do Vaduzu evakuováni příbuzní knížete z Lichtenštejna, vezl 31 cestujících. Srov. G e i g e r, Peter: *Kriegszeit. Liechtenstein 1939 bis 1945*. Bd. 2. Zürich – Vaduz 2010, s. 374–379.

Shrnutí: umění zůstat nahoře

V první polovině 20. století se museli Lichtenštejnové vyrovnat s jedním z největších zvrátů ve svých dějinách – se ztrátou veškerého majetku v českých zemích, jehož část drželi již od poloviny 13. století. Tyto překážky byly překonány a dnes Lichtenštejnové znovu náleží k nejúspěšnějším šlechtickým rodinám v Evropě. Vedle jejich píle a houževnatosti jim k tomu dopomohlo samozřejmě také soukromé bankovníctví, které nahradilo dosavadní zaměření rodu na lesní hospodářství a jež si Lichtenštejnové zvolili jako prvořadou oblast svého ekonomického zájmu. Na jejich opětovném vzestupu se ovšem nemalou měrou podílelo také knížectví, jež je po jejich útěku z Moravy tak ochotně přijalo.

Besitzverschiebungen: vom Grundherrn zum Privatbankier

In der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts mussten die Liechtenstein mit einer der größten Herausforderungen ihrer Familiengeschichte fertig werden: dem Verlust aller Ländereien in den (ehemaligen) böhmischen Ländern, die sie zum Teil seit dem 13. Jahrhundert besessen hatten. Die Herausforderung wurde gemeistert und heute gehören sie wieder zu den wohlhabendsten Adelsfamilien Europas. Dabei winkte ihnen das Glück des Tüchtigen, und mit dem Private banking, das an die Stelle der Forstwirtschaft trat, wählten sie eine besonders ertragreiche Wirtschaftsbranche. Aber auch ihr Fürstentum, das sie nach der Flucht aus Mähren bereitwillig aufnahm, spielte für ihren erneuten Aufstieg eine wichtige Rolle.

Rupert Quaderer

„Touha po Tvých penězích je nezměrná“ Knížecí rod jako pomocník Lichtenštejnska ve finanční nouzi po první světové válce*

“The desire for your money is beyond measure”

The princely family as a support of Liechtenstein in the financial crisis after World War I

The presented article offers an insight into how in the first years following World War I the princely family of Liechtenstein supported the Liechtenstein and how the Czechoslovak landholding reform initiated in 1918 impacted this situation. The analysis of the situation indicates that after 1918 Liechtenstein fell into a difficult financial crisis but it found an important support in the prince of Liechtenstein even though his family had to deal with similar problems. In Liechtenstein, the Czechoslovak landholding reform was followed with apprehension that because of it the prince would not be able to offer any further financial aid. The Liechtensteins therefore stressed the dependence of the Liechtenstein state on their German-Austrian and Czechoslovak domains, which served as argument for the recognition of its sovereignty.

Key words: the Liechtensteins, the Principality of Liechtenstein, the period following World War I, financial situation, support, income, expenses, loans

I. Dopad války na státní finance

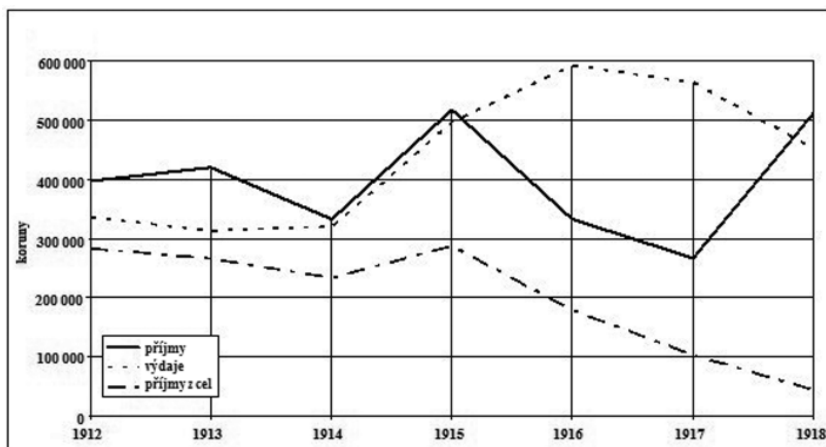
Předkládané úvahy zprostředkovávají – přirozeně velmi omezený – vhled do problému, jakým způsobem v prvních letech po první světové válce knížecí rod Lichtenštejnů finančně podporoval lichtenštejnský stát a jak do tohoto poměru zasáhla pozemková reforma v Československu, zahájená v roce 1918.

Státní finance Lichtenštejnska lze v době nedlouho před rokem 1914 v zásadě označit za zdravé. Hospodaření země končilo pravidelně s výrazným přebytkem. Díky tomu mohla být vytvořena značná finanční rezerva, označovaná za „majetek země“. Tyto rezervní finanční prostředky byly uloženy v korunových cenných papírech.

---

* Tato studie je založena na výsledcích výzkumného projektu autora, zadaného Lichtenštejnským institutem v Bendernu.

Výrazný deficit vykazovala země poprvé v roce 1916. Příjmy tehdy činily 331 863 rakousko-uherské koruny, zatímco náklady vystoupaly až do výše 591 444 koruny.¹ Deficit pro rok 1916 vznikl jednak kvůli značnému snížení celních příjmů z 286 982 korun v roce 1915 na pouhých 177 029 korun následujícího roku. Meziroční pokles tedy činil bezmála 40%. Kromě toho se na zmíněném navýšení nákladů výrazně podepsala mimorozpočtová suma 234 973 koruny „ostatních výloh“, jež byla ve formě „nekrytých nákladů“ spotřebována na nákup potravin. Ztráty ale v této době ještě mohly být vyrovnány z rezerv majetku země.

Graf 1: Balance hospodaření země a příjmy z cel v letech 1912–1918²

Okolnost, že potraviny kupované ve Švýcarsku musely být placeny švýcarskými franky, situaci z finančně-politického hlediska ještě zkomplikovala. Aby mohla země splnit tento požadavek, byla nucena si vzít úvěr ve francích ve Švýcarské úvěrové bance v Curychu. V záznamech o hospodaření země z roku 1915 je tento úvěr uveden ve výši 338 689 franků.³ Na konci roku 1915 se rakousko-uherská koruna směňovala s švýcarským frankem v poměru 1,5 : 1. To znamenalo, že za dluh ve francích musela být zaplacená částka ve výši 508 033 korun. V roce 1916 dluhy narostly na 359 086 franků, což při směnném kurzu 1 : 2 znamenalo sumu 718 172 korun.⁴

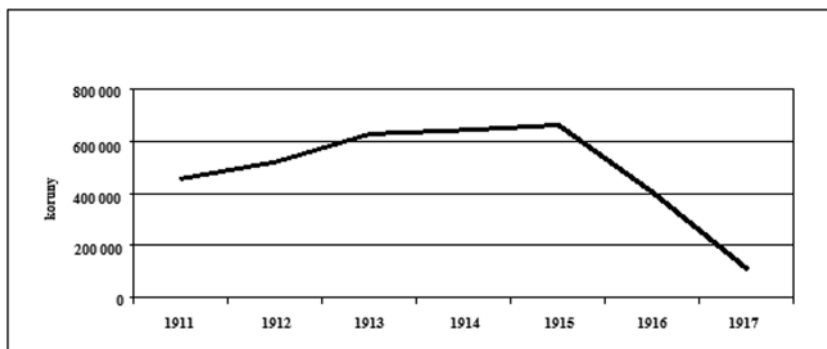
1 Liechtensteinisches Landesarchiv (LLA), Staatskassa-Hauptbuch, č. 14/75, Staatskassa-Hauptbuch 1916.

2 Sestaveno na základě údajů z protokolů zemského sněmu a hlavních knih státní pokladny, uložených v Lichtenštejském zemském archivu.

3 LLA, Landtagsakten 1916, tištěný program zasedání ze dne 9. listopadu 1916, s. 7.

4 Liechtensteiner Volksblatt, 30. 11 1917, zpráva o zasedání zemského sněmu ze dne 6.

Negativní vývoj finančního hospodaření země, který započal roku 1916, pokračoval i v roce 1917. Příjmy z cel klesly na 101 098 korun. Celkový příjem činil 265 929 korun, zatímco náklady vzrostly na 562 318 korun. Běžné příjmy byly z 90 % vynaloženy na nouzová opatření. K vyrovnání bilance byly opět sníženy rezervy, což vedlo k jejich nebezpečné redukci.

Graf 2: Majetek země v letech 1911–1917⁵

Zavedení válečné daně ze zisku přineslo pouze krátkodobé zlepšení státních financí. Lichtenštejnsko bylo velmi silně postiženo oslabením rakousko-uherské koruny vůči švýcarskému franku, neboť se kvůli nákupu potravin ve Švýcarsku silně zadlužilo u švýcarských bankovních institucí. Směnný kurz švýcarského franku k rakousko-uherské koruně byl na konci roku 1918 1 : 3,22, v polovině roku 1919 již 1 : 5,73 a na konci roku 1919 asi 1 : 32. Tento vývoj se výrazně projevil na finanční situaci v zemi. V lednu roku 1919 činil dluh Lichtenštejnska za potraviny u Švýcarské úvěrové banky v Curychu 413 638 franků.⁶ Vláda se dostala do platební neschopnosti. V říjnu roku 1919 referovala státní pokladna o dluhu v celkové výši 603 000 korun u pěti věřitelů.⁷ V listopadu roku 1919 žádal zemský správce princ Karl knížete o „naléhavě nutné poskytnutí“ 25 000 franků, aby mohly být potřebným v zemi nakoupeny potraviny.⁸

listopadu 1917. Viz také zprávu zemského správce prince Karla vyslanectví v Bernu ze dne 17. října 1919. LLA, Gesandtschaftsaktien Bern, kart. 21, fasc. půjčky do 31. prosince 1923, sign. 5109/Reg.

⁵ Sestaveno na základě údajů z hlavních knih státní pokladny z let 1911–1917, uložených v Lichtenštejnském zemském archivu.

⁶ LLA, Regierungsaktien (RE), č. 1919/572ad270, zpráva zemského správce prince Karla knížeti z 6. února 1919.

⁷ Von Liechtenstein, Eduard: *Liechtensteins Weg von Österreich zur Schweiz*. Vaduz s. d., s. 271–272.

⁸ Tamtéž, s. 271.

Také státní účetnictví se v roce 1920 muselo vyrovnat s mimořádně vysokým finančním zatížením.⁹ K výdajům typu inflačních dotací pro úředníky a učitele, půjček a úroků z půjček či nouzových opatření, jež ztěžovaly situaci již v roce 1919, se přidružily další značně vysoké náklady. Hlavním zdrojem zatížení státních financí byly výdaje na provedené práce plánované stavby elektrárny (Lawenawerk) a náklady na již zaplacený materiál. To vedlo k tomu, že hospodaření v roce 1920 ve srovnání s předešlým rokem sice již vykazovalo příjmy ve výši 5 624 157 korun (133 630 franků), na druhé straně ale výdaje činily 14 136 574 korun (595 251 franků).

O plánovaném rozpočtu na rok 1921 bylo důkladně diskutováno jak na půdě finanční komise zemského sněmu, tak v samotném zemském sněmu.¹⁰ Tím mělo být zemskému správci (předsedovi vlády) Josefu Peerovi¹¹ umožněno založit finanční politiku státu na pevnějších ústavních základech a také dosáhnout zabezpečení a sanace zemských financí. Rozpočet měl být napříště uváděn pouze ve francích, jelikož „zemské výdaje již bez výjimky musely být hrazeny pouze v této měně“. V souladu se zákonem z 27. srpna 1920 musely být také všechny veřejné výdaje uhrazeny ve francích.¹²

Hospodaření země se však v roce 1921 nepohybovalo v hranicích vymezených finančním zákonem. Pokračoval nastoupený vývoj negativní bilance.¹³ Příjmy vedené v korunách narostly až na závratné číslo 35 290 959. Z toho plných 34 384 102 korun tvořily příjmy z pošt. Celkové výdaje činily 6 642 226 korun. Tato pouze z numerického hlediska potěšitelná bilance ovšem kvůli velmi rychlému rozpadu korunové měny nehrála žádnou roli a „neměla žádný význam“, jak se domníval správce pokladny Marzellin Keller.¹⁴

II. Hledání nových možností státních příjmů

Lichtenštejsko se snažilo bojovat s finančními obtížemi hledáním nových způsobů, jak navýšit státní příjmy. Změny mělo být docíleno například prostřednictvím obchodu se známkami, třídní loterie či otevření hracího kasina, plánovaného zahraničním konsorciem. Tato řešení se však z různých důvodů ukázala jako chybná či krátkozraká. Ve středně- či

9 Viz LLA, Staatskassa-Hauptbuch, č. 14/80, Staatskassa-Hauptbuch 1920.

10 LLA, RE, č. 1920/5454, zpráva Peerse knížeti ze 7. prosince 1920.

11 K Josefovi Peerovi viz *Historisches Lexikon für das Fürstentum Liechtenstein*. Bd. 2. Vaduz 2013, s. 696–697.

12 LLA, Landesgesetzblätter, č. 1920/8, vydáno 27. srpna 1920.

13 K tomu viz LLA, Staatskassa-Hauptbuch, č. 14/81, Staatskassa-Hauptbuch 1921.

14 LLA, Rechenschaftsbericht der Regierung an den hohen Landtag, bilanční zpráva vlády zemskému sněmu o zemských financích (k rozpočtu z roku 1921), podaná během zasedání sněmu 12. října 1922, s. 29.

dlouhodobé perspektivě bylo naopak mnohem účinnější přijmout vhodné zákony a tzv. Finanzzinbürgerung, tedy možnost zakoupení občanství.

Hojně využívaným způsobem, který se osvědčil alespoň do doby, dokud to bez větších obtíží umožňovala finanční rezerva knížecího rodu, byla i finanční podpora ze strany knížete.

Kníže Jan II. (1840–1929) byl významným mecenášem umění a velkorysým podporovatelem sociálních a vědeckých projektů.¹⁵ I tento panovník Lichtenštejnsku již před první světovou válkou vypomáhal značnými finančními příspěvky.

Kníže Jan II. se rozhodně vyslovil proti otevření hracího kasina v Lichtenštejnsku a naopak vyjádřil ochotu vzít na sebe „značně vysoký a kolísající dluh země“.¹⁶ Zemský správce princ Karel Lichtenštejnský¹⁷ považoval otázku herny za „velmi fatální“.¹⁸ Pro něj připadaly v úvahu pouze dvě řešení: buď „nedělat nic a spokojit se s pouhým Ochraňuj nás Bůh“, nebo „přijmout curyšský dluh ve výši kolem 500 000 franků“ a tím „smést se stolu variantu s kasinem“. Podle prince Karla se „dobře smýšlející“ klonili k druhému řešení, „neboť by rádi zůstali ctnostní a chtějí platit méně daní“. Zastával názor, že kníže „zasáhne způsobem prospěšným pro zemi“, zejména poté, co vláda odsouhlasila odmítnutí projektu kasina, jež požadovalo Švýcarsko.

III. Půjčky knížete

K tomu, aby kníže získal finance nutné pro poskytnutí slíbené pomoci, bylo podle prince Eduarda¹⁹ nutné zvážit prodej šperků z fideikomisu v zahraničí.²⁰ Kníže Jan II. se rozhodl ve prospěch prodeje až poté, co se jiné způsoby získání úvěru ukázaly být příliš zdlouhavými. K tomuto prodeji bylo ovšem potřeba získat souhlas rakouského fideikomisního soudu, rakouské vlády a agnátů.

Princ Eduard měl přítom na mysli finanční pomoc ve formě bezúročné půjčky, a princ František se dokonce vyslovoval pro formu daru. Ve Valticích se však mezitím rozhodlo o poskytnutí úročené půjčky, což podle prince Eduarda „nevzešlo“ z popudu knížete. Eduardův záměr využít úvěr také politicky se tím z jeho pohledu stal bezpředmětným.

15 K Janovi II. z Lichtenštejna viz *Historisches Lexikon für das Fürstentum Liechtenstein*. Bd. 1. Vaduz 2013, s. 541–542.

16 LLA, Mikrofilm Bundesarchiv Bern, 2001(B)/2, kart. 11, Charles Bourcart spolkovému radovi Felixi Calonderovi dne 4. listopadu 1919.

17 K princovi Karlovi z Lichtenštejna viz *Historisches Lexikon*. Bd. 1, s. 547–548.

18 Sammlungen des Fürsten von Liechtenstein, Hausarchiv (SLHA), kart. 206, princ Karel princ Eduardovi dne 24. října 1919.

19 K princovi Eduardovi z Lichtenštejna viz *Historisches Lexikon*. Bd. 1, s. 531.

20 K tomu viz von Liechtenstein, E.: *Liechtensteins Weg*, s. 271–279. Vylíčení prodeje šperků vychází z tohoto textu.

K uzavření obchodního kontraktu s holandskými kupci došlo 31. ledna 1920 v Bernu. Výnos činil 605 000 franků. Z této sumy uložil princ Eduard 550 000 franků ve Švýcarské úvěrové bance v Curychu, dalších 50 000 franků předal 1. února vládě ve Vaduzu a 5 000 bylo vyhrazeno na plánovanou cestu prince Františka a Emila Becka do Paříže.

V interní „zprávě o účelném využití“ sumy získané z prodeje šperků její autor princ Eduard vyslovil politický názor knížecího rodu na poskytnutou půjčku,²¹ v níž je uvedeno, že by bylo výhodné zvýšit její celkovou výši. To bylo podle názoru autora zprávy „s ohledem na náladu v zemi a poměrně vysoké nároky na knížete kladené politicky velmi důležité“. Ve zprávě byl vysloven souhlas s částečným pokrytím gáže Emila Becka v Bernu. Současně však princ varoval před možností, „že by byl politický zisk z knížecích darů prohýřen tím, že nikde nebude uvedena přesná částka“. Princ Eduard argumentoval také ve prospěch poskytnutí celé sumy státu ve formě bezúročné půjčky, a nikoliv daru. Tento názor podpořil také Eugen Nipp,²² s nímž princ Eduard vedl na toto téma „obsáhlý rozhovor“. Výhoda této varianty spočívala v tom, že země mohla být uchráněna roční platby úroku v přibližné výši 40 000 franků a nabyt opět finanční důvěryhodnosti. Na druhé straně by podle názoru prince Eduarda kníže a jeho nástupci „měli zemi do určité míry politicky v hrsti“. Jak poznamenal princ Eduard, Eugen Nipp „kladl mimořádný důraz na to, aby zajistil závislost země na knížeti ve formě úvěru“. V tomto smyslu byl návrh zákona předložen zemskému sněmu.

V únoru 1920 psal princ Karel knížeti: „*Touha po Tvých penězích je nezměrná, i ti „příznivě smýšlející“ chtějí pouze 5 milionů franků, 2 darem a 3 půjčit!! Jakkoliv se hněvám kvůli tomuto marnému počínání, je potřeba myslet na nevýhody velikosti naší země, jež musí být v budoucnu vyváženy minimální daňovou zátěží, aby nabízely evidentní výhody.*“²³

Dne 10. února 1920 podepsal kníže Jan II. vlastnoručně psaný list, ve kterém zemi „v této těžké hospodářské krizi, podmíněné válečnými poměry“, poskytl bezúročnou půjčku ve výši 550 000 franků.²⁴ Půjčka měla pokrýt náklady na umoření dluhu za potraviny Švýcarské úvěrové bance v Curychu, vyplacení měsíčního inflačního příspěvku státním úředníkům a zaměstnancům za dobu od února do června 1920 a konečně na provoz vyslanectví v Bernu. Zemský správce byl pověřen předložením návrhů týkajících se „*uvolnění úvěrového kapitálu, podmínek vyplacení a listinného zajištění transakce*“. List byl však v zemské sbírce zákonů zveřejněn až 31. července 1920.

21 Privatařchiv Quaderer, Nachlass Josef Ospelt, náčrt základní zprávy, nedatováno (po 6. únoru 1920).

22 K Eugenovi Nippovi viz *Historisches Lexikon*. Bd. 2, s. 652.

23 SLHA, kart. 1920, knížecí kancelář knížeti a princovi Františkovi 27. března 1920; výňatek z listu prince Karla z 2. února 1920.

24 LLA, Landesgesetzblätter, č. 1920/4, vydáno 31. července 1920.

Dne 20. března 1920 zemský sněm přijal zákon o podmínkách vyplacení úvěru ve výši 550 000 franků.²⁵ V tomto zákoně odsouhlasil kníže Jan II. dohody, jež uzavřel zemský sněm s vládou, zastupující knížete a knížecí rod, o uvolnění a splácení úvěru. Kníže přikázal dát k dispozici danou sumu, jež měla být vyplacena Švýcarské úvěrové bance v Curychu k umoření dluhu za potraviny. Zbylá částka byla předána státní pokladně ve Vaduzu a země na ni měla vystavit dluhopis.²⁶ Vyplacení úvěru mělo být realizováno od května 1922 v 55 půlročních splátkách ve výši 10 000 franků.²⁷ Zákon obsahoval i závěrečné prohlášení knížete, že bezúročnost a postupné splácení úvěrové sumy mohou být uskutečněny pouze ve prospěch knížectví. V „*případě změny státoprávních poměrů v zemi*“ si kníže pro sebe a své dědice vyhradil právo na vypovězení smlouvy.²⁸ Obdobné ustanovení obsahoval již zákon z roku 1873 o podmínkách splácení úvěru, určeného pro realizaci stavby na Rýně.²⁹ Rozdíl ve formulaci spočívá v tom, že podle znění z roku 1873 mohl být úvěr zrušen kvůli změně „*dosavadního samostatného státoprávního postavení země*“; kdežto podle vyjádření z roku 1920 k tomu naopak mohlo dojít kvůli „*nastalým změnám současných státoprávních poměrů v zemi*“. Interpretací lze odlišit, že zatímco v prvním případě šlo o změnu státoprávního postavení Lichtenštejnska způsobenou zvnějška, v tom druhém se jednalo o důvody vnitřní. V dopise odeslaném do listu *Oberrheinischen Nachrichten* poznamenal jeden ze čtenářů, že tato formulace „*vyvolala značný ohlas i kritiku*“.³⁰ Čtenář se ptal, zda je právě dnes vhodné užít „*varování podobného typu*“, a uzavřel poněkud záhadnou poznámkou, že „*příležitostně si na tyto narážky vzpomeneme*“.

Zemi se nepodařilo uhradit ani jednu z prvních tří smluvených půlročních splátek.³¹ Kníže Jan II. se „*prozatím*“ vzdal anuity 20 000 franků, jež musela být placena za 550 000 franků, a poskytl je „*ve prospěch země*“.³² Vláda musela vždy v prosinci předložit detailní návrh, jak by se daná suma dala použít. V roce 1923 kníže navrhoval, aby byla částka využita pro pokrytí nákladů na plat předsedy vlády a úředníků vládní kanceláře, ke zřízení plánovaného fondu všeobecného státního zdravotního pojištění a k vytvoření nových pracovních míst.³³

Důvodem velkomyslného postoje knížete byl projev předsedy vlády Gustava Schädlera,³⁴ který prohlásil, že země „*vyvíjí veškerou snahu ozdra-*

25 LLA, Landesgesetzblätter, č. 1920/5, vydáno 31. července 1920.

26 Tamtéž, § 1.

27 Tamtéž, § 3.

28 Tamtéž, § 4.

29 LLA, Landesgesetzblätter, č. 1873/3, vydáno 6. března 1873.

30 Oberrheinische Nachrichten, 27. 3. 1920.

31 Von Liechtenstein, E.: *Liechtensteins Weg*, s. 279.

32 SLHA, kart. 1923, č. 14, knížecí kancelář vládě dne 12. ledna 1923.

33 LLA, Landtagsprotokolle, protokol zemského sněmu ze dne 27. ledna 1923, rukopis Gustava Schädlera.

34 Ke Gustavu Schädlerovi viz *Historisches Lexikon*. Bd. 2, s. 828–829.

vit své finance.³⁵ Svou vůli lid projevil rovněž přijetím nového daňového zákona. Schädler tuto šťastnou novinu sdělil zemskému sněmu na lednovém zasedání roku 1923. Svou zprávu uzavřel dramaticky vyhocenou poznámkou: „*Zemi, jež oplývá mlékem a strdím, tzn. jejíž finance jsou zdravé, lze snadno vládnout, jinak je tomu ale tam, kde život ztrpčují neustálé finanční starosti, státní pokladna zeje prázdnotou a splácení dluhů leží na bedrech národa.*“ Předseda zemského sněmu Wilhelm Beck se neubráníl „*pohnutí*“, když se dozvěděl o rozhodnutí knížete, za což mu vyslovil „*ponižený dík*“.³⁶

IV. Odpuštění potravinového dluhu

Dne 12. listopadu 1923 se konalo slavnostní zasedání zemského sněmu k 65. výročí vlády knížete Jana II. Při této příležitosti kníže prohlásil, že hodlá zemi poskytnout další důkaz své „otcovské péče“. „[...] *aby bylo možno dokončit ozdravení zemských financí,*“ zničil dlužní úpis ve výši přes 550 000 franků, jež „*stále připomíná hrůzy hospodářské nouze, kterou způsobila světová válka*“.³⁷

Díky velkomyslnému činu knížete se Lichtenštejnsko zbavilo těžkého finančního břemene, jež trvalo od dob první světové války hluboko do poválečných let. Odpuštění tohoto dluhu mělo značný význam pro žádoucí ozdravení zemských financí. Odpadla nejen roční amortizační suma, jež zatěžovala zemský rozpočet, ale vzrostla i finanční důvěryhodnost země. Tento šlechetný čin vyvolal mimo jiné pocit vděčnosti vůči knížeti v národě a u zástupců státních institucí.

V. Problém lichtenštejnské spořitelny s franky

Také pro zemskou instituci lichtenštejnské spořitelny vyvstal problém s franky. Nedokázala totiž dostát vysoké poptávce po úvěrech ve frankové měně. Jan II. proto v srpnu roku 1920 poskytl 500 000 franků „*k pokrytí nutné potřeby úvěrů*“ za 5% úrok.³⁸ Správce země princ Karel a v jeho nepřítomnosti ministr financí Josef Ospelt obdrželi plnou moc k tomu, aby od 1. září 1920 mohli u úvěrové banky v Curychu disponovat částkou v maximální výši 500 000 franků z pohledávky Jana II.³⁹ Měsíčně ale

35 LLA, Landtagsprotokolle, protokol zemského sněmu ze dne 27. ledna 1923, rukopis Gustava Schädlera.

36 SLHA, kart. 1923, č. 14, Wilhelm Beck knížeti Janu II. dne 27. ledna 1923.

37 LLA, Landtagsprotokolle, protokol zemského sněmu ze dne 12. listopadu 1923; LLA, RE, č. 1923/2327, rukou psaný list knížete předsedovi vlády Schädlerovi ze dne 12. listopadu 1923.

38 LLA, RE, č. 1920/3854, princ Karel knížeti dne 27. srpna 1920.

39 LLA, RE, č. 1920/17, plná moc ze dne 2. srpna 1920.

mohli ve prospěch spořitelny vybrat maximálně 80 000 franků. V době od září 1920 do března následujícího roku byla suma vyzvednuta, a to v podobě šesti měsíčních splátek ve výši 80 000 franků a jedné splátky ve výši 20 000 franků.⁴⁰

VI. Peníze poskytnuté knížetem

List *Oberrheinischen Nachrichten* publikoval 18. září 1920 delší příspěvek s titulkem *O financích*.⁴¹ Ten obsahoval vysvětlující pokyny k částce poskytnuté knížetem s následujícími položkami.

Tabulka 1: Rozvrh sumy poskytnuté knížetem Janem II. z Lichtenštejna

položka	částka ve švýcarských francích
bezúročná půjčka k zapravení dluhu za potraviny	555 000
zástavy knížecích soukromých pozemků a budov (ke stavbě elektrárny Lawenawerk)	200 000
úvěr poskytnutý zmiňované spořitelně	500 000
dotace na nákup tří vagónů mouky	25 000
dotace na zaplacení dodávky mědi pro elektrárnu Lawenawerk	72 000
dotace na nákup mědi a obstarání nejnnutnějších potřeb	50 000
dotace na zaplacení příspěvků pro úředníky a pracovníky Rakouských státních drah	6 000
celková suma	1 353 000

Sbírka uskutečněná přes konto knížete u Švýcarské úvěrové banky v Curychu, která dosáhla výše 1 706 658,85 franků, obsahovala mimo jiné položky uvedené v následující tabulce.⁴²

40 LLA, Gesandtschaftsakten Wien, sign. V3/535, bez data, přípisek z 31. ledna 1921, soupis různých převodů Švýcarské úvěrové banky v Curychu z konta knížete, soudobý opis.

41 *Oberrheinische Nachrichten*, 18. 9. 1920.

42 LLA, Gesandtschaftsakten Wien, sign. V3/535, bez data, přípisek z 31. ledna 1921. Viz také von Liechtenstein, E.: *Liechtensteins Weg*, s. 282–289.

Tabulka 2: Vybrané položky sbírky uskutečněné přes konto knížete u Švýcarské úvěrové banky v Curychu

datum	předmět platby	obnos ve švýcarských francích
2. 2. 1920	předat jako příspěvek vládě	50 000,00
17. 6. 1920 až 14. 1. 1921	tři splátky na náklady bernského velvyslanectví	20 000,00
15. 6. 1920	vládě k umoření dluhu za potraviny	438 848,00
17. 6. 1920	totéž, zaplacení zbylé částky	21 132,00
9. 9. 1920 až březen 1921	převod ve prospěch vaduzské spořitelny	500 000,00
28. 1. 1921	příspěvek ve francích pro zaměstnance drah	12 000,00
8. 7. 1920	platby za měď pro Lawenawerk	71 198,65
10. 11. 1920	totéž	30 026,00
7. 7. 1920	příspěvek pro noviny <i>Volksblatt</i>	3 000,00
10. 8. 1920	totéž	5 940,20
30. 8. 1920	náklady na pobyt knížete ve Vaduzu	30 000,00
1. 9. 1920 až 14. 3. 1921	převody na výdaje správy státních statků	115 000,00
	celkem	1 297 144,85

Tabulka 3: Přehled vkladů na uvedené konto

datum	předmět platby	částka ve švýcarských francích
3. 2. 1920	prodej šperků	600 000,00
29. 5. 1920	prodej uměleckých předmětů Glückseligovi	70 000,00
13. 7. 1920	totéž	352 700,00
3. 8. 1920	prodej uměleckých předmětů anglickému konsorciu	569 850,00
23. 7. 1920	kauce vlády za měď pro Lawenawerk	72 000,00
31. 12. 1920	úroky do 28. ledna 1921	20 358,85
	celkem	1 706 658,85

VII. Garance pro státní půjčku ve formě peněz z knížecích lesů

Princ František se dne 1. srpna 1921 zdržoval ve Vaduzu.⁴³ Příležitostně sdělil, že kníže souhlasí s přijetím státní půjčky ve výši jednoho milionu

⁴³ LLA, zvláštní svazek č. 1.10/1921/125, zpráva prince Františka knížecí kanceláři z 2. srpna 1921. Následující citáty pocházejí z této zprávy.

franků. Záměr prohlášení prince Františka je zcela zřejmý. Chtěl naznačit, že velkorysá pomoc knížete ve finanční oblasti předpokládá vstřícnost v diskusi o ústavě a „*co nejrychlejší přijetí návrhu ústavy*“.

Přes toto velkorysé gesto knížete však státní finance ještě zdaleka nebyly v pořádku. Vláda v tomto směru vkládala naději do založení banky. Tento krok měl umožnit přijímání půjček. To bylo nezbytně nutné, neboť další finanční pomoc od knížete byla spojena s obtížemi. Jeho příjmy z Československa byly totiž nejisté, jak sdělila knížecí kancelář.⁴⁴

V říjnu 1921 předložil vedoucí knížecí kanceláře Josef Martin další možnou variantu získání finančních prostředků. Zamýšlel vyjednávat se zástupcem odvětví pro zpracování dřeva v otázce dodávek dřeva z knížecích lesů.⁴⁵ Josef Ospelt byl Martinovou podporou velmi potěšen a doufal, že jeho snahy zaznamenají „*naprostý úspěch*“.⁴⁶ Podle Ospelta to bylo nezbytně nutné, neboť „*nedostatek peněz v zemi [...] byl aktuálně tak velký, že se z různých stran dokonce znovu ozývají hlasy podporující plán hráčekého doupěte*“. Pokud bude opět k dispozici dostatek peněz, mohou být zaplaceny mzdy, běžné faktury a uhrazeny příspěvky dlužné spořitelně ve výši asi 240 000 franků. Ospelt se domníval, že spořitelna pak opět může vyhovět „*značné části úvěrů požadovaných zemědělci a živnostníky*“ a „*nálada lidu se tím samozřejmě zklidní a bude optimističtější*“.

Dne 30. října 1921 informoval Martin předsedu vlády, že „*přijetí zemského úvěru*“ s pomocí knížete se zdá být „*se značnou jistotou*“ sjednané.⁴⁷ Chyběl již jen souhlas pražského Státního pozemkového úřadu s plánovaným dodáním dřeva z knížecího majetku. Úvěr však měl být nadále organizován tak, že země bude vystupovat v roli dlužníka a kníže se stane ručitelem, pokud se ukáže, že je to „*nezbytně nutné*“. Za tímto účelem by pak kníže měl složit obnos ve švýcarských francích v jedné ze švýcarských bank. Pomoc knížete ale měla zůstat utajena, do podrobností by byl zasvěcen pouze předseda vlády.

Jelikož pražský Státní pozemkový úřad dosud nesouhlasil, měl se Ospelt nadále snažit najít řešení úvěrové otázky se švýcarskými finančníky. To mělo podle Martina i svůj politický význam, neboť země by se dozvěděla, že „*bez příspěví knížete by musela zaplatit velkou provizi s vysokými úroky při krátké umořovací lhůtě*“.

Dne 1. listopadu 1921 vytvořil Josef Ospelt přehled s údaji, jakým způsobem by měl být získaný úvěr využit.⁴⁸

44 SLHA, kart. 501–851/1920, sekretář kanceláře Peerovi dne 22. října 1920.

45 Privatarchiv Quaderer, Nachlass Josef Ospelt, řediteli knížecí kanceláře Josefovi Ospeltovi dne 17. října 1921.

46 Tamtéž, Josef Ospelt řediteli knížecí kanceláře Martinovi dne 21. října 1921.

47 Tamtéž, vedoucí knížecí kanceláře Martin předsedovi vlády Josefu Ospeltovi dne 30. října 1921.

48 Tamtéž, 1. listopadu 1921.

Tabulka 4: Přehled plánovaného využití úvěru

předmět platby	částka ve švýcarských francích
splacení zálohy poskytnuté v červnu roku 1921 knížetem a akreditivu povoleného v předešlém roce	204 000
splacení příspěvků z kontokorentů vyzvednutých u spořitelny	235 000
splacení krátkodobého úvěru banky Liechtenstein	63 000
platby pro zemskou elektrárnu splatné do konce roku	260 000
suma na běžné potřeby státního rozpočtu vzniklé kvůli ztrátě rozpočtových příjmů	130 000
celkem	892 000

Ospelt se dne 8. listopadu radil s finanční komisí. Předseda vlády a komise se shodli na tom, že předpokládaná suma v hodnotě jednoho milionu, již 1. ledna navrhoval, by měla být navýšena.⁴⁹

Nově stanovené rozložení předpokládaných finančních potřeb přináší následující tabulka.

Tabulka 5: Rozložení předpokládaných finančních potřeb

předpokládaný předmět platby	částka ve švýcarských francích
splacení záloh knížeti	204 000
splacení záloh spořitelně	235 000
splacení krátkodobých půjček bance Liechtenstein	63 000
platby zemské elektrárně	260 000
suma na potřeby státního rozpočtu vzniklé ztrátou rozpočtových příjmů	130 000
neočekávané výdaje a dotování spořitelny	108 000
celkem	1 000 000

VIII. Otázka měny

Dále musela být v Lichtenštejnsku řešena otázka měny. Princ Eduard knížeti navrhl, že zemi poskytne bezúročnou půjčku ve výši dvou milionů švýcarských franků určenou k ozdravení měny. Země tím měla dostat možnost zúročit valuty uložené v bance. Podle prince Eduarda s tím byl kromě hospodářských výhod pro zemi spojen i užitek pro knížete: „*Země*

49 Tamtéž, Josef Ospelt vedoucím knížecí kanceláře Martinovi dne 9. listopadu 1921.

bude nadále zcela závislá na Vaší Výsosti, jelikož se její valuta ihned zhroutí, pokud V. V. valuty v případě politického převratu použije jinde.⁵⁰ Navíc země ušetřila úroky, a je proto knížeti „zavázána nejhlubším díkem“. Další výhodu spatřoval princ ve skutečnosti, že nově založená emisní banka zůstane zcela závislá na knížeti a v žádném případě proti němu nebude moci nic podniknout, jelikož „je v jejím nejhlubším zájmu, aby lichtenštejnská valuta udržela svůj kurz“.

List prince Eduarda končí následující myšlenkou. Pokud země začne v důsledku činnosti banky vzkvétat (společnosti spravující majetek, cestovní ruch, doprava, zvýšené daňové příjmy díky bankovním depotům), bude svému knížecímu rodu vděčná a pouto mezi knížecím rodem a zemí bude užší, jestliže nebude založeno pouze na věrnosti poddaných a lásce k vládci země, ale knížecí rod přispěje podporou také k zajištění hospodářské existence jednotlivce a podpoří blahobyt tam, kde v důsledku války panovaly pouze zmar a nouze. „Současný okamžik považuji za poslední, kdy se ještě může podařit zemi trvale připoutat k jejímu knížecímu rodu; pokud tento moment promeškáme a místo přímé cesty budou znovu prosazena kompromisní řešení, jež protežují jednotliví lichtenštejnští činitelé, v dané otázce ne dost zběhlí, obávám se, že veškeré oběti, jež V. V. přinesla se souhlasem agnátů, nebudou zemi k přílišnému užítku a ani knížecímu rodu nepřinesou žádnou trvalou hodnotu.“ Princ Eduard se domníval, že tato forma pomoci je mnohem adekvátnější než podpora jednotlivých osob, tzv. pomoc chudým. Ta již není moderní a nehodí se do současné situace. „Velkodušně mýněná“ a nákladná akce vtiskne malé zemi pouze jistý svéráz, jenž „vyvolá úsměv celého světa“.

IX. Další podpurné příspěvky knížete Jana II.

V této souvislosti je nutné zmínit také to, že kníže Jan II. opakovaně poskytoval finanční podporu veřejným institucím, spolkům či soukromým osobám. To se dělo ve formě pozemkových darů obcím či zemi, příspěvků obcím na stavby silnic, platu hudebnímu řediteli po dobu jednoho roku, darů spolkům a kulturním podnikům, „milostivých darů“ soukromým osobám či právě smazáním dluhu za potraviny. V letech 1922–1928 tímto způsobem rozdal vysokou sumu 1 121 055,26 franků.⁵¹

50 LLA, Gesandtschaftsakten Wien, sign. V3/596, princ Eduard knížeti dne 15. března 1920.

51 Privatarhiv Quaderer, Verzeichnis der Spenden des Landesfürsten 1922–1928.

X. Protržení Rýna v roce 1927

Rýnská katastrofa ze září roku 1927 způsobila opět nesmírné zatížení státních financí. Na konci dubna roku 1928 byl vytvořen soupis závazků spjatých s půjčkami.

Tabulka 6: Soupis závazků spjatých s půjčkami

položka	částka v milionech švýcarských franků
půjčka z roku 1922	1,0
dluhy elektrárny Lawenawerk	1,0
půjčka na obnovu z roku 1928	1,5
DALŠÍ PLÁNOVANÉ STAVEBNÍ PROJEKTY	
dokončení zvýšení toku umělých kanálů, stavba silnic a mostu přes Rýn v Bendernu	3,0
zahrazení rychle tekoucích bystrin	1,0
vnitřní kanál	9,0
celkem	16,5

Předseda vlády Schädler vyjádřil svým výrokem všeobecně pokleslou náladu: „*Situace, v níž se nyní nacházíme, je bolestivá. Ještě žádná lichtenštejnská vláda nejspíše nemusela čelit tak složité situaci.*“⁵²

XI. Pozemková reforma a finanční pomoc⁵³

Již v roce 1919 princ Eduard konstatoval, že uznání suverenity „*do značné míry [podmiňuje] výjimečné zacházení s knížecími statky v případě budoucích výdajů a především vyvlastnění majetku*“⁵⁴ což je dosti významné nejen pro knížecí rodinu, ale pro celou zemi. Pokud bude knížeti odebrána materiální základna pro udržení jeho životního stylu, nebude moci zemi podporovat v takové míře jako doposud.

Stejně konstatování se objevilo i v memorandu, jež sepsal princ Eduard v září pro mírovou konferenci ve Versailles.⁵⁵ Podle těchto vyjádření představoval knížecí majetek až do konce první světové války základ nejen

52 LLA, Landtagsprotokolle, protokol zemského sněmu ze dne 27. dubna 1928.

53 K tomu viz Q u a d e r e r, Rupert: *Das Haus Liechtenstein und die Bodenreform in der Tschechoslowakei nach dem Ersten Weltkrieg*. In: Drška, Václav – Lein, Richard – Novotný, Lukáš (edd.): *Prague Papers on the History of International Relations 2008*. Prag 2008, s. 265–290.

54 LLA, Gesandtschaftsakten Bern, sign. V2/170/5, princ Eduard Emilu Beckovi dne 6. března 1919.

55 LLA, RE, č. 1919/4654ad589, bez data [9. září 1919], autorem princ Eduard, podepsáno zemským správcem princem Karlem, typoskript, 14 stran. Text ve francouzštině viz in LLA, Gesandtschaftsakten Bern, kart. 6, fasc. mírová smlouva.

materiální prosperity knížecího rodu, ale také materiální podpory země. V memorandu bylo také zdůrazněno, že při ztrátě finanční základny by se kníže o potřeby země starat již nemohl.

V dalším listě se princ Eduard obracel na apoštolského nuncia ve Vídni.⁵⁶ Zpravil ho o zásadním významu uznání neutrality a zdůraznil, že jde o otázku „zásadního významu“ jak ve vztahu ke knížecímu rodu, tak k zemi. Princ Eduard nunciovi situaci vylíčil s patřičnou dávkou dramatickosti a vyjádřil názor, že „nezávislost suverénního státu Lichtenštejnsko do značné míry závisí“ na výnosech z německo-rakouských a československých majetků lichtenštejnského rodu. Své tvrzení zdůvodnil tím, že „se kníže v největší míře stará o potřeby země“, a proto je odkázán na své majetky.

XII. Závěr

Problematiku lze shrnout následujícími výroky:

- a) Lichtenštejnsko se po roce 1918 nacházelo v těžké finanční krizi.
- b) Také lichtenštejnský rod sužovala finanční tíseň.
- c) Kníže podporoval zemi mimořádně vysokými částkami.
- d) Lichtenštejnský rod spojoval podporu země s uplatňováním vlivu na vnitřní politický vývoj Lichtenštejnska.
- e) Československá pozemková reforma byla v Lichtenštejnsku sledována s napětím, neboť panovala obava, že v jejím důsledku kníže již nebude moci poskytovat finanční pomoc.
- f) Lichtenštejnové zdůrazňovali závislost lichtenštejnského státu na výnosech svých německo-rakouských a československých statků, což bylo argumentem pro uznání jeho suverenity.

„Die Sehnsucht nach Deinem Geld ist unermesslich“

Das Fürstenhaus als finanzieller Nothelfer Liechtensteins
in den Jahren nach dem Ersten Weltkrieg

Die vorgelegten Ausführungen vermittelten einen – sehr begrenzten – Einblick darüber, wie in den Jahren nach dem Ersten Weltkrieg das Haus Liechtenstein dem Staat Liechtenstein als finanzieller Nothelfer beistand und wie in dieses Verhältnis auch die nach 1918 einsetzende Bodenreform in der Tschechoslowakei hineinspielte.

Es lassen sich folgende zusammenfassende Aussagen machen:

- a) Das Land Liechtenstein befand sich nach 1918 in einer schweren finanziellen Krise.
- b) Das Haus Liechtenstein war ebenfalls von finanziellen Engpässen betroffen.
- c) Der Fürst unterstützte das Land mit außerordentlich hohen Summen.

---

56 LLA, RE, č. 1919/3026ad589, velvyslanectví ve Vídni apoštolskému nunciovi ve Vídni dne 16. června 1919.

d) Mit dieser Unterstützung verband das Haus Liechtenstein Einflussnahme auf die innenpolitische Entwicklung Liechtensteins.

e) Die Bodenreform in der Tschechoslowakei wurde von Liechtenstein aus mit Sorge verfolgt, weil man befürchtete, der Fürst könne seine finanzielle Hilfe nicht mehr leisten.

f) Das Haus Liechtenstein betonte die Abhängigkeit des souveränen Staates Liechtenstein von den Erträgen seiner Besitzungen in Deutsch-Österreich und in der Tschechoslowakei als Argument für die Anerkennung Liechtensteins als souveräner Staat.

Susanne Keller-Giger

Pozemková reforma v době před suverenitou

The landholding reform in the era before the sovereignty

The present article focuses on the development of Czechoslovakia's relationship to the sovereignty of Liechtenstein in the two decades from 1919 to 1938, the particular goals of Czechoslovakia's politics and the person who stood behind the reluctance to recognize Liechtenstein's sovereignty. First are introduced the individual phases, on which we may follow the development of the Czechoslovak approach to the diplomatic recognition of Liechtenstein, and thus also the sovereignty of the land. The overview of the individual periods of expropriation in course of the landholding reform is illustrated on the example of one princely domain – Kostelec nad Černými lesy. Also in this case, we ask how much did the debate over sovereignty impact the actual realization of the landholding reform.

Key words: the Liechtensteins, Liechtenstein, landholding reform, expropriation, sovereignty, the domain Kostelec nad Černými lesy

Kvůli rozpadu habsburské monarchie a následným politickým a sociálním otřesům se lichtenštejnský knížecí rod propadl do hluboké krize. Knížecí majetky se v jediném okamžiku ocitly na území tří různých států: Rakouska, Československa a v menší míře Maďarska. Pozemková reforma, zahájená v Československu, ohrozila většinu knížecích statků. Do víru těchto zásadních událostí bylo vrženo také Lichtenštejnské knížectví.

Ve snaze zachránit svůj majetek na území Československé republiky, připomínal kníže důrazně své nedotknutelné postavení hlavy suverénního státu. Vyvlastění svrchovaného představitele cizího státu bylo totiž z hlediska mezinárodního práva problematické. Československo naopak suverenitu Lichtenštejnska zpochybňovalo. Zabránilo tím nejen zřízení lichtenštejnského vyslanectví v Praze, ale do značné míry i úspěchu lichtenštejnské žádosti o přijetí do Společnosti národů.

V následujícím výkladu se budeme věnovat otázkám, jakým způsobem se vyvíjel postoj Československa vůči suverenitě Lichtenštejnska ve dvacetiletí od roku 1919 do roku 1938, jaké cíle Československo svojí politikou sledovalo a kdo konkrétně stál za neochotou uznat svrchovanost Lichtenštejnska. Nejprve budou představeny jednotlivé fáze, na nichž lze sledovat vývoj postoje Československa k diplomatickému uznání Lichtenštejnska a tím de facto i suverenity země. Přehled jednotlivých etap vyvlastnění v průběhu pozemkové reformy bude ukázán na příkladu jednoho knížecího

statku. Také v tomto případě bude položena otázka, do jaké míry ovlivnila diskuse o suverenitě konkrétní realizaci pozemkové reformy.

I. Československo a suverenita Lichtenštejska

I.1 Rok 1919: pochyby a hledání argumentů

V roce 1919 československý prezident Masaryk ještě vůbec nic nena-
mítal proti zřízení lichtenštejského vyslanectví v Praze. Údajně prohlásil,
„že se zákon o vyvlastnění nedotkne vládnoucího knížete jako suveréna“. Ihned
nato ovšem uvedl, že jeho vyjádření nesmí být použito jako argument
na veřejnosti, neboť „v jednotlivých úřadech a vládních místech v Praze“ tento
názor „není sdílen ani schvalován“.¹

Jiní čeští zástupci zpochybňovali postavení knížete jako svrchovaného
představitele cizího státu a rovněž suverenitu Lichtenštejska. Přisuzovali
lichtenštejskému knížeti dvojí právní funkci v habsburské říši. Podle nich
byl „domácím“ šlechticem s nesmírným pozemkovým majetkem a stálým
sídlem ve Vídni, který měl své místo v Panské sněmovně, tedy horní ko-
moře Říšské rady, a na druhé straně také suverénem cizího státu, což byla
podvojnost odporující exteritoriální svrchovanosti. Kromě toho byla nezá-
vislost Lichtenštejska zpochybňována s poukazem na jeho hospodářskou
a strukturální závislost na Rakousku.²

I. 2 Rok 1920: pozemkové reformě ano / nerozhodnost v otázce suverenity

Žádost o přijetí do Společnosti národů, kterou Lichtenštejsko po-
dalo, byla zamítnuta mimo jiné pro vehementní odpor Československa.
Jako důvody byly uváděny chybějící suverenita a neutralita ve válce, stejně
jako velikost země. Na druhé straně však československý předseda vlády
Tusar v srpnu v řeči před Národním shromážděním prohlásil, že vláda
ještě nepřijala definitivní stanovisko k suverenitě knížete. Zároveň ale
ihned uvedl, že lichtenštejský nemovitý majetek na území Československé
republiky podléhá zákonům o pozemkové reformě a bude s ním naloženo
v souladu s nimi.³

1 Quaderer, Rupert: *Lichtensteins Bemühungen um die Errichtung einer diplomatischen Vertretung in Prag nach dem Ersten Weltkrieg*. Ročenka textů zahraničních profesorů 2, 2008, s. 179–180.

2 Mittermaier, Veronika: *Die Neutralität Liechtensteins zwischen öffentlichem und fürstlichem Interesse*. In: Brunhart, Arthur (ed.): *Bausteine zur liechtensteinischen Geschichte. Studien und studentische Forschungsbeiträge*. Bd. 3. Zürich 1999, s. 61.

3 Tusarova řeč před Národním shromážděním ze dne 15. srpna 1920, Poslanecká sně-

I.3 Rok 1921: pozemková reforma před suverenitou I

Ministr zahraničí Beneš reagoval zdrženlivě až odmítavě na požadavek, aby byly lichtenštejské zájmy v Československu zastupovány Švýcarskem. Podle jeho přání k tomu mělo dojít až po „*uspořádání otázek pozemkové reformy s lichtenštejským knížectvím*“. Zastával stanovisko, že již s ohledem na velikost knížecích statků v republice je vyloučené upřednostnit vyřízení této otázky na základě suverénního postavení knížete.⁴

I.4 Rok 1922: oddělení soukromoprávního a státoprávního poměru

Ve vztahu k akreditaci lichtenštejského vyslance v Praze kladlo Československo důraz na prohlášení ze strany Lichtenštejska, že ani kníže, ani země „*nebudou požadovat jakékoliv mimořádné zvýhodnění s ohledem na pozemkovou reformu nebo jiné v Československu platné zákony*“.⁵

I.5 Léta 1924–1925: pozemková reforma před suverenitou II

Znovu se objevila myšlenka, že by lichtenštejské zájmy zastupovalo Švýcarsko, jež ztroskotala na „*zásadních otázkách*“. Následuje úryvek z instrukce československého ministerstva zahraničí: „*Liechtensteinsko nebylo dosud uznáno republikou a nebude moci se tak státi, dokud určité otázky rázu zásadního, mezi nimiž je i otázka pozemkové reformy, nebudou projednány a vyřešeny mezi ním a republikou. Z toho důvodu vláda republiky nemůže prozatím ještě vstoupiti v normální styky s Liechtensteinskem, a nemohla by tudíž ani použití laskavého prostřednictví Švýcarské[ho]*“.⁶ V roce 1925 dočasně utichlo úsilí o zřízení diplomatického zastoupení Lichtenštejska v Československu.

---

movna, tisk č. 489. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0489_00.htm [cit. 28. 8. 2012].

⁴ Q u a d e r e r, Rupert: *Das Haus Liechtenstein und die Bodenreform in der Tschechoslowakei nach dem Ersten Weltkrieg*. In: Drška, Václav – Lein, Richard – Novotný, Lukáš (edd.): *Prague Papers on the History of International Relations 2008*. Prag 2008, s. 278–289.

⁵ Q u a d e r e r, R.: *Liechtensteins Bemühungen*, s. 195–197.

⁶ Citováno in Národní archiv (NA), Ministerstvo financí (MF) I, kart. 1760, č. j. 51499/1940. Tento výrok pochází z instrukce ministerstva zahraničí československému vyslanci v Bernu stran zodpovězení dotazu Švýcarska. Ta je citována ve shrnutí československo-lichtenštejských vztahů v meziválečném období, jež zaslalo ministerstvo zahraničí 2. července 1938 na základě opětovného dotazu týkajícího se uznání knížectví coby státu prezidiu ministerské rady.

I.6 Léta 1929–1932: chybějící uznání a reálná politika

Otázka dědické daně po smrti knížete Jana II. postavila československou vládu před problém. V roce 1929 nemohla potvrdit správnost tvrzení lichtenštejnského předsedy vlády Josefa Hoopa týkající se dědické daně v případě československých státních občanů.⁷ Podle sdělení ministerstva zahraničí ministerstvu spravedlnosti to znemožňoval fakt, že svrchovanost knížectví nebyla uznána a v souvislosti s tím nejsou navázány diplomatické vztahy mezi oběma zeměmi.⁸

V roce 1931 ministerstvo zahraničí sdělilo, že s ohledem na možné opětovné řešení otázky uznání knížectví chce být informováno, zda existují výhrady ze strany ministerstva financí.⁹

Ve stejné době naproti tomu uznal Státní pozemkový úřad tzv. suverénní břemeno knížete, ovšem pouze jako břemeno jakéhokoli jiného cizince. Knížeti to zajišťovalo odpočet v případě daně z majetku a dědické daně v mezích platných zákonů. Stejných zvýhodnění se knížecímu rodu dostalo později při zestátnění knížecích lesů. Také v tomto případě československá strana zdůvodnila své ústupky břemenu v knížectví a zachováním správy lichtenštejnského státu.¹⁰

I.7 Léta 1935–1938: uznání suverenity

Dne 16. února 1935 Státní pozemkový úřad sdělil v listě ministerstvu zahraničí, že z pohledu pozemkové reformy již nemá výhrad k uznání lichtenštejnského státu. Ministerstvo financí následně 24. srpna 1935 oznámilo, že otázka odevzdání a růstu majetku je vyřízena.

Lichtenštejnsko však prostřednictvím Švýcarska opětovně zažádalo o uznání suverenity knížectví až v květnu 1938. Ministerstvo zahraničí pak od ministerstva zemědělství, jež převzalo záležitosti Pozemkového fondu, a od ministerstva financí obdrželo potvrzení souhlasů z roku 1935. V červenci 1938 také vláda v Praze souhlasila s diplomatickým zastoupením Lichtenštejnska v Československu a uznala suverenitu knížectví.¹¹

7 NA, Ministerstvo spravedlnosti (MS), kart. 31, Lichtenštejnsko, vysvětlení Hoopa adresované československé vládě z 20. června 1929.

8 Tamtéž, list ministerstva zahraničí ministerstvu spravedlnosti ze dne 30. září 1929.

9 NA, MF I, kart. 1760, č. j. 51499/1940, list ministerstva zahraničí ministerstvu financí ze dne 10. března 1931.

10 NA, MF I, kart. 1760, č. j. 51499/1940, list ministerstva zahraničí Státnímu pozemkovému úřadu ze dne 7. května 1932. H o r á k, Ondřej: *Lichtenštejnové mezi konfiskací a vyvlastněním*. Příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století. Praha 2010, s. 135.

11 NA, MF I, kart. 1760, č. j. 51499/1940, list ministerstva zahraničí prezidiu ministerské rady ze dne 2. července 1938.

I.8 Shrnutí

Československé vedení v roce 1919 evidentně ještě nebylo jednotné v otázce, jak zacházet s mimořádným statusem knížete jako hlavy suverénního státu a zda zahrnout lichtenštejnské majetky do pozemkové reformy. Chyběla jasná strategie.

Rozhodnutí o uznání suverenity Lichtenštejnska výrazně ovlivnily pozemkový úřad a ministerstvo financí. Právě tyto instituce svého času (nepodařilo se vypátrat přesně kdy) blokovaly uznání suverenity, a to tak dlouho, dokud nebyly vyřešeny související otázky pozemkové reformy a majetkových, respektive dědických daní. Neuznání Lichtenštejnska se tak negativně promítlo do každodenních diplomatických styků mezi Československem a knížectvím.

Přes zdráhavý postoj československé vlády v otázce uznání lichtenštejnské suverenity se pozemkový úřad ve třicátých letech snažil v rámci zákonů týkajících se pozemkové reformy zohledňovat břemena suverenity knížete.

Primárním důvodem souhlasu československé vlády s navázáním diplomatických vztahů v roce 1938 nebyl tlak zvenčí. Případná žádost ze strany Lichtenštejnska by měla měla naději na úspěch již od roku 1935.

Vládě v Praze šlo v diskusi o lichtenštejnské suverenitě vždy o možnost provést pozemkovou reformu na majetcích knížete. Svrchovanost knížectví hrála sama o sobě podřadnou roli. Rozhodující byly následky, jež by ze suverenity vyplývaly.

II. Pozemková reforma na příkladu statku Kostelec nad Černými lesy

S ohledem na úzký vztah mezi pozemkovou reformou na lichtenštejnských majetcích a uznáním suverenity Lichtenštejnska může být zajímavý pohled na konkrétní realizaci reformy. Ve stručném přehledu se pokusíme exemplárně ukázat jednotlivé etapy vyvlastnění lichtenštejnského statku Kostelec nad Černými lesy. Následně se i zde zaměříme na otázku, do jaké míry hrála suverenity roli ve vyjednávání mezi zástupci knížectví a Státním pozemkovým úřadem. Byla vůbec tematizována? A pokud ano, tak kdy a v jaké souvislosti?

II.1 Přehled

Statek Kostelec nad Černými lesy, vzdálený asi 30 km jihovýchodně od Prahy, o rozloze bezmála 10 000 ha patřil ke středně rozsáhlým majetkům knížecího rodu. Zdejší ztráta půdy ve výši 8 000 ha v důsledku

pozemkové reformy byla nadprůměrně vysoká a v souvislosti s ní dlužil československý stát knížeti v roce 1939 ještě 8,5 milionu korun.¹² V roce 1941, v době Protektorátu Čechy a Morava, pozemkový úřad zaplatil přebírací cenu.¹³

Prostřednictvím záborového zákona z jara roku 1919 byla většina statku Kostelec nad Černými lesy tzv. obstavena či zabrána. Kníže již nemohl volně disponovat svými nemovitostmi, nadále je však spravoval. V následujících letech byly pak částečně převzaty pozemkovým úřadem a přiděleny zájemcům, část nemovitostí prodal kníže a menší díl mu byl vrácen.¹⁴

II.1.1 Rok 1923: převzetí poplužních dvorů

Knížecí poplužní dvory v Kostelci nad Černými lesy – všechny mezi 140 a bezmála 280 ha – byly až do začátku dvacátých let obhospodařovány nájemci. Převzetí poplužních dvorů pozemkovým úřadem se týkalo devíti dvorů o celkové rozloze 1 500 ha. Malé rozptýlené plochy byly přiděleny drobným nájemcům, drobným sedlákům a bezzemkům. Dvory o zmenšené rozloze 50 a 120 ha byly jako zbytkové statky prodány někdejšími nájemcům a veřejným institucím.

II.1.2 Od roku 1927: volný prodej stavebních pozemků v Jevanech

Lesní pozemky, jež nebyly využity k obhospodařování, pozemkový úřad ze záboru vyňal. Byly parcelovány a následně vlastníkem prodány jako stavební pozemky. U jednotlivých parcel šlo o pozemky v rozloze od 30 arů do 1,5 ha. Konflikty vznikaly především s ministerstvem zemědělství, jež se obávalo, že zmenšení lesních ploch může vést k potížím s obhospodařováním.

II.1.3 Od roku 1928: spor o revír Brník

Na území revíru Brník těžila firma Kohlen- und Tonwerke, s. r. o., Blosdorf krátce jíl. Lichtenštejnský kníže byl podílníkem firmy. Chtěl, aby byl revír na ploše necelých 400 ha vyňat ze záboru. Ministerstvo zemědělství by naopak bylo revír velmi rádo zestátnilo jako celý komplex. Rovněž

12 K uvedeným číslům je potřeba přistupovat s opatrností. Pramen od pramene se liší. Srov. NA, Státní pozemkový úřad (SPŮ), kart. 2791, M2, Zusammenstellung der Erwerbsgeschichte einzelner Güter und ihrer Entwicklung durch die Bodenreform verfertigt durch die fürstliche Zentraldirektion für die Kabinettskanzlei 1938/39, s. 12–13 a 4. list, s. 1–4.

13 Lichtensteinisches Landesarchiv, sign. V 13/13, stížnost prince Karla Alfréda z Lichtenštejna vedoucímu komise pozemkového úřadu ze dne 23. prosince 1941.

14 Informace k pozemkové reformě v případě statku Kostelec nad Černými lesy pocházejí většinou z fondu Státního pozemkového úřadu. Srov. NA, SPŮ, kart. 2768–2801.

okolní obce projevíly zájem o jednotlivé parcely. Kácení dříví zmíněnou firmou navíc vedlo k nevoli obyvatelstva. Kvůli těmto rozdílným zájmům provázely vyjednávání četné konflikty.

II.1.4 Od roku 1928: přidělování malých ploch obcím a regionálním institucím

Ještě před zestátněním lesů měly být různé lesní plochy přiděleny veřejným korporacím a regionálním organizacím. Celkem šlo o 55 zájemců, z toho 40 měst a obcí v regionu, kteří si nárokovali takřka 1 000 ha. Jako již v případě parcelací v Jevanech a Brníku se i zde ministerstvo zemědělství pokoušelo vyjmout z tohoto procesu velké lesní plochy a požadovalo co nejrychlejší řešení otázky zestátnění lesů.

II.1.5 Od roku 1930: „lesní akce“ či zestátnění knížecích lesů

Zestátnění knížecích lesů představovalo největší zásah do majetkových poměrů v Kostelci nad Černými lesy – týkalo se více než 4 400 ha půdy.¹⁵ Těžká a dočasně přerušovaná jednání se táhla roky.

II.1.6 Od roku 1933: vyjednávání o řešení patronátních břemen knížecího rodu

Zabavením a vyvlastněním klesly knížecí příjmy z majetků, což vedlo ke zpochybnění patronátu. Během vyjednávání o zestátnění knížecích lesů s ministerstvem zemědělství byly upraveny mimo jiné také pravomoci převzetí a rušení jednotlivých patronátů. Přesto nebyla jejich otázka v případě statku Kostelec nad Černými lesy až do roku 1939 vyřešena a oddálila rozdělení přebírací ceny za tento statek.

II.2 Lichtenštejnská suverenita a pozemková reforma v Kostelci nad Černými lesy

Suverenita Lichtenštejnska a s ní spojené svrchované postavení knížete hrály v průběhu pozemkové reformy v Kostelci nad Černými lesy roli pouze v otázce zestátnění lesů.

Podle protokolu k vyjednávání o předání mezi zástupci knížete, Státním pozemkovým úřadem a ministerstvem zemědělství z konce ledna roku 1933 připojili zástupci knížete na konci rozhovorů poznámku, „že majitel velkostatku trvá na stanovisku, že ustanovení náhradového zákona nemůže být

---

15 Mimořádná velikost rozlohy lesních ploch vyvlastněných v Kostelci nad Černými lesy je vysvětlitelná tím, že zde ministerstvo zemědělství plánovalo zřídit lesnickou školu.

vuči jeho osobě jako cizince a souverena použito a že tato zákonná ustanovení pro jeho případ neplatí. Vyhrávají si tudíž zástupcové veškerá práva, která plynou osobě majitele z jeho zvláštního právního postavení, a děje se tudíž předání shora uvedených nemovitostí bez prejudic pro toto stanovisko majitele, resp. uživatele. Vzhledem k tomu, že směrná cena náhrady za převzaté nemovitosti byla již z části dohodnuta, prohlašují zástupci bývalého vlastníka, že bude-li se Státním pozemkovým úřadem dosaženo dohody úplné, respektující i zvláštní požadavky majitele, jsou pro tento případ ochotní výhradu hořejší svého času odvolati“.

Na to reagoval pozemkový úřad konstatováním, „že jak již shora uvedeno, přejímá nemovitosti podle zákonů o pozemkové reformě, tedy i podle zákona náhradového“.¹⁶

Můžeme se pouze dohadovat, jaké byly přesné požadavky knížete. V dalších měsících v každém případě došlo ke střetům ohledně předávací ceny za zestátněné lesy na všech majetcích knížete. Pozemkový úřad byl připraven zaplatit 55 milionů korun místo původních 42 milionů. Knížecí strana však požadovala 95 milionů korun. Tento sporný bod vedl k dočasnému přerušení jednání a pozemkový úřad pohrozil, že sáhne k prostředku zrychleného cenového rozvržení. Na konci června 1933 se pozemkový úřad a zástupci knížete konečně dohodli na odškodnění ve výši 60 milionů korun.¹⁷

Ministerstvo zemědělství krátce nato v zásadě odsouhlasilo výsledky vyjednávání o odškodnění. Požadovalo však, aby zástupci knížete odškodné a zákony československé pozemkové reformy akceptovali bez výhrad. K tomu se měl kníže při stanovování výše odškodného vzdát veškerých mimořádných nároků, jež uplatňoval z titulu cizí státní příslušnosti, suverenity a exterritoriality.

Zástupci knížete, nejspíše pod tlakem, aby nemuseli souhlasit s ještě horšími podmínkami, vyslovili souhlas s listem ministerstva zemědělství.¹⁸

Vyjednávání o předání lesů na statku Kostelec nad Černými lesy mohla být uzavřena ještě v roce 1933. Zámek a revíry připadly ministerstvu zemědělství, jež zde zřídilo lesnickou školu.¹⁹

16 NA, SPÚ, kart. 2773, E2/5, č. j. 53.622/33-II/I, Zestátnňovací akce 1933, vyjednávání mezi pozemkovým úřadem, ministerstvem zemědělství, Ředitelstvím státních lesů a statků a zástupci prince Františka Josefa z Lichtenštejna z 30./31. ledna a 10. dubna 1933, s. 14–15.

17 NA, SPÚ, kart. 2764, D1, list Státního pozemkového úřadu Lichtenštejnskému ústřednímu ředitelství v Olomouci a lichtenštejnskému dvorskému radovi dr. Rudolfovi Siebenscheini ze dne 5. dubna 1933; list knížecího dvorského rady a finančního poradce dr. Rudolfa Siebenscheina Státnímu pozemkovému úřadu v Praze ze dne 26. dubna 1933; koncept listu prezidenta Státního pozemkového úřadu ministerstvu zahraničí ze dne 6. května 1933; vyjednávací protokol ze dne 9. června 1933, podepsaný dr. Svobodou a A. Anderkou na straně knížete a zástupcem Státního pozemkového úřadu; list pozemkového úřadu (2. oddělení) ze dne 13. června 1933.

18 Tamtéž, list ministerstva zemědělství Státnímu pozemkovému úřadu ze dne 4. července 1933.

19 M r v í k., Vladimír Jakub: *Dějiny černokosteckých domů*. Historická topografie města Kostelce nad Černými lesy. Kostelec nad Černými lesy 2011, s. 79–83.

Výhrady ministerstva zemědělství jsou výrazem postoje československé vlády. Ta trvala na tom, že reforma bude v případě lichtenštejnských majetků provedena za stejných podmínek jako v případě jiných velkých držitelů půdy. Nebyla ochotná zohlednit suverenitu lichtenštejnského knížectví a s ní spojené mimořádné postavení knížete ve vyjednáváních. Je otázkou, do jaké míry diskuse o suverenitě bránila v jednání a oslabovala postavení zástupců knížete. Z jediného uvedeného příkladu však nelze dojít k obecnějšímu závěru. Zajímavé by bylo srovnání s vyvlastněním jiných velkých držitelů půdy.

Bodenreform vor Souveränität

In den vorgelegten Ausführungen sollte der Frage nachgegangen werden, wie sich die Haltung der Tschechoslowakei gegenüber der Souveränität Liechtensteins in den zwanzig Jahren von 1919 bis 1938 entwickelte, welche Intentionen die Tschechoslowakei mit ihrer Politik verband und wer konkret für die Weigerung zur Anerkennung von Liechtensteins Souveränität verantwortlich war. Zuerst wurden einzelne Phasen vorgestellt, in denen die Haltung der Tschechoslowakei gegenüber einer diplomatischen Anerkennung Liechtensteins zum Ausdruck kommt, und danach wurden am fürstlichen Gut Schwartzkostelez (Kostelec nad Černými lesy) exemplarisch Etappen der Enteignung durch die Bodenreform im Überblick dargestellt.

Die tschechoslowakische Führung war offensichtlich 1919 noch uneinig, wie sie mit dem besonderen Status des Fürsten als Oberhaupt eines souveränen Staates umgehen sollte und ob die liechtensteinischen Besitzungen in die Bodenreform einbezogen werden konnten. Sie verfügte nicht über eine klare Strategie. Auf den Entscheid zur Anerkennung der Souveränität Liechtensteins hatten das Staatliche Bodenamt und das Finanzministerium bedeutenden Einfluss. Sie waren es, die seinerzeit die Souveränitätsanerkennung blockiert hatten, und zwar so lange bis die hängigen Fragen zu Bodenreform und Vermögens- respektive Erbschaftssteuern erledigt waren. Die tschechoslowakische Regierung stimmte der Anerkennung Liechtensteins und der Aufnahme diplomatischer Beziehungen 1938 nicht primär aufgrund außenpolitischen Drucks zu. Ein Antrag Liechtensteins hätte bereits ab September 1935 Aussicht auf Erfolg gehabt. Eigentlich ging es der Regierung in Prag bei der Diskussion um die Souveränität Liechtensteins immer um die Möglichkeiten, die Bodenreform an den Besitzungen des Fürsten durchzuführen. Die Souveränität des Fürstentums an und für sich spielte für die Tschechoslowakei eine untergeordnete Rolle. Die Folgerungen, die aus der Souveränität gezogen wurden, waren entscheidend.

Lothar Höbelt

Šlechta ve 20. století

Nobility in the 20th century

The end of the Austro-Hungarian monarchy in 1918 led to a “privatisation” of the aristocracy. If World War I had been characterized by a subtle revival of aristocratic influence, the loss of the war led to a “flight of the Earls” from public life. Economic difficulties were compounded by certain signs of social disintegration. A majority of Austrian aristocrats reacted by joining the counter-revolutionary “Heimwehr” movement during the 1930’s that proudly called itself “Austro-Fascist” but shied away from full-blown totalitarian concepts. After 1945, aristocrats seemed to be almost completely marginalized. However, during the last few decades, it seems, aristocrats have started to claim their share of prominent public positions once again.

Key words: nobility, aristocracy, Austro-Hungarian monarchy, the 20th century, “privatisation” of the aristocracy, public positions

Jak tomu často bývá, čtenář pocítí zklamání, až zjistí, že menu, které mu zde předložíme, bude mnohem chudší, než titul slibuje. Název by měl obsahovat upřesnění, že se v následujícím textu bude v zásadě pojednávat pouze o období obou světových válek, území Rakouské republiky, nanejvýš bývalého Předlitavska (tzv. rakouské poloviny říše), a půjde v první řadě o šlechtu vysokou.¹

Právě pro tuto sociální vrstvu představoval rok 1918, který přinesl rozpad habsburské monarchie, velký zlom. Tehdejší náladu můžeme ilustrovat dvěma citáty, užitými jako pars pro toto. Bývalý ministerský předseda, hrabě Clam-Martinič, popsal situaci jménem řady dalších českých členů Panské sněmovny už dva tři týdny před odstoupením císaře Karla následovně: „*V okamžiku, kdy se hroutí všechno, co jsme od mládí přebírali, abychom to bránili jako naše nejsvětější statky, v okamžiku, kdy pohřbíváme tolik věcí, které jsme milovali celým svým srdcem [...]*“² Téměř jako závěr uvedeného souvětí by mohlo být vnímáno vyznání jeho stavovského druhá

---

1 Vysoká šlechta zahrnovala od roku 1877 v habsburské monarchii formálně i svobodné pány, sociálně mimořádně heterogenní kategorii, k níž náleželi příslověční „zbohatlíci“ i příslušníci starošlechtických rodů, jako byli např. Frankenštejnové. Jako „stará šlechta“ se naopak zpravidla označují rody, které byly nobilitovány před rokem 1750, tzn. před tereziánskými reformami.

2 *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Herrenhauses des Reichsrates*. Session 22. Wien 1918, s. 1175, prohlášení jménem 16 českých členů Panské sněmovny z 21. října 1918 (jako distancování se od 12 Čechů, kteří odmítli manifest císaře Karla jako neschůdnou

prince Aloise Auersperga (1897–1984), který ve svých pamětech napsal, že v roce 1918 „definitivně ztratil vlast“. V novém Rakousku byl člověk „právě tak občanem bez vlasti jako téměř všichni příbuzní v novém Československu nebo Jugoslávii, ať již byli ‚doma‘ kdekoliv“. Jeho shrnutí znělo následovně: „Pocitově jsem jakýkoli politický vývoj po roce 1918 vnímal pouze negativně, v nejlepším případě lhotejně.“³

I. Rok 1914: spojovací článek mezi armádou a politikou

Nemělo by se zapomínat na rozporuplný charakter válečných let, která s sebou samozřejmě přinášela rizika, a to zejména v ekonomickém ohledu, ale pro šlechtu znamenala také jistý vzrůst jejího vlivu. Dlouhodobou nejistotu pojmenovalo často zmiňované proroctví (pronesl ho např. český sociální demokrat Soukop), které avizovalo, že válka přinese revoluci.⁴ V ohrožení se však ocitl i zemědělský majetek, který byl vystaven státním zásahům. Ty ničily jeho rentabilitu, pokud se ovšem jeho vlastník neuchýlil do oblasti černého trhu. Již v roce 1916 si Oskar Parish poznamenal do deníku se směsicí noblesse oblige a zoufalství, že rád převezme ještě další závazky za příbuzné, neboť je nakonec jedno, jak přijde majetek vniveč.⁵ Nikoli náhodou vznikl Ústřední svaz vlastníků lesů (Zentralverband der Waldbesitzer) – který se v meziválečném období stal téměř synonymem šlechtického stavovského zastoupení – už několik měsíců před zhroutilím monarchie za účelem ochrany ekonomických zájmů. (Svaz mimochodem od roku 1919 po dlouhou dobu vedla vdova po prvním místopředsedovi, hraběnka Antoinette z Althanu.)⁶

Ve válce se však na druhou stranu rovněž ukázalo, že prakticky nikdo jiný než právě vysoká šlechta nebyl způsobilý plnit funkci spojovacího článku mezi armádou a politiky. Mnozí aristokraté nejen odsloužili rok v roli důstojníků v záloze, jak bylo v případě politických exponentů obvyklé, ale byli i dlouhou dobu aktivními důstojníky, obvykle u některého z elitních jezdeckých pluků. Opětovně proto často zahájili vojenskou kariéru na mno-

---

cestu). Srov. H ö g l i n g e r, Felix: *Ministerpräsident Heinrich Graf Clam-Martinic*. Graz 1964, s. 219.

3 Auersperg, Alois: *Menschen von gestern und heute*. Salzburg 1982, s. 84 n., 88 n. Anekdoticky by se tato pasáž dala doplnit ještě o citát jednoho maďarského barona, který před několika lety v rámci jedné pódiové diskuse o Dollfußově režimu na námitku jednoho progresivního žurnalisty, že všechna opatření této vlády byla zcela ilegální, smířlivě odpověděl: „Máte úplnou pravdu, neboť po roce 1918 bylo všechno ilegální.“

4 T o b o l k a, Zdeněk: *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl 4. Praha 1937, s. 366 n.

5 Státní oblastní archiv (SOA) v Zámrsku, Rodinný archiv Parishů, Tagebuch von Oskar Parish v. Senftenberg, 1916.

6 SOA v Praze, Rodinný archiv Valdštejnů, inv. č. E 3863, sign. V-7/III, Angelegenheiten des Zentralverbandes der Waldbesitzer in den Jahren 1918 bis 1920.

hem vyšší úrovní než záložní důstojníci – civilisté. V prostředí armádních velitelů bychom našli mnoho urozených adjutantů a ordonančních důstojníků; princ Alois Schönburg-Hartenstein, předseda strany středu v Panské sněmovně, dokonce dosáhl postu nejvyššího velitele vojska, a v roce 1918 se o něm proto uvažovalo jako o ministerském předsedovi pro případ, že by vypukly vnitřní nepokoje.⁷

Zatímco začátek 20. století byl ve znamení „meritokratů“ tzv. druhé společnosti, jako byli Beck a Bienert, Gautsch a Koerber, za císaře Karla se mluvilo o „šlechtické juntě“ okolo Czernina a Hohenloheho.⁸ Premiér Stürgkh, zavražděný v roce 1916, snad může být považován za přechodný fenomén; o jeho křeslo usilovali kníže Max Egon Fürstenberg a hrabě Ernst Silva-Tarouca, za císaře Karla se však nakonec novým ministerským předsedou stal hrabě Jindřich Clam-Martinic. Panská sněmovna nebyla nikdy tak důležitá jako právě v těchto letech. V období bez parlamentu, v říjnu 1915, se dokonce vybičovala k vyslovení nedůvěry Stürgkhovi.⁹ Ostřejší politický profil však dal výrazněji vyniknout i mnohým rozporům. Na jaře 1918 tak – v souvislosti se Sixtovou aférou – došlo i k rozpadu poslední nadnárodní starorakouské strany, totiž pravice v Panské sněmovně, když se Češi a Poláci rozešli se svými německými kolegy.¹⁰

II. Rok 1918: stažení se do soukromí

„Rakouská revoluce“,¹¹ zprvu definovaná čistě státoprávně jako zlom v právní kontinuitě, byla spojena s řadou revolučních otřesů, ovšem velmi rozdílné intenzity. Mohlo by se jevit jako paradox, že se sociálních nepokojů bylo třeba nejméně obávat tam, kde rakouská území připadla „úhlavnímu nepříteli“, totiž Italskému království, a nejvíce tam, kde zůstala v jádru zachována podstata starého státu, totiž v Uhrách, které v roce 1919 zažily fázi převzetí moci bolševiky, v neposlední řadě ve znamení obrany proti spojeneckým troufalostem. K restauraci, a to až k restauraci monarchie (i když s uprázdněným trůnem), došlo naopak za pomoci jednotek

7 Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, B/762, Erinnerungen Schönburg-Hartenstein, fol. 278 n.

8 Fellner, Fritz – Corradini, Doris (edd.): *Schicksalsjahre Österreichs*. Die Erinnerungen und Tagebücher Josef Redlichs 1869–1936. Bd. 2. Wien 2011, s. 281 (2. března 1917).

9 H ö b e l t , Lothar: *Konrad Hohenlohe (1865–1918)*. Vom „roten Prinzen“ zur „Adelsjunta“. In: Hannig, Alma – Winkelhofer, Martina (edd.): *Das Haus Hohenlohe*. Köln 2013.

10 H ö b e l t , Lothar: „*Verfassungstreue*“ und „*Feudale*“. Die beiden österreichischen Adelsparteien (1861–1918). *Etudes Danubiennes* 7, 1991, s. 103–114, zde s. 112 n.

11 Název jedné studie Otta Bauera (Bauer, Otto: *Werkausgabe*. Bd. 2. Wien 1975), která však zastávala tezi, že nešlo o revoluci německo-rakouského proletariátu, ale o revoluci německé buržoazie, vyvolanou a umožněnou vítězstvím armád Dohody.

Dohody – vychýlení kyvadla, v němž roku 1919 marně doufal císař Karel i v Rakousku.¹²

Státy Rakousko a Československo skýtaly v této souvislosti ambivalentní pohled. V republice (Německé) Rakousko bylo koketování s revolucí – včetně strachu z ní – velmi rozšířené, když se dlouhodobě nedařilo zvládat inflaci. Československo se prezentovalo, při vši rétorické záplavě „odrakouštění“, jako mnohem stabilnější útvar, se solidnějšími financemi, schválilo však – zcela regulérně – pozemkovou reformu, která sice nebyla realizována tak rigorózně, jak se původně vyhlášovalo, zasáhla však přesto dobrou polovinu latifundií, zejména pak ornou půdu.¹³ Ze šlechticů se nyní stali v první řadě vlastníci lesů.

Vlastníci lesů v první řadě také proto, že vysoká šlechta – oproti trendu válečných let – už prakticky nezastávala žádné veřejné funkce. Nové republikánské armády Rakouska a Československa už nebyly kongeniálním biotopem pro aristokraty. V Československu zuřil boj mezi „legionáři“ a „starorakušany“ bez jejich přičinění; v Rakousku většina přešla snižování stavů, k němuž došlo v souvislosti s omezením vojska na 30 000 mužů, stažením se do soukromí. Tento stav trval až do roku 1933, kdy na starobylé Tereziánské vojenské akademii ve Vídeňském Novém Městě začali opět studovat někteří posluchači z řad vysoké šlechty. Velmi podobná byla situace v diplomacii. Zatímco před rokem 1914 byly všechny důležité velvyslanecké posty obsazeny příslušníky vysoké šlechty, mnohdy (v žádném případě však výlučně) z uherských rodů, po roce 1918 zůstal v této pozici pouze baron (později sir) Georg Frankenštejn jako stálý zástupce Rakouska v Londýně, a i on si někdy z tohoto důvodu musel od svých soukmenovců vyslechnout nepřívětivé komentáře.¹⁴ Pouze na úrovni tzv. politické správy, tj. okresních hejtmanů, sloužil v Rakousku ještě jistý počet aristokratů. V politice samotné však už šlechta prakticky zastoupena nebyla. Kněžna Fanny Starhembergová jako členka horní komory parlamentu a místopředsdkyně křesťanskosociální strany, která by jako žena před rokem 1918 samozřejmě nebyla do takové funkce ustanovena, představovala v nejednom ohledu výjimečný jev.¹⁵

Tento vývoj by se dal souhrnně označit jako „stažení se do soukromí“, případně také – pojmem, který je obvykle spojen s pozdějšími obdobími – jako „vnitřní emigrace“. Právě v souvislosti s rodem Lichtenštejnů je však

12 H ö b e l t , Lothar: *Agnostic Nostalgics. Austrian Aristocrats and Politics. 1918–1938.* In: Urbach, Karina (ed.): *European Aristocracies and the Radical Right 1918–1939.* Oxford 2007, s. 161–185, zde s. 164.

13 Srov. příspěvky Petera Geigera v této publikaci.

14 V o n F r a n c k e n s t e i n , George: *Facts and Features of my Life.* London 1939, s. 213; H ö b e l t , L.: *Agnostic Nostalgics*, s. 165.

15 D e u t s c h , Heidrun: *Fürstin Fanny Starhemberg.* Dissertationsarbeit, Universität Wien. Wien 1965. Právě u katolicko-konzervativních uskupení vyplňovali tuto mezeru faráři, jejichž podíl se ve srovnání s předválečnou dobou zněkolikanásobil.

tento vývoj nutno chápat s opačným znaménkem. Stažení se do soukromí a ztráta pozice prvního šlechtice v habsburské monarchii po císaři vedly u lichtenštejnského knížete k tomu, že byla vedle jeho role moravského magnáta více než dosud zdůrazňována funkce hlavy státu a suverénního knížete. Turbulence okolo knížecích majetků vedly vcelku brzy, už před vyhnáním v roce 1945, k „emigraci“ – postupnému přesunu těžiště života do Vaduzu, kulminujícímu v roce 1938.

Toto „stažení se do soukromí“ však také v mnoha případech posílilo mimořádně pragmatické stanovisko, které se výrazně odlišovalo od nostalgicko-bojovného odmítavého postoje. Magnáti jako Max Egon Fürstenberg po převratu v roce 1918 nebo Rudolf Hoyos v roce 1938 se vyslovili proti „*neplodnému negativismu*“.¹⁶ Právě hlavy velkých šlechtických rodů pociťovaly odpovědnost za ochranu příbuzných a zaměstnanců, podniků a majetků, a zdržovaly se proto riskantních manévrů. V prvních letech po převratu došlo u mnoha rodů k tiché změně politické orientace. V popředí už nestály staré státoprávní fronty a pozice, ale sociální kritéria. Česká šlechta navázala kontakty například s Karlem Práškem, agrárníkem, který byl za první světové války mluvčím radikálních nacionalistů, ale jako bohatý statkář přitom vždy patřil k buržoazně-konzervativnímu křídlu své strany;¹⁷ ten či onen starorakouský statkář se nechával zvat od Karađorđevićů nebo viděl v této dynastii poslední hráz před choutkami slovinských rolníků. Tito lidé přece jen upřednostňovali královskou diktaturu před vládou nepřátelských masových stran.¹⁸ V Polsku to byli příznivci někdejších centrálních mocností z řad vysoké šlechty, například Tarnowski nebo Radziwiłł, kteří v letech 1926–1927 urovnali cestu klasické politické pravici bývalého socialisty Piłsudského. Ten se dostal k moci státním převratem v roce 1926.¹⁹

Je zřejmé, že dokonce ani ten, kdo se stáhl do soukromí, nebyl uchráněn ztrát. Za bezprostřední následek války lze považovat inflaci, která požírala veškeré peněžní renty, zejména pak válečné půjčky, na druhé straně ale mohla přispět k radikálnímu oddlužení;²⁰ celkový výsledek se zde lišil případ od případu. V nástupnických státech byly zahájeny agrární

16 H ö b e l t , Lothar: *Adel und Politik seit 1848*. In: Eltz, Erwein – Strohmayer, Arno (edd.): *Die Fürstenberger. 800 Jahre Herrschaft und Kultur in Mitteleuropa*. Korneuburg 1994, s. 365–377, zde s. 376; t ý ž : *Der österreichische Adel zwischen Ständestaat und Drittem Reich*. In: Hazdra, Zdeněk – Horčička, Václav – Županič, Jan (edd.): *Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století*. Praha 2011, s. 35–46, zde s. 44.

17 G l a s s h e i m , Eagle: *Noble Nationalists. The Transformation of the Bohemian Aristocracy*. Cambridge, Mass. 2005.

18 B r u c k m ü l l e r , Magdalena: *„Nieder mit den fremden Feudalen – hoch lebe der slowenische Bauer!“ Aspekte der Agrarreform in Slowenien in der Zwischenkriegszeit*. Diplomarbeit, Universität Wien. Wien 2003, s. 90, 125 n.; P r e i n f a l k , Miha: *Auersperg. Geschichte einer europäischen Familie*. Graz 2006, s. 305.

19 R o t h s c h i l d , Joseph: *Piłsudski's Coup d'Etat*. New York 1966, s. 237, 260 n.

20 Rozhodující pro majetkové poměry nebyla rychle rostoucí inflace poválečných let, ale už plíživá inflace let válečných, která měla v Rakousku za následek znehodnocení peněz o více než 90%.

reformy, primárně s nacionalistickými motivy. (V Rakousku byly projekty tohoto typu sice zpočátku zvažovány, nikdy se ale nepřistoupilo k jejich realizaci.²¹) K agrární reformě přibyla zvýšená dědická daň, která vedla například v případě knížete Thuna v roce 1929 k prodeji děčinského zámku. Nemělo by koneckonců zůstat opomenuto, že po fázi poválečné konjunktury nastala od poloviny dvacátých let – dlouho před světovou hospodářskou krizí, jako následek sanace – krize agrární. Propad měny ztěžoval dovoz potravin; politika tvrdé měny vedla k opětovnému oživení zámořské konkurence.²²

Zánik obvyklého zákonného a společenského rámce vedl někdy také k erozi rodinné solidarity. Postavení fideikomisu bylo sporné. Pokud chtěl někdo po zániku příslušných zákonných ustanovení udržet interně v rodině fideikomis, byly následkem dědické spory. Například hádka mezi hrabaty z Hardeggu zanechala své stopy dokonce i v deníku policejního prezidenta Schobera;²³ u Thunů uplatnili po roce 1918 své nároky potomci z morganatického manželství hraběte Františka (1809–1870) s herečkou Mariou Königovou.²⁴ Pojem morganatického manželství se obecně stal anachronismem. Prominentní, veřejně činné hlavy velkých rodů se nechávaly rozvést nebo uzavíraly nerovnorodé sňatky. O vztazích Camilla Starhemberga (1835–1900) s herečkami se „klevetilo“ víceméně otevřeně. Jeho vnuk Ernst Rüdiger (1899–1956) se podruhé oženil s hvězdou Burgtheatru Norou Gregorovou a také kníže Oldřich Ferdinand Kinský (1893–1938) se koncem dvacátých let rozvedl a oženil se s dcerou diplomata Mathildou von der Bussche, která do manželství přinesla v neposlední řadě možnost optovat pro argentinské občanství. Ani jeden z nich mimochodem nenáležel k odcházející generaci. Šlo o příslušníky generace mladší, kteří byli opět politicky aktivní a naklonění kontrarevoluční strategii.

III. Šlechta a kontrarevoluce

Tuto kontrarevoluční strategii ztělesňovalo v Rakousku v první řadě hnutí Heimwehr, které jeho protivník Karl Renner jednou charakterizoval jako povstání starých elit proti občanskému vedení.²⁵ Pozoruhodně vysoký

21 Metz, Ernst: *Großgrundbesitz und Bodenreform in Österreich 1919 bis 1924*. Dissertationsarbeit, Universität Wien. Wien 1984.

22 Kluge, Ulrich: *Bauern, Agrarkrise und Volksernährung in der europäischen Zwischenkriegszeit*. Studien zur Agrargesellschaft und -wirtschaft der Republik Österreich. Stuttgart 1988.

23 Bundespolizeidirektion Wien, Schober-Archiv, kart. 22 (12. prosince 1929).

24 Županič, Jan – Fiala, Michal – Stellner, František: *Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české*. Praha 2001, s. 261.

25 Wiltshegg, Walter: *Die Heimwehr. Eine unwiderstehliche Volksbewegung?* Wien 1985, s. 15.

počet osob, které byly do roku 1918 členy Panské sněmovny, se posléze objevil v této proměnlivé nadstranicko-antimarxistické a „křesťansko-nacionální“ domobranné formaci, která přesahovala jednotlivé politické tábory a v roce 1930 se sama přeměnila ve stranu. Po roce 1933 šlo o posledního partnera křesťanských sociálů, jedinou zbývající „stranu“ v autoritářském stavovském státě.²⁶ Vedení Heimwehru, soustředěné kolem Starhemberga, chtělo rozpustit dichotomii anšlusu a restaurace v syntéze říšské myšlenky.²⁷ Jeho příslušníci se hrdě označovali jako „austrofašisté“, přičemž pojem fašismus zde byl chápán ve smyslu italského režimu, a ne revolučního hnutí – a také nikoli ve smyslu koncepce „stato totalitario“.²⁸ Byli zastánci autoritářského režimu, ale jak jednou konstatoval Hoyos ve sporu se spolkovým kancléřem Schuschniggem o rozpuštění Heimwehru, neznamenal to, že by si vláda mohla dovolit všechno...²⁹

Toto selektivní obdivování fašistického systému se názorně projevilo v konfrontaci s nacionálním socialismem. Heimwehr – a jeho aristokratičtí vrcholní představitelé – nebyli z toho důvodu bezpodmínečnými protivníky Hitlera, jak se někdy zpětně tvrdilo. Vymezovali se však přece jen proti totalitnímu, verbálně sice nacionálnímu, ve skutečnosti ale socialistickému charakteru jeho režimu – výjimkou byla například společná podpora katolicko-nacionální strany ve španělské občanské válce. Starhemberg úzkostlivě rozlišoval mezi fašismem a „stranickou diktaturou“. V létě 1933, jen několik dní po zákazu NSDAP v Rakousku, pronesl v jednom ze svých projevů brilantní obžalobu Adolfa Hitlera, který údajně zradil svůj program: „*Nacionálněsocialistický systém v Německu není fašismem, není národní obnovou, je to bolševismus s nacionální maskou.*“³⁰ Rakušané se cítili být „*lepšími Němci*“ a říše, o níž usilovali, měla „*být velkoněmecká, ne velkopruská*“³¹ měla se snažit o soulad s církví, a ne ještě vyostřovat liberální kulturní boj s antiliberálním znaménkem.

Anšlus Rakouska v roce 1938 vedl k represím vůči funkcionářům starého režimu (jako byli Starhemberg a Hoyos) a ostrému pronásledování

26 Jde o odkaz na sebekritickou poznámku jednoho z vůdčích členů Heimwehru, předsedy horní komory rakouského parlamentu hraběte Rudolfa Hoyose. Srov. Schloßarchiv Horn, sign. F. 348/110b, Rudolf Hoyos-Tagebuch (1. října 1936).

27 H ö b e l t , Lothar: *Adel und Reichsidee in der Zwischenkriegszeit*. In: Rossová, Marcella (ed.): *Integration und Desintegration in Mitteleuropa. Pläne und Realität*. München 2009, s. 149–158.

28 Italský vyslanec kritizoval toto povrchní instrumentalizované hodnocení fašismu – užívané tehdy jeho obdivovateli a dnes často jeho kritiky – tímto komentářem: „*La integrità sfugge loro completamente.*“ I Documenti Diplomatici Italiani. Settima serie. Tom. 6. Roma 1967, s. 249, zpráva ze dne 26. dubna 1928.

29 Schloßarchiv Horn, sign. F. 348/110b, Rudolf Hoyos-Tagebuch (9. října 1936).

30 Schloßarchiv Eferding, Heimwehr-Archiv, Mappe 11, Aussendung der Pressestelle von 25. Juni 1933, projev ve Waydhofenu an der Ybbs z 24. června 1933; H ö b e l t , L.: *Adel zwischen Ständestaat*, s. 41.

31 *Über eine Rede Starhembergs*. Wiener Neueste Nachrichten, 21. 6. 1930. Starhemberg také proto nechtěl mluvit o „*připojení*“ („*Anschluß*“), ale o „*sloučení*“ („*Zusammenschluß*“).

aktivních legitimistů (a rodu Hohenbergů). Jedna hraběnka, která se v těch letech provdala do Rakouska, konstatovala, že tam našla „rozpolcenou společnost“.³² Nebezpečné byly především začátek a konec režimu, převzetí moci a následný „soumrak bohů“ po 20. červenci 1944, kdy došlo k vzdušnému antiaristokratickému revanšistickému myšlení. Léta mezi těmito mezníky byla z hlediska starorakouské šlechty charakterizována semiopozičním postojem, který rozlišoval mezi státem a režimem. Neměla by se podceňovat válečná solidarita ve všech vrstvách obyvatelstva, která sdružovala i veskrze opoziční kruhy. Hraběnka Johanna Eltzová, která se ve svých denících vyjadřovala o režimu a jeho propagandě vždy s mimořádným despektem („ohavné nadávání“, „nejhlubší úpadek slušných citů“), tak například po úspěšně završeném německém tažení do Francie v roce 1940 napsala: „Zažít pomstu za rok 1918 je nádherné.“³³ Stranu, jak napsal jeden důstojník z povolání, na něhož NSDAP pohlížela s nedůvěrou, nelitoval nikdo. Pokud však šlo o jeho náladu po kapitulaci v květnu 1945, ve svých pamětech konstatoval: „Byl jsem už jen bezmezně nešťastný.“³⁴

Velké neštěstí přinesl rok 1945 šlechticům především v oblastech, které nejpozději na přelomu let 1948 a 1949 zmizely za „železnou oponou“, a dále těm, kteří byli vyhnáni, nebo jim byl alespoň vyvlastněn majetek. Hmotné ztráty byly u šlechty bezpochyby větší než u masy ostatních vyhnanců; přesto se právě v této situaci projevil význam sociálního kapitálu. Příslušníci šlechtických rodů snáze našli i v emigraci na Západě příbuzné, měli na co navázat a mohli se rychleji zapojit do společenských struktur. Jedna dáma napsala: „Radost z žijících lidí je přece tak nepoměrně větší než zármutek nad ztracenými věcmi, že člověk musí být téměř vděčný za tuto názornou lekcí o bezcennosti veškerého pozemského jmění!“³⁵

Západ přitom ještě dlouho poté nebyl „zlatým Západem“ hospodářského zázraku (ten se začal projevovat teprve v roce 1954) a ani Rakousko nepředstavovalo „ostrov blahoslavených“. Desetiletí po roce 1945 daleko přesněji charakterizoval pocit, že starý svět neodvolatelně zmizel. Zatímco v Evropě cíhala nová nebezpečí (pomysleme jen na komunistické „zglajchšaltování“ Československa), převládlo u nemalého počtu šlechticů

32 Interview s hraběnkou Johannou (Jankou) Hardeggovou, rozenou Firmianovou, z 11. března 1994.

33 Von Spreti, Heinrich – von Spreti, Philipp (edd.): *Wie das Leben jeden verändert...* Tagebuchaufzeichnungen der Johanna Gräfin von und zu Eltz, geb. Gräfin von Schönborn-Wiesentheid, aus den Jahren 1896–1944. München 2011, s. 389 (17. a 21. června 1940).

34 Altmayer-Beck, Johann Christoph: *„Herr Oberleutnant, det lohnt doch nicht!“* Kriegserinnerungen an die Jahre 1938 bis 1945. Wien 2013, s. 492.

35 Dopis kněžny Lidwiny (Lidi) Clary-Aldringenové (1894–1948), rozené Eltzové, jejím sestřím z 28. srpna 1945. (Děkuji hraběti Erweinovi Eltzovi z Kiefersfeldenu za možnost do dopisu nahlédnout.) K útěku této rodiny srov. i vzpomínky jejího manžela Clary-Aldringen, Alfons: *Geschichten eines alten Österreichers*. München 1977, s. 265–271.

přesvědčení, že východiskem může být jen úplně nový začátek v Novém světě – ve Spojených státech nebo i v Argentině.

IV. Pohled do druhé poloviny století

Obraz šlechty v poválečném Rakousku lze charakterizovat dvěma epizodami: zaprvé tzv. Habsburgovou krizí (Habsburg-Krise) v roce 1963, která – i když s rozdílnými postranními záměry v různých táborech – způsobila vzednutí agresivních nálad, podmíněných legendami a resentimenty meziválečného období, a zadruhé filmy o „hraběti Bobbym“, které vznikaly od roku 1961 – tedy přibližně ve stejné době – a zprostředkovávaly zcela jiné klišé. Prezentovaly šlechtice jako sice sympatické, zato ale „zblblělé“, respektive „zkostrnatělé“ postavy.

Mezitím došlo v tomto směru zcela očividně ke změně paradigmatu. Šlechtici se opět vyskytují ve veřejném životě a jejich obraz je na hony vzdálen vtípům o hraběti Bobbym. Jsou zastoupeni v představenstvech bank a jiných velkých společností i ve vysoké politice. Začátek tohoto vývoje lze najít už v éře Bruna Kreiského (1970–1983), který jmenoval barona Lütgendorfa ministrem obrany a hraběte Spannocchiho velitelem armády. Ve vídeňské politice 21. století působí hrabě Gudenus jako šéf opozice, hrabě Majlath-Pokorny jako resortní radní za Sociálnědemokratickou stranu Rakouska (SPÖ) a Bismarckův právník, Caspar von Einem, jako „elder statesman“ levého křídla sociální demokracie.³⁶

Odhaliť důvody této proměny by vyžadovalo zevrubné bádání. Přinejmenším na první pohled se zdá, že tu jde o postmarxistickou reinterpretaci převládajícího rovnostářského principu, která sice věnuje zvýšenou pozornost diskriminaci v závislosti na pohlaví, sexuální orientaci nebo etnickém původu, k sociálně-ekonomickým rozdílům se ale staví tolerantněji. Kromě toho učinila „postmoderní“ dekonstrukce etnických identit ve spojení se zkušenostmi, jaké přinesly např. konflikty v bývalé Jugoslávii (a opomenout nelze ani zánik komunistického obrazu nepřítelů), z nacionalismu jednoho z nejoblíbenějších fackovacích panáků svátečních politických projevů. Tato změna perspektivy narušuje obraz „bojovníků za svobodu“ a „fundamentalistů“ všech odstínů; relativizuje současně klišé, které popisovalo staré

---

36 Nápádné je, že Rakouská lidová strana (ÖVP) umísťovala šlechtice mnohem méně často na přední místa kandidátek než sociální demokracie – výjimku zde samozřejmě představuje Horní Rakousko, lépe řečeno region Mühlviertel, s hrabětem Ernstem Grundemannem jako poslancem Národní rady, tedy dolní komory rakouského parlamentu (1962–1970), hrabětem Leliem Spannocchim jako zemským radním (1971–1973) a hrabětem Peterem Reverterou jako mužem, který tahal v mnoha případech za nitky v pozadí. K roli Revertery lze najít mnoho materiálu v nově zpřístupněné pozůstalosti Antona Reinthallera v Hornorakouském zemském archivu (Oberösterreichisches Landesarchiv). Reverterova vlastní pozůstalost se nachází v Zámeckém archivu Helfenberg (Schloßarchiv Helfenberg).

mnohonárodní říše jako „žaláře národů“ – a rehabilituje tak zřejmě i pověst jejich kosmopolitních aristokratických elit.

Adel im 20. Jahrhundert

Für den altösterreichischen Hochadel bedeutete selbstverständlich das Ende der Monarchie im Herbst 1918 die große Zäsur. War während des Weltkrieges sogar noch eine gewisse Aufwertung des Adels spürbar, so lässt sich die Situation nach 1918 vielleicht am besten mit dem Schlagwort „Privatisierung“ des Adels beschreiben. In Politik, Militär und Diplomatie fanden sich in den republikanischen Nachfolgestaaten, vor allem in Österreich und der Tschechoslowakei, nur mehr sehr wenige Hochadelige. Die wirtschaftliche Misere, von der Inflation über die Bodenreform (in der Tschechoslowakischen Republik) bis zur weltweiten Agrarkrise war zuweilen auch begleitet von gewissen Symptomen einer Abkehr von gängigen gesellschaftlichen Standards, wie offen ausgetragenen Familienstreitigkeiten oder Mesalliancen.

In der Republik Österreich zählte ein großer Teil des Hochadels in den dreißiger Jahren zu den Anhängern der christlich-nationalen, paramilitärischen Heimwehren, die sich stolz als „Austro-Fascisten“ bezeichneten, zu totalitären Entwürfen aber dennoch eine gewisse Distanz hielten, später vielfach in Konflikt mit dem Nationalsozialismus gerieten und im Dritten Reich eine „semi-oppositionelle“ Stellung einnahmen. Nach 1945 erschien der Adel lange Zeit komplett marginalisiert. Erst in den letzten Jahrzehnten finden sich zunehmend wiederum Angehörige bekannter hochadeliger Familien in wirtschaftlichen, zum Teil auch politischen Spitzenpositionen.

Vyvlastnění

Peter Geiger

Snahy o znovuzískání a záchranu knížecích statků v letech 1938–1945

Attempts to regain and preserve the princely domains in 1938–1945

Through the German occupation of the Czechoslovak border territories following the Munich Agreement, the Third Reich acquired a significant part of the princely estates in Czechoslovakia. With the subsequent occupation of the rest of Czechoslovakia or, rather, its Bohemian and Moravian part and after the establishment of the Protectorate Bohemia and Moravia the former domains came under the control of the occupational forces. From October 1938 until spring 1941 the prince attempted to regain part of his former estates, which he lost in the Czechoslovak land reform, receive the remaining financial compensation or effect an increase of the sale price. His efforts to buy back his property nevertheless remained fruitless. Since 1943, in respect to the previous war development, the prince, the princely family and the government of the Liechtenstein Principality were afraid that the Liechtenstein domains in the south of the reestablished Czechoslovakia and perhaps also Austria could be confiscated after the war (especially if these lands became part of the Soviet sphere of influence). Prince Francis Joseph II made an attempt at an anti-offensive by taking contact to the western allies and the Swiss representation. The Liechtenstein embassy, closed in 1933, was reopened in December 1944 and the prince also tried to place a Liechtenstein attaché at the Swiss consulate in Prague. All these attempts however in the end came to nothing.

Key words: the Liechtensteins, World War II, Protectorate Bohemia and Moravia, land holding, first land reform, restitution, confiscation, the Beneš Decrees

Ztráta majetků v důsledku pozemkové reformy ve dvacátých letech 20. století Lichtenštejny nepřekvapila. Hitlerova agrese směřovaná do střední Evropy nicméně nabídla možnosti, jak ztracené statky znovu nabýt, a to v první fázi po anšlusu Rakouska v březnu 1938, poté po podpisu *Mnichovské dohody* koncem září 1938 a ve třetí fázi po okupaci zbytku Československa a po vpádu nacistů do Prahy a zřízení Protektorátu Čechy a Morava v polovině března 1939.¹ V průběhu války a nejspíše od roku 1943 tváří v tvář blížící se porážce Německa už nebylo možné uvažovat o znovuzískání někdejšího majetku, nýbrž začalo jít spíše o záchranu stávajícího vlastnictví a jeho zachování i pro poválečnou dobu.²

1 K tomu Geiger, Peter: *Krisenzeit*. Liechtenstein in den Dreissigerjahren 1928–1939. Bd. 2. Vaduz – Zürich 2000 (1. vydání 1997), s. 242–248.

2 K tomu obecně Geiger, Peter: *Kriegszeit*. Liechtenstein 1939 bis 1945. Bd. 2. Vaduz – Zürich 2010, s. 203, 230–244, 284–335, 512.

I. Ztráty v pozemkové reformě

Kníže z Lichtenštejna držel v Československu ke konci první světové války statky o celkové rozloze cca 160 000 ha (1 600 km²). V důsledku pozemkové reformy prostřednictvím vyvlastnění a nuceného prodeje ztratil více než polovinu původní rozlohy, totiž 91 000 ha (910 km²). Uvedené číslo přitom zahrnovalo přibližně polovinu zemědělské půdy a polovinu lesních ploch. Československý stát stanovil za uvedené majetky odškodné ve výši 122 milionů korun, což podle knížecího účetnictví představovalo sotva pětinu skutečné ceny, vyčíslené na 656 milionů korun. Z částky určené na odškodnění dlužil Státní pozemkový úřad ještě v říjnu roku 1938 celkem 43 milionů korun (cca čtyři miliony říšských marek).³ Jako důležitou je potřeba vnímat skutečnost, že snahy lichtenštejnského knížecího domu o znovunabytí jeho původních majetků měnily svou intenzitu v závislosti na různých fázích a průběhu válečných událostí, jež ovlivňovaly také perspektivy rodu Lichtenštejnů.

II. Snahy o znovunabytí majetku do roku 1941

II.1 Po anšlusu Rakouska v březnu 1938

Brzy po anšlusu Rakouska v březnu 1938 se objevily myšlenky na revizi částí výsledků první pozemkové reformy. To, že se Rakousko stane součástí Velkoněmecké říše, se předpokládalo již poměrně dlouhou dobu. Razantní advokát z Hamburku dr. Albrecht Dieckhoff vyzval již koncem května 1938 lichtenštejnského předsedu vlády dr. Josefa Hoopa k zahájení jednání s Československem, jejichž cílem měla být „náprava části křivd“ způsobených lichtenštejnskému knížecímu domu.⁴ Hoop, knížecí kancelář a koncem března také nově jmenovaný princ-regent František Josef jakožto zástupce vládnoucího knížete Františka I. dali najevo své zájmy. I přesto však František Josef v červenci projevil určitou ochotu rezignovat na realizaci „akce směřující k nápravě křivd“. Předseda vlády měl nicméně u Dieckhoffa nenápadně zjišťovat, jakým způsobem by bylo možné postupovat.⁵ Nic

3 Liechtensteinisches Landesarchiv (LLA), Regierungsakten (RF), č. 190/344, Daten über die durch Bodenreform in der CSR in Abfall gekommenen Güter Seiner Durchlaucht des Fürsten von Liechtenstein, Zusammenstellung, bez data (podzim 1938); D a l l a b o n a, Lucia: *Die Bodenreform in der Tschechoslowakei nach dem 1. Weltkrieg unter besonderer Berücksichtigung des Fürstlich-Liechtensteinischen Besitzes*. Diplomarbeit, Wirtschaftsuniversität Wien. Wien 1973; G e i g e r, P.: *Krisenzeit*, s. 246 n.

4 LLA, RF, č. 181/338, dr. Albrecht Dieckhoff předsedovi vlády dr. Josefu Hoopovi dne 30. května 1938. Rovněž Sammlungen des Fürsten von Liechtenstein, Hausarchiv (SLHA), Korrespondenz Kabinettskanzlei (1938 bis 1945), č. 1938/125.

5 Tamtéž, knížecí kancelář Hoopovi dne 7. července 1938; Hoop Dieckhoffovi dne 12. července 1938. Srov. G e i g e r, P.: *Krisenzeit*, s. 229, 243.

konkrétního nicméně dojednáno nebylo. Mezitím však v červenci 1938 došlo k uznání Lichtenštejnska ze strany Československa.

II.2 Československá vláda v červenci 1938 uznává Lichtenštejnsko

Československá vláda po roce 1918 otálela s uznáním Lichtenštejnského knížectví, a to kvůli pozemkové reformě, která by po takovém aktu byla ve vztahu k lichtenštejnskému knížecímu domu jen těžko proveditelná. V dubnu 1938 se Lichtenštejnsko obrátilo na švýcarskou vládu a na švýcarské vyslanectví v Praze s žádostí, aby převzalo diplomatické zastoupení Lichtenštejnska v Československu. Československá vláda na svém jednání dne 29. července 1938 schválila uznání Lichtenštejnského knížectví a navázání normálních vztahů mezi oběma zeměmi včetně vykonání všech potřebných kroků a náležitostí. Československé ministerstvo zahraničních věcí poté dne 30. července 1938 sdělilo švýcarské spolkové vládě, že souhlasí s tím, aby zastupovala také lichtenštejnské zájmy.⁶

Dne 25. července 1938 zemřel ve věku 85 let na zámku ve Valticích kníže František I. Téhož dne na jeho místo nastoupil dvaatřicetiletý František Josef II. Dne 26. července informoval nový kníže o svém nástupu nejvyšší představitel státu, mezi nimi i prezidenta Edvarda Beneše. Dne 29. července se ve valtickém farním kostele konala zádušní mše za knížete Františka I. a jeho tělo bylo poté odvezeno do rodinné hrobky ve Vranově u Brna. Prezidenta Beneše na pohřbu zastupoval zemský prezident Jan Černý.⁷

Souhlas československých orgánů s uznáním Lichtenštejnského knížectví jako samostatného státu znamenal v létě 1938 velmi dobrou situaci pro naplnění lichtenštejnských záměrů. Lichtenštejnsko již ovšem ničeho dalšího nedosáhlo, neboť události na podzim 1938 začaly postupovat až příliš rychle. Hitler se připravoval na válku proti Československu, kterou odsunulo pouze podepsání *Mnichovské dohody* koncem září 1938.

II.3 Změněná situace v důsledku sudetské krize 1938

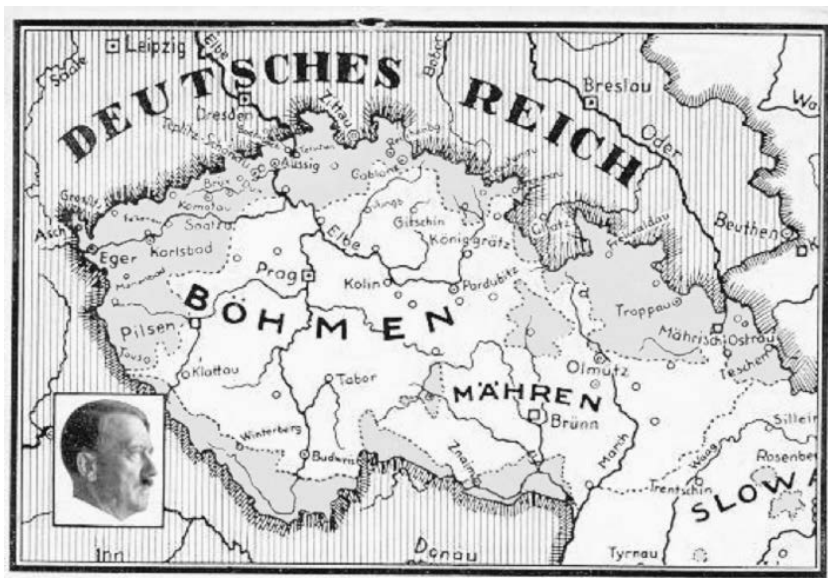
Násilné odevzdání pohraničních oblastí Československa ve prospěch Třetí říše, k němuž došlo na základě dohody podepsané v Mnichově Hitle-

6 Důvěrný list Ministerstva zahraničních věcí Československé republiky v Praze československému velvyslanectví v Bernu z 30. července 1938, č. 110.714/VI-1/38. Text v českém originálu a v německém překladu viz v P i n t e r o v á, Jana: *Knížectví Lichtenštejnsko a jeho vztahy s Českou republikou*. Diplomová práce na Univerzitě Karlově. Praha 2000, příloha 5. Srov. Q u a d e r e r, Rupert: *Ein „Annex Österreichs“ oder ein souveräner Staat? Liechtensteins Beziehungen zur Tschechoslowakei nach dem Ersten Weltkrieg*. Jahrbuch des Historischen Vereins für das Fürstentum Liechtenstein (JBL) 105, 2006, s. 103–127, zde s. 113 n.

7 LLA, RF, č. 186/106; G e i g e r, P.: *Krisenzeit*, s. 223–229.

rem, Mussolinim, Chamberlainem a Daladierem, mělo vedlejší efekt, který se týkal lichtenštejnského knížecího domu. Spolu s ostatními pohraničními územími byly totiž k Německu připojeny mnohé oblasti, na nichž ležely statky Lichtenštejnů. To výrazným způsobem měnilo dosavadní situaci.

Před mnichovským diktátem čítal knížecí majetek v Československu ještě 11 statků, zahrnujících celkem 69 000 ha. Po *Mnichovské dohodě* z 30. září 1939 zůstávaly na zbylém území Československa ještě tři statky o celkové rozloze 23 000 ha, totiž Pozoříce u Brna, Bučovice a Uherský Ostroh, včetně lesních ploch. Oblasti, které připadly na úkor Československa Třetí říši, zahrnovaly celkem osm lichtenštejnských statků, a to Krnov, Karlovec, Šternberk, Nové Zámky, Moravskou Třebovou, Zábřeh na Moravě, Břeclav a Valtice, s rozlohou celkem 46 000 ha. Německo tak získalo oblasti, které co do plochy zahrnovaly přibližně dvě třetiny někdejších knížecích pozemkových majetků, s ohledem na cenu šlo ovšem o podstatně větší procento. Vedle deseti zámků se zde nacházely stáje, knížecí chovy koní a honitby, zahrady v Lednici, dřevařský podnik v Břeclavi, pivovar v Lanškrouně a uhelné doly a cihelny v Mladějově na Moravě.⁸

Obr. 1: Německá pohlednice z roku 1938: Hitler hledí na Československo okleštěné v důsledku Mnichovské dohody z konce září 1938; tmavě šedě je vyznačeno území Sudet (archiv autora)

8 LLA, RF, č. 190/344, Daten über die durch Bodenreform in der CSR in Abfall gekommenen Güter Seiner Durchlaucht des Fürsten von Liechtenstein, Zusammenstellung, bez data (podzim 1938); D a l l a b o n a , L.: *Die Bodenreform*.

I přesto se ovšem kapitál určený na správu výše uvedených podniků nacházel především v bankách v Praze a v Olomouci; celkem šlo o 49 milionů korun (4,5 milionu říšských marek) a kromě toho o cenné papíry v hodnotě několika milionů korun. Devadesát procent tohoto kapitálu chtěl kníže pokud možno co nejdříve převést na území Říše jako „*nepochybně potřebný podnikový kapitál*“⁹

Již bezprostředně po Mnichovu, dne 1. října 1938, doporučil advokát Dieckhoff předsedovi vlády Hoopovi uskutečnit již dříve předpokládané návštěvy Berlína, protože se situace podle jeho názoru „*tak náhle změnila*“. Hoop mu na to odpověděl, že on i kníže chtějí nejprve počkat na konkrétní vytyčení nových německých hranic, aby předmětem jednání v Berlíně mohly být i otázky knížecích statků.¹⁰

Dva týdny nato, dne 16. října 1938, již Hoop cestoval na čtyřdenní návštěvu do Berlína. Doprovázen Dieckhoffem zde vedl rozhovory se zástupci ministerstva zahraničí, ministerstva vnitra a ministerstva hospodářství. V centru jeho zájmu stály kapitálové převody. Kromě toho ovšem Hoop otevřel otázku náhrad za předchozí vyvlastnění knížecího majetku. V Berlíně se tato témata setkala s určitým porozuměním. Lichtenštejnská správa měla připravit za účelem dalšího jednání seznam vyvlastněných pozemkových majetků.¹¹

Obzvláště intenzivní rozhovory vedl Hoop v Berlíně s Heinzem (Heinrichem Georgem) Stahmerem z tzv. Dienststelle Robbentrop. Stahmer byl pravou rukou říšského ministra zahraničí, roku 1940 architektem paktu Osy, roku 1942 vyslancem u čínské vlády v Nankingu a poté od roku 1943 až do konce války německým vyslancem v Tokiu. Na sklonku podzimu roku 1938 obdržel Stahmer za své úsilí ve věci Lichtenštejnů od knížete komturský kříž s hvězdou. Komturský kříž v této době získal rovněž Dieckhoff a také v jeho případě bylo později toto ocenění doplněno o hvězdu. Poté, co v březnu roku 1939 Stahmer přispěl k odvrácení převratu připravovaného lichtenštejnskými nacisty, povýšil ho kníže dědičně do stavu svobodných pánů a osobně do stavu hraběcího s titulem „svobodný pán von Stahmer, hrabě ze Silumu“ (viz obr. 2). Jméno Silum přitom pocházelo z označení jedné idylické alpské louky v Lichtenštejnsku.¹²

Výsledky Hoopova berlínského jednání a další perspektivy se staly předmětem porad mezi knížetem, knížecí kanceláří, ústředním ředitelstvím,

9 LLA, RF, č. 190/344, aktový záznam z 15. října 1938. Srov. G e i g e r, P.: *Krisenzeit*, s. 244 n.

10 LLA, RF, č. 178/151, Dieckhoff Hoopovi dne 1. října 1938; Hoop Dieckhoffovi dne 4. října 1938.

11 LLA, RF, č. 190/344, Hoopova úřední poznámka z 24. října 1938; SLHA, Korrespondenz Kabinettskanzlei, č. 1938/181.

12 K Heinzovi (Heinrichu Georgovi) Stahmerovi srov. G e i g e r, P.: *Der Graf von Silum*. Eine Figur der deutschen, japanischen und liechtensteinischen Zeitgeschichte. In: 25 Jahre Liechtenstein-Institut (1986–2011). Schaan 2011, s. 149–170.

právníky a předsedou vlády Hoopem. Bylo dohodnuto usilovat o restituci někdejších knížecích statků vyvlastněných Československou republikou a o náhradu za způsobené škody. V rámci uvedených rozhovorů bylo navíc vysloveno přání, aby byla provedena výměna některých statků ležících nyní zčásti na německém a zčásti na českém území.¹³

Obr. 2: V první řadě zleva kníže František Josef II., předseda vlády Josef Hopp a právník Albrecht Dieckhoff (LLA); v druhé řadě v popředí zleva japonský ministr zahraničí Yōsuke Matsuoka, polní maršál Wilhelm Keitel a německý velvyslanec v Japonsku Heinz (Heinrich Georg) Stahmer (Wikimedia Commons, Bundesarchiv Bild 183-B01910)

13 LLA, RF, č. 190/344, Hoopova zpráva Siegerovi ze dne 22. listopadu 1938.

Advokát Dieckhoff navrhl, aby bylo přistoupeno k jednání podle mezinárodního práva. Suverénní Lichtenštejnsko mělo Československu navrhnout, aby byl ve věci knížecích pohledávek po vzájemné dohodě stanoven rozhodčí soudce, jímž mělo být Německo.¹⁴ Předpokládalo se přitom, že Německo rozhodne ve prospěch knížete.

Kníže František Josef se nicméně těchto rad nedržel. Místo toho dne 8. prosince 1938 pověřil svého bratra prince Karla Alfréda, aby se písemnou formou obrátil na zastupujícího hejtmana Sudetské župy Karla Hermanna Franka s návrhem, že by různé statky, které v minulosti podlehly pozemkové reformě, měly být opětně navráceny do rukou knížete. Konkrétně mělo jít o Rumburk v severních Čechách, Hanušovice a Rudu nad Moravou na severní Moravě, o vyvlastněné části statku Lanškroun ve východních Čechách a také o odňaté revíry, které dříve přináležely k těmto majetkům. Kníže měl naproti tomu vrátit částky odškodnění, které mu již mezitím byly za vyvlastněné statky vyplaceny. Kromě toho měl kníže na svých statcích vykonávat dobročinnost a poplužní dvory o rozloze větší než 650 ha dát k dispozici Sudetské župě.¹⁵ Z dokumentu nadepsaného *Záležitosti statků Jeho Jasnosti knížete z Lichtenštejna v ČSR vyvlastněných pozemkovou reformou*, jenž sice není explicitně datován, ale nepochybně vznikl na podzim 1938, vyplývá, že se kníže tehdy pokusil získat zpět statky o celkovém rozsahu 21 000 ha, což představovalo takřka čtvrtinu rozlohy statků vyvlastněných v průběhu pozemkové reformy. Podobné údaje vyplývají i z dalších archivních dokumentů, které v knížecím Domácím archivu nalezla Lucia Dallabonová.¹⁶ Dalším zajímavým odhalením je poznatek, že lichtenštejnská knížecí kancelář v období mezi listopadem 1938 a lednem 1939 na Göringovi a na německém ministerstvu zahraničních věcí požadovala úpravu státní hranice u Břeclavi a Lanžhota ve prospěch Německé říše – respektive ve prospěch knížete.¹⁷

II.4 Knížecí návštěva v Berlíně počátkem března 1939

V průběhu návštěvy knížete Františka Josefa v Berlíně se téma někdejších knížecích statků nestalo předmětem jednání, a to ani v rozhovorech na vládní úrovni probíhajících ve dnech 2. a 3. března 1938, ani

14 Tamtéž, Dieckhoff prostřednictvím Hoopa řediteli knížecí kanceláře Martinovi dne 8. listopadu 1938.

15 Obsah dopisu Karla Alfréda z 8. prosince 1938 je reprodukován v D a l l a b o n a , L.: *Die Bodenreform*, s. 61 n.

16 LLA, RF, č. 190/344, Daten über die durch Bodenreform in der CSR in Abfall gekommenen Güter Seiner Durchlaucht des Fürsten von Liechtenstein, Zusammenstellung, bez data (podzim 1938); D a l l a b o n a , L.: *Die Bodenreform*.

17 SLHA, Korrespondenz Kabinettskanzlei, č. 1938/182. Viz i žádosti adresované Dieckhoffem Úřadu pro zahraniční věci ve Vaduzu ve dnech 9. a 16. ledna 1939, uložené tamtéž.

při následujících jednáních s Hitlerem, Frickem či Ribbentropem.¹⁸ Jinak tomu však bylo v případě jednání vedených průvodci a poradci knížete, totiž Albrechtem Dieckhoffem, princem Karlem Alfrédem a vládním sekretářem Ruppertem Ritterem, při jejich setkáních s představiteli tzv. Rasového a osídlovacího úřadu (Rasse- und Siedlungshauptamtes – RuS), SS-Gruppenführerem Güntherem Panckem a SS-Oberführerem Curtem von Gottberg. Obsah jejich rozhovorů není zcela znám do všech detailů, nicméně ví se, že šlo o záležitosti pozemkové reformy.¹⁹

II.5 Po Hitlerově vpádu do Prahy v březnu 1939

O dva týdny později obsadil Hitler zbytek českého území a dne 16. března 1939 zde vytvořil Protektorát Čechy a Morava. Nyní se opět změnila situace, a to i ve vztahu k tématu osudu někdejších knížecích statků. Nově zřízený Protektorát byl totiž do značné míry spravován německými úřady, a tak se zdálo být možné znovu otevřít otázku navrácení majetku zabaveného v průběhu československé pozemkové reformy. Kníže se proto již v průběhu dubna 1939 pokusil o „opětovné získání části statku Kostelec nad Černými lesy“ východně od Prahy. Kromě toho oslovil ministra Glaise von Horstenau, s nímž se znal osobně, s tím, aby mu pomohl získat zpět lesy v okolí Lanškrouna a Pozořic u Brna, kde mimochodem navrácení někdejšího majetku podporovalo i místní obyvatelstvo.²⁰

Dr. Dieckhoff byl, soudě podle jednoho pozdějšího pramene, od 12. listopadu 1938 do 24. března 1941 pověřen knížetem, aby se zabýval znovunabytím někdejšího knížecího majetku. V tomto období tedy neustále cestoval mezi Prahou, Vídní, Velkými Losinami a Vaduzem a udržoval kontakty s různými lichtenštejnskými a německými partnery, mimo jiné se státní policií a s pozemkovým úřadem v Praze, ale také s říšským protektorem Konstantinem von Neurath.²¹

II.6 Pochybný úspěch

Zda ovšem k navrácení majetku v Říšské župě Niederdonau a Sudetské župě, popřípadě v Protektorátu, v nějaké podobě vůbec došlo, je

18 Ke knížecí návštěvě v Berlíně ve dnech 2. a 3. března 1939 viz G e i g e r , P.: *Kriegszeit*, s. 331–345.

19 SLHA, Korrespondenz Kabinettskanzlei, č. 1944/16, shrnutí dr. Albrechta Dieckhoffa týkající se jeho advokátské práce ve službách knížete v souvislosti s pozemkovou reformou v Československu (12. listopadu 1938 – cca 24. března 1939). Srov. G e i g e r , P.: *Kriegszeit*, s. 243.

20 SLHA, Korrespondenz Kabinettskanzlei, č. 1939/60; G e i g e r , P.: *Krisenzeit*, s. 248; t ý ž : *Kriegszeit*, s. 242.

21 SLHA, Korrespondenz Kabinettskanzlei, č. 1944/16, shrnutí dr. Albrechta Dieckhoffa. Srov. G e i g e r , P.: *Kriegszeit*, s. 243.

Obr. 3: Mapa zobrazující správní členění části Třetí říše po rozbití Československa v letech 1938–1939 (stav z roku 1944) s vyznačením hranic Protektorátu Čechy a Morava (Wikimedia Commons, NS administrative Gliederung 1944, výřez)

pochybné. Následující úvahy vyznívají opačně. Zaprvé, pokud by Dieckhoff ve svých jednáních dosáhl nějakého úspěchu, nepochybně by se o tom zmínil ve svých pozdějších písemných relacích. Nic takového se tam ovšem nevyskytuje.²² Statky, o jejichž navrácení kníže v letech 1938–1939 usiloval, nejsou zmiňovány ani v soupisech knížecího majetku z roku 1944.²³ Pokud by skutečně k navrácení majetku ze strany německých úřadů došlo, jistě by se to také objevilo mezi argumenty československých úřadů po roce 1945, respektive po roce 1948, a také později by tyto skutečnosti byly nepochybně československými orgány využity proti Lichtenštejnům. Ovšem ani v těchto dokumentech se o restituci knížecího majetku ze strany Německé říše nehovoří.²⁴

22 SLHA, Korrespondenz Kabinettskanzlei, č. 1944/16, shrnutí dr. Albrechta Dieckhoffa.

23 D a l l a b o n a, L.: *Die Bodenreform*, s. 52, 62; G e i g e r, P.: *Kriegszeit*, s. 243 n. SLHA, Korrespondenz Kabinettskanzlei, č. 1944/84, zpráva Finančního úřadu ve Vídni z 5. června 1944 týkající se zemědělských a lesnických podniků knížete Františka Josefa z Lichtenštejna (vypracovaná od listopadu 1943 do března 1944), 28 stran a přílohy.

24 H o r č i č k a, Václav: *Die Tschechoslowakei und die Enteignungen nach dem Zweiten Weltkrieg. Der Fall Liechtenstein*. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 58, 2010, s. 413–431.

Ochota německých úřadů restituovat majetek bohatého suverénního knížete a vytvořit jeho rozsáhlé državy na říšské půdě nebo na teritoriích pod německou nadvládou byla mizivá. V polovině června 1938 si ostatně po obědě s Hitlerem Goebbels poznamenal, že se „*vůdce velmi ostře vyjádřil proti knížatům*“. Knížecí vrstva podle jeho slov měla být „*buď bezcharakterní, anebo zcela idiotizovaná*“. Později měly být „*všechny tyto staré rody zbaveny majetku*“.²⁵

Každý jednotlivý nárůst majetku je zdokumentován. V soupisu lichtenštejnského knížecího pozemkového majetku vzniknuvším na sklonku války roku 1945, který byl ještě téhož roku jako relevantní dokument přejet i československým Národním shromážděním, se píše: „*V letech 1943/44 koupěn poplužní dvůr Johanneshof, Břeclav [o rozloze 331 ha]*.“ V tomto případě se tedy nepochybně jednalo o koupi, a nikoliv o restituci.²⁶

III. Úsilí o záchranu zbývajících pozemkového majetku v letech 1942–1945

III.1 Lichtenštejnské vyslanectví v Berlíně?

Na sklonku roku 1942, kdy Německo prohrávalo válku v Africe a kdy v bitvě u Stalingradu došlo k zásadnímu obratu ve válce, vedl místopředseda lichtenštejnské vlády Alois Vogt jednání na německém ministerstvu zahraničí. Snažil se zjistit, zda by připadalo v úvahu zřízení lichtenštejnského zastupitelského úřadu v Berlíně. Až dosud totiž lichtenštejnské zájmy v zahraničí reprezentovalo Švýcarsko. Diplomatické zastoupení v Říši by znamenalo výrazné posílení diplomatické pozice knížectví i knížecího domu. Z výše uvedených rozhovorů nicméně vyplynul jasný závěr – Berlín nemá na takovém aktu žádný zájem.²⁷

III.2 Vtažení Velké Británie a Spojených států?

Jednání byla ovšem navázána také s britskými a americkými diplomaty působícími ve Švýcarsku. Cílem těchto jednání bylo dosažení přímého

25 G o e b b e l s , Joseph: *Tagebücher 1924–1945*. Ed. Ralf Georg Reuth. Bd. 3. München – Zürich 1992, s. 1224 n. (záznam z 16. června 1938). Srov. G e i g e r , P.: *Krisenzeit*, s. 225 n.

26 Amt für Auswärtige Angelegenheiten, č. 348.51/20, Bericht zur Bewertung der Fürst Franz Josef v. u. z. Liechtensteinschen Liegenschaften, Bergbauunternehmungen, Industrien und Handelsunternehmungen in der Tschechoslowakei zum Zeitpunkt des Kriegsendes 1945, bez data (kopie).

27 G e i g e r , P.: *Kriegszeit*, s. 201–206, 280; S c h r e m s e r , Jürgen: „*Der einzige Mann, der die Sache auf sich nehmen könnte...*“. Zur Rolle von Dr. Alois Vogt in den liechtensteinisch-deutschen Beziehungen 1938 bis 1945. JBL 98, 1999, s. 49–108, zde s. 89 n.

diplomatického kontaktu s vládami Velké Británie a Spojených států. Kontaktu, který by nebyl závislý na švýcarském zprostředkování.²⁸

Tváří v tvář německým válečným neúspěchům šlo o odvrácení možných hrozících scénářů příštího vývoje. Podle představ lichtenštejnských diplomatů po očekávaném konečném vítězství spojenců a) měl být ochráněn majetek lichtenštejnských občanů a společností ležící na území ovládaném západními mocnostmi, což by bylo stvrzeno budoucí mírovou konferencí, b) lichtenštejnský majetek ležící v německém prostoru neměl být vnímán jako majetek nepřátelské mocnosti a c) v Sudetech a na území Protektorátu nemělo dojít k vyvlastnění tohoto majetku sovětskou mocí nebo československými úřady.²⁹ Jako „conseiller diplomatique“ (diplomatický poradce) působil od roku 1943 ve službách knížete Maurice Arnold de Forest, hrabě z Bendernu,³⁰ bohatý a ctižádostivý nový lichtenštejnský občan. Díky jeho záznamům opírajícím se o četné osobní kontakty na vládní kruhy v Londýně a Washingtonu víme, o co vlastně v těchto jednáních šlo. Jejich skutečným účelem podle Benderna bylo získání těchto dvou velmocí na stranu Lichtenštejnska a využití jejich vlivu při hájení zájmů lichtenštejnského knížecího domu ve třetích zemích, především v Československu. Přímé kontakty knížete s představiteli Velké Británie a Spojených států měly být navazovány prostřednictvím zastupitelských úřadů těchto zemí ve Švýcarsku. Uvedený plán nicméně nebyl v náležitě míře nikdy realizován, a to údajně v důsledku nesprávně zvolené taktiky postupu.³¹

III.3 Naděje vkládané do očekávané mírové konference

V dubnu 1944 kníže František Josef v rozhovoru se švýcarským spolkovým radou Marcelem Piletem-Golazem vyslovil přání, aby se v případě účasti neutrálních států na předpokládané mírové konferenci mohlo Lichtenštejnsko tohoto jednání zúčastnit společně se Švýcarskem.³² Už po skončení první světové války totiž Lichtenštejnsko usilovalo o přizvání ke konferenci v Saint-Germain, ovšem bez úspěchu.³³ Po skončení druhé světové války však nakonec nešlo o klasickou mírovou konferenci, jíž by se účastnily válčící mocnosti a kde by neutrální státy mohly sehrávat alespoň dílčí roli. Postupimská konference, usku-

28 Geiger, P.: *Kriegszeit*, s. 268–273, 275.

29 Tamtéž, s. 268, 284.

30 K hraběti Bendernovi Županič, Jan: *Der Erbe des Barons von Hirsch: Maurice Arnold Freiherr von Deforest-Bischoffsheim*. Das vergessene Schicksal des Grafen von Bendern. JBL 110, 2011, s. 47–61; Böhlel, Donat: *Bendern Maurice Arnold Baron*. In: *Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein*. Bd. 1. Vaduz – Zürich 2013, s. 88; Geiger, P.: *Kriegszeit*, s. 296.

31 Tamtéž, s. 290–292.

32 Tamtéž, s. 292.

33 Quaderner, R.: *Ein „Annex Österreichs“*.

tečněná od 17. července do 2. srpna 1945, se omezila pouze na účast Spojených států (Truman), Sovětského svazu (Stalin) a Velké Británie (Churchill, Atlee).

III.4 Znovuootevření lichtenštejnského vyslanectví v Bernu roku 1944

Když kníže na jaře 1944 došel k závěru, že jeho snaha o diplomatické jednání se spojenci nebude zcela úspěšná, pokusil se – opět za přispění hraběte Benderna – o zorganizování debat se švýcarskými úřady v Bernu.³⁴ Kníže jednak projevil snahu o to, aby Švýcarsko převzalo péči o lichtenštejnské zájmy vůči budoucí pražské vládě, a jednak počítal se znovuootevřením lichtenštejnského vyslanectví v Bernu. V jeho čele měl stanout princ Jindřich, nejmladší, teprve čtyřřidvacetiletý bratr knížete. Tato nominace měla knížeti zajistit bezprostřední vliv na činnost vyslanectví a pro mladého prince měla být odrazovým můstkem v budoucí diplomatické kariéře. Hrabě Bendern aspiroval na místo princova poradce s hodností vyslaneckého rady v Bernu.

Jak vyplývá z archivních pramenů, sledovaný cíl byl jasný. Nyní bylo potřeba zachránit knížecí majetky ve střední Evropě, obzvláště v Československu, ale také v Rakousku. Lichtenštejnské vyslanectví v Bernu mělo být symbolem suverénního postavení lichtenštejnského státu a také knížete Lichtenštejna. Zároveň šlo o místo, kde se měly uskutečňovat kontakty se spojenci³⁵ a které – jak si poznamenal princ Konstantin – mělo být zřízeno především s ohledem na „*hájení zájmů soukromého pozemkového majetku knížete*“.³⁶ Hrabě Bendern psal 22. listopadu 1944 kněžně-vdově Else a knížeti, že rychlé zřízení vyslanectví v Bernu je nezbytné, protože veškerý pozemkový majetek knížete je ohrožen Čechy a Rusy. Knížectví by mělo mít se Švýcarskem řádné diplomatické vztahy, jinak by se fakticky mohlo stát pouhým protektorátem nebo jedním z kantonů.³⁷

Vláda a zemský sněm ve Vaduzu se cítily být samostatným postupem knížete poněkud zaskočený. To vedlo k hluboké trhlině ve vztazích mezi lichtenštejnskými úřady a knížetem. Na uzavřeném zemském shromáždění dne 7. prosince 1944 se vláda, jednohlasně podporovaná také zemským sněmem, ostře vyhranila vůči zřízení vyslanectví v Bernu a poukázala na možné nevýhody. Vyslanectví v Bernu by mělo „*rovněž ve velké míře*

34 Schweizerisches Bundesarchiv, E 2001 (E) 1969/262, kart. 27, č. B. 24. Liecht. 1.; Geiger, P.: *Kriegszeit*, s. 284 n.

35 SLHA, kart. 630, Akt Errichtung der Gesandtschaft in Bern 1944, hrabě Bendern knížeti Františku Josefovi II. dne 10. května 1944; Geiger, P.: *Kriegszeit*, s. 297 n.

36 SLHA, kart. 630, Akt Errichtung der Gesandtschaft in Bern 1944, princ Konstantin knížeti Františku Josefovi II. dne 31. října 1944; Geiger, P.: *Kriegszeit*, s. 309.

37 SLHA, kart. 630, Akt Errichtung der Gesandtschaft in Bern 1944, hrabě Bendern kněžně Else (kopie pro knížete); Geiger, P.: *Kriegszeit*, s. 310.

Obr. 4: Budova lichtenštejnského vyslanectví v Bernu po znovuootevření v prosinci 1944 (LLA)

chránit majetkové zájmy Jeho Jasnosti v zemích, které budou v budoucnu s největší pravděpodobností ve sféře vlivu Sovětského svazu“. Ten ovšem právě v této chvíli (v listopadu 1944) odmítl se Švýcarskem navázat diplomatické styky, protože ho nepovažoval za neutrální, nýbrž za „nepřátelsky naladěný stát“.

Pokud by v oblastech pod vlivem Sovětského svazu došlo k sociálněpolitickým „*vyjailněním*“ majetku, mohly by lichtenštejnské diplomatické vztahy s protisovětsky vnímaným Švýcarskem poskytnout záminku „*postupovat* [tímto způsobem] *také vůči majetku knížete*“.³⁸ Právě v této době se Rudá armáda vydala směrem na Československo a Rakousko.

Kníže ovšem trval na svém a vše dohodl se švýcarskou spolkovou radou. Lichtenštejnská vláda a zemský sněm se jeho vůli jen neochotně podřídily. Vyslanectví v Bernu bylo otevřeno v prosinci 1944 (obr. 4). Úřad chargé d'affaires získal podle původního záměru princ Jindřich, naopak hrabě Bendern vyslaneckým radou jmenován nebyl.³⁹ I přes tento neúspěch však Bendern nadále neoficiálně zůstával v diplomatických službách knížete a například v srpnu roku 1945 ho doprovázel do Zermattu k rozhovorům se švýcarským spolkovým radou Petitpierrem stran demarše adresované Praze. Ta ovšem zůstala v podstatě bezzubá.⁴⁰

III.5 Diplomatická pomoc Švýcarska

Diplomatické služby Švýcarska ve prospěch Lichtenštejnska byly využity v závěrečné fázi války, a sice při vydávání ochranných listů a víz příbuzným knížete či při povolování vývozu lichtenštejnských uměleckých děl z území Říše. Švýcarský generální konzulát ve Vídni vydal od září 1944 pro lichtenštejnskou knížecí kancelář, respektive pro lichtenštejnské budovy na území Říše více než 40 ochranných listů, z nichž některé byly dokonce příznačně napsány v ruštině. Budovy označené ochranným listem a lichtenštejnskou vlajkou měly být podle mezinárodního práva respektovány jako majetek občanů neutrálního státu.⁴¹ Kvůli intenzivnímu bombardování Vídně se švýcarský generální konzulát v únoru 1945 přestěhoval na valtický zámek, kde kníže poskytl prostory konzulárním úřadovněm.⁴² Naproti tomu, díky švýcarské pomoci mohla být v březnu 1945 lichtenštejnská knížecí kancelář přestěhována do Vorarlbergu na zámek Amberg a posléze dále na zámek ve Vaduzu.⁴³

38 LLA, Landtagsprotokolle, nezveřejněný protokol zemského sněmu ze zasedání konaného 7. prosince 1944.

39 SLHA, kart. 630, Akt Errichtung der Gesandtschaft in Bern 1944, korespondence z období od června 1944 do února 1945; Geiger, P.: *Kriegszeit*, s. 337.

40 LLA, RF, č. 231/413, hrabě Bendern lichtenštejnské vládě dne 22. října 1956.

41 SLHA, Korrespondenz Kabinettskanzlei, č. 1944/95.

42 SLHA, Korrespondenz Kabinettskanzlei, č. 1945/14.

43 SLHA, Korrespondenz Kabinettskanzlei, č. 1945/ad 5; Geiger, P.: *Kriegszeit*, s. 380 n.

III.6 Princ Karel Alfréd jako attaché švýcarského generálního konzulátu v Praze

Dne 3. srpna 1944 navštívil předseda vlády Hoop společně s princem Karlem Alfrédem švýcarské ministerstvo zahraničí (politický departement konfederace – EPD) s žádostí, aby byl princ jmenován do úřadu attaché švýcarského generálního konzulátu v Praze. Tato snaha ovšem nenašla kladnou odezvu u německých úřadů a byla odmítnuta ministerstvem zahraničí v Berlíně jako „nepatřičná“ záležitost. Na sklonku roku 1944 se švýcarský vyslanec a generální konzulát v Praze společně se švýcarským ministerstvem zahraničí rozhodli „vynechat říšskou vládu ze hry“ a prince Karla „jmenovat do funkce attaché na generálním konzulátu v Praze, jakmile to poměry dovolí“. To mělo dostačovat „eventualitě, že na přidělení úřadu princovi bude brán zřetel“.⁴⁴ Předseda vlády Hoop s tímto vyjádřením souhlasil a odpovídajícím způsobem informoval knížete.⁴⁵ Ona výše zmiňovaná „eventualita“ nicméně počítala s očekávaným pádem Protektorátu Čechy a Morava a také s dalšími předpoklady pro ochranu lichtenštejnského majetku na jeho území.

IV. Blahopřejný telegram knížete prezidentu Benešovi ze dne 14. května 1945

Jeden den po německé kapitulaci, dne 9. května 1945, poslal kníže František Josef II. z Lichtenštejna blahopřejné telegramy hlavám vítězných mocností: americkému prezidentu Trumanovi, britskému králi Jiřímu VI. a francouzskému prezidentu provizorní vlády de Gaulleovi. Stalinovi žádný telegram zaslán nebyl. Dne 14. května 1945 bylo telegrafické blahopřání ve francouzštině adresováno také československému prezidentu Edvardu Benešovi, jenž se tehdy zdržoval v Brně a na 16. května 1945 chystal triumfální návrat do Prahy: „*A l'occasion du retour de votre Excellence à Praha, mon peuple et moi font des vœux sincères pour votre Excellence et le bonheur futur du peuple Tschecoslovaque. François Josef Prince de Liechtenstein.*“⁴⁶

44 LLA, RF, č. 227/300, EPD, oddělení zahraničních věcí (Stucki), předsedovi vlády Hoopovi dne 13. prosince 1944.

45 Tamtéž, Hoop EPD (Stuckimu) dne 18. prosince 1944.

46 SLHA, Korrespondenz Kabinettskanzlei, č. 1945/14. Tamtéž je uložen německý text telegramu s nadpisem *Seiner Exzellenz Präsidenten des tschechoslowakischen Volkes Dr. Eduard Benesch, Praha.* G e i g e r, P.: *Kriegszeit*, s. 492 n.

V. Falešné naděje

Naděje knížete se opíraly o předpoklad, že bude lichtenštejnsko-české vztahy možné založit na osobním kontaktu knížete s prezidentem. Toto přání se ovšem nenaplnilo. Pouhých několik dní po návratu do Prahy vydal prezident Beneš společně s vládou *Dekret č. 5/1945 Sb.* z 18. května 1945, podle kterého „majetek osob státně nespolehlivých na území Československé republiky dává se pod národní správu podle dalších ustanovení tohoto dekretu“, což znamenalo jeho obstavení. Jako tzv. státně nespolehlivé byly vnímány v první řadě „osoby národnosti německé a maďarské“⁴⁷ Mezi „Němce“ a tím i „státně nespolehlivé osoby“ byly zařazeni i příslušníci lichtenštejnského knížecího domu a další občané Lichtenštejnska, bez ohledu na to, že byli příslušníky neutrálního státu, suverénního Lichtenštejnského knížectví, a nikoliv občany Československa, Německa nebo Rakouska. Po obstavení následovala konfiskace, která se opírala o *Dekret č. 12/1945 Sb.* z 21. června 1945 a *Dekret č. 108/1945 Sb.* z 25. října 1945.⁴⁸ Rozhodujícím kritériem pro aplikování dekretu byl německý mateřský jazyk dané osoby. Ministerstvo zemědělství a zemské národní výbory vydaly dobrozdání, „že *Lichtenštejnové jsou německé národnosti a že lichtenštejnská národnost neexistuje*“⁴⁹ Důsledkem těchto právních kroků byly útěk a vyhoštění, obstavení majetku a konfiskace bez náhrady.

Veškeré demarše a námítky, které byly mezi lety 1945 a 1948 vydány, nepřinesly žádný výsledek, a to i přes určité pochybnosti československých vládních úřadů, jež jsou popsány v článku Václava Horčíčky uveřejněném v této publikaci.

Z výše uvedených skutečností lze vyvodit některé závěry. S každým dějinným zlomem byla spojována určitá očekávání. Přicházely s ním ovšem také komplikované proměny. Rakousko se tak stalo součástí Třetí říše a sudetské oblasti postihl stejný osud. Na zbytku území někdejšího Československa byl vytvořen Protektorát Čechy a Morava, okupovaný

47 *Dekret presidenta republiky č. 5/1945 Sb.* z 19. května 1945. In: Sbíрка zákonů a nařízení státu československého, 1945, částka 4. Německou výběrovou verzi viz v B e n e š , Zdeněk – K u r a l , Václav (edd.): *Geschichte Verstehen. Die Entwicklung der deutsch-tschechischen Beziehungen in den böhmischen Ländern 1848–1948.* Prag 2002, s. 314–318.

48 *Dekret presidenta republiky č. 12 Sb.* z 21. června 1945 a *Dekret presidenta republiky č. 108/1945 Sb.* z 25. října 1945. In: Sbíрка zákonů a nařízení státu Československého, 1945, částka 4. Německou výběrovou verzi viz v B e n e š , Z. – K u r a l , V. (edd.): *Geschichte Verstehen*, s. 325–328, 334–336. Srov. dopis ministerstva zemědělství adresovaný ministerstvu zahraničí v Praze dne 25. října 1945, č. j. 39.811/V/1/1945, německý překlad (*Lichtensteinscher Grossgrundbesitz – staatliche Verwaltung – Konfiskation; Geheim!*). Viz P i n t e r o v á , J.: *Knížectví Lichtenštejnsko*, příloha 6.

49 Dopis ministerstva zemědělství (dr. Dvořáka) adresovaný ministerstvu zahraničí v Praze po březnu 1946, č. j. 407.063/46-IX/A-22, německý překlad (*Beschlagnahme des landwirtschaftlichen Besitzes der regierenden Familie von Liechtenstein*). Viz P i n t e r o v á , J.: *Knížectví Lichtenštejnsko*, příloha 7.

14. května 1945

Blahopřejný telegram Františka Josefa II.
prezidentu Edvardu Benešovi ke skončení války

19. května 1945

Dekret prezidenta republiky č. 5

21. června 1945

Dekret prezidenta republiky č. 12

24. října 1945

Dekret prezidenta republiky č. 100

25. října 1945

Dekret prezidenta republiky č. 108

5. února 1948

Komunistický puč

Obr. 5: Významné okamžiky československo-lichtenštejnských vztahů v období druhé poloviny čtyřicátých let 20. století s fotografií prezidenta Edvarda Beneše (podobenka: Library of Congress; úprava Peter Geiger)

nacistickým Německem. Poté bylo obnoveno Československo jako svobodný, stabilní a právní stát. Nicméně některá očekávání se ukázala být falešnými. Teprve roku 2009 byla proražena diplomatický blokáda, klima ve vzájemných lichtenštejnsko-českých vztazích se oteplilo a mimo jiné mohla být založena česko-lichtenštejnská komise historiků.

Bemühungen um Rückgewinnung und Rettung fürstlicher Güter 1938 bis 1945

Mit der Abtretung der Sudetengebiete ans Reich aufgrund des Münchener Diktats kam ein beträchtlicher Teil der fürstlichen tschechoslowakischen Güter neu und bis 1945 ins Reich zu liegen. Und mit der Besetzung des restlichen Tschechien und der Errichtung des Protektorats Böhmen und Mähren unterstanden auch die dortigen Besitzungen den Anordnungen der deutschen Besatzer.

Vom Oktober 1938 bis zum Frühjahr 1941 bemühte sich der Fürst um Rückgewinnung von Teilen der in der Bodenreform abgetretenen Güter, für welche er die zugesprochene Entschädigung bzw. den Verkaufspreis rückerstatten wollte. Doch es kam kein Rücktausch oder Rückkauf zustande.

Ab 1943 aber, angesichts des Kriegsverlaufs, fürchteten Fürst, Fürstenhaus und Regierung zusehends um die liechtensteinischen Güter in der nach dem Krieg wiedererstehenden Tschechoslowakei und vielleicht auch in Österreich – wenn nämlich eine tschechoslowakische Regierung gegen die Deutschen und unter sowjetischem Einfluss konfiskatorisch agieren würde und wenn allenfalls die Rote Armee auch Österreich besetzen würde und dort eine

P E T E R   G E I G E R

entsprechende Regierung an die Macht käme. Um dem entgegenzuwirken, suchte der Fürst den Kontakt zu den Westalliierten und zur Schweiz. Im Dezember 1944 ließ er die seit 1933 geschlossene liechtensteinische Gesandtschaft in Bern wieder eröffnen. Und er versuchte, bei der Schweizer Gesandtschaft in Prag einen liechtensteinischen Attaché zu platzieren. Es sollte sich zeigen, dass alles wirkungslos blieb.

Václav Horčíčka

Konfiskace majetku knížete z Lichtenštejna v Československu*

The Czechoslovak confiscations of the Liechtenstein prince's property

The contribution focuses on the circumstances of the property confiscation of the Liechtenstein primogeniture in Czechoslovakia in 1945. The author follows closely the process of confiscation, which took place in July 1945, places it within wider circumstances, and inquires into measures taken against the so-called Sudete Germans. He also questions the Czechoslovak authorities' approach and outlines the attempts of the family to prevent the confiscation. His research witnesses that the confiscation was performed based on the alleged German nationality of Prince Francis Joseph II. The Czechoslovak authorities based their decision on the census folios of 1930, which the prince privately claimed to be a forgery. The author concludes that the Czechoslovak authorities were themselves not certain of the legality of the confiscation due to the prince's position as ruler of a neutral state. The family vainly attempted to prevent the confiscation hoping in the support of Switzerland, which however proved insufficient.

Key words: Francis Joseph II of Liechtenstein, property confiscation of 1945, Czechoslovak-Liechtenstein relations

Konfiskační proces v Československu po druhé světové válce sice zasáhl více než tři desítky lichtenštejnských občanů, hodnota majetku zabaveného knížeti Františku Josefovi II. z Lichtenštejna však vysoce přesahovala souhrnný rozsah vlastnictví všech zbývajících postižených. Z tohoto důvodu je příspěvek věnován především problematice poválečného osudu majetku lichtenštejnské primogenitury v Československu.

Velikost tohoto majetku, za jehož jediného vlastníka byl československými úřady považován panující kníže František Josef II., byla skutečně obrovská. Podle odhadů samotných Lichtenštejnů dosahovala jeho hodnota (bez započtení ceny uměleckých předmětů) na konci druhé světové války zhruba 343,5 milionu švýcarských franků.¹ Rodové statky byly sice po první světové válce zmenšeny v důsledku první pozemkové reformy na asi 43 %

---

* Tato studie vychází s podporou Grantové agentury České republiky, v rámci projektu číslo P410-12-1141.

1 Liechtensteinisches Landesarchiv (LLA), kart. V 13/17, Bericht zur Bewertung der Fürst Franz Josef v. u. z. Liechtenstein'schen Liegenschaften, Bergbauunternehmungen, Industrien und Handelsunternehmungen in der Tschechoslowakei zum Zeitpunkte des Kriegsendes 1945.

původní velikosti,² v květnu 1945 však Lichtenštejnové v českých zemích stále drželi zhruba 69 000 ha půdy, a byli tak největšími pozemkovými vlastníky na Moravě. Data týkající se velikosti pozemkového majetku se ovšem úřadům nepodařilo zcela sjednotit. Zatímco národní správa uváděla, prý na základě informací z knížecího archivu, rozlohu 68 882 ha, Lichtenštejnové evidovali 69 102 ha.³ Statky se na celkové hodnotě majetku podílely zhruba 85 %.⁴ Zbývajících 15% tvořily především průmyslové a obchodní podniky. Šlo zejména o kaolinové doly a dřevozpracující závody.⁵ Zbytek představovala hodnota zámků a domů, vkladů v bankách, cenných papírů apod.

Ohrožení tohoto rozsáhlého majetku bylo s blížícím se koncem druhé světové války stále hmatatelnější a Lichtenštejnové si riziko jeho konfiskace uvědomovali. Velmi pečlivě totiž sledovali aktivity československé exilové vlády v Londýně a zejména prezidenta republiky Edvarda Beneše namířené proti německé menšině v Československu. Prezidentův projev z dubna 1944, v němž hovořil o zabavení majetku československým Němcům, byl ve Vaduzu pochopen jako varovný signál.⁶ V únoru 1945 se československý stálý delegát u Společnosti národů a pozdější vyslanec ve Švýcarsku Jaromír Kopecký vyjádřil v rozhovoru s lichtenštejnským chargé d'affaires v Bernu, bratrem knížete princem Jindřichem, „v odmítavém duchu [...], že kníže Lichtenštejn vlastní cca 1/3 Moravy“.⁷

Riziko tedy bylo zřejmé a kníže se mu pokoušel čelit aktivizací své zahraniční politiky. Navzdory názoru lichtenštejnské vlády a zemského sněmu proto na podzim 1944 prosadil obnovení činnosti lichtenštejn-

2 H o r á k , Ondřej: *Lichtenštejnové mezi konfiskací a vyvlastněním*. Příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století. Praha 2010.

3 Sammlungen des Fürsten von Liechtenstein, Hausarchiv (SLHA), kart. ČSR Bewertungen des F. L. Besitzes etc., Bericht zur Bewertung der Fürst Franz Josef v. u. z. Liechtenstein'schen Liegenschaften, Bergbauunternehmungen, Industrien und Handelsunternehmungen in der Tschechoslowakei zum Zeitpunkte des Kriegsendes 1945 (bez data a čísla). V jiném dokumentu pak lichtenštejnská správa dospěla k číslu 69 006 ha. SLHA, kart. ČSR Bewertungen des F. L. Besitzes etc., Zusammenstellung des Fürst Liechtenstein'schen Grundeigentumes im Raume der CSR nach der Bodenreform zum Stande vom Jahre 1945 (bez data a čísla). V zimě 1946 již sama národní správa dospěla k číslu 69 027 ha. Moravský zemský archiv (MZA) v Brně, F 28, Lichtenštejnské ústřední ředitelství Olomouc, kart. 3603, Národní správa, Zpráva o revizi, 18. 2. 1946 (bez čísla).

4 Celková hodnota lesní a zemědělské půdy dosahovala podle lichtenštejnské evidence v roce 1945 zhruba 291,5 milionu švýcarských franků. LLA, kart. V 13/17, Bericht zur Bewertung der Fürst Franz Josef v. u. z. Liechtenstein'schen Liegenschaften, Bergbauunternehmungen, Industrien und Handelsunternehmungen in der Tschechoslowakei zum Zeitpunkte des Kriegsendes 1945.

5 Hodnota důlních, průmyslových a obchodních podniků dosahovala výše 20,3 milionu švýcarských franků. Tamtéž.

6 LLA, kart. V 143/80, Protokoll über eine Besprechung im Schloss Vaduz, 3. Juli 1945 (bez čísla).

7 LLA, kart. V 13/14, princ Jindřich knížecí vládě dne 23. února 1945 (bez čísla). Ve skutečnosti šlo asi o 3% rozlohy Moravy.

ského vyslanectví v Bernu, do jehož čela postavil výše uvedeného prince Jindřicha.⁸ Svého dalšího bratra, prince Karla Alfréda, pak kníže ponechal jako generálního zmocněnce pro správu lichtenštejnských statků v prozatím obsazeném Československu. Princové Jindřich a Karel Alfréd zastávali ve věci dalšího postupu směřujícího k minimalizaci škod na majetku odlišné postoje. Princ Karel Alfréd usiloval spolu s diplomatickým radou knížete Mauricem Arnoldem de Forest, hrabětem von Bendern, o navázání co nejužších vztahů se západními spojenci. V zimě 1945 proto doporučoval navázat co nejtěsnější kontakty s Američany, a dokonce souhlasil s ideou „prodat majetek nebo jeho část Američanovi, byť s právem zpětného odkupu“.⁹

Princ Jindřich naopak sázel na ochranu ze strany Švýcarské konfederace, s níž Lichtenštejnsko udržovalo od konce první světové války velmi úzké vztahy.¹⁰ On i jemu zřejmě nejbližší člen švýcarské spolkové rady (fakticky vlády) Phillip Etter se však domnívali, že „po staletí předávaný majetek knížete z Lichtenštejna by mohl být respektován přinejmenším tak, jako právě získaný americký“.¹¹ Problémem ovšem bylo, že nejvyšší představitel ministerstva vnitra (Eidgenössisches Departement des Innern) Etter podle vlastního tvrzení nebyl informován o jednáních, která spolu v zimě 1945 vedly švýcarská a československá exilová vláda.¹² V těchto rozhovorech bylo dosaženo dohody o obnovení diplomatických styků mezi oběma zeměmi, avšak bez toho, že Bern znovu získal právo reprezentovat v Praze také lichtenštejnské zájmy.¹³

Na základě dochovaných pramenů dnes sice není možné rozhodnout, zda šlo ze švýcarské strany o záměr, či opomenutí,¹⁴ na konci války však švýcarské ministerstvo zahraničí (Eidgenössisches Politisches Departement – EPD) zaujalo k podpoře zájmů rodu Lichtenštejnů v Československu velmi opatrné stanovisko. Je zřejmé, že určitý vliv zde měly interní informace, které byly EPD předány ministerstvem obrany (Militärdepartement).

8 K obnovení činnosti vyslanectví viz G e i g e r, Peter: *Kriegszeit*. Liechtenstein 1939 bis 1945. Bd. 2. Zürich 2010, s. 284 n.

9 LLA, kart. V 13/14, princ Jindřich knížecí vládě dne 23. února 1945 (bez čísla). Ve skutečnosti šlo asi o 3% rozlohy Moravy.

10 K navázání těchto vztahů H o r č i č k a, Václav – S u c h á n e k, Drahomír – Ž u p a n i č, Jan: *Dějiny Lichtenštejnska*. Praha 2011, s. 120 n.

11 Tamtéž.

12 LLA, kart. V 13/14, princ Jindřich knížecí vládě dne 23. února 1945 (bez čísla). Výzva zazněla během první Jindřichovy návštěvy u vyslance Stuckiho, zástupce vedoucího zahraničního oddělení švýcarského ministerstva zahraničních věcí.

13 H o f e r, Walter: *Gestaltung der diplomatischen Beziehungen der Schweiz zu neuen oder untergegangenen Staaten sowie zu Staaten mit grundlegenden Systemänderungen*. In: Bindschedler, Rudolf L. – Kurz, Hans R. – Carlgren, Wilhelm – Carlsson, Sten (edd.): *Schwedische und schweizerische Neutralität im Zweiten Weltkrieg*. Basel 1985, s. 176–196.

14 Jako o opomenutí švýcarské diplomacie mluvil o této věci v létě 1947 na poradě československého ministerstva zemědělství zástupce ministerstva zahraničí. Národní archiv (NA), Ministerstvo spravedlnosti (MS), kart. 1700, příloha k č. j. 73051/47-IX/A-22, záznam o poradě ze dne 19. srpna 1947.

Důstojník švýcarské vojenské zpravodajské služby major Hans Hausamann hlásil ministru obrany Karlu Kobeltovi, že „by intervence Bernu v Praze v zájmu knížecího soukromého majetku mohla ohrozit kontakty, jejichž cílem je navázat diplomatické vztahy mezi Švýcarskem a Ruskem“.¹⁵ Sovětský svaz byl podle Hausamanna informován, že na půdě knížectví „bylo německé věci napomáháno tak, že to sotva mohlo být horší“.¹⁶ Z pohledu švýcarské zahraniční politiky rozhodně nešlo o drobnost, protože vztahy se Sovětským svazem Švýcarsko přerušilo v roce 1923 a v červnu 1945 požádalo Československo o pomoc při jejich obnovení.¹⁷

Velmi kritický Hausamannův pohled na dění na půdě Lichtenštejnského knížectví nezůstal skryt před vnějším světem v labyrintu švýcarské byrokracie. Hausamann o svých poznatcích v zimě 1945 informoval šéfa předsunuté zpravodajské základny československé vojenské zpravodajské služby ve Švýcarsku majora Karla Sedláčka.¹⁸

Hausamannovo hlášení Kobeltovi bylo ministerstvem obrany předáno EPD. Vedoucí jeho zahraničního oddělení, vyslanec Walter Otto Stucki, v polovině července 1945 instruoval generálního konzula v Praze Alberta Hubera, aby prozatím jen informoval o akcích namířených proti lichtenštejnskému majetku, zatímco „podniknutí oficiálních kroků“ se odkládá do té doby, než se vyřeší otázka, zda je Švýcarsko vůbec oprávněno Lichtenštejnsko v Praze zastupovat, nebo až Československo samo výslovně vyjádří ochotu „přijmout naši intervenci v zájmu knížecího lichtenštejnského majetku“.¹⁹

Intervence ve prospěch knížecího majetku však byla po osvobození naléhavě třeba. Československá vláda totiž společně s prezidentem republiky Edvardem Benešem zahájila kroky namířené proti českým (tzv. sudetským) Němcům. Není cílem tohoto příspěvku tyto kroky podrobněji zkoumat.²⁰ Z pohledu Lichtenštejnů, kteří byli lichtenštejnskými občany,

15 Schweizerisches Bundesarchiv (BAR), E 2001 (E) 1969/262, Behältnis 59, Hausamann Kobeltovi dne 2. července 1945.

16 Tamtéž.

17 Archiv Ministerstva zahraničních věcí (AMZV), Zprávy ZÚ Bern, 1945–1946 (bez čísla kart.), č. j. 0413/45, Kopecký ministerstvu zahraničních věcí dne 26. června 1945. Švýcarsko-sovětské diplomatické styky byly navázány až v březnu 1946. Viz St e f f e n , Therese: *Gegensätzliche Partner. Die Beziehungen Schweiz-Sowjetunion 1946–1956*. Bern 1993 [online]. Dostupné z: <http://www.amtsdruckschriften.bar.admin.ch/viewOrigDoc.do?ID=80000186> [cit. 31. 5. 2013].

18 Vojenský ústřední archiv, Vojenský historický archiv v Praze, Sběrka 37, sign. 25-12, č. Bgl 021411-45, Sedláček, zpráva ze dne 19. února 1945. Další depeši poslal Sedláček 25. května 1945. Tamtéž, č. Bgl 052512.

19 BAR, E 2001 (E), 1969/262, Behältnis 59, č. B. 24. Liecht. 1. – DO/YP, Stucki Huberovi dne 11. července 1945.

20 K válečným a poválečným dekretům prezidenta republiky např. K u k l í k , Jan: *Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“*. Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Praha 2002. K odsunu Němců z Československa např. V o n d r o v á , Jitka: *Češi a sudetoněmecká otázka 1939–1945*. Dokumenty. Praha 1994; Společná česko-německá komise historiků / Gemeinsame deutsch-tschechische Historikerkommission (ed.): *Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění*. Náčrt výkladu německo-českých dějin od 19. století / Konfliktgemeinschaft, Katastrophe,

tedy občany cizího státu, hrály rozhodující roli dekrety číslo 5 a 12/1945 Sb. Dne 23. května 1945 vyšel ve sbírce zákonů první z nich, *Dekret presidenta republiky č. 5/1945 Sb. ze dne 19. května 1945 o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů*. Přesně o měsíc později, dne 23. června 1945, pak byl uveřejněn *Dekret presidenta republiky ze dne 21. června 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa*.²¹

Lichtenštejnové se tváří v tvář těmto plánovaným a krátce poté i realizovaným krokům proti německé menšině v Československu pokoušeli zabránit uvalení národní správy a později konfiskaci majetku. Centrální ředitel lichtenštejnských statků se sídlem v Olomouci, František Svoboda, proto v první polovině června 1945 navštívil přednostu IX. odboru ministerstva zemědělství Jiřího Kořátka, který zodpovídal za poválečné konfiskace zemědělského majetku. Kořátko řediteli sdělil, že bude v krátké době na lichtenštejnské statky uvalena podle dekretu číslo 5 národní správa. Svobodovy protesty razantně odmítl: „Právní stav nás nezajímá, neřešíme ho, to je záležitostí ministerstva zahraničí, zůstáváme pevní bez ohledu na skutečnost, že vlastník je a) státním příslušníkem neutrálního státu, b) suverénem, c) nebereme ohledy na intervence západních strýčků.“²²

Uvalení národní správy se pokusil 19. června 1945 zabránit i švýcarský generální konzul Huber, který tehdy ještě z Bernu neobdržel výše uvedenou instrukci vyzývající k opatrnému postupu. Argumentoval hlavně tím, že kníže František Josef II. je hlavou samostatného státu.²³ Na ministerstvu zahraničí sice tento protest částečně vzbudil dojem, ministerstvo zemědělství ale trvalo na svém. Huberovi bylo již 20. června sděleno, že národní správa bude uvalena, protože všichni vedoucí pracovníci knížecí správy byli Němci, kteří buď uprchli, nebo byli zatčeni.²⁴

Lichtenštejnové se proto na poslední chvíli obrátili s pamětním spisem na všechny členy československé vlády. Dokument sice neměl oficiální charakter, přehledně však vyjadřoval stanoviska rodiny a stal se základem její argumentace i v dalších letech. Ve spisu neuvedení autoři (zřejmě

Entspannung. Skizze der Darstellung der deutsch-tschechischen Geschichte seit dem 19. Jahrhundert. München 1996.

21 Sbírka zákonů a nařízení státu československého, 1945, částka 4, 23. května 1945; částka 7, 23. června 1945.

22 SLHA, Familienarchiv, kart. 647, Karel Alfréd Huberovi dne 15. června 1945.

23 NA, MS, kart. 1700, Právní rozbor o zavedení národní správy a o konfiskaci zemědělského a lesního majetku Františka Josefa II., panujícího knížete z Liechtensteinu, 7. listopadu 1945 (bez čísla). Viz též Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR), Kancelář prezidenta republiky (KPR), kart. 260, inv. č. 1505/E.

24 LLA, kart. V 143/46, Schlagwortartiger Rückblick über die gegen das Haus Liechtenstein gerichteten Angriffe tschechoslowakischer Minister bezw. Behördenvertreter (bez čísla a data; červen 1945).

rodinní právníci) zdůrazňovali, že rodový majetek podle jejich názoru nepatří knížeti, ale rodině jako korporaci.²⁵ Na část z výnosů pak měl podle nich nárok lichtenštejnský stát, „protože jsou určeny ke krytí státních výdajů a prostřednictvím nich je garantována integrita a nezávislost knížectví“.²⁶ Zásah proti rodovému majetku, jež pamětní spis označoval jako „korunní zboží“ („Krongüter“), by tak byl údajně zásahem proti jinému suverénnímu státu.²⁷ Kníže jako panovník neutrálního státu měl prý navíc nárok na určité výsady.

Dále se v pamětním spisu tvrdilo, že se kníže nikdy (podle znění dekretů) nepřihlásil k německé národnosti a nebyl ani členem národních skupin, útvarů či politických stran, které sdružovaly Němce a Maďary.²⁸ To bylo ovšem diskutabilní tvrzení, protože ve sčítacím archu z prosince 1930 je v případě knížete (tehdy dědičného prince) a některých dalších členů rodu uvedena národnost (mateřský jazyk, Muttersprache) německá. V archu je princ František Josef zachycen také jako lichtenštejnský občan s domovskou příslušností ve Vaduzu.²⁹ Rovněž podle potvrzení Místního národního výboru ve Velkých Losinách z 18. července 1945 se prý kníže v obci před válkou hlásil jako lichtenštejnský občan s lichtenštejnskou národností.³⁰ Lichtenštejnské občanství sedmi sčítaných Lichtenštejnů uvedené údajně ve sčítacím archu potvrzoval také archiv ministerstva vnitra v dopisu ministerstvu zemědělství.³¹ Na druhou stranu sčítací arch vykazuje formální vadu, protože v rozporu s předpisy ho nepodepsal „přednosta domácnosti“; otec Františka Josefa II. princ Alois, ale jen neznámý úředník

25 V roce 1924 byly sice v Československu zrušeny fideikomisy, pamětní spis (viz pozn. 28) však tvrdil, že zde stále platí zákon rakouské Říšské rady číslo 15 z 12. ledna 1893, kterým byl vládnoucí kníže z Lichtenštejna uznán suverénním panovníkem a správcem rodového majetku.

26 Lichtenštejnský stát se vzdal pravidelného příspěvku od knížete ve výši 20 000 švýcarských franků v prosinci 1943. SLHA, Kabinettskanzlei (KK), kart. 1-125 1944, Hoop knížeti dne 22. prosince 1943 (bez čísla). Kníže však státu přispíval i později, například na udržování vyslanectví v Bernu. LLA, kart. V 143/75, Konferenz auf Schloss Vaduz, 14.–18. April 1947.

27 I na lichtenštejnské straně se ovšem vedla diskuse, jakou část majetku je možné za „korunní zboží“ považovat. V domácím zákoně (Hausgesetz) z roku 1842 se v této souvislosti výslovně mluvilo o statcích Aussee (Úsov), Sternberg (Moravský Šternberk) a Karlsberg (Karlovec). Podle některých právníků však zde tyto statky byly uvedeny jen proto, že šlo o zástavu na fideikomisní kapitál, a ve skutečnosti představovaly „korunní zboží“ všechny, a to jako tzv. apertinence (Apertinenz) knížectví. SLHA, KK, kart. 251-450 1947, dr. Franz Františku Josefovi II. dne 1. září 1947.

28 LLA, kart. V 143/62, Denkschrift in der Angelegenheit der liechtensteinischen Besitztungen i. d. ČSR, 22.–28. Juni 1945 (bez čísla).

29 Všichni příslušníci linie rodu vedoucí od knížete Jana I. měli podle lichtenštejnského zákona č. 10 z 1. září 1919 nárok na lichtenštejnské občanství. Někteří z nich ale disponovali dvojnásobným občanstvím. C e i g e r , P.: *Kriegszeit*, s. 359. Text zákona v elektronické verzi je dostupný z: <https://www.gesetze.li/Seite1.jsp?LGBI=1919010.xml&Searchstring=1919&showLGBI=true> [cit. 31. 5. 2013].

30 NA, Nejvyšší správní soud (NSS), kart. 523, Místní národní výbor Velké Losiny dne 18. července 1945.

31 NA, MS, kart. 1700, č. j. 11867/A/45, archiv ministerstva vnitra ministerstvu zemědělství dne 15. června 1945.

lichtenštejnské správy.³² Kníže po válce dokonce vyslovil v soukromí domněnku, že byl sčítací arch zfalšován.³³

V další části pamětního spisu se zdůrazňovalo, že se rodina v období druhé světové války chovala bezvadně. Lichtenštejnové například dokládali, že v protektorátu měli mezi svými 211 zaměstnanci jen 24 Němců. Mírnou většinu, včetně ředitele Františka Svobody, měli Češi také na centrálním ředitelství v Olomouci, které však bylo knížecím výnosem roku 1942 zrušeno a začleněno jako centrální lesní ředitelství do centrální správy (Zentralverwaltung) se sídlem ve Vídni.³⁴ Svoboda se poté stal pouze šéfem právního oddělení (Rechtsabteilung) a centrálním ředitelem byl opět jmenován pravděpodobně až v době osvobození českých zemí. Za jeho odvoláním však zřejmě stál tlak okupačních úřadů.³⁵ Kromě toho byli českoslovenští ministři upozorněni na různé zásahy Lichtenštejnů ve prospěch jejich českých zaměstnanců během války. Ti si vážili mimo jiné výhodného penzijního systému, jehož podmínky se za války dále zlepšily.³⁶

Výše uvedené výhrady však nemohly zastavit již rozjetou mašinerii ministerstva zemědělství. Sám ministr, komunista Julius Ďuriš, jevil o uvalení národní správy a následnou konfiskaci lichtenštejnských statků nebyvalý zájem a považoval ji za „věc osobní prestiže“.³⁷ Zavedení národní správy oznámil ve veřejném projevu, o němž referoval tisk, 25. června 1945.³⁸ Ostrý postup proti Lichtenštejnům ovšem nepožadovali jen komunističtí ministři československé vlády. Velmi radikální byl i její předseda, levicový sociální demokrat Zdeněk Fierlinger, který konfiskaci majetku Němců, Maďarů, kolaborantů a nepřátel státu veřejně oznamoval 8. června 1945.³⁹

V této atmosféře vydalo 26. června 1945 ministerstvo zemědělství *Výměr o zavedení národní správy a jmenování národního správce*.⁴⁰ Důvodem

32 NA, Sčítání osob, kart. 7900, Sčítání osob 1./2. 12. 1930, Velké Losiny (Gross Ullersdorf), č. p. 268.

33 LLA, kart. V 143/75, Konferenz auf Schloss Vaduz, 14.–18. April 1947.

34 SLHA, KK, kart. 1-120 1942, Erlass betreffend der Neuorganisation der fürstlichen Verwaltung, „Mitte Januar 1942“. Centrální lesní ředitelství bylo zároveň lesním referátem (Forstreferat) v rámci centrální správy (Zentralverwaltung). Jeho šéf, sudetský Němec Oskar Janacek, měl být původně jen zástupcem vedoucího referátu prince Karla Alfréda. V únoru 1944 se o něm v jiném dokumentu mluví jako o řediteli. Byl také lépe odměňován než Svoboda. SLHA, KK, kart. 1-125 1944, č. 8, 9, Martin knížecí centrální správě, centrálnímu lesnímu ředitelství, respektive právnímu oddělení dne 3. února 1944.

35 LLA, kart. 143/32, Original zu Verteidigung der tschechischen Beamten, 29. května 1945, příloha.

36 MZA v Brně, F 28, Lichtenštejnské ústřední ředitelství Olomouc, kart. 3602, lichtenštejnští zaměstnanci československému ministerstvu financí, pravděpodobně v roce 1946.

37 SLHA, FA, kart. 647, Sobička Karlu Alfrédovi dne 7. srpna 1945.

38 *Projev ministra zemědělství J. Ďuriše. Zemědělské noviny*, 26. 6. 1945, s. 1.

39 LLA, kart. V 143/46, Schlagwortartiger Rückblick über die gegen das Haus Liechtenstein gerichteten Angriffe tschechoslowakischer Minister bezw. Behördenvertreter (bez čísla a data; červen 1945)

40 LLA, kart. V 143/33, Min. zem. ČSR, č. Z. 20.037-V/1/1945, Bescheid über die Einführung der Nationalverwaltung und Ernennung eines Nationalverwalters, 26. června 1945.

pro uvalení národní správy měl být především zájem státu na pokračování hospodářské činnosti na lichtenštejnských statcích. Dále se uvádělo, že kníže je německé národnosti (tj. státně nespolehlivý) a údajně většinová německá správa statků prý vycházela vstříc okupantům jak v personální oblasti, tak v dodávkách válečného materiálu. Rodina prý majetek získala po Bílé hoře okradením českých vlastníků a zůstala i poté nepřitelem československého národa. Po válce údajně německé vedení uprchlo, přesto však prý mělo i nadále vliv na české zaměstnance, kteří právě z toho důvodu ještě nevytvořili závodní výbor odborů. Některé části zdůvodnění byly natolik podivné, že se i Kancelář prezidenta republiky obávala, že by mohly „na mezinárodním fóru vyvolati ironickou kritiku“.⁴¹

Nebezpečí hrozící rodinnému majetku nebrali ve Vaduzu na lehkou váhu. U příležitosti schůzky na tamním zámku konané 3. července 1945 se kníže a někteří jeho příbuzní radili o dalším postupu. Princ Karel Alfréd opět poněkud neortodoxně navrhoval nabídnout československým úřadům dobrovolné odstoupení zhruba 40% statků, ovšem za náhradu v příslušných měnách. Kníže a jeho poradci tento návrh odmítli. Většina přítomných se navíc vyslovila pro diplomatickou spolupráci se Švýcarskem, byť možný společný postup s Anglosasy nebyl zcela vyloučen. Měli o něm dále uvažovat princové Karel Alfréd a Jindřich společně s diplomatickým poradcem knížete hrabětem von Benden.⁴²

Švýcarsko se ale v této tak citlivé době nebylo ochotno postavit za Lichtenštejny plnou vahou. Naopak, generální konzul Huber ujistil 26. června 1945 pražské ministerstvo zahraničí, že Bern chce záležitost řešit „à l'amiable“. Projevil porozumění pro uvalení národní správy, žádal však, aby byla se Švýcarskem předem projednána možná konfiskace majetku.⁴³ Vyslanec Walter Otto Stucki sice na konci června ujistil prince Karla Alfréda a Jindřicha, že vyslanec Kopeckého již informoval o své plné podpoře Lichtenštejnům, podle názoru obou princů ale neměl zájem koordinovat své kroky s Anglosasy.⁴⁴ EPD bylo jasné, že není možné nechat Lichtenštejny zcela na holičkách. Soudilo, že když „jsou ve hře tak důležité zájmy, nemůže mu [tj. knížeti] odepřít svoji pomoc, na kterou je odkázán“, a není možné zůstat zcela v nečinnosti.⁴⁵ Nicméně později byly úřady v Praze údajně

41 NA, MS, kart. 1700, Právní rozbor o zavedení národní správy a o konfiskaci zemědělského a lesního majetku Františka Josefa II., panujícího knížete z Liechtensteinu, 7. listopadu 1945 (bez čísla). Viz též AKPR, KPR, kart. 260, inv. č. 1505/E.

42 LLA, kart. 143/80, Protokoll über eine Besprechung im Schloss Vaduz, 3. července 1945 (bez čísla).

43 AMZV, GS-A Kabinet, 1945–1948, kart. 39, československé ministerstvo zahraničních věcí, záznam, 9. července 1945 (bez čísla).

44 LLA, kart. V 13/14, Unterredung S. D. Prinz Karl Alfred und S. D. Prinz Heinrich bei Herrn Minister Stucki in Bern, 30. června 1945 (bez čísla).

45 BAR, E 2001 (E), 1969/262, Behältnis 59, č. B 24. Liecht. 40. – DO, Schnyder, Notiz betreffend eine schweizerische Intervention zugunsten des Fürsten von Liechtenstein in der Tschechoslowakei, 6. srpna 1945.

překvapeny, že „se švýcarští vyjednavací [během rozhovorů o odškodnění za zkonfiskovaný majetek švýcarských občanů] *nesnažili dosáhnout pro lichtenštejnský majetek stejného postavení*“.⁴⁶

Opatrné švýcarské intervence nemohly nic změnit na odhodlání československých úřadů úplně zlikvidovat lichtenštejnskou majetkovou držbu v Československu. Konfiskace majetku byla provedena oficiálně z rozhodnutí orgánů místní správy na konci července 1945. Nejprve byly zabaveny statky v Čechách, především velkostatek Škvorec-Úvaly, který ležel východně od Prahy. Zvláštní zájem o jeho konfiskaci opět projevil ministr zemědělství Ďuriš. Postupovalo se přitom na základě rozhodnutí tří místně příslušných okresních národních výborů.⁴⁷ Dne 30. nebo 31. července 1945 (dokumenty si protiřečí)⁴⁸ byl rozhodnutím Okresního národního výboru v Olomouci zabaven podle dekretu č. 12 veškerý zemědělský majetek knížete Františka Josefa II. na Moravě a ve Slezsku.

Po zkonfiskování zemědělského majetku došlo na podzim 1945 také ke konfiskaci průmyslového a dalšího zbývajícího majetku, a to podle dekretu č. 100/1945 Sb. o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků.⁴⁹ Lichtenštejnové se ovšem nehodlali svého majetku vzdát bez boje. Vypukl proto složitý a napínavý právní spor, který nebyl dodnes ukončen.

Die Konfiszierung des Eigentums des Fürsten von Liechtenstein in der Tschechoslowakei

Des Risikos der Konfiszierung des Familieneigentums waren sich die Liechtenstein bereits im Verlaufe des Zweiten Weltkrieges bewusst, als sie ihre Aufmerksamkeit den Plänen der tschechoslowakischen Exilregierung hinsichtlich der Aussiedlung der Sudetendeutschen

46 LLA, kart. V 143/56, Aktennotiz, Besprechung mit Herrn Feigl und Direktor Novak vom 22. Januar 1948. V roce 1949 se o to sice Švýcaři skutečně pokusili, je to však již mimo rámec tohoto příspěvku.

47 Viz rukopis s názvem *Protokol o převzetí konfiskovaného pozemkového majetku Františka Josefa z Lichtenštejnů v politických okresích Český Brod, Říčany a Brandýse nad Labem*, 23. 7. – 27. 7. a 2. 8. – 3. 8. 1945.

48 V opisu vyhlášky zachovaném v Archivu Kanceláře prezidenta republiky, v odvolání Lichtenštejnů proti této vyhlášce k Zemskému národnímu výboru v Brně a v německém úředním překladu vyhlášky, který je k dispozici v knížecím rodovém archivu, je uvedeno datum 30. července 1945. V pozdějším odvolání proti rozhodnutí zemského národního výboru v druhé instanci ve věci konfiskace, které bylo podáno k nejvyššímu správnímu soudu, již Lichtenštejnové uvedli datum vydání 31. července. Totéž potvrzuje fotokopie konfiskační vyhlášky zachovaná v Moravském zemském archivu v Brně. AKPR, KPR, sign. 1505/E, František Josef II. ZNV v Brně (prostřednictvím ONV v Olomouci), 9. srpna 1945; MZA v Brně, B 124, Krajský národní výbor Brno, kart. 718 I + II man. D; SLHA, FA, kart. 647, František Josef II. (Sobička) NSS, 29. března 1946 (bez čísla); NA, NSS, kart. 530, č. 470 pres., ONV v Olomouci, 31. července 1945.

49 Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, 1945, částka 47, 27. října 1945. Znárodnění lichtenštejnských uhelných a kaolinových dolů bylo oznámeno vyhláškou ministra průmyslu ze dne 29. listopadu 1945, č. 442. Úřední list Československé republiky, 1945, částka 142, s. 1422–1423 (I ze dne 1. prosince 1945).

widmeten. In der Diskussion unter den Familienangehörigen siegte die Auffassung, dass es günstig wäre sich diplomatisch auf die Schweiz zu stützen. Wie sich jedoch bald zeigen sollte, dachte Bern nicht daran die Interessen seiner Bürger in der Tschechoslowakei wegen der causa Liechtenstein zu gefährden. Innenpolitisch jedoch stellte die Angelegenheit eine Domäne der von den Kommunisten beherrschten Staatsorgane, insbesondere des Landwirtschaftsministeriums, dar, gegen deren Aktivitäten andere Behörden – wie etwa die Kanzlei des Präsidenten der Republik bzw. das Außenministerium – lediglich zaghafte Einwände vortrugen. Das Eigentum der liechtensteinischen Primogenitur wurde nachfolgend mit Hilfe mehrerer Verordnungen konfisziert, die sich sämtlich vor allem auf die angebliche deutsche Nationalität des Fürsten Franz Joseph II. stützten. Gegenüber dem Haus Liechtenstein handelte man dann auf der Grundlage von Dekreten des Präsidenten der Republik, die gegen die Sudetendeutschen gerichtet waren. Zunächst wurde der landwirtschaftliche Besitz mit Zubehör unter staatliche Verwaltung gestellt und kurz darauf konfisziert. Maßnahmen gegen den industriellen Besitz ergriff man mit einer gewissen zeitlichen Verzögerung im Herbst 1945. Die Liechtenstein versuchten einer Konfisizierung zuvorzukommen und sandten ein Memorandum an die Mitglieder der tschechoslowakischen Regierung, in dem sie die angebliche Unbedenklichkeit ihres Verhaltens während des Zweiten Weltkrieges belegten und mit der Stellung des Fürsten als Herrscher eines neutralen Staates argumentierten. Über gewisse Schwächen der Konfisizierung, insbesondere aus Sicht des internationalen Rechts, waren sich jedoch auch die tschechoslowakischen Behörden im Klaren. Dennoch wahrten sie nach außen eine kompromisslose und harte Haltung. Der Streit zwischen dem Haus Liechtenstein und der Tschechoslowakei (Tschechischen Republik) ist so bis heute nicht beigelegt.

Ondřej Horák

Právní aspekty státních zásahů do majetku knížecího rodu Lichtenštejnů

Legal aspects of the state intervention into the possessions of the princely family of Liechtenstein

The author is concerned to find a response to two relevant questions: 1) Was the nationalization of the assets of Liechtenstein (and especially of the ruling prince) in accordance with contemporary law? 2) If there should be negotiations on a certain form of revision in the future – it would then be a breaking of the so-called Beneš Decrees and an engagement in the post-war order?

Key words: confiscation, Beneš Decrees, land reform, Liechtenstein, nationality

I. Klíčové otázky

V jedné z dřívějších studií jsme se na příkladu dekretu č. 12/1945 Sb. pokusili doložit, že existuje více relevantních pohledů při hodnocení poválečných státních zásahů do soukromého vlastnictví. Paradoxně se přitom ukazuje, že většina zastánců či odpůrců konfiskačních dekretů se neliší v hodnocení toho, co je spravedlivé, či nespravedlivé, ale v tom, jak dekrety interpretovat.¹

Budeme se zde snažit nalézt odpověď na dvě provázané otázky:

1) Bylo zestátnění majetku Lichtenštejnů (a zvláště panujícího knížete) v souladu s dobovým právem?

2) Pokud by v budoucnu probíhala jednání o určité formě revize, šlo by o prolomení tzv. Benešových dekretů a zásah do poválečného uspořádání?

---

1 Horák, Ondřej: *Kontinuity a diskontinuity v poválečných zásazích do pozemkového vlastnictví v Československu a Lichtenštejně*. In: Knoz, Tomáš – Geiger, Peter (edd.): *Lichtenštejnové: kontinuity – diskontinuity*. Brno 2013 (= *Časopis Matice moravské* 132, 2013, supplementum 4), s. 45–55.

II. Základní teze

1) Na každou právní otázku můžeme v zásadě hledat odpověď třemi různými způsoby, které korespondují s tím, co chápeme pod pojmem „právo“. Existují tři hlavní přístupy (směry): pozitivistický, sociologický a přirozenoprávní. Mají sice zcela rozdílná východiska, ale v praxi se doplňují a prostupují. Tím dominantním je přístup pozitivistický, opřený o normativní úpravu. Ale právě v zlomových (revolučních) dobách vystupují do popředí aspekty přirozenoprávní a sociologické, v nichž realita vítězí nad normativitou, praxe předbíhá právní předpisy a často vystupuje i proti nim. Někdy to bývá prezentováno jako „boj o živé právo“. Uvedme alespoň názory dvou profesorů Karlovy univerzity a pozdějších akademiků Československé akademie věd:

a) Viktor Knapp, jeden z nejvýznamnějších českých právníků 20. století, který v roce 1949 napsal dosud nejpodrobnější práci o konfiskačních dekretech, prohlášoval, že „*kořen národní správy, konfiskace i přidělu je v revoluci*“; a jinde (takřka poeticky) napsal, že se někteří „*snažili rozvinouti standartu obnovení právního pořádku proti větru. Ale vítr se nedal zvládnout a faktický vývoj nakonec strhl i obnovení právního pořádku do svého směru*“.²

b) Václav Vaněček, jeden z našich nejrespektovanějších právních historiků, v roce 1946 napsal právně-politickou esej *Obroďme právníctví!*, kde se přímo věnoval otázkám vztahu práva a zákona a specifikům poválečné doby: „*Jde-li o jinak uznávané a nezávadné hnutí zdola, jde už nutně také zároveň o zdola příslušné právo, jež deroguje všemu, co je mu na překážku, ať už je to výměř, dekret, výnos, nařízení, či sám formální zákon. V tom je právní podstata lidové demokracie; to je princip, bez jehož uznání nelze zdárně budovat. [...] Revoluce jako vítězný projev práva, práva nového a lidového – to je poznatek, jež nesmíme napříště ztráceti ze zřetele. [...] Levice, socialismus a v první řadě komunismus – to je praktické uplatňování živého, stále se přeměňujícího práva bez ohledu na literu a na formu. Pravice a konservatismus – to je lpění na starém právu, na jeho formální platnosti, bez ohledu na proměny zatím nastalé.*“³ Situace po roce 1945 měla revoluční charakter a s tímto vědomím k ní musíme přistupovat.

2) Poválečná revoluční doba se odrazila také v chápání právních pramenů. Velký význam získávaly politické proklamace (např. na *Košický vládní program* bylo nahlíženo jako na ústavní dokument).⁴ Význam se

2 Knapp, Viktor: *Osidlovací právo hmotné*. Praha 1949, s. 14, 20.

3 Vaněček, Václav: *Obroďme právníctví!* Právně-politická úvaha. Praha 1946, s. 8–9, 27–28. Ostrou kritickou reakci viz in Weyr, František: *Hádanka*. Lidová demokracie, 13. 9. 1946; t ý ž : *Ukázky ze soudobé kritiky normativní teorie*. Časopis pro právní a státní vědu 27, 1946, č. 9–10, zvláště s. 278–279.

4 Srov. zvláště příspěvky v publikacích Kučera, Eduard (ed.): *Význam Února pro rozvoj věd o státu a právu*. Praha 1974; Malý, Karel (ed.): *Vznik a vývoj socialistického práva*. Díl 1–2. Praha 1976.

přesouval z legislativy do exekutivy. Konfiskační dekrety představovaly jen rámec, který byl doplňován úředními vysvětlivkami, směrnicemi, později také judikaturou. Formální stránka byla opomíjena.

3) V hodnocení konkrétních sporných otázek si musíme být vědomi relevance názorů jednotlivých osobností a institucí, a to jak dobových, tak současných.

III. Prvorepublikové kořeny

V novějších pracích o Lichtenštejnech se objevuje náhled, který sice není nový, ale začíná být dominantní: konfiskace primogenitury byla nezákonná, „konfiskační“ vyhláška nebyla řádně doručena ani odůvodněna, otázka národnosti knížete byla zmanipulovaná, úředníci-komunisté si nedostatků byli vědomi, a proto v této záležitosti významně intervenovali, a vše rozhodl až únorový převrat.

Tento pohled je sice možný, ale má dvě úskalí:

- a) Bez kritického odstupu přebírá dobové právní názory.
- b) Opomíjí širší právní i společenské souvislosti.

Pokusili jsme se již dříve o pohled odlišný. Domníváme se, že o konfiskaci majetku Lichtenštejnů bylo rozhodnuto nejpozději v roce 1945, když komunistická strana získala ministerstvo zemědělství (veřejně bylo deklarováno ministrem Ďurišem dne 1. července 1945 v jeho projevu na manifestaci na Bílé hoře, že po provedené „*konfiskaci nebude zde více Lichtensteinů se 70.000 ha*“),⁵ současně jsme se však snažili poukázat na dlouhodobé protilichtenštejnské nálady a provázanost situace po roce 1918 a 1945.⁶

V případě knížecí rodiny Lichtenštejnů se propojily všechny důležité faktory ovlivňující motivaci československých zákonodárců ve věci zásahů do pozemkového vlastnictví jak po první, tak i po druhé světové válce: největší velkostatkáři v zemi, nesoucí navíc pobělohorské stigma, nadto německy mluvící vládnoucí dynastie cizího státu.

1) **Největší pozemkový vlastník/vlastníci.** Toto tvrzení se sice opakuje v řadě publikací, jedná se však o poměrně komplikovanou právní (z důvodu specifického postavení primogeniturního majetku jako korunních statků) i faktickou otázku (zjištění skutečné výše rozlohy majetku

5 Srov. *Bílá Hora odčiněna*. Praha 1945. Citováno podle Pražský web pro studenou válku 3, 2006, č. 1 [online]. Dostupné z: http://praguecoldwar.cz/knihovnicka_aktualit_8.htm [cit. 19. 7. 2013].

6 Srov. H o r á k , Ondřej: *Lichtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním*. Příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století. Praha 2010. Jiný přístup viz in H o r á k a , Václav: *Die Enteignungen von lichtensteinischen Vermögen in der Tschechoslowakei 1945 bis 1948* (v tisku). Jde o dosud nejpodrobnější výklad k tématu, navazující na starší práce autora.

a možnost srovnání k určitému datu, zvláště zahájení pozemkové reformy, zrušení fideikomisu atd.). Z faktického hlediska (jako rodina) byli největšími vlastníky v Československu v roce 1919 Schwarzenbergové (rodina: 200 941 ha; primogenitura: 176 504, z toho fideikomis 85 559 ha), z právního hlediska (jako „subjekt“) to však byli Lichtenštejnové – konkrétně Jan II. z Lichtenštejna, zastupující primogeniturní fideikomis, respektive korunní statek (rodina: 166 722 ha; primogenitura, respektive kníže: 160 381 ha, z toho fideikomis 134 340 ha).⁷

2) **Bělohorské stigma.** Podle zvolených (a samozřejmě diskutabilních) kritérií bychom dospěli k výsledku, že z celkové rozlohy statků, které Lichtenštejnové vlastnili až do přelomu 19. a 20. století, bylo 39,7 až 51 % získáno mezi lety 1620 až 1650.⁸ O zmapování okolností pobělohorských lichtenštejnských akvizic či jen o zjištění rozsahu majetku pocházejícího z pobělohorských konfiskací však po roce 1918 ani 1945 opravdový zájem nebyl. Působení Karla z Lichtenštejna se však mělo stát reprezentativní záminkou ke konfiskaci celého majetku rodiny. Po roce 1918 měli Lichtenštejnové sehrát roli jakési symbolické oběti, kterou by se radikálním náladám ve společnosti vyšlo vstříc, ale současně by se je tak podařilo utlumit. Převážily však obavy z mezinárodních komplikací i možného precedentu do budoucna. Po roce 1945 naopak zvítězily radikální postoje a konfiskaci se již zabránit nepodařilo.

7 Podle oficiálních údajů Státního pozemkového úřadu (obsažených zvláště v práci V o ŷ e n í l e k , Jan: *Předběžné výsledky československé pozemkové reformy*. Země Česká a Moravsko-slezská. Praha 1930) vlastnil na počátku pozemkové reformy Jan Nepomuk ze Schwarzenbergu 161 428,24 ha, ve spoluvlastnictví s Adolfem ze Schwarzenbergu dalších 15 076,09 ha, hlubocká primogenitura tedy celkem 176 504,33 ha, dále orlická sekundogenitura 23 311,04 ha, celkem pak Schwarzenbergové v Československu 200 941,04 ha. Ve výkazech podle stavu k roku 1919 se však přihlašovala k soupisu zvláště půda alodní a zvláště svěřenská (u hlubocké primogenitury to bylo 90 268 ha alodu a 85 559 ha svěřenství, stav k 4. únoru 1920), takže ve statistikách pro české země vystupuje pouze jediný vlastník nad 100 000 ha (V o ŷ e n í l e k , Jan: *Pozemková reforma v Československé republice*. Praha 1924, s. 46). Jako subjekt svěřenství (fideikomisu) byl až do jeho zrušení zákonem č. 179/1924 Sb. chápán dočasný držitel společně se všemi čekateli (poslední pozůstatky teorie děleného vlastnictví), což odpovídalo také judikatuře Nejvyššího správního soudu (tamtéž, s. 57).

8 K výsledku 41 %, který se v literatuře (Pircher, Knoz, Winkelbauer) nejčastěji uvádí, dospějeme na základě odhadované rozlohy lichtenštejnských statků získaných v uvedených letech – 76 185 ha – a celkové rozlohy statků panujícího knížete – 184 412 ha. Pokud bychom vzali v potaz pouze jeho statky v českých zemích (155 147 ha), dostali bychom výsledek 49 %, pokud bychom zohlednili i panství Velké Losiny (6403 ha), pak by šlo o 51 %, a pokud bychom započítali majetky všech členů knížecí rodiny (207 959 ha), pak o 39,7 %. Použité údaje viz in K r a e t z l , Franz: *Das Fürstentum Liechtenstein und der gesamte Fürst Johann von und zu Liechtensteinsche Güterbesitz*. Statistisch-geschichtlich dargestellt. Brünn 1914, zvláště s. 114–117.

IV. Vybrané právní otázky

a) Zaměříme se nyní blíže na některé právní polemiky spojené s poválečnými zásahy do vlastnických vztahů, zejména na problematiku přechodu vlastnictví dotčeného majetku.⁹ Některé sporné právní otázky (spojené zejména s konfiskacemi) byly vzhledem ke společenským posunům po roce 1990 opětovně otevřeny a řešeny na stránkách odborných časopisů (např. Viktor Knapp, který se tématu odborně věnoval už po roce 1945, své původní názory částečně revidoval).¹⁰

1) V dobové literatuře i judikatuře převažuje názor, že k zásahům do vlastnictví (konfiskaci, znárodnění apod.) i k jeho nabývání docházelo přímo ze zákona („ex lege“ a „ex tunc“).¹¹ Ustanovení konfiskačních i znárodnovacích právních předpisů nám však neposkytuje jednoznačnou odpověď na otázku, kdy dochází k vlastnímu přechodu vlastnictví a jakou roli přitom hraje rozhodnutí státních orgánů. Rakouské a pak i československé právo bylo postaveno na intabulačním principu a dvoufázovým nabýváním vlastnictví (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*, § 321, 423–425, 431 a 444),¹² takže přicházejí do úvahy dvě možnosti: 1) konfiskační či znárodnovací předpisy byly buď jen právním důvodem nabytí a k přechodu vlastnictví bylo nutné ještě právní převzetí, respektive zápis do veřejných knih (vklad/intabulace), nebo 2) stát nabýval přímo „ex lege“ naturální vlastnictví bez nutnosti intabulace, která pak už měla pouze deklaratorní charakter. Prosadila se druhá alternativa, která navazovala na názory profesora Randy.¹³

2) Dobově i nověji byla diskutována zejména otázka nezbytnosti a účinků úředního rozhodnutí o splnění podmínek konfiskace či znárodnění – buď se jednalo o konstitutivní, deklaratorní, nebo pouze oznamovací (respektive evidenční) akt. Dobově převažoval názor, že šlo o deklaratorní rozhodnutí a jeho vydání bylo nezbytné jen při pochybnostech (stačilo např. jen oznámení).¹⁴ Situace však byla komplikována tím, že se uplat-

9 Navazujeme na studii H o r á k , Ondřej: *Státní zásahy do vlastnických vztahů po 2. světové válce*. In: Vojáček, Ladislav – Schelle, Karel – Tauchen, Jaromír et al.: *Vývoj soukromého práva na území českých zemí*. Díl 1. Brno 2012, s. 391–409, zvláště s. 404 n.

10 Srov. zvláště K i n d l , Milan – K n a p p , Viktor: *K některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12 a č. 108/1945 Sb.* Právník 133, 1994, č. 7, s. 620–628. Polemicky k nim E l i á š , Karel: *Ještě jednou k některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb.* Právník 133, 1994, č. 11, s. 971–980.

11 K právní podstatě konfiskace srov. K n a p p , V.: *Osídlovací právo hmotné*, zvláště s. 154–164, k znárodnění srov. N e š p o r , Zdeněk: *Znárodnění dolů a průmyslu*. Kniha 1. Proces znárodnění. Praha 1948, zvláště s. 17–38.

12 Srov. zvláště *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*, § 444: „Vlastnictví vůbec lze ztratit vůlí vlastníkovou; zákonem; a soudcovským výrokem. Vlastnictví k věcem nemovitým zaniká však jenom výmazem z veřejných knih.“

13 Srov. R a n d a , Antonín: *Právo vlastnické dle rakouského práva v pořádku systematickém*. Praha 1922, s. 194 n.

14 Ke konfiskacím srov. rozhodnutí Nejvyššího správního soudu ze dne 31. prosince

ňoval odlišný režim pro osoby německé a maďarské národnosti na straně jedné a pro zrádce a nepřátele republiky na straně druhé, dále že nebyly některé stěžejní hmotně- i procesněprávní otázky (např. doručování) řešeny v rámci dekretálního zákonodárství jednotně. Domníváme se však, že ke změně vlastnictví by měla být konfiskační či znárodnovací vyhláška (třebaže deklaratorního charakteru s účinky „ex tunc“) vydána vždy (s tím také souvisejí užití opravných prostředků a kontrola postupu správních úřadů mocí soudní).¹⁵

b) Pokud se podíváme bezprostředně na situaci konfiskace zemědělského majetku panujícího knížete, zjistíme, že bylo v rámci dobových posudků zvažováno jak hledisko vnitrostátní, tak i mezinárodní (zvláště dva Weyrovy z roku 1945 a dva z roku 1947,¹⁶ dále Procházekův z roku 1945).¹⁷

S ohledem na vnitrostátní právo byla sporná jak otázka procesní, tak materiální. Z procesního hlediska (při subsidiárním použití správního řádu) chybělo odůvodnění i poučení o opravných prostředcích a rozhodnutí nebylo řádně doručeno. Sporná byla také příslušnost Okresního národního výboru v Olomouci. Všechny tyto otázky byly řešeny na různých stupních státní správy a konečně také (Nejvyšším) Správním soudem (nález ze dne 21. listopadu 1951, č. 138/46-5). I kdyby však došlo z procesních důvodů ke zrušení konfiskační vyhlášky, nemělo by to na konfiskaci, jež proběhla, žádný vliv (nastávala „ex lege“), jen by byla znovu deklarována formálně bezvadným rozhodnutím, opět s účinky „ex tunc“ (takové řešení však nebylo s ohledem na možné zpochybnění celkové konfiskační praxe státních úřadů žádoucí).¹⁸

1946 (*Bohuslavova sbírka nálezů Nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních* – Boh. adm. – 1512/46) a obdobně také Vrchního soudu v Praze ze dne 28. června 1993 (sp. zn. 4 Cdo 40/92).

15 Výjimkou by byly jen případy, kdy by byl přímo v obecném právním předpisu dotčený majetek individualizován (jako v § 1 odst. 1 č. 4 zákona č. 311/1948 Sb., kde bylo osm podniků plavební dopravy výslovně uvedeno).

16 Srov. Archiv Masarykovy univerzity, B 63, František Weyr, kart. 5, č. 123 a 124 (opis), Právní posudek o úředních zákrocích proti Liechtensteinskému majetku, 20. srpen 1945, 32 s. Dodatek k tomuto posudku viz tamtéž, č. 125 a 126 (opis), Kritický rozbor judikatury Nejvyššího soudu (judikátů č. 7751 a 8982 Sb. Vážného) o otázce recepce starorakouského zákona ze dne 12. ledna 1893 č. 15 ř. z. o schválení knížecí Liechtensteinské rodinné smlouvy ze dne 1. srpna 1842 do československého právního řádu, 25. srpen 1945, 12 s. Dále tamtéž, č. 128, Gutachten bezüglich der von der ČSR gegen Liechtenstein eingeleiteten Konfiskationspraxis, 13. říjen 1947, 46 s.; č. 127, Nachtragsgutachten zu dem Gutachten vom 13. Oktober 1947, 21. listopad 1947, 27 s.

17 Srov. Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Kancelář prezidenta republiky, kart. 260, inv. č. 1505, Šlechta 1920 – 47 (E) Kníže Liechtenstein, Zavedení národní správy a konfiskace zemědělského a lesního majetku Františka Josefa II. panujícího knížete z Liechtensteinu, 4. listopad 1945, 14 s., autor JUDr. Jindřich Procházka, strojopisný text s drobnými rukopisnými stylistickými úpravami a vlastnoručním podpisem; Úvaha de lege ferenda, 7. listopad 1945, 2 s., bez uvedení autora, strojopisný text, poslední odstavec rukopisný. Celý text posudku i s dodatkem byl přetištěn v příloze práce H o r á k , O.: *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním*, s. 272–282.

18 K postupu československých úřadů blíže H o r č i č k a , Václav: *Konfiskace majetku*

Z materiálního hlediska byly sporné charakter vlastnictví primogeniturního majetku (vrchní vlastnictví náležející rodině jako korporaci) a národnost knížete Františka Josefa II. (jeho německá národnost byla prohlášena za notorietu – obecně známou skutečnost, která nepotřebuje dokazování). Rozhodnutí a s tím spojená argumentace Správního soudu, i když neměla vždy oporu v právních předpisech, případně byla tato vazba jen velmi volná, však odpovídaly dobové praxi.

V případě problematiky vlastnictví Lichtenštejnů se jednalo o staronové posouzení recepce zákona č. 15/1893 ř. z., publikujícího rodinnou smlouvu z roku 1842, a z toho plynoucích důsledků. V této otázce Správní soud nerozvíjel starší judikaturu Nejvyššího soudu (*Rozhodnutí nejvyššího soudu Československé republiky ve věcech občanských – Vážný civ. – 7751, 8982*) zastávající stanovisko, že recipovány nebyly a že v Československu neplatí, ale nepřímou („a silentio“) respektoval lichtenštejnské stanovisko, zastávané také profesorem Sedláčkem v jeho právním posudku, tedy že k jejich recepci došlo. V důsledku recepce říšského zákona mělo náležet vrchní vlastnictví (k podstatě) lichtenštejnskému rodu jako korporaci a panující kníže byl pouze poživacím (užitkovým) vlastníkem. Na rozdíl od stanoviska stěžovatele však Správní soud považoval v souladu se starší judikaturou soudu (Boh. adm. 2030/48) za rozhodující pro určení vlastnictví (v případě § 1 odst. 1 dekretu č. 12/1945 Sb.) knihovní zápis, kde byl uveden panující kníže. Tento přístup však měl hlubší kořeny a odrážel už názory profesora Randy na dělené vlastnictví.¹⁹

V otázce národnosti knížete Františka Josefa II. Správní soud v odůvodnění uváděl: „*Ve věci samé dospěl žalovaný úřad k závěru, že stěžovatel je osobou německé národnosti ve smyslu ustanovení § 1 odst. 1 písm. a) dekretu č. 12/1945 Sb., na základě zjištění, že u nás bylo a jest všeobecně známo, že je německé národnosti. [...] Podle § 48 odst. 1 vládn. nař. č. 8/28 Sb. (správní řád) nepotřebují věci všeobecně známé důkazu vůbec, tedy ani důkazu ve správních spisech nějak doloženého, jest však proti zjištění úřadu o všeobecné známosti určité věci přípustný protidůkaz.*“²⁰

Na tomto místě bude vhodné se podrobněji zastavit u otázky národnosti Lichtenštejnů. Asi těžko může překvapit, že sami sebe nepovažovali ani za Němce, ani za Rakušany nebo Švýcary, ale za Lichtenštejny.²¹ Tuto

knížat z Lichtenštejna v ČSR po druhé světové válce. Pohled československých úřadů. In: Hazdra, Zdeněk – Horčíčka, Václav – Županič, Jan (edd.): Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století. Praha 2011, s. 281–286.

19 Srov. H o r á k , Ondřej: *Tzv. dělené vlastnictví v 19. a 20. století.* (K proměně chápání tradičního pojmu v domácí právní vědě). Dny práva – 2010 – Days of Law 4, 2010, s. 1513–1523.

20 Moravský zemský archiv v Brně, B 124, Krajský národní výbor Brno, kart. 718, náleží Správního soudu ze dne 21. listopadu 1951, č. 138/46-5, s. 3.

21 Tak princ Alois z Lichtenštejna v rámci stížnosti na zavedení národní správy dokládal potvrzením Místního národního výboru ve Velkých Losinách, že hlásil nejen lichtenštejnskou státní příslušnost, ale také lichtenštejnskou národnost. K tomu viz Boh. adm. 2024, tj. nález

národnost však nebylo podle československých úřadů možné při sčítání lidu zvolit. Z tohoto důvodu se také Lichtenštejnové podle rodinné dohody neměli sčítání lidu v Československu účastnit a většina z nich se v té době v republice ani nezdržovala.²²

Je však nepochybné, že by se členové rodu při sčítání lidu v Československu k německé národnosti přihlásili. Jinou možností totiž podle dobových právních předpisů neměli, protože rozhodující pro určení národnosti byl „mateřský jazyk“ (pod kterým se u manželských dětí rozuměl jazyk otce). František Josef ani jiní jeho sourozenci tak ovšem neučinili osobně, ale sčítací arch měl být podepsán jejich otcem princem Aloisem z Lichtenštejna jako přednostou domácnosti (Haushaltungsvorstand). Zatímco v případě sčítání lidu z roku 1921 je podpis zřejmý,²³ ve vztahu k roku 1930 je situace sporná.²⁴ I kdyby se však Lichtenštejnové z nějakého důvodu (např. nepřítomnosti) k národnosti nepřihlásili, úřady by je mohly považovat za Němce – to z poválečné judikatury vyplývá zcela jasně.²⁵

Resumé k otázce 1: Z vnitrostátního hlediska nebylo zestátnění lichtenštejnského majetku protiprávní (respektive v rozporu s tím, co bylo dobově považováno za právo), vyvolává však odpovědnost mezinárodní,

ze dne 10. prosince 1948, č. 220/46-4. *Bohuslavova sbírka nálezů Nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních*. Roč. 29. Nálezy z roku 1948–1949 (1805–2033). Praha 1949, s. 562–566, zde s. 562.

22 Srov. vyjádření knížete Hanse Adama II. in J u ř í k , Pavel: *Moravská dominia Liechtensteinů a Dietrichsteinů*. Praha 2009, s. 147. Sčítací archy takový přístup členů rodu skutečně odrážejí, zvláště u panujícího knížete. Např. Jan II. nebyl při sčítání lidu v roce 1921 na sčítacím archu z Valtic (č. p. 1) uveden (za informace děkuji řediteli Státního okresního archivu Břeclav se sídlem v Mikulově Mgr. Miroslavu Svobodovi, Ph.D.).

23 Za přepsalé kopie sčítacích archů děkuji dr. Janě Lněničkové ze Státního okresního archivu Šumperk.

24 V literatuře i dobových materiálech najdeme odlišná tvrzení. Dr. Josef Mrázek z Ústavu státu a práva Akademie věd České republiky, v. v. i., který se problematice věnoval v souvislosti se soudním sporem o obraz *Velká vápenka* řešeném v letech 1991–1998 před německými soudy, uvádí, že se při sčítání lidu v roce 1930 „všichni [míněno František Josef II., Alois, Emanuel a Jan] členové rodu přihlásili k německé národnosti“, že „vyhledáním sčítacích listů ve Státním archivu právě pro účely soudního sporu v SRN o obraz *Velká vápenka* se potvrdilo, že kníže je v seznamech veden spolu s dalšími přítomnými příslušníky rodu jako osoba německé národnosti“ a že „dokumenty jsou podepsány princem Aloisem z a na Lichtenštejně jako představitelem rodiny“. Srov. M r á z e k , Josef: *Obraz Velká vápenka a majetkoprávní nároky Lichtenštejnů vůči ČR*. Právní rádec 9, 2001, č. 9, s. VII, VIII, XII. Skutečnost, že někteří členové rodiny (nikoli však princové Emanuel a Jan) měli ve sčítacím archu (Velké Losiny / Groß Ullersdorf č. p. 268) uvedenu německou národnost (mateřský jazyk), byla samozřejmě známá úřadům a soudům už po roce 1945. Je však sporné, zda sčítací arch skutečně podepsali princ Alois či jiná oprávněná osoba, což Lichtenštejnové opakovaně popírali s tím, že byl podepsán některým z úředníků jejich správy. Srov. zvláště Boh. adm. 2024 (sám autor čte podpis jako „Lang“).

25 Srov. mimo jiné nálezy Nejvyššího správního soudu z roku 1948 shrnující také starší judikaturu, zvláště Boh. adm. 2013, 2017, 2021, 2023. Dále k tomu srov. M i k u l e , Vladimír: *Dekrety prezidenta republiky o postavení Němců a jejich dnešní právní význam*. In: Jech, Karel et al.: *Němci a Maďaři v dekretech prezidenta republiky. Studie a dokumenty 1940–1945*. Praha – Brno 2003, zvláště s. 76–82.

na což ostatně bylo vždy odborníky upozorňováno (jak v posudcích, tak v rámci interních úředních jednání na ministerstvech).

c) Zatímco existuje v zásadě dvojí pohled na (konfiskační) dekrety prezidenta republiky a (právní) historikové mohou zvažovat jejich relevanci,²⁶ dnešní státní úřady mají situaci výrazně usnadněnou, protože jsou vázáni judikaturou Ústavního soudu (čl. 89 odst. 2 *Ústavy České republiky*). Ve vztahu k německé a maďarské menšině jde především o tyto teze:²⁷

1) Dekrety jsou výrazem kontinuity československého právního řádu (hodnotové i právní návaznosti na předmnichovskou republiku).

2) Dekrety navazují na reformní meziválečné snahy (nejde o trest, ale správní opatření).

3) Dekrety nejsou odrazem individuální viny, ale kolektivní odpovědnosti, a musíme je proto posuzovat v souvislosti s reparacemi.

4) Pojem „německá národnost“ je nutné vykládat ve vztahu ke „státní příslušnosti“.

Tento zdánlivě moderní náhled však byl zohledňován již po roce 1945. Odrážel se v přístupu státních úřadů k příslušníkům spojeneckých a neutrálních států, kteří měli německou či maďarskou národnost (neboli v jejich zvýhodnění), a dále především v rámci tzv. náhradových jednání, vedených mimo jiné se Švýcarskem (1945–1967) či Rakouskem (1956–1974, zde však zahrnoval pouze tzv. Starorakušany)²⁸ a mutatis mutandis by měl platit i pro Lichtenštejnsko.

Resumé k otázce 2: Vedení mezistátních jednání o odňatém majetku státních příslušníků Lichtenštejnska není v rozporu s dekrety prezidenta republiky, ale naopak je jejich důsledným provedením v souladu s ústavně-konformním výkladem i mezinárodněprávními závazky. Jde o poslední významnou skupinu případů, jejímž dořešením se pro nás poválečné konfiskace stanou historií.

26 Blíže H o r á k , Ondřej: *Konfiskační dekrety prezidenta republiky*. Spor o jejich interpretaci jako výraz kontinuity. In: *Spory a jejich řešení v proměnách věků*. Brno 2013 (= *Časopis pro právní vědu a praxi* 21, 2013, supplementum), s. 275–282.

27 Zvláště nález Ústavního soudu č. 55/1995 Sb., o návrhu na zrušení dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb.

28 Srov. zvláště W i n k l e r , Pavel: *Majetkoprávní vypořádání s Rakouskem*. Právník 133, 1994, č. 7, s. 629–644; J a n č í k , Drahomír – K u b ů , Eduard – K u k l í k , Jan – N o v o t n ý , Jiří – Š o u š a , Jiří: „Spící konta“ ve švýcarských bankách za znárodněný švýcarský majetek v Československu? Československo-švýcarská jednání o tzv. náhradových otázkách (1945–1967). In: Harna, Josef – Petr, Prokš (edd.): *Studie k moderním dějinám*. Sborník prací k 70. narozeninám Vlastislava Laciny. Praha 2001, s. 445–462.

Die rechtlichen Aspekte der Staatseingriffe in das Vermögen des Fürstenhauses Liechtenstein

Der Autor befasst sich, eine Antwort auf zwei relevante Fragen zu finden: 1) Stand die Verstaatlichung des Vermögens des Hauses Liechtenstein (und vor allem des regierenden Fürsten) im Einklang mit dem damaligen Recht? 2) Sofern es in Zukunft Verhandlungen über eine bestimmte Form der Revision geben sollte – würde es sich dann um eine Durchbrechung der sog. Beneš-Dekrete und einen Eingriff in die Nachkriegsordnung handeln?

Nach seiner Meinung 1) war aus innerstaatlicher Sicht die Verstaatlichung des liechtensteinischen Vermögens kein rechtswidriger Akt (bzw. stand nicht im Widerspruch zu dem, was damals als Recht galt), besaß auf der anderen Seite jedoch eine internationale Verantwortung; 2) steht die Führung der bilateralen Verhandlungen über das eingezogene Vermögen von Staatsangehörigen Liechtensteins nicht im Widerspruch zu den Dekreten des Präsidenten der Republik, sondern bildet im Gegenteil deren konsequente Umsetzung im Einklang mit der verfassungskonformen Interpretation sowie international-rechtlichen Verpflichtungen.

Catherine Horel

Vyvlastnění šlechty v Maďarsku po roce 1945: srovnávací perspektiva

The dispossession of the nobility in Hungary after 1945: a comparative study

The present contribution compares the situation in the Czech Lands with the historical role of the nobility in Hungary in course of the 20th century and the confiscations of its possessions after World War II and at the onset of the Communist regime. The Hungarian aristocracy is characteristic especially by its agrarian function. Part of it lost their domains in Slovakia already after the end of World War I. The Hungarian nobility belonged in its majority to the conservative nationalist circles, looking back with melancholy at the situation in the Hungarian Kingdom before World War I even though it did not have a positive relationship to the emerging Fascism and Nazism. It was nevertheless partly involved with the Horthy regime. After the end of World War II, members of the Hungarian nobility suffered widespread confiscations, social recourses and in some cases also imprisonment and forced exile. Only small part of former nobility collaborated with the new regime.

Key words: aristocracy, nobility, Hungary, confiscation, Fascism

Maďarskou aristokracii charakterizuje především její agrární funkce. Velké pozemkové majetky, kterými disponovala, byly velmi často spravovány židovskými intendanty. Správci majetku hráli rozhodující roli také při snaze uplatnit zemědělskou produkci na trhu: prodávali dobytek, obilí, tabák, víno a alkohol. Šlechtičtí velkostatkáři již od konce 19. století nebyli žádnými zemědělci. Toto povolání v dané době provozovala spíše drobnější šlechta. Aristokraté se spokojili s tím, že jim jejich pozemkové vlastnictví přinášelo značné příjmy. Bohatství plynoucí z jejich velkostatků se ještě zvětšovalo v případě, že byly s to distribuovat většinu potřebných zemědělských výrobků. Produkce potravin totiž v Uhrách zůstávala stále nejdůležitějším výrobním odvětvím. Díky zachování feudálních struktur, stejně jako převažující zemědělské výrobě, si aristokracie udržovala svou hospodářskou převahu ve společnosti. Všechny velké rodiny, které vlastnily majetky o rozloze větší než 560 hektarů, náležely buď k autochtonní maďarské, anebo k asimilované německé a chorvatské vysoké šlechtě. Například rod Esterházyových, který sestával z knížecí a hraběcí linie, příslušel k nejobhatším aristokratickým rodům v celé habsburské monarchii.¹

1 Na druhém místě figurují Schwarzenbergové a na třetím pak Lichtenštejnové. První z jmenovaných drželi statky především v Čechách, druzí na Moravě.

Většina autorů zpravidla člení maďarskou aristokracii do tří kategorií. První z nich tvoří vévodské rody (hercegi családok), bezprostředně příbuzensky spjaté s panovnickou dynastií, druhou takzvaná historická aristokracie (történelmi arisztokrácia)² a třetí „noví baroni“ (új bárók).³ První skupina náleží převážně ke katolické církvi, v obou dalších lze ovšem nalézt i mnoho rodin s úzkou vazbou na reformované prostředí, a to především v Sedmihradsku. Velkostatky přibližně pěti tisíc šlechtických rodin zaujímaly v Uhrách v období před první světovou válkou asi pětinu celkové pozemkové rozlohy země (bez majetku církve a státu). Mezi tuto šlechtu je zahrnuto osm set šlechtických rodin, které se mohly honosit titulem: jeden markrabě (Pallavicini), vévodové, hrabata a baroni, ale také příslušníci panovnického domu a mezi nimi i následníci posledního uherského palatina. K tomu je nutno připočítat také nově nobilitované rodiny, především z prostředí světa financí a průmyslu. Mnohdy přitom šlo o židovské konvertity,⁴ ale také o Rakušany, Němce nebo Švýcary, povětšinou protestanty. Dalších přibližně sto padesát rodin bylo se šlechtou provázáno buď obchodními zájmy, anebo přímo příbuzenskými vazbami.⁵ Příslušníci těchto rodin byli považováni za outsidersy a v této pozici také tolerováni. Byli sice vnímáni v kontextu šlechty, na druhou stranu ale nebyli chápáni jako bezprostřední součást maďarské urozené společnosti, vyznačující se tradicí a právem oblékat tzv. disz magyar, tradiční oblek uherských magnátů.

Zdá se, že po pádu Maďarské republiky rad roku 1919, respektive 1920, aristokracie znovu nabyla svých pozic, které na jistý čas ztratila. Vždyť občanská revoluce byla vyvolána hrabětem Mihályem Károlyiem. Vládní pokusy provést pozemkovou reformu se nakonec šlechtických velkostatků prakticky nedotkly. Přesto je představa, že po porážce Maďarské republiky rad došlo k úplnému návratu starých pořádků, do značné míry chybná, neboť nevnímá atmosféru, která v zemi po občanské válce panovala. Smlouva z Trianonu kodifikovala pro nejbohatší část příslušníků někdejší uherské šlechty ztrátu jejího pozemkového majetku na území Slovenska, Sedmihradska a Burgenlandu. Obvykle se uvádí, že se to týkalo velkostatkářů s majetkem větším než 560 hektarů pozemků, nicméně důležitým faktem byly také závažné změny ve struktuře pozemkového vlastnictví.⁶ Z dvou tisíc magnátů předválečného období jich po reformách zůstalo pouze

2 Gyáni, Gábor – Köver, György (edd): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest 2006, s. 223.

3 Péter, László: *Az arisztokrácia, a dzsenti és a parlamenti tradíció a XIX. századi Magyarországon*. In: Kontler, László (ed.): *Túlelők: elitek és társadalmi változás az újkori Európában*. Budapest 1993, s. 217.

4 Mezi lety 1800 a 1918 bylo nobilitováno 338 maďarských židovských rodin, většina z nich však byla nobilitována až po roce 1867. McCagg, William O.: *Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary*. Boulder 1972, s. 21.

5 Romics, Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest 1999, s. 43.

6 Hranice 560 hektarů byla nejnižší varianta, některé rodiny (Esterházy, Zichy, Pallavicini, Festetics), stejně jako Habsburkové a katolická církev, držely rozsáhlejší statky, jejichž

745 a původní počet osmi set aristokratických velkostatkářských rodin byl redukován na pouhých 350. Sčítání lidu z roku 1930 zaznamenalo 579 velkostatkářů, kteří obhospodařovali majetek větší než 560 hektarů a spravovali ho s pomocí 938 osob. Celkem žilo na těchto statcích 1 517 osob.⁷ Roku 1920 pracovalo v zemědělství 55,7% z celkového počtu zaměstnanců. Roku 1941 to bylo 48,7%, což je stále ještě velmi vysoké číslo. Procento osob zaměstnaných v zemědělství tak lze srovnávat pouze se situací v Polsku, Španělsku, Itálii nebo Portugalsku. A právě s těmito zeměmi spojují Maďarsko i další charakteristiky, např. postavení a reprezentace šlechty ve společnosti.⁸

Je paradoxní, že kvůli dramatickému rozdělení Uherského království získaly aristokratické rodiny značnou společenskou prestiž a váhu. Roku 1914 zaujímaly majetky velkostatkářských aristokratických rodin 24% celkové pozemkové rozlohy Maďarska a roku 1935 tento poměr vzrostl dokonce na 30%.⁹ V Maďarsku tak 0,6% obyvatel (52 000 osob) disponovalo 20% národního produktu, což byla situace značně odlišná od jiných evropských států. Ti z představitelů někdejší uherské šlechty, kteří si i po skončení první světové války uchovali svůj pozemkový majetek, tak mohli navázat na „šťastné předválečné časy“ (maďarsky „boldog béké idő“). Jinak tomu bylo u velkých šlechtických prominentů – představitelů státu a politické scény, kteří padli za oběť poválečné mírové smlouvě. Šlo např. o předsedu vlády, hraběte Istvána Bethlena, jehož rodina sehrála v Sedmihradsku vskutku historickou roli. Někteří příslušníci rodu Esterházyových utrpěli velké hmotné ztráty, nicméně si v Burgenlandu udrželi majetek čítající na 99 vesnic. Hrabě Albert Apponyi jako doyen maďarského magnátského stavu a jako vedoucí maďarské delegace na Pařížské mírové konferenci dostal zvláštní odškodnění za ztrátu svého pozemkového majetku ležícího na území Slovenska – stát mu věnoval pozemky v cenové výši jeho původních statků.¹⁰

Aristokratická elita, stejně jako představitelé světa financí a průmyslu z řad vysoké buržoazie, se jen v omezené míře podílela na politickém životě a v zásadě se ani příliš nezajímala o podíl na moderním parlamentarismu. Jen několik málo rodin v souladu se svou tradicí vstoupilo do státní služby a přijalo politické funkce. V této souvislosti lze uvést hrabata Károlyie, Apponyie, Telekiho a Bethlena, kteří spolupracovali s regentem Horthym

---

rozloha zahrnovala i více než tisíc hektarů. R á n k i, György (ed): *Magyarország története 1918–1919–1945*. Budapest 1984, s. 774.

7 *Az 1930. évi népszámlálás*. In: Magyar statisztikai közlemények. Kötet 94. Budapest 1935, s. 2–3.

8 R o m s i c s, I.: *Magyarország története*, s. 156. Zde je nutno podotknout, že značná část polských šlechticů, kteří odešli roku 1939, se po roce 1945 vrátila zpět. Naproti tomu příslušníci české a uherské šlechty odešli do emigrace až po roce 1945.

9 R o m s i c s, I.: *Magyarország története*, s. 157.

10 G y á n i, G. – K ö v e r, G. (edd): *Magyarország társadalomtörténete*, s. 226.

ve funkci ministerských předsedů nebo ministrů. Z této pozice se zároveň v parlamentu pokoušeli ovlivnit Horthyho politické směřování. Nejdůležitější scénou, kde se vysoká aristokracie angažovala, ale i nadále zůstával magnátský stav, na jehož půdě byly zastoupeny i mnohé zájmové spolky finanční a průmyslové šlechty. Jmenovat lze alespoň Maďarské národní hospodářské sdružení (Országos Magyar Gazdasági Egyesület) nebo Národní lékařskou asociaci (Országos Orvos Szövetség).¹¹ Místo v horní sněmovně měli zajištěno i zástupci všech uznaných konfesí (dva katoličtí arcibiskupové, katoličtí, řeckokatoličtí, reformovaní, evangeličtí a řeckopřavoslavní biskupové, dva nejvyšší rabíni). Roku 1943, kdy v horní sněmovně parlamentu zasedali celkem 343 členové, zde tímto způsobem bylo zastoupeno celkem 17,9% aristokracie.¹² Vývoj sociálního profilu maďarské elity mezi lety 1927 a 1942 sice ukazuje stálou přítomnost velkostatkářů, ale také trvalý nárůst významu hospodářských elit, a to i přes nucenou absenci židovských průmyslníků, k níž došlo po roce 1942 (ve sněmovně zůstal pouze nově jmenovaný vrchní rabín). Tato složka byla poměrně rychle nahrazena. Zmíněné dramatické změny paradoxně nahrály velkostatkářům, kteří se společně s představiteli duchovenstva a úřednického stavu opět stali nejpočetněji zastoupenou složkou ve sněmovně.¹³

Kosmopolitismus aristokracii samozřejmě přivedl do diplomatických služeb. V meziválečném období se aristokraté stali advokáty alternativní zahraniční politiky, kteří na jedné straně ztělesňovali snahy o revizi mírových smluv, na straně druhé se ale pokoušeli o sblížení se západními demokraciemi. Prostřednictvím této skupiny se otevírala možnost oprostít se od účasti v Ose Berlín–Řím. Většina aristokratů neprojevovala žádné velké sympatie k fašistické ideologii, kterou vnímala jako vítězství brutality, odmítla uchopení moci demagogy, kteří se vyznačovali křikem a hrubostí, a začala se proto obracet na Velkou Británii, jejíž model sociální struktury s pevnou pozicí šlechty začal být pro Maďarsko zajímavý. Stejně tak se mezi příslušníky maďarské aristokracie začala projevovat orientace na Francii, jejíž vliv v dunajském prostoru od vzniku Malé dohody zásadním způsobem stoupl. Obě západní velmoci byly maďarskými aristokraty vnímány jako možní garanti a ochránci budoucího uspořádání a stability poměrů ve střední Evropě. Tyto tendence přitom nikterak nezpochybňovaly maďarský patriotismus. V kontrastu se situací v Rakousku nebo v Československu zde problém šlechtické národnosti nehrál žádnou roli. Nacionální otázka se ve vztahu k maďarské aristokracii stala předmětem sporů až s nástupem

11 P ü s k i , Levente: *Társadalmi érdekképviselet és konzervativizmus. A felsőház felépítése a Horthy-korszakban*. Debrecen 1996, s. 26–27.

12 Tamtéž, s. 28.

13 Ročenka horní komory pro léta 1939–1944 (publikováno 1940) uvádí celkem 88 velkostatkářů, 44 duchovní (se zahrnutím všech křesťanských vyznání), 26 úředníků, 10 důstojníků a 10 bankovních ředitelů. *Országgyűlési Almanach az 1939–1944 évi országgyűlésről*. Budapest 1940.

komunistů. Loajalita šlechty byla v meziválečném období diskutována pouze v souvislosti s jejím eventuálním legitimismem a obvyklými sympatiemi k habsburské dynastii. Někteří z příslušníků maďarské šlechty se skutečně přikláněli k restauraci rakousko-uherské monarchie, většinou si ale spíše přáli návrat Uherského království, a to bez personální unie s Rakouskem (a už vůbec ne s Chorvatskem).

Kromě jednotlivých a obvykle velmi trapných výjimek¹⁴ zůstávala aristokracie vzdálena pravicově-radikálním tendencím. Její odklon od fašismu z ní činil bezpodmínečného podporovatele regentství a většina představitelů šlechty se ani nevrátila k legitimismu. Po vypuknutí války – Maďarsko do ní vstoupilo teprve roku 1941 po boku Německa – se aristokraté drželi poměrně daleko od mocenských kruhů. Někteří z nich si i přesto zachovali své pozice v armádě, nicméně ztráceli prakticky veškerý vliv. V průběhu německé okupace 19. října 1944 se mnozí šlechtici otevřeně postavili proti nacismu a byli z tohoto důvodu pronásledováni. Stejně tak ale byli jako nepřátelé perzekuováni ze strany nových držitelů moci po roce 1945.

V březnu roku 1945 již bylo rozhodnuto o agrární reformě. Poválečná pozemková reforma přitom zásadním způsobem překročila rozsah plánovaný v meziválečném období. Program Národní selské strany, jež byla politickou kreaturou komunistů, ukazuje v plánu z ledna 1945 její radikalitu. Komunistická strana přejala tento projekt, což znamenalo počátek vyvlastnění velkostatkářů bez náhrady. Na téma této konfiskace se rozproutila živá debata se stranou malých rolníků a se sociálními demokraty. Předseda spojenecké komise, maršál Vorošilov, se nakonec rozhodl akceptovat plán komunistů a Národní selské strany.¹⁵ Vyhláška č. 600 ze 17. března 1945 právně zahájila agrární reformu. Na prvním místě byli samozřejmě vyvlastnění bývalí fašisté a vůdci Šípových křížů, ale také statkáři disponující více než 1 000 holdů (= 432 hektary).¹⁶ Tito velkostatkáři mohli napříště vlastnit nanejvýš 100 holdů a 200 holdů pouze v tom případě, že na půdě sami hospodařili. Katolické církvi bylo zabaveno 765 000 holdů z celkového rozsahu 862 000 holdů jejího tehdejšího pozemkového vlastnictví. Sociální vrstva středních a velkých statkářů tak prakticky zanikla. To představovalo radikální změnu v dějinách Maďarska a také v podobě tradiční maďarské krajiny. Strana drobných rolníků ztratila svůj význam, což lze ostatně považovat za záměr nastupující mocenské garnitury.

V létě roku 1945 většina aristokratů ještě zůstávala v zemi. Nedošlo k žádné velké emigrační vlně, jako např. v Polsku roku 1939. Hrabě Géza

14 Nejznámějším příkladem je arcivévoda Josef, který se v průběhu čtyřicátých let stále více přibližoval fašistům. Velmi problematickou roli sehrál při mocenském převratu Ference Szálasiho v říjnu 1944. Později emigroval do Spojených států amerických a posléze do Spolkové republiky Německo.

15 R o m s i c s , I.: *Magyarország története*, s. 281.

16 1 hektar = 2,317 uherského holdu; 1 uherský hold = 0,432 hektaru.

Teleki, syn někdejšího ministerského předsedy Pála Telekiho,¹⁷ se pokusil zorganizovat Občanskou demokratickou stranu (Polgári demokrata Párt), jež čítala okolo 50 000 členů. Této konzervativně-liberální straně se dokonce v provizorním Národním shromáždění podařilo získat 13 poslaneckých mandátů, které odpovídaly 6% volebního zisku.¹⁸ Teleki tak získal ministerský post ve vládě generála Miklose Bély Dálnokiho (22. prosince 1944 – 15. ledna 1945). Hrabě Gyula Desseffy se na jaře roku 1946 stal zakládajícím členem Strany drobných rolníků. Roku 1947, tzn. poté, co byla strana po různých komplotech a po zatýkání řady svých představitelů prakticky zahrnuta do ilegality, emigroval. Mnozí představitelé šlechty v této době doufali v návrat někdejšího předsedy vlády a velké osobnosti moderních maďarských dějin, hraběte Istvána Bethlena. To by nicméně představovalo pro komunistickou moc velké riziko, které ani Sověti nechtěli dopustit. Proto na jaře roku 1945 Bethlena deportovali do Sovětského svazu, kde brzy nato, konkrétně roku 1946, také zemřel.¹⁹ V novém politickém spektru samozřejmě pro legitimisty nebylo žádné místo a horní sněmovna byla v důsledku toho roku 1945 zrušena.

V důsledku těchto událostí a pod tlakem nového režimu mnoho šlechticů odešlo do exilu. Několik z nich se nicméně přece jen pokusilo spolupracovat s novým režimem. Hrabě Mihály Károlyi, prezident první maďarské republiky po revoluci roku 1918, se s ohledem na své socialistické ideje vrátil z francouzského exilu do Maďarska a byl na jistou dobu jmenován velvyslancem ve Francii. Velmi brzy nicméně pochopil podstatu nového režimu. Během Rajkova procesu se proto rozhodl k novému a nyní již trvalému exilu ve Francii.²⁰ Odchod představitelů šlechty do emigrace se stal od léta roku 1945 masivním. Mnoho aristokratů a šlechticů muselo vzhledem ke svému otevřeně deklarovanému opozičnímu postoji vůči nastupujícímu komunismu Maďarsko opustit. Většinou šlo o konzervativně smýšlející osoby s nacionalistickými a antikomunistickými postoji. Část z nich se navíc tím či oním způsobem kompromitovala spoluprací s dosavadním režimem. Rodiny, jichž se to týkalo, proto byly systematicky zbavovány majetku a pronásledovány. Mnoho dalších se dostalo na tzv. seznam B, společně s desítkami tisíc dalších občanů (bývalí úředníci, příslušníci armády, duchovní atd.). Emigrace zasáhla přibližně 100 000 osob.²¹ Roku

17 Pál Teleki byl dvakrát předsedou maďarské vlády. Když Maďarsko dne 3. dubna 1941 vstoupilo do války, spáchal sebevraždu. V listu na rozloučenou obvinil regenta, že „z *Maďarů učinil zloděje mrtvol*“, když se pokusil dosáhnout revize výsledků první světové války spojeuctvím s Hitlerem. A b l o n c z y, Balázs: *Teleki Pál*. Budapest 2005, s. 501.

18 R o m s i c s, I.: *Magyarország története*, s. 276.

19 Tamtéž, s. 278.

20 Hrabě Károlyi zemřel roku 1955 ve Vence. Srov. P ü s k i, L.: *Arisztokrácia a XX. századi Magyarországon (II)*. Korunk, 2008, Október [online]. Dostupné z: <http://www.korunk.org/?q=node/9328> [cit. 11. 12. 2013].

21 R o m s i c s, I.: *Magyarország története*, s. 314.

1935 náleželo ke šlechtě 227 rodů (681 rodina) a roku 1988 již pouze 125 rodů (528 rodin), které žily uvnitř nebo vně Maďarska. Dohromady tedy jde asi o 2 300–2 500 osob, které tvoří současnou maďarskou šlechtu.²²

Aristokraté byli režimem postiženi také ve svém profesionálním uplatnění. Někteří se nuceně stali agrotechniky na svých někdejších vlastních statcích, jiní dokonce automechaniky. Díky jejich jazykovým znalostem se z mnohých bývalých důstojníků stali hoteloví vrátní. Některé příklady jsou nicméně obzvláště pozoruhodné. Hraběnka Andor Pál Andrássová si vydělávala jako krmička vepřů a prادلena v jedné vesnici. Roku 1947 se jí podařilo opustit zemi. Princezna Margit Odeschalchiová byla najata jako prostá dělnice v továrně Ganz.²³ Protože se však angažovala v komunistické straně, mohla se postupně díky svému vzdělání a jazykovým znalostem propracovat do diplomacie. Markrabě Antal Pallavicini se v zájmu nových pořádků angažoval ještě více. Nejprve si změnil jméno na jednoduché „Palinkás“, stal se komunistou a až do roku 1956 zůstal důstojníkem ve svém původním tankovém pluku. Když roku 1956 propukla revoluce, dal se Pallavicini na její stranu. Na příkaz Nagyovy vlády vyzvedl z vězení kardinála-primase Józsefa Mindszentyho a velel konvoji, který ho 31. října dopravil do Budapešti.²⁴ Po porážce revoluce byl popraven. Z jeho komunistického období neprofitovala ani jeho matka, markraběnka Pallaviciniová-Andrássová. Byla poslána do vyhnanství a následující léta musela strávit na vesnici.²⁵

Pod různými záminkami byly rovněž vyvlastněny zámky a paláce. Buď byly zabráný kvůli účasti jejich majitelů na Horthyho režimu, anebo byly zabaveny přímo sovětskými vojsky. Mnoho šlechtických sídel bylo částečně zničeno, jiné byly uzpůsobeny k potřebám vojenských, vzdělávacích nebo zdravotnických institucí. Podobný osud potkal také městské byty šlechticů. Ti z nich byli často vyhnáni a nuceni odejít na vesnici. Konkrétní místo jejich vyhnanství (kitelepítés) určily samozřejmě státní orgány. Někteří ze šlechticů byli internováni nebo deportováni do gulagu. Celá rodina tím byla stigmatizována a dětem bylo zabráněno ve studiu. Vyhnanství obvykle trvalo minimálně do roku 1953 (smrt Stalina a nástup Nagyovy vlády). Také v tomto případě lze zaznamenat zásadní rozdíly mezi poměry v Maďarsku a v Československu. Maďarská šlechta sice byla odsuzována jako kosmopolitní, na druhou stranu ale nebyla vnímána jako cizí element. Šlechtické

22 A b l o n c z y, Balázs: *La fin d'un monde?* Les élites hongroises face à l'installation du régime communiste. In: Bocholier, François – Bauquet, Nicolas (edd.): *Les élites et le communisme en Europe centrale. Actes du colloque de l'École Normale Supérieure.* Paris 2006, s. 57.

23 R o m s i c s, I.: *Magyarország története.* s. 315.

24 Tamtéž, s. 62.

25 A b l o n c z y, B.: *La fin d'un monde?*, s. 63, uvádí několik vzpomínkových textů, mezi nimi i markraběňčiny. *Pallavicini-Andrassy Borbála kitelepítési és 1956-os naplója.* Budapest 1990.

rodiny proto nebyly vyhnány, nýbrž pouze přesídleny. Odchod ze země byl nepochybně také důsledkem vyvlastnění, ale rozhodnutí nebývalo systematické – ne všichni emigrovali – a týkalo se především nejbohatších aristokratických rodin. Pro mnohé byla východiskem konverze ke komunistické víře, anebo alespoň přizpůsobení se dané situaci. Režim potřeboval také profesionální elity (diplomaty, akademiky, lékaře, inženýry atd.), které se rekrutovaly z této sociální skupiny. Policie v jejích řadách hledala své spolupracovníky a informátory. Jako jeden příklad za všechny lze uvést známý případ Matyáše Esterházyho, otce spisovatele Pétera Esterházyho, který si částečně vylepšení rodinné situace pojistil spoluprací se státní policií.²⁶ Komunisté zarputile trvali na očistění maďarštiny od všech údajně zastaralých výrazů a formulí. Obvyklé zdvořilostní projevy a společenské způsoby, které připomínaly aristokratické mravy (např. políbení ruky), byly označeny za nevhodné a pravidelně kritizovány i v denním tisku. Ačkoliv byly navíc zrušeny i veškeré šlechtické tituly, dřívější formule a zvyklosti přece jen často přetrvávaly. Část společnosti tímto způsobem vzdorovala zglajchšaltování, které přinášel komunismus.

Smrt Stalina roku 1953 a následující změny přinesly jisté zlepšení v postavení aristokracie. Ukončeny byly internace a soustavné přesídlování a bývalým šlechticům byl umožněn relativně svobodný pohyb. Ani to ovšem neznamenalo konec jejich dosavadních existenčních problémů. Zestátněné domy ani zbylé pozemkové majetky nebyly restituovány a nebylo uvažováno ani o žádné jiné formě odškodnění.²⁷ Stejně tak neskončila ani profesní diskriminace a dětem pocházejícím ze šlechtických rodin nebyl umožněn snadnější přístup ke vzdělání. S nedůvěrou přijali šlechtici i politiku uvolňování, proklamovanou vládou Imreho Nagye v letech 1953–1955. Situace se fakticky začala zlepšovat až v průběhu šedesátých let a především po všeobecné amnestii vyhlášené roku 1963. Na konci osmdesátých let již nebylo výjimkou, když se původní šlechtická příjmení znovu objevila ve veřejném životě. Tento proces liberalizace je úzce svázán s koncem éry Jánose Kádára. Přibližně dvě třetiny šlechticů v této době žily v Budapešti a asi 80 % z nich se mohlo prokázat vysokoškolským diplomem. Nicméně teprve po roce 1989 došlo k jejich rehabilitaci a byly vyhlášeny restituční zákony. Některé šlechtické rodiny, jako byli například Károlyiové, se skutečně dočkaly restituce svého někdejšího majetku.²⁸

26 E s t e r h á z y, Péter: *Javított kiadás melléklet a Harmonia caelestishez*. Budapest 2002.

27 P ü s k i, L.: *Arisztokrácia*.

28 Jako příklad mohou být zmíněny dva zámky ve Fótu a Fehérvárcsurgó.

Die Enteignung des Adels in Ungarn nach 1945: eine vergleichende Perspektive

Die Aristokratie in Ungarn charakterisiert sich vor allem durch ihre agrarische Funktion. Die adeligen Großgrundbesitzer sind aber seit dem Ende des 19. Jahrhundert keine Landwirte mehr. Diesen Beruf treibt nur noch der kleine Adel. Die Aristokraten begnügen sich mit dem Einkommen aus ihrer Güter. Die meisten Autoren teilen üblicherweise die ungarische Aristokratie in drei Kategorien: erstens die herzoglichen Familien (*hercegi családok*), die unmittelbar mit dem Herrscherhaus verwandt sind, zweitens die sogenannte historische Aristokratie (*történelmi arisztokrácia*), und drittens die „neuen Barons“ (*új bárók*). Es scheint, dass nach dem Ende der Räterepublik 1919 bzw. 1920 die Aristokratie ihre einst plötzlich verlorene Position wieder erlangt. Von der zwei Tausend Magnaten der Vorkriegszeit sind nur 745 geblieben, und die acht Hundert aristokratischen Familien mit Großgrundbesitz wurden auf 350 reduziert. Die Volkszählung von 1930 registriert 579 Großgrundbesitzer, die ein Landgut von mindestens 560 Hektare mit der Hilfe von 938 Personen bewirtschaften. Der Kosmopolitismus der Aristokraten führt sie selbstverständlich in den diplomatischen Dienst. In der Zwischenkriegszeit machen sie sich auch die Advokaten einer alternativen Außenpolitik, die einerseits die Revision des Friedensvertrags, andererseits eine Annäherung an den westlichen Demokratien befürwortet.

Abgesehen von wenigen, dennoch peinlichen, Ausnahmen, bleibt der Hochadel dem Rechtsextremismus fern. Seine Abneigung gegenüber dem Faschismus macht ihn zu bedingungslosem Unterstützer der Regentschaft, wobei die meisten Adeligen den Legitimus nie widerrufen. Vielen werden während der deutschen Okkupation ab den 19. März 1944 zu deklarierten Feinde des Nazismus und deswegen verfolgt. Genauso sind sie als Feinde der neuen Machtinhaber ab 1945 betrachtet.

Im März 1945 wurde schon über die Agrarreform beschlossen. Die Agrarreform geht dabei weit über die Vorkriegsprojekte hinaus. Das Programm der nationalen Bauernpartei, welche eine politische Kreatur der Kommunisten ist, zeigt sich in seinem Plan von Jänner 1945 radikaler. Die kommunistische Partei übernimmt dieses Projekt, und somit beginnt die Enteignung der Großgrundbesitzer, ohne Kompensation.

Im neuen politischen Spektrum gibt es selbstverständlich keinen Platz für die Legitimisten und das Oberhaus ist dementsprechend 1945 abgeschafft. In Folge dieser Ereignisse und unter dem Druck des neuen Regimes verlassen nun viele Adeligen das Land und gehen ins Exil. Die Mehrheit von ihnen ist konservativ, nationalistisch und anti-kommunistisch gesinnt. Nicht wenige haben sich auch mit dem bisherigen Regime in irgendeiner Weise kompromittiert. Diese Familien sind systematisch enteignet und verfolgt. Professionell sind die Aristokraten auch vom Regime gleichgeschaltet. Die Schlösser und Paläste wurden auch laut verschiedenen Vorwände enteignet: einerseits wegen der Teilnahme jener Familien oder Familienmitglieder an dem Horthy-Regime, andererseits direkt von den sowjetischen Truppen. Viele wurden teilweise zerstört oder in militärischen Institutionen, Unterrichts- und Sanitätsinstitutionen umstrukturiert.

Správa a sbírky

Josef Löffler

Správa lichtenštejských panství a statků: přehled

Administration of the Liechtenstein estates: an overview

The following study outlines the basic developmental trends of the administration of the Liechtenstein estates in the period from the mid-18th to the mid-20th century with special focus on the turning-point years 1848 and 1918. The author describes both the central and local circumstances, analyzing especially the normative documents. The analysis shows, among others, that the establishment of the highest office in the form of suzerain chancellery, founding an accounting department as a revision office and introducing senior officials as intermediaries between the headquarters and the estates produced, in the first part of the 18th century, a system, which with the exception of the intermediary function (cancelled under John I but later re-introduced) survived until the 20th century.

Key words: the Liechtensteins, central administration, estate administration, 18th–20th century, senior officials, the so-called *Main instruction*

Pojem byrokracie se dnes používá převážně v negativních souvislostech. Je synonymem nadměrné státní regulace a překypujícího správního aparátu. Například skepse vůči Evropské unii, která je ve větší či menší míře přítomna ve většině členských států, se projevuje zejména v kritice bruselské byrokracie. Ta je údajně expandujícím molochem vzdáleným starostem běžných lidí, plýtvá penězi daňových poplatníků a vydává normy, které nikdo nepotřebuje.¹ Skutečnost, že současná administrativa prokazuje blízkost občanům právě svým pokud možno nebyrokratickým jednáním, je z historické perspektivy protimluvem. Vyjdeme-li totiž z Maxe Webera, byla právě byrokratizace, tj. nárůst racionální správy, rozhodujícím prvkem v dějinách vývoje moderního státu.²

---

1 Srov. R u b n e r, Jeanne: *Brüsseler Spritzen*. Korruption, Lobbyismus und die Finanzen der EU. München 2009.

2 W e b e r, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft*. Grundriss der verstehenden Soziologie. Tübingen 1980, s. 125–129, 825–837. Srov. H a a s, Stefan – P f i s t e r, Ulrich: *Verwaltungsgeschichte – eine einleitende Perspektive*. In: tíž – de Tribolet, Maurice (edd.): *Sozialdisziplinierung – Verfahren – Bürokraten*. Entstehung und Entwicklung der modernen Verwaltung. Basel 1999, s. 11–26, zde s. 13 n.; H o c h e d l i n g e r, Michael: *Verfassungs-, Verwaltungs- und Behördengeschichte der Frühen Neuzeit*. Vorbemerkungen zur Begriffs- und Aufgabenbestimmung. In: tíž – Winkelbauer, Thomas: *Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung*,

Cílem následujícího příspěvku je představit v hrubých rysech vývoj správy lichtenštejnských panství a statků v období od poloviny 18. století do roku 1948, přičemž stěžejním tématem bude utváření správních struktur ve druhé polovině 18. století a v přelomových letech 1848 a 1918.³ Co se týče časového vymezení, polovina 18. století je v historickém bádání obvyklou hranicí mezi obdobími, které je přikládán různý význam v závislosti na dané historické subdisciplíně.⁴ Z hlediska dějin správy habsburské monarchie je tento předěl bezprostředně spojen s tereziánskou správní reformou, která se stala základem „česko-rakouského centralizovaného státu“⁵ a stála také na počátku rostoucí integrace a přeměny vrchnostenské správy ve správu státní.⁶ Rok 1948 byl jako mezník zvolen z toho důvodu, že v tomto roce byly vyvlastněny majetky lichtenštejnského knížete v Československu.⁷ Z územního hlediska se příspěvek omezuje na lichtenštejnská panství v českých zemích.

Nejvyšší správní a kontrolní úřady v druhé polovině 18. století

Správa lichtenštejnských panství byla v 17. století pokládána za vzor.⁸ Podle Wolfa Helmharda z Hohbergu, jednoho z nejznámějších představitelů tzv. Hausväterliteratur⁹ a autora díla *Georgica curiosa*, knížecímu rodu

Bürokratisierung. Verfassungs-, Verwaltungs- und Behördengeschichte der Frühen Neuzeit. Wien – München 2010, s. 21–85, zde s. 69; H o f f m a n n , Alfred: *Bürokratie insbesondere in Österreich*. In: Fichtenau, Heinrich – Zöllner, Erich (edd.): *Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs*. Adam Wandruszka zum 60. Geburtstag gewidmet. Wien et al. 1974, s. 13–31.

3 Komplexní studie autora o správě lichtenštejnských panství se právě připravuje.

4 Srov. V o c e l k a , Karl: *Glanz und Untergang der höfischen Welt*. Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat. Wien 2001, s. 17–20.

5 W a l t e r , Friedrich: *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte von 1500–1955*. Aus dem Nachlass herausgegeben von Adam Wandruszka. Wien – Köln – Graz 1972, s. 101.

6 B e i d t e l , Ignaz: *Geschichte der Österreichischen Staatsverwaltung*. Bd. 1. 1740–1792. Mit einer Biographie desselben, aus seinem Nachlasse. Ed. Alfons Huber. Innsbruck 1896, s. 30–34, 161–166; B r u s a t t i , Alois: *Die Stellung der herrschaftlichen Beamten in Österreich in der Zeit von 1780–1848*. Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 45, 1958, s. 505–516.

7 Viz k tomu H o r ě ě k a , Václav: *Die Tschechoslowakei und die Enteignung nach dem Zweiten Weltkrieg*. Der Fall Liechtenstein. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 58, 2010, s. 413–431; t ý ž : *Ein Beitrag zur Problematik der Enteignung der Fürsten von und zu Liechtenstein in der Tschechoslowakischen Republik*. Prague Papers on the History of International Relations, 2009, s. 375–385.

8 K l i c h t e n š t e j n s k é správě v 17. století viz W i n k e l b a u e r , Thomas: *Haklich und der Korruption unterworfen*. Die Verwaltung der liechtensteinischen Herrschaften und Güter im 17. und 18. Jahrhundert. In: Oberhammer, Evelin (ed.): *Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel*. Das Fürstentum Liechtenstein in der frühen Neuzeit. München – Wien 1990, s. 86–114.

9 Nabádavá, rádcovská literatura. Literární žánr oblíbený v německy mluvících regionech v 16.–18. století. Autoři se obraceli na vzdělané majitele statků, zejména šlechtice, kterým poskytovali rady, jak správně vést hospodářství (pozn. překl.).

Lichtenštejnů „přinášela nejvznešenější a zaslouženou chválu dobře vedená hospodářství v Rakousku, na Moravě, v Čechách a ve Slezsku“: Lichtenštejnská instrukce pro správce panství s názvem *Monat-Register oder Jahrs-Memorial* označovala Hohbergovo rádcovské dílo jako svůj nejdůležitější zdroj.¹⁰

Kvůli enormnímu nárůstu majetku v důsledku převratných událostí třicetileté války¹¹ ustanovila knížata Karel, Maxmilián a Gundakar za účelem kontroly úředníků na jednotlivých panstvích a koordinace hospodářské správy do funkce pokaždé vrchního hejtmana (Oberhauptmann) jako nejvyššího úředníka, jehož hlavním úkolem byla vizitace panství a optimalizace finančního hospodaření.¹² Kníže Gundakar, který byl znám jako odborník na správu, jmenoval kromě toho rovněž účetního a pověřil ho kontrolními úkoly, přičemž se tyto dva úředníci měli vzájemně hlídat na principu kontroly čtyř očí.¹³ Kníže Karel Eusebius choval výraznou nedůvěru k úředníkům, kteří byli v jeho očích ze zásady zkorumpovaní,¹⁴ a zřídil proto hospodářské kolegium, které bylo vedoucím orgánem a náleželi k němu nejprve čtyři a po několika letech dva hospodářští radové. Jejich působnost odpovídala v podstatě pravomocem vrchního hejtmana z dob knížete Gundakara. Měli především kontrolovat hejtmany (správce) panství prostřednictvím vizitací a zpráv o činnosti, které od nich vyžadovali, a podávat pak zprávu knížeti.¹⁵

10 Von Hohberg, Wolf Helmhards: *Georgica curiosa aucta, Das ist: Umständlicher Bericht und klarer Unterricht Von dem vermehrten und verbesserten Adelichen Land- und Feld-Leben* [...]. Bd. 1. Nürnberg 1695 (1. vydání 1682), předmluva. Srov. Winkelbauer, Thomas: *Gundaker von Liechtenstein als Grundherr in Niederösterreich und Mähren*. Normative Quellen zur Verwaltung und Bewirtschaftung eines Herrschaftskomplexes und zur Reglementierung des Lebens der Untertanen durch einen adeligen Grundherrn sowie zur Organisation des Hofstaats und der Kanzlei eines „Neufürsten“ in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Wien – Köln – Weimar 2008, s. 18 n., 48–53; Brunner, Otto: *Adeliges Landleben und Europäischer Geist*. Leben und Werk Wolf Helmhards von Hohberg 1612–1688. Salzburg 1949, s. 271 n. Edice tohoto „měsíčního memoriálu“, obsahujícího přesný přehled činnosti, které bylo na panství třeba vykonat v jednotlivých měsících, se nachází v díle Winkelbauer, T.: *Gundaker von Liechtenstein*, s. 331–345, č. 35.

11 K vývoji správy statků viz Oberhammer, Evelin: *Viel ansehnlich Stuck und Güeter*. Die Entwicklung des fürstlichen Herrschaftsbesitzes. In: táž (ed.): *Das Fürstenhaus Liechtenstein in der frühen Neuzeit*. München – Wien 1990, s. 33–45; Winkelbauer, Thomas: *Die Liechtenstein als „grenzüberschreitendes Adelsgeschlecht“*. Eine Skizze der Entwicklung des Besitzes der Herren und Fürsten von Liechtenstein in Niederösterreich und Mähren im Rahmen der politischen Geschichte. In: Komlosy, Andrea – Bůžek, Václav – Svátek, František (edd.): *Kulturen an der Grenze*. Waldviertel – Weinviertel – Südböhmen – Südmähren. Wien 1995, s. 219–226.

12 Winkelbauer, T.: *Haklich*, s. 89 n. K vrchním hejtmánům a jejich úkolům na panstvích knížete Karla viz Haupt, Herbert: *Fürst Karl I. von Liechtenstein, Hofstaat und Sammeltätigkeit*. Obersthofmeister Kaiser Rudolfs II. und Vizekönig von Böhmen. Edition der Quellen aus dem Liechtensteinischen Hausarchiv. Textband. Wien – Graz 1983, s. 38.

13 Winkelbauer, T.: *Haklich*, s. 90. K úkolům vrchního hejtmana viz t ý ž : *Gundaker von Liechtenstein*, č. 28, 29. K úkolům účetního tamtéž, č. 31.

14 Winkelbauer, T.: *Haklich*, s. 88.

15 Tamtéž, 93 n.; Hipfinger, Anita: *Innovation oder Tradition?* Instruktionen für Beamte der Liechtensteinischen Herrschaften Wilfersdorf und Feldsberg im 17. und 18. Jahrhundert. In: táž – Löffler, Josef – Niederkorn, Jan Paul – Scheutz, Martin – Winkelbauer, Thomas – Wührer, Jakob (edd.): *Ordnung durch Tinte und Feder? Genese und Wirkung*

V první polovině 18. století se vytvořila správní struktura, která pak v zásadě fungovala až do roku 1924. V této době byla také ustavena knížecí kancelář jako správní úřad. Tato vrchnostenská kancelář, jejíž začátky sahají až do první poloviny 17. století, byla – jako tomu bylo i v případech jiných kancelářských úřadů¹⁶ – původně spisovnou knížetě a zabývala se koncipováním a vyhotovováním písemností a vedením registratury.¹⁷ Kromě toho byla ke kanceláři přidružena právní a dluhová agenda,¹⁸ takže se pro ni přinejmenším na počátku 18. století vžilo označení justiční kancelář.¹⁹

Je nasnadě, že rostoucí význam vrchnostenské kanceláře souvisel se sjednocením majorátů v roce 1712, které zřejmě mělo za následek zvýšenou potřebu koordinace, a také s povýšením lichtenštejnských knížat mezi říšské stavy. Fakt, že byl roku 1716 dr. Stephan Christoph Harpprecht zaměstnán jako dvorní rada, přinejmenším naznačuje, že Lichtenštejnové považovali s nově nabytým statusem – kníže Antonín Florián byl už v roce 1712 sám za svou osobu přijat do kolegia říšských knížat – za patřičné jmenovat úředníka, který by zastával svého druhu vládní funkci. Titul dvorního rady se jako obvyklé označení pro funkci vedoucího kanceláře²⁰ udržel až do roku 1924.²¹ Rozhodujícím faktorem byla při rostoucím významu kanceláře asi také skutečnost, že Antonín Florián jako nejvyšší hofmistr a Josef Václav jako generál a diplomat zastávali vysoké státní funkce, a neměli tedy tolik času se intenzivně věnovat správě panství jako jejich předchůdci. Kancelář tak během zahraničního působení knížetě Václava (který v letech 1732–1745 vedl jako poručník svého synovce Jana Nepomuka Karla správu majorátních panství) ve funkci velvyslance²² fungovala jako spojující článek mezi panstvími a knížetem.²³

Nejpozději od dvacátých let 18. století se kancelář začala ve větší míře zabývat hospodářskými záležitostmi. V roce 1724 zakázal kníže Josef

von Instruktionen im zeitlichen Längsschnitt vom Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert. Wien – München 2012, s. 201–226, zde s. 220–222.

16 Srov. začátky rakouské dvorské kanceláře. W a l t e r, F.: *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, s. 39; F e l l n e r, Thomas – K r e t s c h m a y r, Heinrich: *Die österreichische Zentralverwaltung*. Abteilung 1. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der Österreichischen und Böhmisches Hofkanzlei (1749). Bd. 1. Geschichtliche Übersicht. Wien 1907, s. 139–143.

17 Srov. k tomu kancelářské řády a řády spisoven z doby knížetě Gundakara. W i n k e l b a u e r, T.: *Gundaker von Liechtenstein*, č. 93, 94.

18 Tamtéž, č. 94, bod 13.

19 Sammlungen des Fürsten von Liechtenstein, Hausarchiv (SLHA), kart. H 155, Dekret über die Verwendung der Bezeichnung „canzley“ (18. září 1724).

20 Srov. SLHA, kart. H 64, Personalakt Karl Joseph Freiherr von Gillern, Jurement (3. ledna 1733).

21 SLHA, kart. H 1850, č. 2813, Circular wegen Abschaffung des Hofratstitels (15. listopadu 1924).

22 V roce 1735 byl velvyslancem v Berlíně a v letech 1737–1740 v Paříži.

23 Srov. např. SLHA, kart. H 68, Personalakt Johann Georg Neugebauer, Kanzleireskript (7. srpen 1739). Žádost účetního Neugebauera o zaměstnání písaře byla kanceláří zaslána knížeti do Paříže a po odsouhlasení schválena reskriptem.

Jan Adam úředníkům používat název justiční kancelář, protože se „tím způsobuje velké zneužívání a [tento pojem] byl zaveden z nerozumu toho či onoho úředníka“. V budoucnu měl být úřad v korespondenci označován „jednoduše jako naše kancelář“.²⁴ Jmenováním vrchních hejtmanů v roce 1744 byla nesystematická souběžná existence kanceláře a hospodářských radů do značné míry zpřehledněna a správní struktura centralizována. Úkoly hospodářských radů byly nyní převedeny na nově ustanovené vrchní hejtmany. Na rozdíl od hospodářských radů nebyli vrchní hejtmani nadřízenými orgány s vlastní kanceláří,²⁵ ale mezičlánkem mezi lichtenštejnskou vrchnostenskou kanceláří a panstvími. Vrchní hejtmani, kteří byli od roku 1749 označováni jako tzv. vrchní úředníci nebo jen vrchní (Oberamtmänner), protože stát zakázal, aby hospodářští úředníci měli vojenské tituly,²⁶ byli hlavou panství a současně vykonávali vrchní dozor nad hejtmany (později označovanými jako Amtmänner) – správci panství – ve svém okrsku a byli oprávněni dávat jim pokyny.²⁷ Počet vrchních úředníků se různil, v roce 1752 bylo například po jednom ve Valticích, Šternberku, Moravské Třebové a Rumburku.²⁸ Protože průběžná kontrola ze strany vrchních hejtmanů fungovala neuspokojivě, byl v roce 1756 vyčleněn jeden účetní na tzv. inkvizice, tedy rozsáhlejší hloubkové kontroly.²⁹ Od šedesátých let 18. století byly tyto inkvizice prováděny komisemi, které se skládaly vždy z jednoho účetního a jednoho hospodářského rady – ti se v této době opět objevují v pramenech. Hospodářskými rady byli podle všeho vrchní úředníci ve vyšším postavení.³⁰ S jejich kontrolním pověřením nebylo spo-

24 SLHA, kart. H 155, Dekret über die Verwendung der Bezeichnung „canzley“ (18. září 1724).

25 Hospodářští radové si museli zřídit hospodářskou kancelář. Srov. SLHA, kart. H 64, Personalakt Thomas Grimm, Instruktion für den Wirtschaftsrat Thomas Grimm (1. března 1717), bod 13.

26 K r o p a t s c h e k , Joseph (ed.): *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780, die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. theils noch ganz bestehen, theils nach Theile abgeändert sind, als eine Hilfs- und Ergänzungsbuch zu dem Handbuche aller unter der Regierung des Kaisers Josephs des II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer chronologischen Ordnung*. Bd. 1. Wien 1786, č. 86, Hofreskript (13. prosince 1749).

27 SLHA, kart. H 1, Instruktion für die Oberhauptmänner (8. února 1744).

28 Srov. tzv. Praesentatumvermerke in SLHA, kart. H 163, Circular wegen Berichterstattung in wie weit die subordinierten Beamten die Circulare einhalten (6. září 1752). Čas od času byl vrchní hejtman ustanoven i v Uherském Ostrohu. Srov. SLHA, kart. H 163, Circular, dass ausgeschiedene Beamte erst nach einer Rechnungsprüfung abziehen dürfen (17. května 1752).

29 SLHA, kart. H 163, Gutachten des Raitrates Faber bezüglich der Entsendung eines Buchhalters zur Kontrolle der Herrschaften (19. listopadu 1756); SLHA, kart. H 164, Instruktion für die Buchhalter bei der Inquisition der Herrschaften (17. prosince 1756); SLHA, kart. H 163, Circular wegen der Kontrolle der Herrschaften durch einen Buchhalter (17. prosince 1756).

30 Srov. SLHA, kart. H 163, Schreiben des Johann Söllinger an den Fürsten (10. dubna 1760), kde je šternberský vrchní úředník titulován i jako hospodářský rada. Nelze zcela vyloučit, že hospodářští radové v této podobě existovali i v období mezi zavedením vrchních hejtmanů v roce 1744 a začátkem šedesátých let 18. století. Proti tomu však mluví skutečnost,

jeno oprávnění vydávat příkazy. Hospodářský rada a účetní museli sepsat zprávu, na jejímž základě vydal kníže rezoluci.³¹

Projevem centralizace byla i jednotná organizace korespondence. Úředníci na panství se nyní museli se svými záležitostmi obracet na nadřízeného vrchního hejtmána. Ten byl povinen každý den korespondovat s kanceláří, která je v instrukci také explicitně označována jako úřad.³² S ohledem na vrchnostenská nařízení určená panstvím byly nyní knížecí dekrety do značné míry vytlačeny reskripty vystavovanými vlastním jménem kanceláře, které byly v úředním úzu na základě formy publikování označovány jako cirkuláře.³³

V roce 1763 došlo k události, která byla do té doby v lichtenštejnské správě neobvyklá. Poté, co se kníže Josef Václav kvůli vysokému věku už necítil být způsobilým vést správu sám, zaměstnal jako administrátora odpovědného za veškeré hospodaření hraběte Františka Jana Chorinského, svobodného pána z Ledské.³⁴ Chorinský obdržel „*neomezenou moc*“, a to nejen v oblasti hospodaření. Byla mu dána volná ruka i ve všech souvisejících záležitostech, jako „*přijímání a sesazování úředníků, půjčování hotových peněz nebo zavazování poddaných, promíjení různých úroků nebo dluhů, kdyby to měla vyžadovat nouze, vyvazování z mého do cizího poddanství, sdělování úředních rozhodnutí o žádostech poddaných v méně důležitých věcech, sanační a meliorační stavebnictví, zkrátka ve všech záležitostech (mimo těch, kde se jednalo o nabytí nebo zcizení panství či o ryzí dobročinnost, jako penze nebo významné dary)*“. Rovněž mu bylo bezprostředně uděleno „*právo a pravomoc vykonávat*“ jménem knížete „*všechny činnosti dominikální a jurisdikční bez výjimek*“.³⁵ Chorinský úřadoval i s kancelářským personálem, který si sám vybral, ve Veselí nad Moravou, kam nyní musela být pravidelnou poštou zasílána veškerá korespondence, která byla vedena bezprostředně s ním.³⁶ Vedení hlavní knížecí pokladny, spojené s kanceláří, nebylo přeneseno

---

že v instrukci o vrchních hejtmánech ani v kontrolní instrukci pro účetní z roku 1756 nejsou hospodářští radové zmiňováni.

31 Srov. SLHA, kart. H 783, Prüfbericht des Wirtschaftsrates Johann Seehann und des Buchhalters Ferdinand Hinumb über die Herrschaft Sternberg (16. března 1861); SLHA, kart. H 783, Resolution über die Sternberger Amtsinsinquisition (15. června 1761).

32 SLHA, kart. H 64, Personalakt Thomas Grimm, Instruktion für den Wirtschaftsrat Thomas Grimm (1. března 1717), bod 11.

33 Pojem cirkulář je však z hlediska vystavovatele jako rozlišovací charakteristika nevhodný, protože se někdy používal i pro knížecí dekrety zveřejňované tímto způsobem.

34 SLHA, kart. H 164, Circular wegen Übergabe der Administration an Graf Chorinsky (13. května 1763).

35 SLHA, kart. H 164, Bestallung des Franz Graf Chorinsky als Administrator (19. dubna 1763). Hrabě František Chorinský začal lichtenštejnská panství administrovat 1. července 1763.

36 SLHA, kart. H 164, Circular des Administrators Chorinsky bei seinem Amtsantritt (1. července 1763). Chorinský sám korespondoval s knížetem přímo, tzn. nikoliv přes vrchnostenskou kancelář. SLHA, kart. H 164, Bestallung des Franz Graf Chorinsky als Administrator (19. dubna 1763).

na administrátora.³⁷ Samotná kancelář, která se nejpozději od poloviny 18. století jeví jako plně rozvinutý centrální úřad,³⁸ však byla opět do značné míry degradována na sekretariát knížete a zabývala se především agendou věcí závislých na vrchnostenské milosti, jejichž vyřizování si kníže vyhradil pro sebe.³⁹

Význam vrchnostenské kanceláře vzrostl teprve poté, co se ujal vlády kníže Alois I. (1781) a začal se o správu panství opět více starat sám. Dne 1. ledna 1786 byl do funkce uveden Franz von Haymerle jako dvorní rada a nový šéf kanceláře⁴⁰ a následujícího dne nabyl účinnosti nový (vůbec první písemně zpracovaný)⁴¹ kancelářský řád, který stanovoval hierarchii se silným postavením dvorního rady a základní předpisy, týkající se například úředního tajemství a povinné přítomnosti v úřadu. Nepřinášel ale nic zásadně nového, kodifikoval v podstatě stávající poměry, zejména pak ty, které zaznamenáváme před obdobím administrace. To skončilo 1. ledna 1787 a správu převzal opět sám kníže Alois.⁴² Krátce nato byl zřízen nový mezičlánek v podobě inspektorátních úřadů. Inspektoři, kteří na rozdíl od dřívějších vrchních úředníků sami nespravovali panství, sídlili v roce 1787 v Kostelci nad Černými lesy, Wilfersdorfu, Uherském Ostrohu, Šternberku a Moravské Třebové,⁴³ ovšem sídla inspektorů se v pozdější době relativně často měnila. Velmi rozsáhlá instrukce pro inspektory, označovaná jako „hospodářská reforma“, normovala nejen jejich působnost, ale týkala se rovněž téměř všech oblastí hospodaření na panstvích, a to s cílem vytvořit do značné míry autochtonní hospodářské jednotky: „[...] *každé panství má usilovat o to, aby své vlastní potřeby uspokojovalo samo, právě tak, jako by nemohlo doufat v pomoc z žádného jiného místa.*“⁴⁴ Z četných reforem

37 Tamtéž.

38 Srov. k tomu množství cirkulářů z padesátých let 18. století in SLHA, kart. H 163.

39 Srov. např. SLHA, kart. H 163, Kanzleireskript wegen der Gnadenesuche (1. května 1779). Administrátor nově obsazoval i uvolněná úřednická místa. Aby „*bylo možné lépe reflektovat potřeby kanceláře*“, bylo v roce 1781 nařízeno, že panství musí kanceláři hlásit personální změny, zejména pak skutečnost, zda byl určitý post Chorinským přeořazen, nebo spojen s novým subjektem. SLHA, kart. H 163, Circular wegen der Neubesetzung nach Todesfällen von Beamten (23. ledna 1781). Srov. k tomu i SLHA, kart. H 1773, Untertänigster Vortrag des Franz von Haymerle (20. května 1805). Haymerle píše, že během administrace bylo „*vrchnostenskou kanceláři kvůli téměř neomezenému zmocnění [...] jen málo zpráv nebo návrhů postoupeno k přednesení a rozhodnutí zesnulému vládcí* [knížeti Františku Josefovi I.] [...]“.

40 SLHA, kart. H 65, Personalakt Franz von Haymerle, Bestallung (17. prosince 1785).

41 Srov. SLHA, kart. H 1, Unterschriebenes Konzept einer Kanzleinstruktion (12. prosince 1792). V úvodu k bodu 1 je zmíněno, že neexistovala žádná starší instrukce.

42 SLHA, kart. H 2014, Circular wegen Übernahme der Verwaltungsgeschäfte durch Fürst Alois I. (30. prosince 1786); SLHA, kart. H 2014, Circular mit Anweisungen nach der Übernahme der Verwaltungsgeschäfte durch Fürst Alois I. (15. ledna 1787). Chorinský sám vyjádřil přání, aby byl „*kvůli věku blízkému se odchodu do důchodu a pohodlnému obstarávání vlastních záležitostí zbaven úřadu*“.

43 SLHA, kart. H 2014, Circular wegen Einrichtung der Inspektorate (26. ledna 1787). Inspektorátní úřad v Kostelci nad Černými lesy už v tomto okamžiku existoval.

44 SLHA, kart. H 2014, Wirtschaftsreform (30. ledna 1787); SLHA, kart. H 166, Wirt-

za knížete Aloise zmiňme ještě snahu o vytvoření penzijního systému pro úředníky⁴⁵ a zavedení tzv. Conduitelisten – personálních tabulek, které byly v té době široce rozšířené a fungovaly jako disciplinární prvek.⁴⁶

Protože se kancelářský řád z roku 1792 ukázal jako nedostačující, neboť „se omezoval vlastně jen na vnější stránku nutného kancelářského provozu a téměř jen na věci veřejné správy, ale skutečné určení vnitřního úředního postupu [...] bylo dotčeno jen neúplně“; byla kancelář v roce 1792 opět reformována.⁴⁷ Nejvýznamnější organizační novinkou bylo jmenování dvou hospodářských radů, kteří byli s výjimkou vedení kanceláře postaveni na roveň dvornímu radovi. Kromě toho byl přesněji určen úřední postup, který byl předtím do značné míry ponechán na úvaze dvorního rady.⁴⁸ Řádem byl také zaveden princip kolegiality. Rozhodnutí byla nyní přijímána na tzv. řádné konferenci, respektive poradě, která se konala dvakrát do týdne a účastnili se jí dvorní rada, oba hospodářští radové a expeditor. Hlasovalo se s uplatněním většinového principu a při rovnosti hlasů bylo rozhodnutí vyhrazeno knížeti.⁴⁹

Při vrchnostenské kanceláři působila i knížecí hlavní pokladna, která spravovala hotovost a odpovídala za půjčování peněz.⁵⁰ Počátky pokladny sahají nejméně do roku 1604, kdy začíná tradice knih dvorské pokladny (Hofzählamtsbücher). Panství musela do hlavní pokladny jednou měsíčně předávat čistý měsíční příjem, který se vypočítal tak, že se od celkových

schäftsreform (Exemplar aus dem Nachlass des Prinzen Philipp Joseph) (30. ledna 1787). Citace § 24.

45 SLHA, kart. H 2014, Circular wegen der Befragung der Beamten zum geplanten Pensionssystem (5. května 1786).

46 SLHA, kart. H 2014, Circular wegen Einführung der Conduitelisten (23. prosince 1786). Srov. B e i d t e l , I: *Geschichte*. Bd. 1, s. 197–200. Tzv. Conduitelisten (tabulky všech úředníků na jednom pracovišti s údaji o jejich vzdělání apod. – pozn. překl.) pro úředníky na panství byly předepsány i státem, a to zákonem z 31. května 1787. Srov. tamtéž, s. 384; B e i d t e l , Ignaz: *Geschichte der Österreichischen Staatsverwaltung*. Bd. 2. 1792–1748. Mit einer Biographie desselben, aus seinem Nachlasse. Ed. Alfons Huber. Innsbruck 1898, s. 114 n.

47 SLHA, kart. H 1, Unterschriebenes Konzept einer Kanzleiinstruktion (12. prosince 1792), úvod k bodu 1. Dochoval se později datovaný, ale méně vyzrálý koncept kancelářského řádu – SLHA, kart. H 1, Konzept einer Kanzleiordnung (12. dubna 1794) – od tajemníka Juraseka, který obsahuje ustanovení, jež jsou částečně v rozporu s konceptem z roku 1792; tento koncept zde nebude dále rozebírán.

48 Například byl zaveden pevný termín referování knížeti, dříve nepravidelného, a to v sobotu v 11.30 hodin. SLHA, kart. H 1, Unterschriebenes Konzept einer Kanzleiinstruktion (12. prosince 1792), body 4, 5. Povinně se referovalo o následujících agendách: věci záležející na vrchnostenské milosti; důležitá témata, v jejichž případě bylo nutné arbitrární rozhodnutí; významnější záležitosti obecně, i když se jednalo o věci, které se týkaly dřívějších rozhodnutí.

49 Tamtéž, body 6–9. Kromě řádné konference každou středu a sobotu v 10.30 hodin byly fixně stanoveny konference i na ostatní dny: v pondělí a ve čtvrtek společně s hofmistrem a vedoucím úřadu štolmistra; v úterý a v pátek společně s architektem a pokladníkem. Tyto konference byly v této podobě obvyklé již nějaký čas předtím. Srov. SLHA, kart. H 1, Bemerkungen, wie die Geschäfte der fürstlichen Regie [...] in der wahren Ordnung gehalten werden könnten (nedatováno – podle zmiňovaných osob lze zařadit do období let 1790–1792).

50 K úkolům pokladny srov. množství cirkulářů in SLHA, kart. H 163.

příjmů odečetly provozní výdaje a investice, které musely být financovány z vlastních prostředků. Tyto tzv. Quota-Gelder se na jednotlivých panstvích značně lišily, protože někde zisk masivně snižovaly mimořádné výdaje, například na hřebčín nebo případný pobyt knížecího dvora.⁵¹ Kancelář a pokladna měly v roce 1772 dohromady 14 zaměstnanců a do roku 1805 se jejich počet zvýšil na 18.⁵²

Účtárna jako druhý centrální úřad vedle kanceláře (a s ní spojené hlavní pokladny) má své počátky rovněž v první polovině 17. století. V roce 1722 byla s výjimkou spisovny, která zůstala na původním místě ve Valticích, přeložena do Bučovic. Tam sídlila se dvěma přestávkami – v letech 1787–1796 a 1809–1815 se nacházela ve Vídni – až do roku 1924. V rámci přesunu účtárny z Vídně zpět do Bučovic v roce 1796 tam byla z Valtic přesunuta i spisovna.⁵³ Účtárna jednak zajišťovala vedení účetnictví, a to tím způsobem, že se zde scházely účetní knihy jednotlivých panství, a jednak odpovídala i za revize, tedy kontrolu účetnictví jednotlivých úřadů na panstvích.⁵⁴ V roce 1747 měla 14 zaměstnanců.⁵⁵ Kvůli nárůstu kontrolních úkolů stoupl počet zaměstnanců během 14 let na 20⁵⁶ a zůstal pak přibližně stejný až do začátku 20. století.⁵⁷ Navzdory tomuto nárůstu počtu zaměstnanců, různým disciplinárním opatřením⁵⁸ a svévolnému zaměstnávání praktikantů⁵⁹ však účtárna po celou druhou polovinu 18.

51 S t e k l , Hannes: *Ein Fürst hat und bedarf viel Ausgaben und also viel Intraden*. Die Finanzen des Hauses Liechtenstein im 17. Jahrhundert. In: Oberhammer, E. (ed.): *Der ganzen Welt*, s. 76. K udržení hřebčinů však mohla panství využít i naturální výpomoc z jiných držav. Srov. SLHA, kart. H 163, Circular bezüglich Einrichtung eines Rentamtsdiariums oder Kassabuchs auf den Herrschaften (16. prosince 1756), bod 7.

52 SLHA, kart. H 1801, Besoldungsliste (1772); SLHA, kart. H 1773, Besoldungsstand (1805).

53 Při přesídlení účtárny do Vídně v roce 1787 zůstala část úředníků v Bučovicích. K r a e t z l , Franz: *Das Fürstentum Liechtenstein und der gesamte Fürst Johann von und zu Liechtensteinsche Güterbesitz*. Brünn 1891, s. 21 (názvy starších vydání: *Schematismus des gesammten hochfürstlich Johann Liechtenstein'schen Forstbesitzes*, *Vollständiges Verzeichniß des gesammten fürstlichen Forst- und Jagdpersonals, nebst Angaben der Waldflächen, Jahreserträge und Organisation*, *Statistische Uebersicht des gesammten hochfürstlich Johann Liechtenstein'schen Güterbesitzes*, vydáno: Olmütz 1873; Brünn 1884⁴, 1891⁵, 1898⁶, 1903⁷, 1914⁸; reprint Vaduz 1984); S t e k l , Hans: *Österreichs Aristokratie im Vormärz*. Österreichs Aristokratie im Vormärz. Herrschaftsstil und Lebensformen der Fürstenhäuser Liechtenstein und Fürstenberg. München 1973, s. 48.

54 Srov. SLHA, kart. H 162, Instruktion des Oberbuchhalters Faber für die münderen Mitarbeiter der Buchhalterei (7. července 1751).

55 SLHA, kart. H 160, Besoldung Beamte Buchhalterei Butschowitz 1747.

56 SLHA, kart. H 61, Besoldung und Deputate Buchhalterei Butschowitz (8. prosince 1761).

57 Srov. SLHA, kart. H 61, Besoldungsstand Buchhalterei (31. ledna 1807): 22 osob. K r a e t z l , F.: *Das Fürstentum* [1903]: 20 osob (včetně kancelářského sluhu).

58 SLHA, kart. H 61, Schriftliche Anweisung des Raitrates an das Buchhalterepersonal (28. února 1761). Tímto písemným pokynem byl mj. zrušen princip seniority při povyšování.

59 Srov. k tomu korespondenci mezi účtárnou a kanceláří ohledně praktikanta Antona Kausecka. SLHA, kart. H 66, Personalakt Anton Kauseck, Schreiben des Raitrates Darzilek an die Kanzlei (7. července 1788); SLHA, kart. H 66, Personalakt Anton Kauseck, Kanzleireskript

století sotva stačila zvládat razantní nárůst požadavků. Ty spočívaly kromě dalších kontrolních úkolů, jako bylo výše zmíněné vyčlenění jednoho účetního na inkvizice, především v tom, že za Chorinského administrace spadala do její působnosti velká část hospodářské správy. Účtárna byla v té době jediným místem, „ *kterému příslušelo vést a kritizovat hospodaření* “, protože administrace jen zřídkakdy „ *nahlížela do hospodaření přímo na místě* “ a omezovala se do značné míry na právní rozhodování, obsazování postů a výnosy o udělení milosti.⁶⁰ Způsob, jakým účtárna plnila své hospodářské úkoly, byl zpětně hodnocen mimořádně negativně, protože se zaměřovala jen na „ *mechanické praktikování trojpolního systému hospodaření* “ a „ *na dohled nad sklizní na loukách a vinicích podle kdysi zavedených způsobů* “. Protože úředníci účtárny zajížděli na panství jen při komisionálním šetření, neměli prakticky žádné znalosti týkající se vedení hospodářství, „ *neboť lidé, kteří neznají zrno ani nerozumí jeho zpracování, nejsou asi způsobilí odpovídat za hospodaření* “. Soustřeďovali se na „ *prevenci účetních nesrovnalostí a vytýkání odchylek od zavedených pořádků, kvůli čemuž také vysokoknížecí hospodaření zůstávalo ve svém prapůvodním stavu, protože se nesmělo využít dobových okolností a nesměl se uplatňovat duch doby, hospodaření nemělo dynamiku, nerozvíjel se talent hospodářských úředníků, kteří spíše stroze a bázlivě následovali zásady temného dávnověku, aby se vyhnuli výtkám. Nejpodstatnější cíl, tedy pozvednutí hospodářství, tento postup míjel* “.⁶¹

Ani regulativ vydaný v roce 1773 hrabětem Chorinským za účelem urychlení revizní práce, jenž umožňoval jistou toleranci k chybám u malých částek,⁶² nepřinesl nápravu, neboť podle administrace se účtárna nacházela v katastrofálním úpadku. Byla tehdy s revizemi účtů pozadu o celých 15 let⁶³ a do tohoto neblahého stavu se údajně „ *propadla coby izolovaná branže bez dohledu shora* “.⁶⁴ Reforma, o níž se usilovalo v roce 1787 a v jejímž rámci byla účtárna přesunuta do Vídně, ztroskotala – podle pozdější zprávy – na neschopnosti přednosty a personálu, kteří se s velkoměstem

---

an den Raitrat Darzilek (28. června 1788); SLHA, kart. H 66, Personalakt Anton Kauseck, Kanzleireskript an den Raitrat Darzilek (21. července 1788). Viz také SLHA, kart. H 61, Buchhaltereistatus Butschowitz 1770, kde se poznamenává, že syn účetního rady „ *Darzileka dělá účetnictví už řadu let bezúplatně [...]* “. Praktikanti sice nebyli placeni, nebo jen velmi málo, ale kancelář se snažila, aby jejich počet příliš nenarůstal, protože měli podle zvyklosti po určité době nárok na řádné místo.

60 SLHA, kart. H 168, Gutachten des Lundenburger Inspektors Hauer über die Buchhaltung (15. březen 1807), bod A.

61 Tamtéž, body A, B.

62 SLHA, kart. H 164, Regulativum für die Buchhaltereie zur Beschleunigung der Revisionsarbeit (28. dubna 1773).

63 SLHA, kart. H 168, Untertänigster Vortrag des Hofrates Haymerle über das Gutachten des Lundenburger Inspektors (16. dubna 1807).

64 SLHA, kart. H 168, Gutachten des Lundenburger Inspektors Hauer über die Buchhaltung (15. července 1807), bod B.

nedokázali sžít a navrhli tak velké dluhy, že je rozhněvaný kníže v roce 1796 poslal zpět do Bučovic.⁶⁵

I když nepatřili bezprostředně ke správním orgánům, je nutné k vrchným úřadům přiřadit i advokáty,⁶⁶ které si Lichtenštejnové vydržovali v každé korunní zemi, protože byli ve značné míře účastní soudcovské tvorby práva. Do jejich působnosti spadalo civilní řízení v důležitých sporech. Procesy vedené v méně důležitých záležitostech byly v režii úřadů na panstvích, ovšem nalézání rozsudků spadalo i v tomto případě do kompetence advokátů.⁶⁷

Správa jednotlivých panství

Dosud byla řeč pouze o nejvyšších správních a kontrolních úřadech, ovšem nyní pohlédneme na úroveň jednotlivých panství, kde se vrchnost bezprostředně stýkala s poddanými. U vrchnostenských zaměstnanců se v pramenech rozlišuje mezi úředníky a níže postavenými zaměstnanci, označovanými jako služebníci (Bediente nebo Diener).⁶⁸ Za tyto níže postavené zaměstnance byly považovány všechny osoby, které na panství vykonávaly praktické činnosti. Níže postavení zaměstnanci byli mimořádně heterogenní skupinou s velmi rozmanitými úkoly. Jejich sounáležitost vyplývala z podřízeného postavení v hierarchické struktuře. Patřili k nim tak rozdílní pracovníci jako sládci, bečváři, drábové, zámečtí hlídači, šafáři nebo čeledí. Podobně rozdílné bylo i jejich postavení ve společnosti a plat.⁶⁹

Jako úředníci – v pramenech se kvůli odlišení od úředníků centrálních úřadů, respektive státních úředníků používá termín hospodářští úředníci (Wirtschaftsbeamte) – byli označováni vedoucí pracovníci odpovědní vždy

65 Tamtéž. Rok 1793 byl ve znamení snah o reformu, do nichž byli úředníci účtárny zapojeni formou rozsáhlého dotazování. Vlastní hodnocení stavu účtárny samotnými úředníky bylo v naprostém protikladu s tím, jak se tento stav jevil zvenčí. Základní shoda panovala v tom, že bylo „*tehdější účetnictví velmi dobré, jen trochu moc široce pojaté*“. Srov. SLHA, kart. H 167, Beantwortung von Fragen zu einer Buchhaltungsreform durch Revident Anton Salzbauer (14. června 1793). Podobně odpovídali i ostatní respondenti. V SLHA, kart. H 167, se nachází dlouhá řada spisů zmiňujících se o dalších úředních dotazováních v této věci.

66 Srov. SLHA, kart. H 61, Consignation Bestellungen und Besoldungen 1772.

67 Srov. SLHA, kart. H 162, Justizinstruktion (1. ledna 1749), u níž však není jisté, zda byla vydána. Advokáti měli na starosti vést řízení ve sporných věcech, kde hodnota předmětu sporu přesahovala 150 zlatých. SLHA, kart. H 1, Instruktion für die Oberhauptmänner (8. února 1744), body 2, 3, určovala advokátům naproti tomu o něco slabší roli. Podle této instrukce měly být spory mezi sedláky rozhodovány bezprostředně úřady na panstvích, bylo však nutné vést protokol a ve sporných případech si vyžádat posudek advokáta. Úřady na panstvích měly podle této instrukce vést řízení i v důležitějších záležitostech, rozhodnutí však i v tomto případě příslušelo advokátovi. Pro podrobnější výklad týkající se spektra úkolů advokátů a civilního i trestního řízení na lichtenštejnských panstvích odkazujeme na rozsáhlejší studii autora, která se nyní připravuje.

68 Např. SLHA, kart. H 783, Dekret des Fürsten Johann N. Karl (8. prosince 1746).

69 Srov. SLHA, kart. H 165, Besoldungs- und Deputatstabelle (4. července 1786).

za určitý sektor, kteří museli zpravidla vést i vlastní účetnictví.⁷⁰ Rozdílná hospodářská struktura i různá velikost panství se přirozeně odrážely i ve vrchnostenském správním aparátu. Základní sestava funkcionářů, složená ze správce panství (hejtmana), důchodního, purkrabího, obročního, kontribučního a lesního pojezdého, se vyskytovala téměř na všech panstvích, ojediněle zastávala jedna osoba dva tyto úřady.⁷¹ Pokud se na panství věnovali vinohradnictví, úřadoval tam sklepmistr, který byl za tuto činnost odpovědný. Větší panství měla hospodářského pojezdého – vlastního úředníka odpovědného za kontrolu podniků ve vlastní režii. Tento úřad byl mnohdy vykonáván spolu s úřadem výběřčího, s nímž byly relativně často spojeny i jiné úkoly. Kmenového písaře mělo v roce 1747 jen panství Uherský Ostroh, pekařský úřad pak fungoval jen na obou sídelních panstvích Lednice a Valtice. Všechny ostatní úřady, totiž úřad rybného písaře, správce mýt, sklářského písaře, pivovarského písaře a správce hamrů, se vyskytovaly jen ojediněle. Většina panství měla mezi šesti až osmi úředníky.⁷² Na šternberském panství jich bylo devět, protože odtud byla spravována i panství Karlovec a Pňovice.⁷³

Hlavou správy panství byl správce (Amtmann).⁷⁴ Byl nejvýše postaveným úředníkem odpovědným za všechny oblasti vrchnostenské správy a vykonával patrimoniální soudnictví jménem knížete. Zatímco civilní spory byly v rostoucí míře předávány na vyšší úroveň knížecímu advokátovi, nižší soudnictví v trestních věcech, totiž „*in p[un]cto fornicationis simplicis a jiných delictorum privatorum*“, což byly všechny delikty, které nebyly „*v hrdebním řádu uvedeny pod Crimina publica*“, bylo v roce 1744 převedeno zcela do působnosti správců panství. Do té doby musely být zkoumané případy

70 Srov. S t a r k , Werner: *Die Abhängigkeitsverhältnisse der gutsherrlichen Bauern Böhmens im 17. und 18. Jahrhundert*. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 164, 1952, s. 270–292, 348–374, 440–453, zde s. 275.

71 Následující údaje pocházejí z SLHA, kart. H 160, Besoldungs- und Deputatsliste Wirtschaftsbeamte (1747). Pořadí jednotlivých listů už nelze zcela rekonstruovat a některé listy chybí. Kompletní jsou zřejmě údaje k panstvím Úsov, Bučovice, Moravský Krumlov, Branná, Zábřeh na Moravě, Krnov, Lanškroun, Uherský Ostroh, Plumlov, Pozořice, Roztoky, Ždánice, Šternberk, Opava a Moravská Třebová a k dolnorakouským panstvím Valtice, Rabensburg a Wilfersdorf. Údaje pro Rudu nad Moravou jsou v každém případě neúplné (toto panství nebude v následujícím textu zohledněno), stejně jako ty, které se týkají Lednice. Výběrčí nebyl na následujících panstvích: Lednice, Pozořice a Opava. Lesní pojezdý chybí pouze v Úsově a ve Ždánicích, v Lednici vedl tento úřad valtický lesní pojezdý, v Opavě byl hospodářský pojezdý současně lesním pojezdým.

72 Méně jich měly jen Pozořice (5), Roztoky (2) a Opava (4).

73 Bylo zde několik důchodních a purkrabích: jeden důchodní pro Šternberk, jeden pro Karlovec, který byl současně purkrabím, jeden purkrabí pro Šternberk a další pro Pňovice. Panství Karlovec mělo navíc obročního, lesního pojezdého a kontribučního.

74 Než byla v roce 1749 zrušena vojenská označení pro vrchnostenské úředníky, říkalo se jim hejtmani. K úkolům srov. W i n k e l b a u e r , T.: *Gundaker von Liechtenstein*, s. 28–30, instrukce č. 3, 12, 13; F e i g l , Helmuth: *Die niederösterreichische Grundherrschaft vom ausgehenden Mittelalter bis zu den thesianisch-josephinischen Reformen*. St. Pölten 1998, s. 217–219; S t a r k , W.: *Abhängigkeitsverhältnisse*, s. 274–276.

postupovány k rozhodnutí knížecí kanceláři.⁷⁵ Kromě toho vykonávali správci panství v zastoupení knížete šlechtický rychtářský úřad,⁷⁶ do jehož kompetence spadaly nesporné civilní věci, totiž vedení pozemkových knih, udělování práva vykonávat živnost,⁷⁷ uzavírání předmanželských smluv (manželských zápisů)⁷⁸ a řešení pozůstalostních a sirotčích záležitostí.⁷⁹ Do působnosti správců spadaly vrchní dozor nad režijními podniky a správa všech budov náležejících k panství.⁸⁰ Postupy při hospodaření ale museli konzultovat s vrchními úředníky, kteří měli v rozhodování poslední slovo. Správce se ale v případě neshod mohl kdykoliv obrátit na knížete.⁸¹

O úkolech podřízených úředníků pojednáme na tomto místě jen stručně.⁸² Byli sice hierarchicky organizováni, ovšem výše postavení úředníci nebyli oprávněni dávat těm nižším příkazy. Druhým nejvyšším úředníkem byl důchodní (Rentmeister), jehož úkolem bylo inkasovat peněžní dávky od sedláků, pacht od pachtýřů, robotní peníze, příjmy hospodářských podniků, dluhy a obecně všechny peněžní příjmy.⁸³ Purkrabí (Burggraf) se staral o budovy na panství a jejich údržbu, poplužní dvory, ovčiny a veškerou živočišnou výrobu. Za obilní hospodařství odpovídal obroční (Kastner). Lesnictví a myslivost měl na starosti lesmistr (Forstmeister). Stál v čele okrsku lesního úřadu, který zahrnoval několik panství. V roce 1747 byl lesmistr ve Valticích, Úsově a Ždánicích. Lesmistři nebyli součástí správní struktury panství a jejich plat byl výrazně vyšší než plat správců panství.⁸⁴ Lesmistroví byl podřízen lesní pojezdny (Waldreiter),⁸⁵ který působil téměř na každém

75 SLHA, kart. H 1, Instruktion für die Oberhauptmänner (8. února 1744), bod 20.

76 Srov. F ü g e r , Joachim: *Das adeliche Richteramt in seinem ganzen Umfange, zum Gebrauch für Richter, Advokaten und Partheyen der k. k. deutschen Erbstaaten*. Wien 1807.

77 Nový vlastník si musel od vrchnosti jako vrchního vlastníka nechat vystavit záruku své držby. Viz O g r i s , Werner: *Gewerbe*. In: Erler, Adalbert – Kaufmann, Ekkerhard (edd.): *Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte*. Berlin 1971, s. 1658–1667; F e i g l , H.: *Die niederösterreichische Grundherrschaft*, s. 36 n.

78 Tamtéž, s. 48 n.

79 Srov. tamtéž 39 n., 50 n.

80 K dohledu nad režijními podniky SLHA, kart. H 158, Wirtschaftsinstruktion (22. července 1733), bod 1.

81 Tamtéž, bod 7.

82 K úkolům jednotlivých úředníků srov. W i n k e l b a u e r , T.: *Gundaker von Liechtenstein*, s. 30–33, instrukce vydané v edici; S t a r k , W.: *Abhängigkeitsverhältnisse*, s. 274–281; F e i g l , H.: *Die niederösterreichische Grundherrschaft*, s. 217–222. Srov. i SLHA, kart. H 160, Juramente der Wirtschaftsbeamten (12. července 1748).

83 K úkolům důchodního písaře (Rentschreiber) srov. W i n k e l b a u e r , T.: *Gundaker von Liechtenstein*, s. 30 n., s. 172–174, č. 4; Formular für den Rentschreiber der Herrschaft Wilfersdorf (1603 April 23); s. 223–230, č. 14: Instruktion für den Rentschreiber der Herrschaft Wilfersdorf aus dem Jahre 1611, mit Ergänzungen und Änderungen bis circa 1637.

84 Lesmistři dostávali následující plat: Úsov 1 056 zlatých (800 zlatých v penězích a 256 zlatých v deputátu), Valtice 1 067 zlatých (800 zlatých v penězích a 257 zlatých v deputátu), Ždánice 800 zlatých platu a 300 zlatých náhrady za naturálie v podobě dřeva). Správci těchto panství vydělávali (peníze a deputáty v součtu): Úsov 494 zlatých, Valtice 652 zlatých, Ždánice 591 zlatých. SLHA, kart. H 160, Besoldung und Deputat Wirtschaftsbeamte (1747).

85 K úkolům lesních pojezdny srov. W i n k e l b a u e r , T.: *Gundaker von Liechtenstein*,

panství a byl organizačně a zčásti i funkčně, totiž v „*oněch úředních věcech, které jsou nerozlučně spojeny s hospodářstvím*“⁸⁶ začleněn do správy panství. Lesní pojezdni předsedali tzv. myslivecké straně (Jägerpartei), kterou tvořili hajní a myslivci. Kontribuční (Kontributionseinnehmer) odpovídal za výběr daní a jejich odevzdání ústřední pokladně (Kreiskasse v Čechách a Landschaftskassa na Moravě). Tento úřad stál na počátku procesu rostoucího postátňování vrchnostenského úřednického aparátu. V roce 1748 byly pro Moravu a Čechy v souvislosti s uzavřením decenálních recesů⁸⁷ vydány tzv. systemální patenty, které upravovaly výběr daní.⁸⁸ Kontribuční nebyli s výjimkou malých deputátů v naturáliích placeni panstvím, ale dostávali státem stanovený podíl z vybraných daní.⁸⁹ Byli sice rovněž kontrolováni ze strany panství, protože to odpovíдалo za jejich případné pochybení,⁹⁰ v podstatě však podléhali kontrole krajských hejtmanů.⁹¹ Od té doby měl úřad kontribučního fakticky charakter veřejného orgánu vtěleného do vrchnostenského správního aparátu.

Poté, co války o rakouské dědictví drasticky odhalily politickou, vojenskou a finanční slabost habsburského státu, byl v roce 1748 zahájen rozsáhlý reformní proces, který zásadně změnil postavení vrchností. Krajské úřady, které v Čechách existovaly už od středověku a po roce 1620 se zde změnily z původních orgánů regionální samosprávy stavů na zeměpanský zprostředkující úřad, byly v letech 1748–1751 definitivně postátňeny a přeměněny na instanci kontrolující panství.⁹² Jako tzv. politické

s. 33, 271–278, č. 24: Instruktion für den Waldreiter auf der Herrschaft Mährisch Kromau (okolo roku 1637).

86 SLHA, kart. H 1, Instruktion für die Oberhauptmänner (8. února 1744), bod 14.

87 Viz k tomu K o c z y ú s y k i, Stefan: *Der böhmische Dezennalrezess von 1748 und die Stempelabgabe*. Finanz Archiv 31, 1914, Heft 2, s. 194–209.

88 *Systemalpatent Böhmen* (6. září 1748) viz in K r o p a t s c h e k, J. (ed.): *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780*, č. 54. Kompletní reprodukce, včetně příloh, viz in L i n d e n, Joseph: *Die Grundsteuerverfassung in den deutschen und italienischen Provinzen der österreichischen Monarchie, mit vorzüglicher Berücksichtigung des stabilen Katasters*. Teil 2. Wien 1840, s. 70–122. *Systemalpatent Mähren* (26. července 1748) viz tamtéž, s. 122–175. Srov. i *Systemalpatent Schlesien* (6. září 1748), otištěný tamtéž, s. 153–175.

89 *Systemalpatent Böhmen*, hlava IV, bod IV viz tamtéž, s. 90; *Systemalpatent Mähren*, bod 7, viz tamtéž, s. 130. V Čechách dostávali 15 krejcarů za jednoho osedlého, na Moravě 1 krejcar za vybraný zlatý.

90 *Systemalpatent Böhmen*, hlava IV, bod II, viz tamtéž, s. 81.

91 *Systemalpatent Böhmen*, hlava IV, bod IV, viz tamtéž, s. 86–88.

92 R i e g e r, Bohuslav: *Kreisverfassung in Böhmen*. In: Mischler, Ernst – Ulbrich, Josef (edd.): *Österreichisches Staatswörterbuch. Handbuch des gesamten österreichischen öffentlichen Rechtes*. Bd. 3. Wien 1907, s. 250–271, zde 259 n. Srov. i H a s s e n p f l u g - E l z h o l z, Eila: *Böhmen und die böhmischen Stände in der Zeit des beginnenden Zentralismus*. München – Wien 1982, s. 59–61; d' E l v e r t, Christian: *Zur Oesterreichischen Verwaltungs-Geschichte mit besonderer Rücksicht auf die böhmischen Länder*. Brünn 1880 (reprint Wien 1970), s. 351–357; B e i d t e l, I.: *Geschichte*. Bd. 1, s. 30–34; W a l t e r, Friedrich: *Die Theresianische Staatsreform von 1749*. Wien 1958, s. 52 n.; L i e b e l - W e c k o w i c z, Helen: *Auf der Suche nach neuer Autorität. Raison d'Etat in den Verwaltungs- und Rechtsreformen Maria Theresias und Josephs II.* In: Plaschka, Richard Georg et al. (edd.): *Österreich im Europa der Aufklärung. Kontinuität und Zäsur in Europa zur Zeit Maria*

úřady měly prosazovat nařízení státu ve veřejných, politických, vojenských a daňových věcech.⁹³ V následujícím období byly kompetence krajských úřadů rozšiřovány na stále větší okruh politických záležitostí, tzn. otázek vnitřní správy, takže se představitelé panství po roce 1765 stávali stále více prvoinstančním státním orgánem.⁹⁴ V důsledku toho stát nyní zasahoval i do vztahu vyplývajícího ze služební smlouvy mezi pány a úředníky. Řád *Hausgenossen- und Gesindeordnung* z 25. ledna 1765 předepisoval kromě povinné poslušnosti úředníků a pravidel jejich chování vůči poddaným také to, že nadále smějí být přijímáni pouze úředníci, kteří se mohou vykázat pracovním posudkem od svého předchozího zaměstnavatele.⁹⁵ Kromě toho posiloval práva úředníků vůči panství. V případě konfliktů si už panství nemohlo zjednat spravedlnost samo, ale musel být zapojen krajský úřad.⁹⁶ Souběžně se státem prosazovanými strukturálními reformami byly modernizovány interní správní zásady.⁹⁷ Od roku 1774 se museli všichni hospodářští úředníci v Království českém zapsat za poplatek u Společnosti pro orbu a svobodná umění (*Gesellschaft des Ackerbaus und der freien Künste*) v Praze.⁹⁸ Od 1. října 1788 byla také předepsána zkouška u této instituce,

---

Theresias und Josephs II. Bd. 1. Wien 1985, s. 377–396, zde s. 342–346. Brusatti, Alois: *Die Begründung des obrigkeitlichen Verwaltungsstaates*. In: Matis, Herbert (ed.): *Von der Glückseligkeit des Staates. Staat, Wirtschaft und Gesellschaft in Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*. Berlin 1981, s. 34, upozorňuje na to, že tím byla provedena zásadní změna ústavy. Krajské uspořádání bylo stanoveno dvorským dekretem ze dne 23. ledna 1751. Schöpf, Franz Joseph: *Die organische Verwaltung der Provinz Böhmen und die landesverfassungsmäßigen Verhältnisse der Bewohner als Einleitung zur politischen Gesetzeskunde*. Prag 1847, s. 12 n.

93 Rieger, B.: *Kreisverfassung in Böhmen*, s. 260. Srov. Plattner, Irmgard: *Josephinismus und Bürokratie*. In: Reinalter, Helmut (ed.): *Josephinismus als Aufgeklärter Absolutismus*. Wien – Köln – Weimar 2008, s. 53–97, zde s. 88.

94 Beidtel, I.: *Geschichte*. Bd. 1, s. 161–163.

95 Engelmayer, Anton: *Die Unterthans-Verfassung des Königreichs Böhmen*. Teil 2. Wien 1831, s. 263 n. Úředníci, kteří si hledali zaměstnání poprvé, museli předložit osvědčení od vrchnosti z místa svého posledního pobytu. Podle Engelmayera bylo možné na vrchnostenské úředníky zpravidla uplatnit ustanovení obecného čeledního řádu. Aby byly „stanoveny náležitě meze nelojálním, nedbalým, zlym a neposlušným úředníkům“, byl pro ně 25. ledna 1765 vydán vlastní řád nazvaný *Hausgenossen- und Gesindeordnung*.

96 Tamtéž, s. 264 n. Při vystoupení ze služby musela vrchnost nechat úředníka vždy odejít a vystavit mu pracovní posudek. Panstvím bylo rovněž zakázáno odlákávat schopné úředníky z jiných panství. Kromě toho byly upraveny podmínky výpovědi. Tamtéž, s. 265 n.

97 Srov. např. SLHA, kart. H 163, Circular wegen der verpflichtenden Rechnungsführung (17. září 1759); SLHA, kart. H 163, Circular wonach kein Beamter Akten aus dem Amt entfernen darf (13. března 1752); SLHA, kart. H 163, Circular wegen der Verschwiegenheitspflicht der Beamten (29. května 1753).

98 Kropatschek, Joseph (ed.): *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780, die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. theils noch ganz bestehen, theils zum Theile abgeändert sind, als eine Hilfs- und Ergänzungsbuch zu dem Handbuche aller unter der Regierung des Kaisers Josephs des II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer chronologischen Ordnung*. Bd. 6. Wien 1786, č. 1539, Patent Böhmen vom 28. Oktober 1773. Novelizaci patentu viz in t ý ž (ed.): *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780, die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. theils noch ganz bestehen, theils zum Theile abgeändert sind, als eine Hilfs- und Ergänzungsbuch zu dem*

přejmenované nyní na Vlastenecko-hospodářskou společnost (Ökonomisch-patriotische Gesellschaft).⁹⁹ Proces formování vrchnostenské správy jako nejnižšího článku správy státní byl završen v období vlády Josefa II. Rozhodující zde byly především poddanské zákonodárství,¹⁰⁰ pod jehož vlivem panství stále více ztrácela svůj feudální charakter,¹⁰¹ a reformy soud-

---

Handbuche aller unter der Regierung des Kaisers Josephs des II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer chronologischen Ordnung. Bd. 7. Wien 1786, č. 1778, Verordnung in Böhmen vom 28. März 1776. Srov. M e g e r l e v o n M ü h l f e l d , Johann Georg: *Handbuch für alle kaiserlich=königliche, ständische und städtische Beamte, deren Witwen und Waisen oder Darstellung aller ihnen durch die allerhöchsten Gesetze vom Jahre 1740–1806 zustehenden Rechte und obliegenden Verbindlichkeiten.* Teil 2. Wien 1809, s. 99 n.; Teil 4. Wien 1809, s. 33–35; E n g e l m a y r , A.: *Die Unterthans-Verfassung.* Teil 2, s. 257 n.; S c h o p f , Franz Joseph: *Die Rechte auch Pflichten der Grundherren und der Wirkungskreis der grundobrigkeitlichen Wirtschaftsämter im Lande Böhmen.* Teil 1. Prag 1847, s. 109–114. Protože tento předpis nebyl uspokojivě dodržován, byl 22. března 1787 novelizován. K r o p a t s c h e k , Joseph (ed.): *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Sistematischen Verbindung.* Bd. 14. Wien 1789, oddíl 6, s. 143.

99 K r o p a t s c h e k , Joseph (ed.): *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Sistematischen Verbindung.* Bd. 15. Wien 1789, oddíl 6, s. 461–469, Patent den 1. Oktober 1788; M e g e r l e v o n M ü h l f e l d , Johann Georg: *Handbuch für alle kaiserlich=königliche, ständische und städtische Beamte, deren Witwen und Waisen oder Darstellung aller ihnen durch die allerhöchsten Gesetze vom Jahre 1806 bis 1822 zustehenden Rechte und obliegenden Verbindlichkeiten.* 1806–1822. Teil 1. Wien 1824, s. 113. Kontribuční museli od roku 1775 skládat u krajského úřadu zkoušku z „generálů tijkajících se výběru daní a vedení pokladny“. Tamtéž, s. 149 n.

100 Ke zrušení nevolnictví K r o p a t s c h e k , Joseph (ed.): *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Sistematischen Verbindung.* Bd. 1. Wien 1785, oddíl 1, s. 74–77, Hofreskript und Patent vom 1. November 1781; G r ü n b e r g , Karl: *Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien.* Bd. 1. Leipzig 1893, s. 272–290; Bd. 2. Leipzig 1894, s. 360–393; B e i d t e l , I.: *Geschichte.* Bd. 1, s. 315 n.; R e i n a l t e r , Helmut: *Die Sozialreformen Josephs II.* In: týž (ed.): *Josephinismus als Aufgeklärter Absolutismus.* Wien – Köln – Weimar 2008, s. 163–189, zde s. 184–186. K patentu z roku 1781, kterým bylo zavedeno řádné řízení mezi panstvími a poddanými, K r o p a t s c h e k , J. (ed.): *Handbuch.* Bd. 1, oddíl 1, s. 27–45, Patent vom 1. September 1781. Srov. E n g e l m a y r , Anton: *Die Unterthans-Verfassung des Königreichs Böhmen.* Teil 1. Wien 1830, s. 153–180; B e i d t e l , I.: *Geschichte.* Bd. 1, s. 312–314; B r u s a t t i , A.: *Die Stellung der herrschaftlichen Beamten.* s. 507. Současně byl vydán trestní patent, který upravoval pravomoci panství v trestních věcech a opravné prostředky poddaných. K r o p a t s c h e k , J. (ed.): *Handbuch.* Bd. 1, oddíl 1, s. 48–53, Patent vom 1. September 1781. Srov. k tomu E n g e l m a y r , A.: *Die Unterthans-Verfassung.* Teil 1, s. 180–185; B e i d t e l , I.: *Geschichte.* Bd. 1, s. 314 n.; G r ü n b e r g , K.: *Die Bauernbefreiung.* Bd. 1, s. 288 n.; Bd. 2, s. 393. Srov. i K r o p a t s c h e k , J. (ed.): *Handbuch.* Bd. 1, oddíl 1, s. 45–46, Instruktion für die Unterthansadvokaten.

101 B e i d t e l , I.: *Geschichte.* Bd. 1, s. 312–321, mluví o celkovém zrušení feudálního systému, toto tvrzení však asi zachází příliš daleko, protože zrušeno poddanství jako takové ani z něj vyplývající závazky, jako feudální renta nebo roboty. Důležité v souvislosti s „defeudalizací“ panství byl i tereziánský robotní patent – K r o p a t s c h e k , J. (ed.): *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780.* Bd. 7, č. 1707, Patent Wien vom 13ten August 1775 – a jeho doplňky a dále josefínská daňová a urbarní reformy, která však byla později opět zrušena. Srov. R e i n a l t e r , H.: *Die Sozialreformen Josephs II.* s. 178–181; B r a u n e r , Franz August: *Von der Robot und deren Ablösung für*

nictví,¹⁰² v rámci kterých byly stanoveny kompetence úředníků pověřených veřejnými pravomocemi. Soudní pravomocí směli od této doby disponovat už jen úředníci, kteří složili zkoušku u apelačního soudu (justiciárové).¹⁰³ Definitivně bylo rozdělení kompetencí mezi hospodářskými a justičními úřady ze strany státu upraveno v roce 1788. Některé oblasti justice, především každodenní úkony, jako zápisy do pozemkových knih, výkony spojené se šlechtickým rychtářským úřadem nebo sirotčí a pozůstalostní záležitosti, zůstaly v působnosti hospodářských úřadů.¹⁰⁴ Na lichtenštejnských panstvích se zprvu plánovalo, že se správci panství podrobí zkoušce na justiciára, aby se ušetřily náklady spojené se zaměstnáním dalších osob.¹⁰⁵ Protože však bylo za určitých předpokladů dovoleno delegovat justiční záležitosti na sousední panství, bylo nakonec rozhodnuto jmenovat do funkce justiciáry s působností přesahující hranice jednotlivých panství.¹⁰⁶

den böhmischen und mährischen Landmann. Prag 1848, s. 10–16; B e i d t e l , I.: *Geschichte*. Bd. 1, s. 367–375.

102 Z hlediska vrchností byla důležitá zejména úprava civilního řízení *Obecným soudním řádem a Jurisdikční normou*, které určovaly výkon soudní pravomoci a stanovovaly příslušnost jednotlivých soudů. *Obecný soudní řád* viz in *Joseph des Zweyten Römischen Kaisers Gesetze und Verfassungen im Justizfache für Böhmen, Mähren, Schlesien, Oesterreich ob und unter der Enns, Steyermark, Kärnthen, Krain, Görz, Gradisca, Triest, Thyrol und die Vorlande 1780–1784*. Prag – Wien 1786, s. 6–78, č. 13, Patent vom 1sten May 1781. *Jurisdikční normu* viz tamtéž, č. 237, Patent vom 11ten Februar 1784, welches die Jurisdictions-Norma für Böhmen ist; č. 257, Patent vom 5ten März 1784, welches die Jurisdictions-Norma für Mähren und Schlesien ist. K reformě soudnictví za Josefa II. viz K o c h e r , Gernot: *Zum Wechselspiel von Rechtsordnung und Sozialordnung in der theresianisch-josephinischen Gesetzgebung und Judikatur*. In: Plaschka, R. G. et al. (edd.): *Österreich im Europa*, s. 377–396; B e i d t e l , I.: *Geschichte*. Bd. 1, s. 330–339.

103 K r o p a t s c h e k , Joseph (ed.): *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Systematischen Verbindung*. Bd. 13. Wien 1789, oddíl 1, s. 43 n., Hofdekret vom 22. Jänner 1787. K zavedení justiciárů B e i d t e l , I.: *Geschichte*. Bd. 1, s. 307–311; E n g e l m a y r , A.: *Die Unterthans-Verfassung*. Teil 1, s. 191–194. Viz i K r o p a t s c h e k , Joseph (ed.): *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Systematischen Verbindung*. Bd. 10. Wien 1788, oddíl 1, s. 18–20, Verordnung für Innerösterreich vom 4. Mai 1786 (11. května 1786 vydáno jako patent pro Čechy), podle kterého spory, jež bylo možné urovnat bez formálního řízení, musely být hospodářským úřadem projednány bez poplatku. Poplatky za řádné řízení byly rentou plynoucí do rozpočtu panství. Povinností panství naopak bylo zaměstnat justiciáry.

104 Sbírká justičních zákonů *Joseph des Zweyten Römischen Kaisers Gesetze und Verfassungen im Justizfache für Böhmen, Mähren, Schlesien, Oesterreich ob und unter der Enns, Steyermark, Kärnthen, Krain, Görz, Gradisca, Triest, Thyrol und die Vorlande 1780–1784*. 1. Fortsetzung 1785. 2. Fortsetzung 1786. 3. Fortsetzung 1786–1787. 4. Fortsetzung 1787–1788. 5. Fortsetzung 1788–1789. Wien 1817, oddíl 1787–1788, č. 879, Hofdekret vom 21sten August 1788; E n g e l m a y r , A.: *Die Unterthans-Verfassung*. Teil 1, s. 191–194. Srov. SLHA, kart. H 168, Instruktion hinsichtlich der Justizpflege und der Aufteilung zwischen Wirtschaftsämtern und Justiziären (13. května 1796), § 1, 5, 9. V § 9 se správcům panství přiznává aktivní role při smírčích jednáních. Srov. B r u s a t t i , A.: *Die Stellung der herrschaftlichen Beamten*, s. 509.

105 Úředníci byli vystaveni značnému tlaku, aby zkoušku složili. SLHA, kart. H 2014, Circular wegen der Ablegung der Prüfung für die Justizverwaltung (9. června 1787).

106 V tomto případě se muselo jednat s Nejvyšším soudním úřadem (Oberste Justizstelle), protože nepanovala shoda ohledně počtu a působnosti justiciárů. SLHA, kart. H 167,

V roce 1803 tak působili na Moravě tři justiciárové – v Bučovicích, Rudě nad Moravou a Plumlově – a v Čechách dva, kteří sídlili v Lanškrouně a Kostelci nad Černými lesy.¹⁰⁷ Justiciárové na lichtenštejnských panstvích se museli podílet i na právních úkonech vyhrazených správcům panství.¹⁰⁸ Justiciář měl rozhodnutí a rozsudky vyhotovované správcem panství navrhnout zejména ve sporech vyplývajících z nactiutrání.¹⁰⁹

V roce 1787 bylo vrchnostem zakázáno jakkoliv ovlivňovat činnost úředníků, pokud se týkala veřejné správy a soudnictví. Bylo jim však dovoleno kontrolovat jejich ostatní úřední úkony, protože za ně odpovídaly.¹¹⁰ V principu bylo vrchnostem ponecháno na vůli, koho do svých služeb přijmou, ovšem v případě, že noví zaměstnanci dané kategorie budou vyhovovat nárokům kladeným na státní úředníky a absolvují předepsané zkoušky.¹¹¹ I když úředníci pověřeni veřejnými úkoly představovali první instanci státní správy, nebylo na ně nahlíženo jako na úředníky veřejné – jejich služební poměr byl čistě soukromoprávní.¹¹²

Schreiben an den Kaiser wegen Einrichtung der Justiziäre (nedatovaný koncept); SLHA, kart. H 167, Resolution der obersten Justizstelle (7. července 1789); SLHA, kart. H 167, Resolution der obersten Justizstelle (10. srpna 1789). Pro Moravu byli předepsáni čtyři justiciárové s následující působností: 1) Lednice, Břeclav, Ždánice, Bučovice, Uherský Ostroh; 2) Plumlov, Pozořice; 3) Šternberk, Úsov, Karlovec, Moravská Třebová; 4) Branná, Zábřeh na Moravě a Ruda nad Moravou. Soudní pravomoc na opavském a krnovském panství vykonával, pokud se na případ nevztahovalo zemské právo, tamní knížecí advokát.

107 *Schematismus des regierenden hochfürstlichen Hauses von und zu Liechtenstein*. Váduz 1803. Docházelo zde neustále ke změnám a ani toto rozdělení už neodpovídá tomu, které bylo v roce 1787 sjednáno s Nejvyšším soudním úřadem.

108 Tato součinnost se týkala především těch panství, kde sídlili justiciárové. SLHA, kart. H 168, Instruktion hinsichtlich der Justizpflege und der Aufteilung zwischen Wirtschaftsämtern und Justiziären (13. května 1796), § 9, podle kterého se měli účastnit smírčích jednání. Podle § 10 si měli správci panství ve složitých věcech týkajících se pozemkových knih dát poradit od justiciára a v obzvlášť ošemetných záležitostech od advokáta. Srov. k následujícímu i SLHA, kart. H 167, Bestallungsbrief des Justiziärs Franz Kral (20. července 1788).

109 Tamtéž, § 11. Na panstvích, kde nesídlil justiciář, měly být případy nactiutrání projednávány vždy v úřední den justiciára.

110 S c h o p f, Franz Joseph: *Die Rechte auch Pflichten der Grundherren und der Wirkungskreis der grundobrigkeitlichen Wirtschaftsämter im Lande Böhmen*. Teil 3. Prag 1847, s. 16 n.; t ý ž : *Die Rechte auch Pflichten*. Teil 1, s. 107 n., 123–125; t ý ž : *Die organische Verwaltung der Provinz Böhmen*, s. 145 n. Pokud však držitelé panství splňovali příslušné požadavky, mohli vykonávat správu sami.

111 Tamtéž, s. 138, 144; t ý ž : *Die Rechte auch Pflichten*. Teil 1, s. 111–114; t ý ž : *Die Rechte auch Pflichten*. Teil 3, s. 11 n. Na uchazeče o působení ve veřejné službě byly kladeny následující požadavky: rakouské občanství, věk 18–40 let, katolické vyznání, příslušné vzdělání, absolvování předepsaných zkoušek, znalost zemského jazyka, neexistence příbuzenského vztahu k jinému úředníku atd. Poslední bod nebyl v případě lichtenštejnské správy určitě dodržen. Srov. t ý ž : *Die organische Verwaltung der Provinz Böhmen*, s. 87–115.

112 Tamtéž, s. 144; t ý ž : *Die Rechte auch Pflichten*. Teil 1, s. 115; t ý ž : *Die Rechte auch Pflichten*. Teil 3, s. 30. Ani v tereziánském období nebyli vrchnostenští úředníci považováni za úředníky veřejnoprávní. Srov. *Constitutio Criminalis Theresiana*, čl. 97, který definuje delikt „*neověrného správce*“ a výslovně vyjímá vrchnostenké úředníky (§ 3). U úředníků se používala obecná ustanovení o „*páchání velikého klamu*“ (čl. 72) a krádeži (čl. 94).

Kromě mnoha služebních předpisů podléhali vrchnostenští úředníci také rigidní soukromoprávní disciplinaci. Největší omezení v osobním životě představoval pro úředníky zákaz oženit se bez svolení vrchnosti. Když žádal plumlovský hospodářský pojezdny Karel Benda o svolení ke sňatku, obdržel zamítavé rozhodnutí. Kníže Josef Václav I. mu současně vzkázal: „*Když chce ztratit svoji službu, nechť se ožení. Však on už se zachová podle toho!*“¹¹³ Důvod zákazu uzavřít manželství byl ekonomický. Vrchnost tím chtěla předejít konfrontaci s žádostmi o platy z milosti, kdyby rodina úředníka nevyšla s prostředky na živobytí.¹¹⁴ V roce 1787 bylo stanoveno, že se mohou ženit úředníci až po kontribučního, všichni na nižším stupni v úřednické hierarchii si museli vyžádat svolení.¹¹⁵

Od časů knížete Antonína Floriána museli úředníci při nástupu do úřadu skládat kauci, která mohla být použita v případě zneužití pravomoci.¹¹⁶ Tuto povinnost měl „*každý účtující úředník*“¹¹⁷ takže se týkala téměř všech. Kauce mohla být složena buď hotově s pětiprocentním úročením, nebo ve formě tzv. Realkaution, která obnášela „*zatižení jistých nemovitostí zástavním právem a jeho zapsání do pozemkové knihy, či poskytnutí zajištěné obligace*“. Třetí možností byla personální kauce spočívající v ustanovení ručitele, který jistinu složil za úředníka. Vyměřené kauce byly bez výjimky vysoké, dosahovaly výše přibližně jednoho a půl až dvou ročních platů úředníka (bez vedlejších příjmů).¹¹⁸

Samostatnou skupinu mezi úředními osobami na panství tvořili písaři, na které bylo nahlíženo jako na členy domácnosti jim nadřazených úředníků,¹¹⁹ od nichž také dostávali plat.¹²⁰ Služba písaře stála na počátku úřednické kariéry, uvolněná úřednická místa se zpravidla obsazovala z řad písařského personálu. Opakovaně se objevovala nařízení, že písaři mají být vybírání pouze z dětí důstojníků a poddaných, několikrát bylo

113 SLHA, kart. H 1900, Bescheid über die Supplication wegen eines Heiratskonsenses des Waldreiters Carl Benda (7. února 1763).

114 Tamtéž. Vstoupit do manželství „*není dovoleno, protože by se při nízkém výdělku stalo jen dalším břemenem*“.

115 SLHA, kart. H 2014, Wirtschaftsreform (30. ledna 1787), bod 88.

116 K důvodu, proč byla kauce zavedena, viz SLHA, kart. H 160, Bestätigung der Kautionshinterlegung des Goldensteiner Bräuers Johann Wagner (1. ledna 1718).

117 SLHA, kart. H 163, Circular, dass binnen sechs Wochen alle Beamten eine Kautions stellen müssen (28. srpen 1755). Srov. k tomu S c h o p f, F. J.: *Die organische Verwaltung der Provinz Böhmen*, s. 117. Ve státní službě byly všechny úřady, „*jejichž předmětem bylo vedení pokladny nebo účtování jiných závazků a materiálu*“, spojeny se složením kauce.

118 Od roku 1787 byly stanoveny kauce v následující výši: hejtman 1 000 zl., důchodní 1 000 zl., purkrabí, obroční, výběřcí daní a lesní pojezdny 500 zl. a hospodářský pojezdny 300 zl. SLHA, kart. H 2014, Circular wegen der Festlegung einheitlicher Kautionen (14. dubna 1787). Srov. SLHA, kart. H 166, Liste der Kautionen im Inspektorat Schwarzkostelez (31. srpna 1787). Srov. i SLHA, kart. H 166, Liste der Kautionen im Inspektorat Sternberg (22. prosince 1787). Před vydáním tohoto ustanovení byly kauce o něco nižší. K platům viz SLHA, kart. H 160, Besoldungs- und Deputatsliste Wirtschaftsbeamte (1747).

119 B e i d t e l, I.: *Geschichte*. Bd. 1, s. 20.

120 Srov. SLHA, kart. H 2014, Wirtschaftsreform (30. ledna 1787), bod 82.

rovněž nařízeno všechny ostatní propustit,¹²¹ v praxi to ale nebylo úplně striktně dodržováno.¹²² Bylo určeno, že písaři mají být postupně přidělováni k různým úřadům, aby se zaškolili ve všech oblastech. Kromě toho museli být písaři, kteří ovládali pouze německý jazyk, zaměstnáni na panstvích s česky mluvícím obyvatelstvem, aby se naučili češtinu.¹²³ Ze 79 písařů zaměstnaných na panstvích v českých zemích ovládali všichni němčinu, 67 z nich pak i češtinu, dalších šest pak mělo útržkovité znalosti českého jazyka. Šest písařů česky nerozumělo, polovina z nich ale pracovala v převážně německy mluvícím Krnově.¹²⁴

Lichtenštejská správa v době předbřeznové

Když v roce 1805 nastoupil v rámci majorátu kníže Jan I., našel dle vlastního vyjádření „záležitosti celkově v úplném pořádku“.¹²⁵ Protože byl v administrativních záležitostech nezkušený, nechal se předními úředníky nejprve informovat o nejdůležitějších věcech a postupech, než sám začal do administrativy aktivně zasahovat.¹²⁶ Skutečnost, že kníže Jan v prvních letech vlády vůbec věnoval pozornost správě svých panství, je pozoruhodná, protože do roku 1810 působil ve vrcholných vojenských funkcích.¹²⁷ Cestu po svých panstvích uskutečnil hned v roce 1805, krátce před vypuknutím války třetí koalice.¹²⁸ Při svém nástupu k moci také potvrdil stávající personál, současně však provedl několik změn. Hospodářský rada Theobald

121 SLHA, kart. H 160, Schreiberfassion (26. března 1749). Podobná nařízení existovala už za knížete Antonína Floriána – byla vydána 7. července 1714 a 12. dubna 1715. SLHA, kart. H 160, Bericht an den Fürsten wegen der Ausbildung des Offiziersnachwuchses (12. prosince 1744).

122 Srov. SLHA, kart. H 160, Liste der Schreiber auf den Herrschaften (1749). Podle tohoto seznamu se písaři na panstvích rekrutovali z 42 dětí poddaných, 21 dětí důstojníků a 16 dětí z jiných panství.

123 SLHA, kart. H 160, Schreiberfassion (26. března 1749).

124 SLHA, kart. H 160, Liste der Schreiber auf den Herrschaften (1749). Rakouská panství nebyla zohledněna, ale také v jejich rámci téměř všichni písaři uměli česky.

125 SLHA, kart. H 1773, Anordnung an die Kanzlei (14. června 1805).

126 SLHA, kart. H 1773, Personalstatus der fürstlichen Kanzlei mit der Einteilung der Geschäfte (20. května 1805); SLHA, kart. H 1773, Vortrag in Betreff der fürstlichen Hofkanzlei (20. května 1805); SLHA, kart. H 1773, Vortrag der Hofräte Haymerle und Walberg über den Zustand der fürstlichen Kasse (20. května 1805).

127 K jeho biografii viz Schmidt, Georg: *Fürst Johann I. (1760–1836). „Suverenität und Modernisierung“ Liechtensteins*. In: Press, Volker – Willoweit, Dietmar (edd.): *Liechtenstein. Fürstliches Haus und staatliche Ordnung*. Wien – München 1988, s. 385–418; Criste, Oskar: *Feldmarschall Johannes Fürst von Liechtenstein. Eine Biographie*. Wien 1905; von In der Maur, Karl: *Feldmarschall Johann Fürst von Liechtenstein und seine Regierungszeit im Fürstentum*. Jahrbuch des Historischen Vereins für das Fürstentum Liechtenstein, 1905, Bd. 5, s. 151–216; von Falke, Jacob: *Geschichte des fürstlichen Hauses Liechtenstein*. Bd. 3. Wien 1883, s. 283–337; von Wurzbach, Constant: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Bd. 15. Wien 1866, s. 148–156.

128 Srov. SLHA, rukopis 245.

von Walberg byl jmenován dvorním radou a hospodářský rada Joseph von Löwenau odešel na vlastní žádost do penze.¹²⁹ Koncem roku 1807 byl proti své vůli penzionován dvorní rada Franz von Haymerle, který v úřadu působil od nového uspořádání kanceláře v roce 1786,¹³⁰ protože kníže Jan byl toho názoru, že svůj cíl spočívající v rozsáhlé modernizaci správy může uskutečnit pouze s mladšími a rozhodnějšími vedoucími pracovníky.¹³¹ Řídicím dvorním radou se poté stal Theobald von Walberg a druhým dvorním radou břeclavský inspektor Georg Hauer, což bylo vcelku neobvyklé, protože do té doby prakticky neprobíhala personální výměna mezi panstvími a kanceláři.¹³² Důvodem bylo zejména vzdělání, protože v kanceláři byli zaměstnání z velké části právníci,¹³³ zatímco úředníci na panstvích měli zpravidla jen základní školní vzdělání a specifické znalosti si osvojili v praxi tím, že nejprve pracovali na různých místech jako písaři a poté prošli hierarchicky odstupňovanými úřednickými posty (*cursus honorum* svého druhu).¹³⁴ Hauer knížetě zřejmě zaujal posudkem na knížecí účetnictví, v němž navrhl radikální reformní opatření, mimo jiné snížení stavu personálu, různé restrukturalizační a racionalizační zásahy a přestěhování účtárny do Vídně.¹³⁵ O reformu účetnictví se sice zasazovala i samotná kancelář, chtěla ale reformovat podstatně méně věcí. Především se kvůli špatným zkušenostem, které přineslo poslední přeložení účtárny do Vídně, stavěla proti opětovné změně sídla účetních.¹³⁶ Kníže se v podstatných bodech rozhodl pro koncepci inspektora Hauera.¹³⁷ Nedostatečná reformní horlivost v této otázce asi byla jedním z důvodů penzionování dvorního rady Haymerleho. Účtárna byla v roce 1809 přeložena do Vídně,

129 Druhý dvorní rada byl ale podřízen prvnímu. SLHA, kart. H 1773, Anordnung an die Kanzlei (14. června 1805); SLHA, kart. H 1773, Circular 420 (25. června 1805).

130 SLHA, kart. H 65, Personalakt Franz von Haymerle, Brief an einen Freund (3. listopadu 1807).

131 Srov. SLHA, kart. H 168, Schreiben des Fürsten Johann an den Hofrat Walberg und den Inspektor Hauer (16. října 1807); SLHA, kart. H 65, Personalakt Franz von Haymerle, Schreiben des Fürsten wegen Pensionierung (16. října 1807); SLHA 1773, Circular wegen der Pensionierung Haymerles (21. října 1807).

132 Srov. SLHA, rukopis 1267, Verzeichnis Beamte 1786–1847, Hofkanzlei. Od roku 1786, kdy začala být vedena evidence, přestoupil před Hauerem z panství do kanceláře jen jediný úředník, a sice Joseph Nowatzek, který byl wilfersdorfským úředním písařem a v roce 1802 nastoupil jako pátý kancelista do kanceláře. Oběžníkem, podle kterého nesměli být v kanceláři zaměstnáváni žádní hospodářští úředníci, kníže Alois zcela zakázal přestupy úředníků z panství do kanceláře, stejně jako v opačném směru. Viz SLHA, kart. H 2014, Circular (8. února 1787).

133 SLHA, kart. H 61, Personal- und Besoldungsstand der hochfürstlich-liechtensteinischen Kanzlei 1785 (16. prosince 1785).

134 Srov. k tomu značný počet tzv. Conduitelisten v SLHA.

135 SLHA, kart. H 168, Gutachten des Lundenburger Inspektors Hauer über die Buchhaltung (15. března 1807).

136 SLHA, kart. H 168, Untertänigster Vortrag des Hofrates Haymerle über das Gutachten des Lundenburger Inspektors (16. dubna 1807).

137 SLHA, kart. H 168, Handbillet des Fürsten wegen der Reform der Buchhaltung (1807).

ovšem roku 1815 putovala kvůli potížím s nalezením vhodných prostor zpět do Bučovic.¹³⁸

Pokud jde o organizaci správy, spadají největší reformy z období vlády knížete Jana do let 1814–1815. V roce 1814 byly inspektoráty, které v této době sídlily ve Wilfersdorfu, Břeclavi, Moravské Třebové a Kostelci nad Černými lesy,¹³⁹ zrušeny, a to s výjimkou onoho černokosteleckého, který odpovídal za vzdálená panství v Čechách.¹⁴⁰ Bezprostředním podnětem bylo ztrátové hospodaření moravskotřebovského inspektora Heissiga, ovšem kníže zrušení inspektorátních obvodů plánoval dle svých slov již delší dobu, protože nebyl spokojen s odbytem zemědělských výrobků, za který byli inspektoři odpovědní.¹⁴¹

Na centralizaci celé hospodářské správy – kancelář nyní převzala všechny úkoly, které měli předtím na starosti inspektoři – reagovali Lichtenštejnové v roce 1815 novým kancelářským řádem. V čele stál i nadále první dvorní rada von Walberg, následovali dvorní radové Hauer, von Ostheim (který byl v této funkci už od roku 1813) a Johann Hempfling, přičemž posledního z nich, inspektora stájí a hřebčínů, lze považovat za člena kancelářského personálu jen v omezené míře, protože nebyl pověřen obecnými administrativními úkoly.¹⁴² Přestože úkoly kanceláře značně narostly, zůstal počet zaměstnanců stejný jako v roce 1805 – 18 osob.¹⁴³ Pracovní doba se ale oproti roku 1792 prodloužila ze šesti na osm hodin.¹⁴⁴ Okruh osob oprávněných hlasovat na hlavních zasedáních, která se konala dvakrát týdně, byl nyní rozšířen na sedm osob, oproti poslednímu kancelářskému řádu z roku 1792 byly ale rozšířeny, respektive přesněji vymezeny prerogativy knížete. Nejvýznamnější novinkou bylo nahrazení dříve běžného neformálního rozdělení kompetencí systémem fixních resortů. Do působnosti druhého a třetího dvorního rady spadal celý zemědělský sektor včetně úkolů, které měli dříve na starosti inspektoři. Při lokálních vizitacích však směli vydávat svémocné příkazy pouze v případech, že hrozilo nebezpečí prodloužení. Jinak museli o svých zjištěních předložit zprávu hlavnímu zasedání, kde pak byla učiněna příslušná rozhodnutí v kolegiu. Kancelářský řád

138 S t e k l, H.: *Österreichs Aristokratie im Vormärz*, s. 50.

139 Inspektorát v Břeclavi sem byl přeložen teprve v dubnu 1806 ze Žďanic. Šternberský inspektorát byl v roce 1809 začleněn do moravskotřebovského.

140 SLHA, kart. H 169, Handbillet wegen der Aufhebung der Inspektionsbezirke (18. ledna 1814).

141 Tamtéž.

142 Moravský zemský archiv (MZA) v Brně, F 128, Lichtenštejnské cirkuláře, normálie a instrukce, inv. č. 197, Vorschrift über die allgemeinen Pflichten und besonderen Obliegenheiten meiner Wiener Hofkanzlei (20. června 1820), bod 6.

143 Kancelář zaměstnávala 15 úředníků – bez ředitele hřebčínů a dvorního rady Hempflinga, který obvykle nebyl započítáván přímo mezi kancelářský personál (srov. např. SLHA, kart. H 1778, Personalstatus Hofkanzlei, 20. února 1820) – a tři pokladníky. V roce 1805 byl počet zaměstnanců kanceláře stejný. SLHA, kart. H 1773, Besoldungsstand (1805).

144 Srov. SLHA, kart. H 1, Unterschriebenes Konzept einer Kanzleiinstruktion (12. prosince 1792), bod 20.

dále obsahuje rozsáhlá ustanovení týkající se vedení protokolu, předávání spisů a správy pokladny. Pokladní záležitosti se neprojednávaly na hlavních zasedáních, ale na samostatných konferencích, kterých se účastnili jen tři dvorní radové a dva pokladníci.¹⁴⁵ V roce 1827 následovala samostatná instrukce týkající se hlavní pokladny.¹⁴⁶

Kvůli nedůslednosti při následném obsazování uprázdněných úřadů význam kancelářského řádu během krátké doby poklesl. Po penzionování dvorního rady Hauera koncem roku 1815, jehož příčinou byl možná podíl na jedné z četných intrik proti dvornímu radovi Ostheimovi, několikrát konfrontovanému se závažnými obviněními z podvodu,¹⁴⁷ nebylo jeho místo nově obsazeno a hospodářské záležitosti od té doby vyřizoval Ostheim sám. Poté, co byl v roce 1820 penzionován i on, nastoupil na jeho místo ředitel kabinetu Joseph von Buschmann, jenž však obdržel titul hospodářského rady, neudělovaný od roku 1807. Titul dvorního rady byl nyní opět vyhrazen jen vedoucímu kanceláře. V souvislosti s povyšováním došlo i k částečnému přesunu kompetencí.¹⁴⁸

Masivní nárůst administrativy v důsledku centralizace vedl k tomu, že se už několik málo let po reformě začalo uvažovat o tom, jak přebujelou byrokracii omezit. Jak už tomu bývá u většiny reforem hierarchicky strukturovaných administrativ, vyvolávalo „*uměnění písariny*“ („*Verringerung der Schreibgeschäfte*“), jak se tomu tehdy říkalo, pnutí mezi centralismem a autonomií podřízených úřadů, přičemž kníže byl zastáncem centralističtějšího pojetí než kancelář, která byla ochotna místním úřadům za určitých předpokladů dopřát více samostatnosti. Kancelář vyhotovila posudek, podle kterého měla být řada rozhodnutí přenesena do působnosti panství – do té doby musely být dokonce i malé výdaje, například na pořízení nástrojů, nebo nevýznamné prodeje, například zkaženého sena, povolovány kanceláří, přičemž ta často udělovala povolení, aniž by vůbec znala situaci na místě.¹⁴⁹ Po intervenci knížete ale byla část reformních návrhů opět zavržena.¹⁵⁰ V důsledku přenesení kompetencí v méně závažných věcech na panství byl i tam zaveden kolegiální systém, a dané záležitosti neměly

145 MZA v Brně, F 128, inv. č. 197, Vorschrift über die allgemeinen Pflichten und besondern Obliegenheiten meiner Wiener Hofkanzlei (20. června 1820).

146 SLHA, kart. H 4, Instruktion für die Hauptkassa (6. července 1827).

147 Proti Hauerovi byla vznesena výtka, že vynášel interní informace z kanceláře jednomu spřátelenému úředníkovi. Jeho bratr zase obvinil Ostheima (zprvu) anonymním dopisem. Srov. SLHA, kart. H 169, Schreiben des Hofrat von Ostheim an den Fürsten (24. ledna 1815). Další obvinění vznesl jeden olomoucký měšťan. Srov. SLHA, kart. H 169, Schreiben des Olmützer Bürgers Johann Berger (18. října 1817).

148 SLHA, kart. H 169, Vorschlag und Resolution zur Reorganisation (31. ledna 1820); SLHA, kart. H 169, Personalstatus Hofkanzlei (1. března 1820).

149 SLHA, kart. H 169, Vortrag Nr. 3391 (11. července 1822); SLHA, kart. H 169, Beilage zum Vortrag Nr. 3391 (14. července 1822).

150 SLHA, kart. H 169, Vortrag Nr. 5214 (21. srpna 1822).

tedy „*podléhat rozhodnutí a libovůli samotného jediného představitele panství, ale úradku a shodě celého úřadu*“.¹⁵¹

Po smrti dvorního rady Theobalda von Walberga, který byl v knížecích službách 63 let,¹⁵² z toho 26 jako řídicí dvorní rada, byl jeho nástupcem jmenován svobodný pán Joseph von Buschmann. Protože si ponechal hospodářskou agendu i ve své nové funkci, byl mu dán k ruce jako tajemník Anton Tronner, purkrabí z Úsova.¹⁵³ Přechody úředníků z panství do služeb kanceláře byly od třicátých let 19. století obecně častější.¹⁵⁴ Bezprostředně poté nabyli účinnosti nový jednací řád vrchnostenské kanceláře, který se na rozdíl od dřívějších kancelářských řádů méně zaměřoval na strukturu kanceláře, ale podrobně normoval úřední postup a úkoly každého jednotlivého úředníka v chronologickém sledu, od přidělení případu dvorním radou, přes zaprotokolování, zpracování příslušným referentem, projednání na schůzi až po vyhotovení čistopisu, jeho revizi a předání do spisovny. Při přidělování případů musel dvorní rada posoudit, zda jde o záležitost, která podléhá „*poradě a rozhodnutí kanceláře*“, nebo zda je na základě již existujících předpisů možné případ rozhodnout, aniž by se jím bylo nutné zabývat na hlavním zasedání. Rozdělování případů podléhalo revizi ze strany hospodářského rady, oprávněného přidělit kauzy, které nebyly dvorním radou označeny jako „*ad referendum*“, k projednání kolegiu. Za účelem, aby se urychlilo vyřizování úředních záležitostí, bylo určeno, že si má „*o projednávaných věcech už před zasedáním zjednat důkladnou a přesnou znalost*“ nejen příslušný odpovědný referent, ale „*každý, kdo se podílí na poradách kanceláře*“. Samostatná kapitola je věnována evidenci nevyřízených úředních záležitostí.¹⁵⁵

Kníže Alois II. centralizační reformy svého otce zčásti zrušil tím, že v roce 1837 opět zavedl do hierarchické struktury mezičlánky v podobě tzv. vrchních inspektorů (inspizierende Oberamtänner). Vrchní inspektorát pro Čechy, který nebyl zrušen ani za knížete Jana, se i nadále nacházel v Praze, kde fungoval od roku 1823,¹⁵⁶ sídla inspektorátů moravských panství se nacházela v Břeclavi, Pozořicích, Šternberku a v Zábřehu na Moravě. S výjimkou Břeclavi a Kostelce nad Černými lesy byli vrchní

151 Tamtéž, § 36.

152 Srov. SLHA, kart. H 169, Vorschlag und Resolution zur Reorganisation (31. ledna 1820). V tomto okamžiku byl v knížecích službách 49 let. Nejprve působil jako soukromý tajemník, od roku 1785 se objevuje jako tajemník mezi kancelářským personálem, v roce 1792 se stal hospodářským radou, v roce 1805 dvorním radou a v roce 1808 pak řídicím dvorním radou.

153 SLHA, kart. H 1773, Circular 3254 (19. dubna 1834); SLHA, kart. H 1773, Handbillet des Fürsten wegen des Todes von Walberg (18. dubna 1834).

154 SLHA, rukopis 1267, Verzeichnis Beamte 1786–1847. Ve třicátých letech 19. století přešlo z panství do kanceláře devět úředníků.

155 SLHA, kart. H 4, Geschäftsordnung der Hofkanzlei (21. dubna 1834).

156 SLHA, rukopis 1267, Verzeichnis Beamte 1786–1847, Schwarzkostelez.

inspektoři současně i správci panství.¹⁵⁷ Jejich působnost byla zprvu určena jen provizorně, a to až do vydání *Hlavní instrukce týkající se organické soustavy knížecí administrativy* (*Hauptinstruktion zur organischen Einrichtung der fürstlichen Administration überhaupt*) v roce 1838. Ta poprvé upravovala celou strukturu knížecí správy. První část této instrukce, která vyšla tiskem, obsahovala následující správní zásady: zachování stavu majetku a jeho integrity, co možná nejvýnosnější obhospodařování majetku, blaho poddaných a obstarávání veřejné služby.¹⁵⁸ Druhá část upravovala organizační strukturu správního aparátu. Opětovně zřízení inspektoři byli nyní „*exponovanými členy grémiu*“ vrchnostenské kanceláře, kteří měli hlasovací právo ve všech otázkách týkajících se jejich úředního obvodu, respektive v důležitých služebních záležitostech, pokud byli vyzváni dvorním radou. Vzhledem k tomu, že zpravidla nebyli přítomni na zasedání, museli své referáty podávat písemně.¹⁵⁹ Inspektoráty nebyly z administrativního hlediska nezávislými úřady – nařízení směly vydávat jen tehdy, když je k tomu vyzvala vrchnostenská kancelář.¹⁶⁰ Na starost měly jen kontrolu panství, samy ale nesměly administrativně zasahovat.¹⁶¹ S výjimkou změn, které vyplývaly z ustavení exponovaných členů kanceláře, nebyl úřední chod kanceláře instrukcí dotčen.¹⁶² Nově byl zřízen soudní inspektorát pro moravská panství (včetně panství lanškrounského) se sídlem v Brně, jenž se radil o záležitostech, které se týkaly práv panství, a vykonával dohled nad veřejnými soudními záležitostmi (pozemkové knihy, pozůstalostní věci, soudnictví obecně atd.).¹⁶³ U lesních úřadů zůstala v platnosti úprava, která platila už několik desetiletí, byla v zásadě obvyklá už v 18. století a spočívala v tom, že lesní úřad vedl lesnictví a myslivost v obvodu své působnosti z technického hlediska a o administrativní záležitosti se starala panství.¹⁶⁴ Přestože každá větší reforma v první polovině 19. století vznikala s požadavkem, aby nenarůstala byrokracie,¹⁶⁵ kvůli rychle přibývajícím předpisům

157 SLHA, kart. H 4, č. 6839, Circular wegen der Einsetzung von inspizierenden Oberhauptmännern (26. října 1837). Vrchních inspektorů bylo celkem sedm.

158 *Haupt-Instruktion zur organischen Einrichtung der fürstlichen Administration überhaupt* Wien 1838, § 1–50.

159 Tamtéž, § 64 n. Moravským a rakouským vrchním úředníkům jako exponovaným členům kanceláře náleželo v hierarchii místo před tajemníky, inspektorovi pro Čechy s titulem hospodářského rady pak příslušela třetí pozice hned za dvorním radou a hospodářským radou kanceláře. Tamtéž, § 73.

160 Tamtéž, § 73. Rozhodnutí vyhrazená kanceláři (tamtéž, § 64) musela být předložena grémiu kanceláře. Úředníci museli většinově usnesení vykonat i tehdy, když sami hlasovali proti.

161 Tamtéž, § 79.

162 V roce 1842 byl postup při vyřizování úředních záležitostí mírně upraven nařízením vedoucího kanceláře. SLHA, kart. H 4, Vom Praesidio an das Gremium und sonstige Personale der fürstlichen Hofkanzlei (12. června 1842).

163 *Haupt-Instruktion*, § 147–151.

164 Tamtéž, § 152–154. Také myslivecký personál podléhal v technických záležitostech lesnímu úřadu, v administrativních však příslušnému úřadu na panství.

165 Např. tamtéž, § 96.

se její bujení stále více vymykalo kontrole.¹⁶⁶ Pod heslem „*umensňování písařiny*“ byly většinou už několik let po reformě vydány nové předpisy, které se ale – tak jako v případě *Normálu ke zjednodušení administrativních věcí* (*Normale zur Vereinfachung der administrativen Geschäfte*) z roku 1842 – vyznačovaly především tím, že měnily nebo dále specifikovaly již platná ustanovení. Neprováděly tedy žádné zásadní strukturální změny, v důsledku čehož byl jejich účinek omezený.¹⁶⁷

Na úrovni panství se v první polovině 19. století projevovaly různé tendence. Co se týče veřejné správy, byly místní vrchnosti podle definice v soudobém právnickém komentáři „*prvním politickým úřadem. Jejich působnost zasahuje do všech odvětví veřejné správy. Místní vrchnost je nejdůležitějším orgánem státní správy, protože je nejbližší poddaným státu a přísluší jí bezprostřední dohled nad zákony*“.¹⁶⁸ Příslušné normy vydával stát; vrchnosti v této oblasti prakticky postrádaly vliv, a to kromě výběru úředníků, který ale rovněž podléhal státním předpisům, a některých organizačních záležitostí – nebylo například předepsáno, jaký úředník má veřejné úkoly zajišťovat, jestliže splňoval předepsané předpoklady.¹⁶⁹ Pokud jde o úřední povinnosti, podléhali úředníci jen nadřízeným státním úřadům.¹⁷⁰ Malá možnost něco ovlivnit vyplývala v hierarchicky organizované lichtenštejnské správě už jen z toho, že panství byla bezprostředně podřízena krajským úřadům, a centrální úřad tak byl v této oblasti do značné míry bez vlivu.¹⁷¹ Sféra veřejné správy proto v 19. století nehrála v úvahách o správní reformě žádnou roli. Podobná situace panovala v soudnictví, přičemž zde byl vliv lichtenštejnské správy zřejmě ještě menší, protože justiciárové na rozdíl od úředníků, kteří vykonávali veřejnou správu, plnili současně úkoly ve správě hospodářské jen ve výjimečných případech, a byli proto obecně méně integrováni do správního aparátu.¹⁷² Kníže Alois II. se dokonce cítil nucen odmítnout „*mylný názor*“, že „*není veskrze oprávněn [...] ovlivňovat*“ to, jak úředníci, které zaměstnal v patrimoniálním soudnictví, vykonávají svůj úřad.¹⁷³ Tento

166 Srov. tamtéž, § 51. Opětovné zavedení inspektorátů se odůvodňuje tím, že po jejich zrušení přibýlo tolik písařské práce, že tím trpěla „*faktická služba*“ úřadů i kanceláře.

167 SLHA, kart. H 4, č. 7140/11, *Normale zur Vereinfachung und Beschleunigung der administrativen Geschäfte* (27. července 1842).

168 Srov. S c h o p f, F. J.: *Die organische Verwaltung der Provinz Böhmen*, s. 22. K patrimoniální správě v 19. století srov. M e l v i l l e, Ralph: *Adel und Revolution in Böhmen. Strukturwandel von Herrschaft und Gesellschaft in Österreich um die Mitte des 19. Jahrhunderts*. Mainz 1998, s. 16–20.

169 Srov. S c h o p f, F. J.: *Die Rechte auch Pflichten*. Teil 3, s. 7–18; t ý ž : *Die organische Verwaltung der Provinz Böhmen*, s. 87–92, 110–120. K trestním opatřením státních úřadů vůči vrchnostenským úředníkům tamtéž, s. 156–160.

170 Tamtéž, s. 145.

171 Srov. *Haupt-Instruktion*, § 58, který upravuje působnost kanceláře. Vliv na veřejnou správu není předpokládán.

172 Ke státní regulaci soudnictví srov. S c h o p f, F. J.: *Die Rechte auch Pflichten*. Teil 3, s. 22–45; t ý ž : *Die organische Verwaltung der Provinz Böhmen*, s. 136–140.

173 *Haupt-Instruktion*, § 49.

vliv se ale primárně omezoval na kontrolu výkonu funkce, protože panství i nadále za úředníky odpovídala.¹⁷⁴ Výjimkou byly záležitosti přidělené rychtářskému úřadu, jako správa pozemkových knih či sirotčích věcí, které sice také podléhaly četným státním předpisům, mohly však být upraveny i interními regulemi.¹⁷⁵

V oblasti režijního hospodaření se reformy zaměřovaly zejména na zemědělství, které dostalo v první polovině 19. století razantní reformní impuls. Z normativního hlediska byly v této oblasti nejvýznamnější hospodářské instrukce z let 1821 a 1837, které nařizovaly rozsáhlý program racionálního zemědělství, o němž se v této době podrobně diskutovalo v hospodářských společnostech. V úvodu k reformní instrukci z roku 1837 se ovšem konstatuje, že mnohých cílů z roku 1821 se nepodařilo dosáhnout.¹⁷⁶

Personální skladba správy panství podléhala jen minimálním změnám, měnila se však její vnitřní struktura. Základní reformou bylo již zmíněné zavedení kolegiálního principu do správy panství v období vlády knížete Jana. Tento princip byl v roce 1838 zpřesněn podrobnějšími ustanoveními *Hlavní instrukce*. Bez ohledu na postavení přednosta úřadu, který byl „odpovědnou hlavou a vedoucím celé správy příslušného panství“,¹⁷⁷ musely být „podstatnější záležitosti“ podrobeny většinovému rozhodnutí všech úředníků na zasedání, které se konalo povinně jednou týdně.¹⁷⁸ Korespondenci panství s knížecími úřady museli kromě přednosta úřadu podepisovat vždy i další dva úředníci, kteří v žebříčku následovali za přednostou.¹⁷⁹ Souběžně s *Hlavní instrukcí* byl zaveden i společný vedlejší příjem z výnosů, který umožnil uvolnit do detailu regulovaný systém vzájemné kontroly, neboť bylo ve vlastním zájmu každého úředníka kontrolovat hospodaření ostatních.¹⁸⁰

174 S c h o p f, F. J.: *Die Rechte auch Pflichten*. Teil 3, s. 17. Srov. *Haupt-Instruktion*, § 49. Protože kníže „subsidiárně odpovídá za správný a zákonný výkon soudcovského úřadu“, výslovně se nařizuje, že „úředníci vykonávající nějaký soudcovský úřad budou pod přísným dohledem a kontrolou správců panství, pokud tento soudcovský úřad nevykonávají sami, v každém případě ale budou kontrolováni inspekčními úřady a mojí centrální kanceláří, přinejmenším co se týče jejich služby a jiného hospodaření, a soudci jim mají být v tomto vztahu podřízeni, i když se tento dohled nemá vztahovat na vlastní soudní jednání a rozhodování k tomu povolaneho soudece, protože to zákony nedovolují“.

175 SLHA, kart. H 169, Grundbuchsinstruktion (1. ledna 1817). K sirotčím záležitostem *Haupt-Instruktion*, § 46.

176 SLHA, kart. H 4, Instruction zur Revision und Prüfung, dann Richtigstellung der bestehenden Wirtschaftseinrichtungen (1837); S t e k l, H.: *Österreichs Aristokratie im Vormärz*, s. 15–19. Srov. i M e l v i l l e, R.: *Adel und Revolution in Böhmen*, s. 50–52.

177 *Haupt-Instruktion*, § 106, 126.

178 Tamtéž, § 116–118. K ustanovení z roku 1822 SLHA, kart. H 169, Vortrag Nr. 5214 (21. srpna 1822), § 36. Pokud „přednosta úřadu nesouhlasil s většinovým názorem“, měl za určitých podmínek právo „naložit s příslušnou záležitostí podle svého jednostranného mínění“.

179 *Haupt-Instruktion*, § 122. Vyňaty byly soudní a „politické“ záležitosti, které podepisoval pouze justiciář nebo přednosta úřadu.

180 Tamtéž, § 127.

Navzdory velkému nárůstu správních úkonů vzrostl počet úředníků na panstvích v 18. století jen nepatrně. Na 16 panstvích, pro která jsou k dispozici příslušné údaje, pracovalo v roce 1747 98 a v roce 1803 105 úředníků. Třemi novými úředníky byli justiciárové, kteří v roce 1803 působili na panstvích Bučovice, Ruda nad Moravou a Lanškroun.¹⁸¹ Jinak vypadala situace v případech písařů. Jejich počet se zvýšil z 67 osob v roce 1749 na 98 v roce 1803, a vzrostl tedy skoro o polovinu.¹⁸² Zvyšující se administrativní zátěž a rychle rostoucí požadavky, které stát kladl na panství, byly tedy zvládnuty v první řadě zaměstnáváním podstatně levnějšího písařského personálu. Na mnoha panstvích tak počátkem 19. století působil kromě úředního písaře (Amtsschreiber) i písař kancelářský (Kanzleischreiber).

V první polovině 19. století zůstal počet písařů přibližně stejný, zatímco počet úředníků mírně vzrostl. Na panstvích, která byla uvedena výše jako vzorek (bez malého panství Roztoky, které bylo v roce 1803 prodáno), pracovalo v roce 1838 99 písařů a v roce 1845 111 úředníků.¹⁸³ V případě úředníků se však změnila skladba personálu. Počátkem století byli na několika panstvích zaměstnáni správci pozemkových knih, ovšem jejich místa byla v mnoha případech po nějaké době opět zrušena. Za knížete Jana, zejména v počáteční fázi jeho vlády, kromě toho na mnoha panstvích vznikla (asi v souvislosti s modernizací zemědělství) místa hospodářských pojezdů, kteří měli na starost vždy vlastní územní obvod. Ani tyto posty však zčásti neměly delšího trvání. Celkově byl počet zaměstnanců nejvyšší po roce 1810 a ve dvacátých letech 19. století. Od konce třicátých let 19. století byla podle zásady, že je nutné personál „omezovat podle skutečné a reálné potřeby služby na nejnútnejší míru“¹⁸⁴ některá místa sloučena, takže počet úředníků v polovině 19. století jen mírně převyšoval stav na přelomu 18. a 19. století. Zde je ovšem třeba zohlednit i skutečnost, že úřední písaři stále častěji zaujímali postavení blízkící se úředníkovi, což je nutné posuzovat jako zvláštní přírůstek úředníků. Tyto písaře musel na rozdíl od ostatních písařů při přijetí do služby potvrdit sám kníže.¹⁸⁵ Účastnili se

181 SLHA, kart. H 160, Besoldung und Deputat Wirtschaftsbeamte (1747); *Schematismus des regierenden hochfürstlichen Hauses*. Jde o následující panství: Úsov, Bučovice, Lednice, Branná, Zábřeh na Moravě, Krnov, Lanškroun, Karlovec, Uherský Ostroh, Plumlov, Pozoříčce, Roztoky, Ždánice, Šternberk, Opava a Moravská Třebová. Na jednotlivých panstvích ale došlo k celkem významným změnám. Největší pokles – z devíti na šest – byl zaznamenán ve Šternberku. Důvodem byla skutečnost, že se odtud v roce 1747 spravovalo zčásti i panství Karlovec. Na lanškrounském panství došlo k největšímu nárůstu, a to ze sedmi na deset osob.

182 SLHA, kart. H 160, Schreiberfassung (26. března 1749); *Schematismus des regierenden hochfürstlichen Hauses*.

183 Podle SLHA, kart. H 170, Schreiber- und Praktikanten Standesausweis (12. února 1838); SLHA, rukopis 1267, Verzeichnis Beamte 1786–1847. Na panství Roztoky působili v roce 1803 dva úředníci a dva písaři.

184 *Haupt-Instruktion*, § 99. Předpisy týkající se snižování stavu úředníků viz tamtéž, § 99–114.

185 Tamtéž, § 58 (17a). Počet ostatních písařů byl pevně dán. Jejich přijetí musela povolit kancelář.

také úředních zasedání, nebyli však oprávněni hlasovat.¹⁸⁶ V rámci nového systému odměňování, který byl zaveden v souvislosti s *Hlavní instrukcí*, byli nyní písaři přijímáni přímo do knížecích služeb a nebyli už bezprostředně závislí na „*principálovi*“ („*Prinzipalbeamter*“). Byli však i nadále „*nejpřísněji podřízeni*“ svému nadřízenému úředníkovi, stejně jako tento úředník byl „*nejpřísněji odpovědný za správné hospodaření a jinak vyhovující službu jemu přiděleného písaře*“.¹⁸⁷ Byly rovněž stanoveny následující minimální požadavky pro zaměstnávání písařů: věk minimálně 18 let, absolvování šesti gramatikálních a humanitních tříd, složení zkoušek z ekonomie s dobrým prospěchem, absolvování praxe, při které musel uchazeč osvědčit své schopnosti a své morální chování, jakož i vynikající znalost češtiny slovem i písmem.¹⁸⁸

Správa panství od zrušení vrchnostenské správy do roku 1948

Revoluce let 1848–1849 měla na panství ten dopad, že civilní a trestní soudnictví, výběr daní a veřejné správní úkoly byly převedeny na nově založené státní soudy, úřady nebo obce a všechny práva a povinnosti vyplývající z poddanství byly zrušeny.¹⁸⁹ Úkoly vzešlé z osobního poddanského vztahu a patrimoniálního jurisdikčního práva i úkoly místních vrchnostenských úřadů byly zrušeny bez náhrady. Za rustikální pozemkové majetky a služby založené na vrchnostenství, jako byla robota a další peněžní a naturální dávky, obdržela panství jako bývalý vrchní vlastník náhradu ve výši dvou třetin kapitálové hodnoty. Polovinu náhrady zaplatila příslušná korunní země.¹⁹⁰ Proti zrušení patrimoniální správy a patrimoniálního soudnictví panoval v Čechách značný odpor ze strany šlechty, která v tom spatřovala ohrožení svého postavení ve státě a společnosti. Celkově ale existovala ochota zrušit poddanská břemena a robotu za náhradu.¹⁹¹ Také o knížeti

186 Tamtéž, § 117.

187 Tamtéž, § 146 (4).

188 Tamtéž, § 146 (13).

189 Srov. G r ü n b e r g, Karl: *Die Grundentlastung*. In: von Kast, Michael (ed.): *Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien*. Wien 1899, s. 1–80, zde s. 51–60; t ý ž : *Die Bauernbefreiung*. Bd. 2, s. 390–405; M a r c h e t, Gustav: *Grundentlastung* [článek *Agrarverfassung*]. In: Mischler, Ernst – Ulbrich, Josef (edd.): *Österreichisches Staatswörterbuch*. Handbuch des gesamten österreichischen öffentlichen Rechtes. Bd. 1. Wien 1905, s. 58–65; F e i g l, H.: *Die niederösterreichische Grundherrschaft*, s. 264–270.

190 Šlo o služby, které byly zrušeny za „*levné odškodnění*“. Dávky pro kostely, fary, školy nebo obecní účely, které vyplývaly z patronátních závazků, nadací nebo smluv, musela povinná osoba zaplatit v plné hodnotě bez státní účasti.

191 Opačná situace panovala v rakouských zemích s jejich územně rozdrobenými panstvími, kde se vrchnosti spíše chtěly veřejné správy zprostit, trvaly však na selských odvodech, které představovaly pro tamní panství hlavní zdroj příjmů. M e l v i l l e, Ralph: *Von der Patrimonialverwaltung zur Gemeindefelbstverwaltung in Böhmen und Österreich um 1848*.

Aloisi II. je známo, že v zásadě souhlasil se zrušením robotního a desátkového práva.¹⁹²

Podle dobového úsudku byly náklady na správu veřejných záležitostí na panstvích v Čechách v době předbřeznové přibližně stejně vysoké jako příjmy z poddanských dávek a roboty.¹⁹³ Podle odhadů tvořily poddanské dávky v českých zemích průměrně zhruba 10% vrchnostenských příjmů, hodnota roboty byla vyčíslena přibližně na 15%, zdaleka nejvyšší podíl pak připadal na příjmy z režijního hospodářství.¹⁹⁴ Vzhledem k tomu, že robota byla vykonávána s nevolí, a pracovní výkon byl proto malý (vycházelo se přibližně z poloviční produktivity ve srovnání s námezdní prací),¹⁹⁵ nebylo prakticky možné uvést ji do souladu s racionálním zemědělstvím, takže byla od konce 18. století a ve zvýšené míře pak v první polovině 19. století nahrazována peněžní rentou.¹⁹⁶ V lichtenštejnské správě existovalo už od zavedení inspektorů v roce 1787 nařízení, že má být robota zrušena, pokud si poddaný mohl dovolit robotní úrok a naturální robota nebyla pro panství prospěšnější.¹⁹⁷ V době předbřeznové tyto snahy vrchnosti ještě zesílily. Vrchnostenští úředníci tehdy na robotu, která zjevně ne vždy byla využívána v plném rozsahu, přestože musela být zdaněna, nahlíželi jako na „téměř bezcennou věc“.¹⁹⁸ Úplný přestup na námezdní práci po zrušení

In: Pešek, Jiří – Ledvinka, Václav (edd.): *Mezi liberalismem a totalitou. Komunální politika ve středoevropských zemích 1848–1918.* (= Documenta Pragensia 14, 1997), s. 51–64, zde s. 54–60; t ý ž : *Adel und Revolution in Böhmen*, s. 15–88; t ý ž : *Adel und Grundherrschaft in Böhmen an der Schwelle des bürgerlichen Zeitalters 1780–1850.* In: Feigl, Helmuth – Rosner, Willibald (edd.): *Adel im Wandel. Vorträge und Diskussionen des elften Symposiums des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde, Horn 2.–5. Juli 1990.* Wien 1991, s. 75–90, zde s. 82–86.

192 S t e k l, H.: *Österreichs Aristokratie im Vormärz*, s. 20.

193 N e u b e r : *Gedränzte Uebersicht der Verfassung herrschaftlicher Wirthschaftsämter und der Verhältnisse zwischen Obrigkeiten und Unterthanen in Oesterreich unter der Enns im Vergleich mit Böhmen.* Wien 1813, s. 11 n.

194 M e l v i l l e , R a l p h : *Grundherrschaft, rationale Landwirtschaft und Frühindustrialisierung.* Kapitalistische Modernisierung und spätf feudale Sozialordnung in Österreich von den theresianisch-josephinischen Reformen bis 1848. In: Matis, Herbert (ed.): *Von der Glückseligkeit des Staates. Staat, Wirtschaft und Gesellschaft in Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus.* Berlin 1981, s. 29–37.

195 M y š k a , M i l a n : *Der Adel der böhmischen Länder.* Seine wirtschaftliche Basis und ihre Entwicklung. In: von Reden-Dohna, Armgard – Melville, Ralph (edd.): *Der Adel an der Schwelle des bürgerlichen Zeitalters 1780–1860.* Stuttgart 1988, s. 169–189, zde s. 177.

196 M e l v i l l e , R. : *Adel und Grundherrschaft in Böhmen*, s. 82; t ý ž : *Grundherrschaft, rationale Landwirtschaft und Frühindustrialisierung*, s. 308–309; t ý ž : *Adel und Revolution in Böhmen*, s. 45; B r u n n e r , O. : *Adeliges Landleben und Europäischer Geist*, s. 322 n. Fakt, že je robota nevýhodná i pro panství, bylo jedním z hlavních argumentů jejich odpůrců. Srov. B r a u n e r , F r a n t i š e k A u g u s t : *Von der Robot und deren Ablösung für den böhmischen und mährischen Landmann.* Prag 1848, s. 37–41.

197 S L H A , k a r t . H 2 0 1 4 , W i r t s c h a f t s r e f o r m (3 0 . l e d n a 1 7 8 7) , b o d 3 7 . R e l u i c i r o b o t y s e s n a ž i l p o d p o r o v a t i s t á t . V i z d v o r s k ý d e k r e t z e 1 7 . č e r v n a 1 7 9 0 . L e i n e r , C a r l : *Darstellung aller Robot=Cesetze für Böhmen und Mähren und der für die Obrigkeiten und Unterthanen vortheilhafteren Benützungs=Art der Natural=Robot.* Prag 1847, s. 80 n.

198 S L H A , k a r t . H 4 , I n s t r u c t i o n z u r R e v i s i o n u n d P r ü f u n g , d a n n R i c h t i g s t e l l u n g d e r b e s t e h e n d e n W i r t s c h a f t s e i n r i c h t u n g e n (1 8 3 7) , § 6 1 .

roboty v roce 1848 tedy nebyl náhlým zlomem, ale vyvrcholením vývoje, který započal už o několik desetiletí dříve.¹⁹⁹

Přechod z vrchnostenské správy na hospodářskou správu statků nepůsobil větší změny v celkové správní struktuře. Nejméně byla zasažena vrchnostenská kancelář, protože už před rokem 1848 prakticky nebyla pověřena veřejnými úkoly. V roce 1848 byla vedle hospodářského rady, zodpovědného za zemědělství, zřízena funkce lesního rady, který měl na starosti lesnické záležitosti.²⁰⁰ Ty ve druhé polovině 19. století obecně nabývaly na důležitosti. V desetiletích po zrušení vrchnostenské správy došlo k většímu počtu změn, které se týkaly kanceláře nebo upravovaly postup při vyřizování úředních záležitostí mezi centrálou a statky a které zde nelze dopodrobna rozebrat – jako příklad uveďme reformu z roku 1867, kterou byly převedeny kompetence na inspekční úřady.²⁰¹ Významnější reforma kancelářské organizace však byla provedena až v roce 1890, kdy bylo zřízeno dvojí vedení a vrchní dohled nad úředními věcmi se rozdělil mezi vedoucího kanceláře a jeho zástupce. Kolegiální rozhodování kanceláře ale zůstalo zachováno.²⁰² Vedení lesního hospodářství bylo v roce 1897 převedeno na nově založené lesní ředitelství v Olomouci.²⁰³

V úřednickém aparátu jednotlivých panství sice došlo bezprostředně po zrušení vrchnostenské správy ke snižování stavů, neuskutečnila se však žádná zásadní restrukturalizace, což zřejmě souviselo i s tím, že počet úředníků byl zčásti snížen už v souvislosti s *Hlavní instrukcí* v roce 1838.²⁰⁴ K rozsáhlejší redukci personálu došlo na větších panstvích se specializovanějšími úředníky. Na poměrně malém panství Lednice působilo v roce 1855 pět úředníků, tedy stejné množství jako v roce 1845.²⁰⁵ Na panství Uhřetěves se počet úředníků v daném období snížil z osmi na pět.²⁰⁶ Část nadbytečných úředníků byla převzata do státních služeb (u justiciářů to bývalo pravidlem)²⁰⁷ a částečně se stav úřednictva snížil i penzionováním. Ostatní úředníci, kteří byli pověřeni výlučně veřejnými úkoly, jako výběřci

199 K námezdní práci srov. K o d e d o v á , Oldřiška: *Die Lohnarbeit auf dem Großgrundbesitz in Böhmen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Historica 14, 1967, s. 123–177.

200 SLHA, kart. H 1778, Besoldungs- und Pensionshauptverzeichnis 1778.

201 SLHA, kart. H 1796, č. 3536, Normale zur Vereinfachung und Beschleunigung der administrativen Geschäfte (1. dubna 1867). Protože inspekční úřady přicházely v důsledku různých dílčích nařízeních o další kompetence a kancelář byla kvůli tomu stále přetížena, byla tímto normálem opět rozšířena působnost středních úřadů.

202 SLHA, kart. H 1773, č. 13510, Modifikation der Geschäftsordnung der fürstlichen Hofkanzlei (3. července 1890).

203 SLHA, kart. H 1848, Errichtung einer Forstdirektion in Olmütz (30. dubna 1897).

204 Předpisy týkající se snižování stavu personálu jsou obsaženy v *Haupt-Instruktion*, § 99–114. Ke slučování, respektive částečnému rušení úřednických míst srov. SLHA, rukopis 1267, Verzeichnis Beamte 1786–1847.

205 SLHA, Conduitelisten Eisgrub.

206 SLHA, Conduitelisten Auřinowes.

207 Srov. např. SLHA, Conduitelisten Auřinowes, Beamte, Schreiber und Praktikanten 1849.

daní nebo knihovníci (ti však působili pouze na několika málo panstvích, protože pozemkové knihy vedl většinou úředník pověřený současně i jinými úkoly), našli zčásti jiné zaměstnání ve správě velkostatku, protože prošli více místy v rámci tzv. *cursus honorum*, respektive rotačního principu lichtenštejnského úřednického aparátu, a byli tedy obeznámeni s hospodářstvím.

Jako příklad profesní dráhy výběřčích, kteří se v zásadě neodlišovali od ostatních úředníků, uveďme případ úředníků na panství Úsov. V letech 1800–1845 zde úřad výběřčího daní zastávalo 12 osob. Pět z nich pracovalo před nástupem do úřadu ve funkci hospodářského pojezdného, dva úřadovali jako knihovníci, dva byli lesními písaři a vždy jeden byl dříve úředním písařem, revidentem a výběřčím. Po svém působení ve funkci výběřčího daní v Úsově byli čtyři z výběřčích povýšeni na purkrabí, tři byli přeloženi do jiného úřadu výběřčích, dva se stali obročními, jeden účetním, jeden důchodním a jeden v úřadu zemřel.²⁰⁸

Rozhodujících změn doznal profil činnosti dřívějších správců panství, kteří byli od roku 1850 označováni jako správci statku (*Gutsverwalter*). Do jejich působnosti dříve spadala veřejná správa, ovšem nyní se mohli plně věnovat hospodářství. Tento přechod nebyl problematický, protože i o lichtenštejnských panstvích platilo to, co konstatoval už v předběřnovém období jeden dobový pozorovatel, totiž že na panstvích v Čechách (na rozdíl od Dolních Rakous) „*vše až na významné soudní případy [...] obstarávají hospodářští úředníci*“.²⁰⁹ Podstatně větší byl úbytek písařského personálu. Například v roce 1845 na lednickém panství působilo šest písařů, zatímco roku 1855 už jen jeden. Na panství Uhřiněves se počet písařů ve stejném období snížil ze sedmi na čtyři. Mnozí z nich rovněž přešli do státních služeb.²¹⁰

Celkově lze konstatovat, že se personální poměry začaly přizpůsobovat novým podmínkám teprve s určitým zpožděním, pak se však jednalo o velmi rozsáhlé změny. Snížení počtu pracovních míst ve druhé polovině 19. století, které bylo u čeledi podstatně výraznější než u úředníků, souviselo jednak s modernizací a racionalizací zemědělství a jednak – to byl zřejmě důležitější faktor – s rostoucím pronajímáním poplužních dvorů. V roce 1903 bylo ze 182 poplužních dvorů v lichtenštejnské držbě 134 propachtováno a pouze 48 obhospodařováno ve vlastní režii.²¹¹ V poslední třetině 19. století se navíc přešlo ke slučování správ velkostatků.²¹² Dlouhodobější srovnávání

208 SLHA, rukopis 1267, Verzeichnis Beamte 1786–1847, Aussee.

209 N e u b e r : *Gedrängte Uebersicht*, s. 12. Srov. k tomu velké množství personálních tabulek (*Conduitelisten*) s údaji o vrchnostenských úřednících v lichtenštejnském archivu (SLHA), kde se jen zřídka jmenují úřední osoby, které absolvovaly právní studium.

210 SLHA, *Conduitelisten Eisgrub*.

211 K r a e t z l , F.: *Das Fürstentum* [1903], s. 94. Údaje se vztahují na všechna lichtenštejnská panství.

212 SLHA, kart. H 5, Programm zur Einführung einiger Abänderungen in der Administration überhaupt und speziell durch Vereinigung mehrerer Gutskörper (19. února 1867). Srov.

počtu pracovníků v jednotlivých profesních skupinách má v 19. století jen omezenou výpovědní hodnotu, protože jejich postavení a název se v průběhu času měnily. Například úřední písaři obdrželi v roce 1857 status úředníků,²¹³ zatímco níže postavení zaměstnanci (mindere Dienerschaft, tj. kancelářští sluhové, poklasní, šafáři, drábové, hajní atd.), nikoli však čeledí (čeledíni, děvečky atd.), dosáhli v roce 1838, po vstupu *Hlavní instrukce* v platnost, řádného pracovního poměru s vlastním způsobem odměňování.²¹⁴ Navzdory ne zcela jednoznačnému zařazení jednotlivých pracovníků bychom však popis vývoje stavu personálu v 19. století neměli pominout. V letech 1803–1903 se počet úředníků snížil ze 141 na 51, počet písařů ze 145 na 61 a počet níže postaveného personálu (služebnictvo a čeledí) z 1 966 na 831.²¹⁵ Opačný byl vývoj v případě lesnického personálu. V roce 1803 působilo v tomto sektoru 27 úředníků a 2 písaři, v roce 1903 bylo pod názvem „*administrativní personál*“ vykázáno 42 osob. Počet lesnických pracovníků obecně se ve stejném období zvýšil z 386 na 624.²¹⁶

Knížecí správa byla ve druhé polovině 19. století ještě podstatnou měrou ovlivňována paternalistickou základní tendencí, vycházející z feudálních vzorců myšlení. Na jedné straně byl vytvořen systém sociálního zabezpečení, na straně druhé existovala propracovaná sociální disciplinace úředních osob. Mimo jiné byl podstatně zlepšován penzijní systém, jehož počátky spadají do období vlády knížete Aloise I.²¹⁷ (od druhé poloviny 19. století zahrnoval i níže postavené zaměstnance), a bylo zavedeno odstupné pro úředníky i řadové zaměstnance.²¹⁸ Aby se „*pokud možno zmírnil*

i č. 3536, Normale zur Vereinfachung und Beschleunigung der administrativen Geschäfte (17. března 1867).

213 SLHA, kart. H 4, č. 5662, Circular wegen der Stellung der Amtsschreiber nach Zuerkennung des Beamtenstatus (19. června 1857).

214 *Haupt-Instruktion*, § 109.

215 *Schematismus des regierenden hochfürstlichen Hauses*, s. 56–127; K r a e t z l, F.: *Das Fürstentum* [1903], s. 92–94. Číslo se vztahuje na panství v českých zemích. V roce 1903 byla zahrnuta i panství Valtice a Rabensburg, která byla spravována společně s panstvím Lednice, respektive Břeclav. Ve schematismu z roku 1903 byli tajemníci, adjunkti, praktikanti a kancelisté počítáni k úřednickému stavu a jejich postavení odpovídalo přibližně dřívějším písařům. Pojem služebnictvo (Bediente), zahrnující níže postavené zaměstnance, se v roce 1903 už nepoužíval. Tyto osoby byly vykazovány mezi sloužícími, respektive čeledí. Schematismus uváděl v roce 1903 ještě 357 stálých a 2 597 nestálých denních mezd. Počet denních mezd v roce 1803 není znám.

216 Ve schematismu z roku 1803 jsou revírní myslivci, podmyslivci, myslivečtí mládenci, hajní a lesní řazení do jedné skupiny. V roce 1903 se lesnický personál skládal z provozního a technického pomocného personálu (lesních, asistentů, adjunktů), podřízených lesních, lesních příručích, lesních dohlížitelů a hajných. Šlo zřejmě o přibližně stejný okruh osob.

217 SLHA, kart. H 1796, č. 7977, Circular, Pensionsnormale (5. října 1872). Srov. i SLHA, kart. H 1848, č. 2439, Circular wegen der Änderung des Pensionssystems (1. března 1891), kterým bylo zavedeno vyplácení aktivního nebo důchodového příjmu po dobu tří měsíců v případě úmrtí zaměstnance (nebo jeho vdovy). Srov. SLHA, kart. H 1849, Z 9595, Pensionsnormale (20. července 1908), kterým byla úprava penzí podřízena státnímu penzijnímu zákonu pro soukromé zaměstnance ze dne 16. prosince 1906 (RGBl, č. 1, ex 1907).

218 SLHA, kart. H 1796, č. 7977, Circular: Pensionsnormale (5. října 1872), § 4.

osud dělníků užívaných na knížecích statcích v případě nezpůsobilosti k výdělku z příčiny utrpení úrazu v práci, trvalé churavosti nebo vysokého věku; byla pro ně zavedena různá sociální podpůrná opatření.²¹⁹ Pro čeledě bylo zajištěno sociální zabezpečení v případě pracovního úrazu, onemocnění a odchodu ze služby a rovněž jejich pozůstalí měli nárok na odškodné. Tato sociální péče byla sice podobná jako u dělníků, zejména co se týče starobního zabezpečení, měla však spíše charakter systematizované pomoci v nouzi než komplexnějšího sociálního zajištění. Přesto ale podstatně převyšovala podmínky předepsané státním čeledním řádem.²²⁰ Dalším příkladem může být podpora při hrazení léčebných výloh níže postavenými zaměstnanci nebo jejich rodinnými příslušníky „v případě vážnějších, delší čas trvajících nemocí spojených s poměrně citelnými náklady“.²²¹

Úředníci museli i ve druhé polovině 19. století skládat služební kauce, v roce 1865 pak byla povinnost složit kauci rozšířena i na adjunktů a praktikantů pověřené kontrolními úkoly.²²² Povinnost složit kauci byla u většiny úředníků zrušena v roce 1907,²²³ pouze u vedoucích pracovníků existovala až do roku 1921. Místo kauce pak musely „všechny osoby pověřené schvalováním faktur, jakož i úředníci vedoucí účetnictví nebo podnik“, podepsat prohlášení o hmotné odpovědnosti, podle kterého mohl být v případě prokazatelného zavinění nebo zanedbání služebních povinností zadržena jejich plat nebo penze až na existenční minimum za účelem náhrady škody.²²⁴

Až do 20. století rovněž trvala povinnost vyžádat si svolení vrchnosti v případě zamýšleného sňatku. Úředníci, kteří nebyli oprávněni se kvůli své hodnostní třídě oženit, dostali povolení uzavřít sňatek jen tehdy, pokud mohli prokázat, že nevěsta obdrží odpovídající věno nebo bude mít garantován roční příspěvek na vedení domácnosti. Protože uváděné

219 SLHA, kart. H 1847, č. 4103, Circular wegen der sozialen Absicherung für Arbeiter (31. března 1889).

220 SLHA, kart. H 1847, č. 4102, Circular wegen der sozialen Absicherung für das Gesinde (31. března 1889). V úvodu se upozorňuje na to, že zabezpečení v případě nemoci, které bylo stanoveno čeledním řádem pro služebnictvo, je třeba považovat za nedostatečné a že v jiných případech sociální nouze neexistuje žádná zákonná úprava. Srov. i SLHA, kart. H 1847, č. 4101, Circular wegen der Zuteilung von Pauschalbeträgen an die Herrschaften für soziale Zwecke (31. března 1889).

221 SLHA, kart. H 1848, č. 8475, Circular wegen Unterstützung von minderen Dienern im Krankheitsfall (15. června 1892).

222 SLHA, kart. H 1800, č. 8991, Circular wegen der Kautio (7. června 1865); SLHA, kart. H 1800, Circular wegen näherer Bestimmungen zur Kautio bei Adjunkten und Praktikanten (9. listopadu 1865). Pokud si kauci ve výši 200 zlatých nemohli dovolit, měly být tak dlouho zadržovány jejich vedlejší příjmy z výnosů, dokud nebylo potřebné částky dosaženo.

223 SLHA, kart. H 1849, Z 9322, Circular wegen Erlage von Dienstkautionen (20. prosince 1906). Povinnost složit kauci měli i nadále mimo jiné vrchní účetní, hlavní pokladník, hlavní kontrolor pokladny, komorní purkrabí, vrchní správci, správci statků, lesmistři, zemědělství a lesní účetní, správci a účetní podniků atd. Srov. i SLHA, kart. H 1849, Z 6470 (15. června 1907).

224 SLHA, kart. H 1850, č. 496, Circular wegen Aufhebung der Dienst- und Heiratskautionen (1. ledna 1921).

údaje často neodpovídaly skutečnosti, což mělo za následek „*existence plně zármutku*“ a negativní vliv na výkon služby, byly v roce 1901 zavedeny svatební kauce. Všichni úředníci s ročním platem nižším než 1 060 zlatých museli za účelem povolení sňatku složit u knížecího soukromého depozitního úřadu kauci, která se úročila 4%. Svatební kauce však byla na rozdíl od té služební po roce vrácena. Výše kauce se vyměřovala podle příjmu a stoupala s klesajícím postavením v hierarchii.²²⁵ Svatební kauce byla zrušena současně se služební v roce 1921. Úmysl uzavřít manželství musel být poté už jen oznámen nadřízeným místům.²²⁶

Pozemková reforma provedená nově založeným československým státem po roce 1919, v důsledku které přišli Lichtenštejnové do roku 1945 o přibližně polovinu svého majetku v Československu,²²⁷ měla za následek zásadní změny v oblasti administrativy. Nejprve šlo o to vybudovat v Československu centrální úřady, přičemž zde byl vyvíjen tlak ze strany vlády. Styk s českými úřady v této věci obstarával kníže Eduard. S ministrem zemědělství Práškem (zdá se, že si s ním celkem dobře rozuměl) jednal o činnosti nuceného správce Filippa, jenž měl na starosti lichtenštejnské državy, a o obsazování postů v nově zřizované lichtenštejnské ústřední kanceláři.²²⁸ Jen obtížně lze zařadit telegram z 22. června 1919, kterým protestovali „*shromáždění delegáti veškerých statků [...] proti jakémukoli jmenování šéfa zakládané centrály v československém státě bez souhlasu svazu*“. Požadované právo spoluúčasti „*shromážděných delegátů*“ na rozhodování však bylo každopádně ignorováno, protože nový ředitel centrály František Krešl, který byl považován za Čecha, byl vybrán na základě sondáží knížete Eduarda.²²⁹ K ruce mu byl dán dr. Viktor Kaplan, který byl pověřen právníckými úkoly, přičemž oba úředníci byli ve smyslu kontroly čtyř očí vybaveni kolektivním zmocněním, jak bylo doposud v knížecí kanceláři zvykem.²³⁰ Nové ústřední

225 SLHA, kart. H 1849, č. 1140, Circular wegen der Einführung der Heiratskautionen (15. února 1901). Kauce se vypočítávala následovně: roční příjem a příjmy ze čtyřprocentního úročených musely dohromady činit 1 060 zlatých, z čehož u pracovníků s nízkým příjmem vyplynula kauce mimořádně vysoká. V oběžníku se pro různé úředníky uvádí kauce mezi 3 000 a 12 000 zlatých.

226 SLHA, kart. H 1850, č. 496, Circular wegen Aufhebung der Dienst- und Heiratskautionen (1. ledna 1921).

227 SLHA, Besitzverhältnisse des regierenden Fürsten von Liechtenstein 1900–1945 (rukopis), Summarium. Z celého majetku o výměře 155 575 ha v roce 1914 ubylo do roku 1945 82 850 ha, respektive 53,25%, takže lichtenštejnské pozemkové vlastnictví v Československu mělo na konci druhé světové války výměru už jen přibližně 72 725 ha.

228 SLHA, kart. H 5, Bericht des Fürsten Eduard über seinen Besuch beim Ackerbaumminister Prášek (6. července 1919).

229 SLHA, kart. H 5, Bericht des Fürsten Eduard über die Verhandlungen mit Franz Krešl und Viktor Kaplan (6. července 1919). Kníže o Krešlovi napsal: „*Krešl sám mluví dokonale německy, přestože je uznán za Čecha. Má dva syny, z nichž jeden navštěvuje Vysokou školu zemědělskou ve Vídni a druhý Ústav Libverda, oba synové jsou rozhodně němečtí a chtějí takovými zůstat.*“ Srov. i SLHA, kart. H 5, Konzept des Dienstvertrages mit Franz Krešl (červenec 1919).

230 SLHA, kart. H 5, Bericht des Fürsten Eduard über die Verhandlungen mit Franz Krešl und Viktor Kaplan (6. července 1919); SLHA, kart. H 5, Konzept des Dienstvertrages

ředitelství v Praze zahájilo činnost 1. října 1919.²³¹ Aby byl zajištěn jednotný postup pražské ústřední kanceláře a knížecí kanceláře ve Vídni, musely se tyto orgány „*ve všech případech, ve kterých šlo [...] o otázky zásadní povahy, zejména pak o otázky suverenity, neutrality, dávek z majetku, penzijního fondu, služebního řádu, úpravy platů a příjmů atd.*“; scházet nejméně jednou za tři měsíce střídavě v Praze a ve Vídni na tzv. společných konferencích. Na tyto porady byli zváni i příslušníci lichtenštejnského rodu, kteří měli hlasovací právo, přičemž jeden z nich poradě předsedal.²³² V roce 1922 bylo vedení agendy hlavní pokladny provizorně předáno ústřední účtárně do Bučovic a ve Vídni zůstalo jen knížecí platební místo.²³³ Při přeložení hlavní pokladny mohly kromě praktických aspektů hrát roli i otázky měny, protože rakouská koruna na rozdíl od československé neustále ztrácela hodnotu.

V roce 1924 pak byla lichtenštejnská ústřední správa zcela přebudována. Pro majetky v Československu bylo zřízeno Lichtenštejnské knížecí ústřední ředitelství v Olomouci jako nadřízená správní instituce. Dřívější Ústřední ředitelství lichtenštejnských lesů v Olomouci bylo rozpuštěno a přeměněno na oddělení lesního hospodářství, které odpovídalo za lesní majetky v Rakousku. Ústřední účtárna a hlavní pokladna v Bučovicích byly rovněž rozpuštěny a začleněny do nového ústředního ředitelství. Kromě toho bylo dřívější ústřední ředitelství staveb nahrazeno dvěma stavebními referáty při ústředních ředitelstvích v Olomouci a ve Vídni.²³⁴ Vídeňská kancelář pozbyla po roce 1924 do značné míry svého významu a byla 1. ledna 1933 jako úřad rozpuštěna. Ve Vídni zůstalo pouze kancelářské oddělení, platební místo hlavní pokladny, stavební referát a referát pro umění, přičemž všechny tyto instituce byly podřízeny ústřednímu ředitelství v Olomouci.²³⁵ Vyvlastněním knížecích majetků v roce 1948 ukončilo svoji činnost i olomoucké ústřední ředitelství.

Výpočet změn počtu zaměstnanců, k nimž došlo v důsledku pozemkové reformy, je spojen se značnými obtížemi, protože se měnily správní jednotky (existovaly například moravské statky, které byly spravovány spolu

mit Viktor Kaplan (červenec 1919). Viz i SLHA, kart. H 1850, Präs. Nr. 147, Ergänzende Verfügungen anlässlich Ausgabe der Vollmachten an die Zentralkanzlei in Prag (6. března 1920). Zmocnění se omezovalo na rozhodování o záležitostech s hodnotou do 50 000 korun a do celkové částky 250 000 korun ročně.

231 SLHA, kart. H 5, č. 10738, Circulare wegen Einrichtung einer Zentralkanzlei am 1. Oktober 1919 für die Güter in der Tschechoslowakei (15. září 1919). Srov. SLHA, kart. H 5, Konzept einer Instruktion für die fürstliche Zentralkanzlei in Prag (1919).

232 SLHA, kart. H 1850, Präs. Nr. 147, Ergänzende Verfügungen anlässlich Ausgabe der Vollmachten an die Zentralkanzlei in Prag (6. března 1920).

233 SLHA, kart. H 1850, Z 168, Instruktion für die provisorische Führung der Hauptkassagen durch die fürstliche Zentralbuchhaltung in Butschowitz (24. dubna 1922).

234 SLHA, kart. H 1850, č. 2071, Circular wegen dem Beginn der Amtstätigkeit der Zentralkanzlei in Olmütz (13. září 1924).

235 SLHA, kart. H 1850, č. 7953, Circular wegen Auflassung der Zentralkanzlei in Wien (14. prosince 1932); SLHA, kart. H 1850, č. 1204, Nachtrag zum Circular 7953 vom 14. Dezember 1932 (1. února 1933).

s rakouskými) a rovněž zaměstnanci byli v dostupných pramenech evidováni podle různých kritérií. Následující čísla je tedy nutné brát s určitou rezervou.²³⁶ V roce 1914 bylo na statcích v českých zemích zaměstnáno 255 osob, které pracovaly jako úředníci nebo níže postavení zaměstnanci,²³⁷ ovšem v roce 1927 už bylo vykázáno jen 47 osob zabývajících se zemědělskou činností. Obzvláště zajímavá je situace v Čechách, kde v roce 1927 působila v zemědělství už jen jedna osoba, a sice vedoucí statku v Lanškrouně. V lesním hospodářství pracovalo v roce 1914 679 zaměstnanců, k roku 1927 se pak jejich počet snížil na 501 osobu. Při vši nepřesnosti číselných údajů se zde jednoznačně odráží skutečnost, že v první fázi pozemkové reformy byly vyvlastněny statky v okolí Prahy s velkými zemědělskými pozemky. Ve schematismu z roku 1937 je v zemědělské správě vykázáno celkem už jen 12 osob, které působily při valtickém statku.²³⁸ Kromě nich pracovalo už jen 128 osob v lesnictví. Protože při evidenci užití ve schematismu byla uplatňována jiná kritéria – chybí veškerý pomocný personál lesního hospodářství – nelze tato čísla srovnávat jedna ku jedné s údaji z roku 1927. Vzhledem k enormnímu úbytku zaměstnanců však lze z uvedených skutečností bezpochyby odvodit, že se ve třicátých letech 20. století prudce snižoval i počet lesnického personálu.

Shrnutí

Základy lichtenštejského správního systému položila už v 17. století knížata Karel, Gundakar a Maxmilián. Ustavením nejvyššího úřadu v podobě vrchnostenské kanceláře, zřízením účtárny jako revizního místa a zavedením vrchních úředníků jako mezičlánku mezi ústředím a panstvími se v první polovině 18. století etabloval systém, který s výjimkou uvedené prostřední instance (která byla zrušena za knížete Jana I., později ale opět zavedena) přetrval až do 20. století. Zvláštností v lichtenštejské správě byla administrace Františka Jana Chorinského v letech 1763–1786, která

236 K r a e t z l, F.: *Das Fürstentum* [1914]; *Schematismus des Fürstentums Liechtenstein und des gesamten Fürst Johan von und zu Liechtenstein'schen Beamten nach dem Stande von 1. Mai 1927*. S. I. 1927. Naznačíme zde jen některé z těchto obtíží. Schematismus z roku 1914 vykazuje zaměstnance ve skupinách úředníci, řadoví zaměstnanci (Diener), čeledí, stálí a nestálí námezdní dělníci. Schematismus z roku 1927 uvádí jednotlivé držitele úřadů jmenovitě s označením jejich profese, přičemž zde mezi úředními osobami byli uvedeni i dělníci z břeclavské továrny na dřevěné výrobky nebo pracovníci lednického zámku, kteří se v přehledu z roku 1914 nevyskytují, zatímco čeledí a námezdní dělníci naopak chybějí. Protože se mnohdy měnily i názvy úřadů, je nutné v jednotlivých případech rozhodovat na základě subjektivních odhadů, zda danou osobu do srovnávání počtu zaměstnanců zahrnout.

237 Včetně panství Lednice a Rabensburg, která byla v roce 1914 spravována společně s valtickým a břeclavským panstvím. Valtice připadly v roce 1919 Československu.

238 Zde uvedení zaměstnanci volputuáru, ředitelství zahrad a šlechtitelské stanice nebyli kvůli srovnatelnosti údajů započteni.

byla z ekonomického hlediska málo úspěšná, protože v tomto období byla vedením hospodářství pověřena účtárna, aniž by k tomu měla potřebné personální zdroje a odbornou způsobilost. Také význam kanceláře v této době klesl, když se stala sekretariátem knížete. Poté, co se kníže Alois I. začal správním záležitostem věnovat opět sám, dostala správa značný reformní impuls, který zasáhl mimo jiné hospodářství, penzijní systém a organizaci kanceláře. Za Aloise I. byl v kanceláři zaveden princip kolegiality. Období vlády knížete Jana I. bylo na jedné straně charakterizováno zemědělskými reformami, na straně druhé pak rostoucím množstvím správních úkonů a silnou centralizací. Tu pak zčásti zastavil kníže Alois II., protože kancelář už nestačila zvládat zvýšený objem práce, který centralizace přinesla. Nejvýznamnějším opatřením knížete Aloise bylo vydání *Hlavní instrukce* v roce 1838, která poprvé upravovala celé ústrojí knížecí správy. V důsledku zrušení vrchnostenské správy v letech 1848–1849 odpadly veřejné správní úkoly. Od tereziánských reforem se panství stále více stávala nejnižším článkem státní správy, což byl vývoj, který se završil především zavedením justiciářů za Josefa II. S tím bylo spojeno i normování úkolů jiných vrchnostenských úředníků pověřených úkoly veřejné správy. Poté, co byla panství zproštěna úkolů veřejné správy, došlo s určitým zpožděním k masivnímu úbytku personálu, jehož příčinou bylo několik faktorů – mimo jiné modernizace zemědělské výroby, mnohem častější pronajímání výrobních jednotek na úkor hospodaření ve vlastní režii a dále slučování správních struktur. V důsledku rozpadu habsburské monarchie a vzniku nástupnických států byla lichtenštejnská správa, která po staletí fungovala bez ohledu na hranice jednotlivých korunních zemí, konfrontována s novou situací. Nejprve bylo zřízeno ústřední ředitelství v Praze, v roce 1924 pak bylo přeloženo do Olomouce, kde sídlily i jiné úřady, jako účtárna a hlavní pokladna. Vídeňská knížecí kancelář, která od 18. století vedla správu, tím stále více pozbývala svého významu, až byla v roce 1933 definitivně zrušena. Poté, co byla přibližně polovina lichtenštejnských knížecích majetků v Československu vyvlastněna pozemkovou reformou meziválečného období, následovala v roce 1948 definitivní konfiskace komunistickým režimem, čímž byl zpečetěn i osud lichtenštejnské knížecí správy.

Die liechtensteinische Herrschafts- und Güterverwaltung: ein Überblick

Die Grundlagen für das liechtensteinische Verwaltungssystem wurden bereits im 17. Jahrhundert durch die Fürsten Karl, Gundaker und Maximilian gelegt. Mit der Konstituierung der Hofkanzlei als oberster Behörde, der Verankerung der Buchhalterei als Revisionsstelle und der Einrichtung der Oberamtänner als Zwischeninstanz zwischen Zentrale und Herrschaften wurde in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts ein System etabliert, das mit Ausnahme der Mittelinstanz, die unter Fürst Johann I. abgeschafft, später aber wieder eingeführt wurde, bis

ins 20. Jahrhundert Bestand hatte. Außergewöhnlich in der liechtensteinischen Verwaltung war die zwischen 1763 und 1786 andauernde Administration der Verwaltung durch Franz Johann Graf von Chorinsky, die in wirtschaftlicher Hinsicht wenig erfolgreich war, da in dieser Zeit die Buchhaltereie mit der Wirtschaftsführung betraut war, ohne dass sie die dafür nötigen Personalressourcen und fachlichen Kompetenzen hatte. Auch die Kanzlei sank in dieser Zeit wieder zu einem Sekretariat des Fürsten ab. Nachdem Fürst Alois I. wieder selbst die Regierungsgeschäfte übernommen hatte, setzte ein regelrechter Reformschub ein, der unter anderem die Wirtschaft, das Pensionssystem und die Kanzleiorganisation umfasste. In seiner Regierungszeit wurde auch das Kollegialitätsprinzip in der Kanzlei eingeführt. Die Regierungszeit Fürst Johanns I. war einerseits durch die landwirtschaftlichen Reformen, andererseits durch eine Verdichtung des Verwaltungshandelns und durch eine starke Zentralisierung geprägt. Letztere wurde unter Fürst Alois II. wieder teilweise rückgängig gemacht, da die Kanzlei dem dadurch entstandenen Arbeitsanfall nicht mehr gewachsen war. Die bedeutendste Maßnahme des Fürsten Alois war der Erlass einer *Hauptinstruktion* im Jahr 1838, die erstmals das Gesamtgefüge der fürstlichen Verwaltung regelte. Mit der Aufhebung der Grundherrschaft in den Jahren 1848–1849 fielen die öffentlichen Verwaltungsaufgaben weg. Seit den theresianischen Reformen waren die Herrschaften zunehmend zu einer untersten Instanz der Staatsverwaltung mutiert, eine Entwicklung, die unter Joseph II. vor allem durch die Einführung der Justizare, mit der auch eine Normierung der Aufgaben der anderen mit öffentlichen Aufgaben betrauten Herrschaftsbeamten einherging, ihren Abschluss fand. Mit einer gewissen zeitlichen Verzögerung nach der Grundentlastung setzte ein massiver Personalarückgang ein, der auf mehrere Faktoren zurückzuführen ist, unter anderem auf die Modernisierung der landwirtschaftlichen Produktion, auf den starken Rückgang der Eigenbewirtschaftung zugunsten der Verpachtung von Produktionseinheiten und auf die Zusammenlegung von Verwaltungsstrukturen. Mit dem Zusammenbruch der Habsburgermonarchie und der Gründung der Nachfolgestaaten war die liechtensteinische Verwaltung, die jahrhundertlang über die Grenzen der Kronländer hinweg agiert hatte, mit einer neuen Situation konfrontiert. Zunächst wurde eine Zentralkanzlei in Prag eingerichtet, im Jahr 1924 wurde diese nach Olmütz verlegt, wo auch die anderen Behörden wie die Buchhaltereie und die Hauptkassa konzentriert wurden. Die Wiener Hofkanzlei, die seit dem 18. Jahrhundert die Verwaltung geleitet hatte, verlor dadurch weitgehend an Bedeutung, bis sie im Jahr 1933 endgültig aufgelöst wurde. Nachdem bereits durch die Bodenreform in der Zwischenkriegszeit rund die Hälfte des fürstlich-liechtensteinischen Besitzes in der Tschechoslowakei enteignet wurde, folgte im Jahr 1948 die endgültige Konfiskation durch das kommunistische Regime, mit der auch das Ende der fürstlichen Güterverwaltung besiegelt war.

Johann Kräftner

Lichtenštejské muzeum ve 20. století

The Liechtenstein Museum in the 20th century

The present study inquires into the development of collections, exhibits and installations in both the Liechtenstein palaces in Vienna; in the garden palace in Rossau and in the city palace in Bankgasse during the 19th and 20th centuries. The Liechtenstein archives contain a number of documents, historical displays, guideline texts and various instructions but also contemporary images and photographs, which well document the means of protection and presentation of the Liechtenstein art collections. The history of the Liechtenstein galleries was not only impacted by purely artistic and collector impulses such as the changing views of the installation of the collections. Similar role played at least the more general historical circumstances such as World War II or the transfer of the main family residence into Liechtenstein on the Rhine.

Key words: the Liechtensteins, collections, art work, exhibit, Vaduz, Vienna, the Liechtenstein Palace in Rossau, the Liechtenstein Palace in Bankgasse

„Aniž by byl skutečným znalcem umění, disponoval kníže velkým smyslem a porozuměním pro umění a pozoruhodným způsobem rozmnožil obrazovou galerii, kterou navíc roku 1807 přestěhoval z tehdy pronajatého majorátního domu v Bankgasse do zahradního paláce v Rossau, vybudovaného knížetem Janem Adamem (1692–1732) [sic].“¹ Tímto jediným souvětím lakonicky připomenul historiograf knížete Jana I. z Lichtenštejna, Oskar Criste, jedno z jeho nejvýznamnějších rozhodnutí: přestěhování uměleckých objektů ze sbírky lichtenštejského fideikomisu, dosud umístěných v pianu nobile paláce v Bankgasse, do dlouho nevyužívaného a občas pronajímaného zahradního paláce v Rossau. Toto řešení umožnilo poskytnout sbírce přenesené z paláce v Bankgasse, který už praskal ve švech, více místa a soustředit ještě větší množství sbírkových předmětů. Kníže Jan byl natolik osvícený, že se zásadním způsobem zabýval sběratelstvím, ochranou sbírkových předmětů a v neposlední řadě také jejich zpřístupněním veřejnosti. Criste nicméně upozornil také na jeho zaujetí pro záranky přírody: „*Neobyčejně oblíbě knížete Jana se těšila také jím osobně vytvořená sbírka minerálů, která byla umístěna ve Vídni v blízkosti bytu knížete, aby jí mohl věnovat doslova každý volný okamžik.*“² Mineralogická sbírka byla situována i v přízemí paláce v Rossau, což ostatně odpovídalo i mottu, které Jan z Lichtenštejna

1 C r i s t e , Oskar: *Feldmarschall Johannes Fürst von Liechtenstein*. Wien 1905, s. 170 n.
2 Tamtéž, s. 170.

dal vytvořit z pozlacených liter připevněných na mramorových tabulkách a umístěných nad vstupním portálem do areálu zahradního paláce, nově vybudovaným roku 1814 architektem Josefem Kornhäuslem.

Rozhodnutí o novém účelu bývalého letního paláce souviselo také s úvahami o dalším využití majorátního paláce v Bankgasse, který v danou chvíli už nebyl rodinou Lichtenštejnů obýván a naopak byl pronajímán. Ljubov Savinskaja³ tak mohla připomenout, že tam tehdejší ruský velvyslanec ve Vídni Dmitrij Pavlovič Tatiščev umístil sbírku biedermeierských obrazů, které se i v současnosti z velké části nacházejí ve Vídni. Roku 1807 bylo započato s transferem nástropní malby Antonia Bellucioho z městského paláce do Rossau, aby mohla být zaplněna prázdná místa v pianu nobile (Marcantonio Franceschini svou výzdobu paláce nikdy nedokončil). Další části malby byly rozmístěny do jiných palácových prostor – mezzaninu i obou symetricky umístěných schodišťových křídel, a malá část dokonce skončila v depozitáři.

Ani vybudování muzea ve vzdušném zahradním paláci se ovšem neobešlo bez náročných úprav. Plně prosvětlené nárožní sály, které působily jako kazatelny trčící do prázdného prostoru, byly přestavěny. Pravděpodobně pod vedením Josepha Hardtmutha byly z původních šesti oken čtyři jednoduše zazděny. Při restauračních pracích, které proběhly roku 2000, jsme našli původní barokní okenní rámy a okenní křídla, zasazené do tmavě zelených špalet. Zásadní změny se udály také v Herkulově sále. Následně došlo k úpravám i na severní straně galerie, která byla se sálem původně propojena pěti otvory v přízemí, přivádějícími tam severní světlo. Totéž se opakovalo v horní části stěny, kde se nacházelo pět otvorů vedoucích do sálů mezipatra (obr. 1). Herkulův sál tak v podélné ose ztratil svůj původní symetrický charakter. Stěny a stropy sálu s Pozzovými malbami, jež jsou dnes v původní podobě dokumentovány pouze díky pořízeným akvarelům, byly přetřeny šedou barvou, aby vyhovovaly klasicistnímu vkusu. Všechna tato opatření měla za úkol zvětšit plochu určenou k zavěšení sbírkových předmětů, jež by jinak měly jen velmi omezený prostor. V žádném případě by v barokním paláci nebylo možné umístit velké objekty, mezi něž patřil cyklus ze života Decia Musa od Petera Paula Rubense. Hardtmuth postupoval při této stavbě stejně pragmaticky a bezohledně vůči dřívějším stavebním etapám jako například při přestavbě barokního šperku, jakým byl zámeček ve Wilfersdorfu, kde z původní čtyřkřídlé budovy s působivým předzámčím zůstalo stát pouze jedno křídlo, jehož interiéry navíc byly takřka zcela „vykuchány“. Podlahy pianu nobile, označované v originálních útech jako „*kehlheimský mramor*“, zůstaly zachovány prakticky pouze v Herkulově sálu. V galeriích položil Hardtmuth parkety ze dřeva

3 S a w i n s k a j a, Ljubov: *Viennese Biedermeier in the context of relations between Russia and Austria*. In: Kräftner, Johann (ed.): *Biedermeier from the Collections of the Prince of Liechtenstein*. Moscow 2009, s. 47 n.

masivního ořešáku. Na jedné z těchto parket bylo během restaurování objeveno datum 179(3), což dokládá, že pravděpodobně již v této době bylo započato s proměnou paláce na muzejní objekt.

První archivní prameny vypovídající o tomto postupu pocházejí z roku 1804, kdy byly u Antonia Canovy v Římě objednány sádrové odlitky 11 antických soch a některých jeho vlastních děl, které byly určeny pro zařízení „muzea v zahradě Rossau“. V dopise z 26. září 1804 dostal Canova příkaz, aby pro knížete obstaral kopie soch, za což mu mělo být lichtenštejnským bankéřem Carlem Riccim zaplaceno 1 000 zlatých.

Obr. 1: Pohled do Herkulova sálu v paláci v Rossau s odlitky antických soch z Canovova ateliéru v popředí, fotografie z poloviny 19. století (Sammlungen des Fürsten von Liechtenstein – SL)

Jak zásadní význam měla tato rozhodnutí pro dějiny muzea neboli galerie, jak se tato instituce v daném okamžiku nazývala, může doložit také popis dalších kroků. Ve zprávě dvorské kanceláře zaslané dne 3. května 1805 knížeti Janovi I. (ve skutečnosti tento starší bratr a předchůdce knížete Aloise I. zemřel již v březnu tohoto roku) bylo vyjádřeno následující doporučení: „Úplné zřízení tohoto muzea by vyžadovalo náklady vyšší než 60 000

zlatých. Proto se, Vaše Výsosti, domníváme, že by bylo záhodno opětně prodat nedávno zakoupené repliky, což by podle našeho názoru uhradilo již vynaložené náklady a alespoň částečně také přineslo finanční prostředky na zaplacení práce provedené Canovou a Riccim.“ Dosavadní výdaje na 15 zakoupených soch byly vyčísleny na 468 skudů (836 zlatých), k nimž bylo třeba připočíst 200 zlatých na jejich zabalení a poplatek za převoz z Říma do Ancony ve výši 4 220 zlatých. „*Nákladový poplatek [za cestu] z Ancony do Terstu nepředstavuje žádnou výraznou sumu, ovšem z Terstu do místa určení je tomu právě naopak,*“ píše se dále. Kniže se řídil textem předložené zprávy a Canova s Riccim byli požádáni, aby vyhotovené kopie soch opětně prodali, a to za nejlepší možnou cenu.⁴

K tomuto prodeji nakonec nicméně přece jen nedošlo. Na mnohých snímcích Herkulova sálu, které zachycují jeho někdejší klasicistní podobu či stav ze sklonku 19. století, jsou totiž k vidění také odlitky soch.

Další dokument se týká jmenování galerijního ředitele. Dne 13. ledna 1806 obdržel komorní malíř Joseph Anton Bauer, nejmladší ze slavné bratrské trojice, zprávu o tom, že po smrti dosavadního galerijního inspektora Johanna Dallingera byla správa „*knížecí galerie*“ svěřena do jeho rukou. Bauer byl zodpovědný také za sbírku rytin. Bydlet měl v původním Dallingerově služebním bytě v knížecím domě v ulici Vordere Schenkenstrasse (dnešní Bankgasse).

Dne 15. srpna 1807 dostal zaměstnanec galerie Dallinger junior pozitivní odpověď na svou žádost o přidělení ročního platu ve výši 300 zlatých. Jako důvod bylo uvedeno zahájení prací souvisejících s přesídlením galerie: „*Náročné a těžké práce spojené s přesídlením galerie ho na celý rok zabavují možnosti přivydělat si jiným způsobem. Vzhledem k tomu je jeho dosavadní plat nedostatečný, navíc přestěhování z města do Rossau pro něj bude představovat další výdaje [...].*“ Dallinger dostal nejen zálohu, nýbrž také prémii ve výši 150 zlatých s tím, že měl v galerii a v kabinetu rytin „*pilně a věrně vykonávat předepsané práce*“.

Dne 19. října 1808 byl řediteli Bauerovi vydán tento příkaz: „*Vzhledem k tomu, že přestěhování galerie mělo být uskutečněno k 1. květnu tohoto roku, nicméně ani k dnešnímu datu k němu nedošlo, nařizujeme, aby byla do 15. listopadu předána pod jeho pravomoc [...].*“⁵

Od okamžiku přemístění prvních obrazů stěhování probíhalo ještě celé tři roky a teprve roku 1810 mohli do galerie vstoupit první platíci návštěvníci.

O rozmístění uměleckých děl v galerii jsme informováni dosti přesně, neboť Joseph Bauer vyhotovil roku 1815 sérii plánů, které zaznamenávají tehdejší podobu galerie. V těchto plánech navíc byly postupně pomocí

4 Sammlungen des Fürsten von Liechtenstein, Hausarchiv (SLHA), Hofkanzlei, sign. R-7/35.

5 SLHA, Hofkanzlei, sign. H-7/61.

přelepek zachyceny také všechny následující změny v rozmístění obrazů. Při jejich postupném odstraňování jsme dnes schopni veškeré proměny instalace rekonstruovat. K tomu nám navíc napomáhají také různé galerijní průvodce, které nám poskytují dodatečné a nejednou velice pregnantní informace.

Z uvedených průvodců se mimo jiné můžeme dozvědět, že instalování obrazů v galerii bylo od počátku koncipováno umělci, původně Dallingerem či Bauerem a později Friedrichem Amerlingem, a ne vždy se podřizovalo výhradně vkusu návštěvníků. Gustav Friedrich Waagen mohl ve svém *Průvodci po Vídni*, vydaném roku 1866, zanechat kritickou poznámku, v níž píše: „*Je jeho [knížete Jana I.] zásluhou, že byly poprvé umělecké poklady tak liberálním způsobem zpřístupněny širokému publiku. Tento pán vynaložil chvályhodné úsilí, aby dosud slabě zastoupené italské umělecké školy ve své sbírce doplnil četnými nákupy, jež mohou návštěvníci snadno identifikovat díky uvedení šifry J. L. Ačkoliv se tímto způsobem podařilo získat i některé dobré obrazy, může znalec umění přece jen litovat, že většinou nebyla poskytnuta dostatečná odborná rada a že v mnohých případech obrazy neodpovídají jménům mistrů, jejichž autorství je u obrazů uvedeno. U značného počtu vystavených obrazů jsem přitom byl schopen poměrně snadno posoudit, zda jde skutečně o originál velkého mistra nebo zda se i v případě chybného určení autorství nejedná o umělecky hodnotné dílo. Jiné obrazy, například takzvanou Svatou rodinu od Rafaela, jsem raději přešel mlčením. Úroveň galerie se oslabuje také velkým množstvím falz a průměrných obrazů. Vкус znalce je urážen i celou řadou dalších sporných skutečností. [...] K tomu přistupuje zvláštní jev, že vlastníkově tak značně významné sbírky nepřišlo na mysl dát vytisknout její katalog, zatímco ten nejmenší sběratel jej shledává potřebným. [...] Zatímco v reprezentačních sálech jsou obrazy náležitě osvětleny a uspořádány podle jednotlivých škol, ve čtrnácti pokojích 2. patra je světlo zcela neuspokojivé, mnohé obrazy jsou zavěšeny ve tmě, takže je vůbec není možné vidět, v několika pokojích jsou navíc různé školy zcela divoce pomíchány.*“⁶ Waagenově kritice lze poměrně dobře porozumět. Na akvarelu barona Raimunda Stillfrieda von Rathenitz, jenž vznikl v období velkého vídeňského přelomu kolem roku 1900, je znázorněna Velká galerie s Rubensovým cyklem ze života Decia Musa, ještě stále ponořená do hluboké zeleně, do níž – podle zjištění restaurátorů z roku 2000 – zasadil veškeré prostory paláce při svých stavebních zásazích Joseph Hardtmuth. Místnosti paláce byly navíc ovlivněny zadržím okenních otvorů, což je připravilo o původní geniální světelnou situaci, nicméně na druhé straně umožnilo získat plochy pro zavěšení děl. Srovnáme-li tento akvarel s takřka současně pořízenými a zcela nedávno objevenými Stillfriedovými fotografiemi s pohledy do jednotlivých sálů, můžeme vzhledem k hustotě a nepřehlednosti

6 Waagen, Gustav Friedrich: *Die vornehmsten Kunstdenkmäler in Wien*. Wien 1866, s. 258 n.

tehdejší instalace podlehnout až určité klaustrofobii (obr. 2). Kromě toho byly místnosti kvůli uzavření oken velmi tmavé. Možná právě proto byly tehdejší otevírací hodiny, inzerované v dobových průvodcích, omezeny pouze na dobu 9–16 hodin.

Obr. 2: Raimund Stillfried von Rathenitz: Lichtenštejnská knižecí galerie, sál II, italské školy, fotografie z roku 1885 (SL)

Tento obraz víceméně odpovídá i stavu po úpravách provedených Wilhelmem von Bode, jejichž krédem bylo sjednocení všech uměleckých disciplín a jejich společná prezentace v historickém a také v obsahovém kontextu. Stále však ještě chyběl odpovídající sbírkový katalog. Ten až roku 1873 vydal Jakob Falke. Začínal oslovením čtenáře: „*Téměř sto let chyběl Lichtenštejnské galerii katalog. Vydáním předkládaného soupisu vycházíme vstříc přáním a požadavkům veřejnosti, již zároveň prosíme o trpělivost, neboť i do budoucna je ještě potřeba provést mnohá vylepšení.*“ V předmluvě se vyjadřuje také na téma sporných či chybných připsání. „*Kdo chce lépe poznat Lichtenštejnskou galerii, ten v předkládaném katalogu najde řadu změněných jmen a připsání. Ani u ostatních uměleckých děl nelze v budoucnu vyloučit určité změny. V případě, kdy jsme si nebyli zcela jisti, jsme nicméně raději upřednostnili*

*použití jmen obsažených v inventáři knížecího fideikomisu, byť třeba označených otazníkem, než abychom dalším chybným připsáním ještě prohloubili dosavadní nesrovnalosti.*⁷ Falke tímto způsobem poukazuje na problém, s nímž se galerie potýká až do dnešních dnů a kterým je odborné zpracování jednotlivých uměleckých děl. Ještě stále obsahují knížecí sbírky řadu děl, o nichž dosud neproběhla náležitá vědecká diskuse, byť v souvislosti s různými výstavami, výzkumnými projekty či restauračními pracemi již bylo v tomto směru vykonáno mnoho menších, nicméně důležitých kroků. To se týkalo dokonce i celých rozsáhlých sbírkových částí, např. sbírky východoasijského umění. Na konci své předmluvy Falke nastiňuje ještě dva další významné problémy. Uvádí zde: „*Několik obrazů je označeno hvězdičkou umístěnou před číslem. Jsou to ty, k nimž má být výrazněji obrácena pozornost publika, aby se neztratilo v množství vystavených exponátů.*“ Falke se tímto způsobem alespoň částečně pokusil poskytnout návštěvníkovi v množství uměleckého materiálu lepší orientaci. V závěrečné větě navíc upozornil na nutnost budoucích úprav prezentace: „*Jiné obrazy jsou označeny křížkem. Jde o ty, jejichž umělecká kvalita není příliš vysoká a které by při hlubší proměně expozice měly být odstraněny.*“ Z toho je patrné, že proměna instalace v Lichtenštejnské galerii i hlubší poznání jednotlivých děl byly spíše postupným evolučním procesem nežli jednorázovým revolučním aktem. V dalším vydání katalogu (1885) lze na příkladu některých objektů zaznamenat anticipované očištění expozice od méně kvalitních děl: „*Dochází k tomu, že některé obrazy, které byly už v předchozím katalogu označeny křížkem jako méně hodnotné, byly nyní z galerie skutečně odstraněny,*“ píše Falke v předmluvě k tomuto vydání.⁸

V publikaci o Lichtenštejnské galerii vydané Wilhelmem Suidou roku 1904⁹ se potvrzuje obraz, který jsme si mohli vytvořit již na základě fotografií pořízených o několik let dříve. Odkazuje na úsilí, které s pomocí Bodeho vyvinul kníže Jan II. a jehož cílem bylo dát galerii nový řád. Opět se zde nicméně ukazují obtíže, které způsobovaly atribuce některých uměleckých děl: „*Vládoucí kníže Jan II. se neúnavně věnuje rozšíření své galerie, která svým významem přesahuje pouhou privátní sbírku. V současné době nicméně tato sbírka nedisponuje katalogem, protože starší katalog Jakoba Falka přestal být aktuální a navíc už není dostupný ani v knižních obchodech. Naštěstí Wilhelm Bode ve svých studiích, publikovaných především v časopise *Graphische Künste*, k nimž se může obrátit každý další badatel, na vědeckém základě hlavní díla Lichtenštejnské galerie popsal.*“¹⁰ Rafaelův *Portrét mladého muže* je zde nicméně připsán Francesku Franciovi: „*Jeden nádherný originál*

7 Von Falke, Jakob: *Katalog der Fürstlich Liechtensteinischen Bilder-Galerie im Gartenpalais der Rossau zu Wien*. Wien 1873, předmluva (nestránkováno).

8 Tamtéž, předmluva [s. 1].

9 Suida, Wilhelm: *Wien*. Bd. 2. Die Gemädegalerie der k. k. Akademie d. bildenden Künste. Die Sammlungen Liechtenstein, Czernin, Harrach und Schönborn-Buchheim. Stuttgart – Berlin – Leipzig 1904.

10 Tamtéž, s. 68.

*tohoto mistra [Francii], který kdysi nesl Rafaelovo jméno, je ve skutečnosti portrét bezvousého muže s červenou čepicí před křehkou říční krajinou,*⁴¹ míní Suida o tomto obraze.

Skutečnost, že galerie byla v tomto období dobře navštěvována a že k růstu návštěvnosti přispěla i konkurence nedávno zřízeného Umělecko-historického muzea, které soustřeďovalo císařské sbírky, snad mohou dokázat i dobové katalogy, jež se v té době dočkaly několika rychlých dotisků a obnovených vydání, a které tak zaznamenávají i průběžné proměny lichtenštejnské expozice.

V bedkru z roku 1910 jsou zaznamenány i návštěvní hodiny galerie, které stále zahrnovaly dobu 9–16 hodin. V neděli byla otevírací doba posunuta na 14–16 hodin, aby nekolidovala s návštěvou kostela ze strany zaměstnanců galerie či jejich návštěvníků. Stručný popis galerie končí lakonickým konstatováním: „*Žádný katalog.*“⁴²

V sérii dokumentů dvorské kanceláře v lichtenštejnském archivu z roku 1926 se mimo jiné nachází i *Návštěvní řád vídeňského majorátního paláce*⁴³ v Bankgasse s informacemi o vybavení několika místností určených k prohlídkám a o způsobu jejich organizování. Je patrné, že ačkoliv tento palác sloužil jako hlavní knížecí rezidence ve Vídni, byly některé jeho části za specifických podmínek přístupné veřejnosti. Palác si bylo možné prohlédnout po předchozím telefonickém objednání u vrátného. Vstupné činilo dva šilinky, poplatek za šatnu 20 grošů. Jednalo se také o platu personálu. Ačkoliv se počítalo s tím, že průvodci dostanou spropitné, byla jim „*pro zachování míru v domě*“ poskytována nevelká měsíční mzda. Také prohlídková trasa po domě byla pevně určena: „*Ze šatny do velké haly v přízemí, v níž je umístěn cenný porcelán, poté po schodech do prvního poschodí, eventuálně do pokoje s obrazy, dále do salonu a jídelny, do dvorských prostor se sbírkou maleb. Dále se postupuje po schodišti do 2. poschodí, kde je možné si prohlédnout reprezentační místnosti, které potom může návštěvník opustit u červeného salonu naproti bytu Jeho Výsosti prince Františka. Po velkém schodišti se návštěvníci navrátí zpátky do průjezdu.*“ Některé pasáže dokumentu se týkají také marketingu: „*Vyhlášení nového návštěvního řádu je publikováno v deníku Tagesblatt, popřípadě prostřednictvím vyhlášky ministerstva vyučování.*“ Uvažovalo se také o prodeji pohlednic a zároveň bylo doporučeno „*sestavit stručný neilustrovaný průvodce po paláci. [...] Jeho Výsost [princ František] míní, že by k tomuto účelu dostačoval několikrát přeložený list papíru.*“

Nový průvodce sbírkami byl vydán roku 1925. Adolph Kronfeld uvádí svou útlou knížku slovy: „*Lichtenštejnská knížecí obrazárna zaujímá podle slov slavného znalce umění Wilhelma von Bode jedinečné místo mezi německými*

11 Tamtéž, s. 75 n.

12 B a e d e k e r, Karl: *Österreich (ohne Galizien, Dalmatien, Ungarn und Bosnien)*. Handbuch für Reisende. Leipzig 1910, s. 100 n.

13 SLHA, Hofkanzlei, sign. 522/26.

*privátními sbírkami. A co víc, je nepochybně nejkrásnější a nejbohatší galerií na celém světě.*¹⁴ Kronfeld navazuje na díla svých předchůdců, která upravuje podle aktuálního stavu instalace. Jeho katalog vyšel v několika vydáních: roku 1925, následně v letech 1927 a 1929 a konečně roku 1931. Čtvrté vydání bylo na dlouhou dobu posledním zaznamenáním knížecích sbírek v zahradním paláci v Rossau. Přes řadu dílčích změn, ke kterým došlo, se celkový dojem z lichtenštejnské prezentace v paláci nijak zvlášť nezměnil. Projekty, na jejichž základě měly být novým způsobem pojednány schodišťové prostory, kde se předpokládala instalace objektů ze sbírky antického umění a potažmo odlitků, nebyly nikdy realizovány. Nabízí se otázka, jak by asi dnes galerie vypadala, kdyby roku 1938 nedošlo k převratným historickým událostem. Ještě v tomto roce, pro Rakousko tak osudovém, byla ve vídeňském nakladatelství Wolfrum vydána publikace přinášející vyobrazení některých významných uměleckých děl Lichtenštejnské galerie.¹⁵ Takřka příznačně byla bohatá vazba knihy okrášlena portrétem od Leonarda da Vinci *Ginevra de Benci*. Vedle Rubensových obrazů se tato malba stávala stále výraznějším nositelem image sbírky. Už tehdy byla natolik známou, že se ji ještě v meziválečném období pokusil známý americký bankéř Andrew William Mellon získat pro jím založenou Národní galerii umění (National Gallery of Art) ve Washingtonu, D. C. To se mu nakonec roku 1965 díky 5 milionům amerických dolarů z prostředků této instituce skutečně podařilo.

Vpád nacistů do Vídně přinesl pro galerii v Rossau zásadní změny. Vládnoucí kníže František I. se ještě téže noci, co došlo k anšlusu, odebral do relativně bezpečnějších Valtic v tehdejším Československu, kde dne 25. července téhož roku v důsledku napětí a vzrušení předcházejících měsíců zemřel. Jeho nástupce kníže František Josef I. poprvé v dějinách knížecí dynastie přenesl své sídlo do Vaduzu.

Poté, co bylo židovským spoluobytelům zakázáno vídeňskou galerií navštěvovat, došlo ještě roku 1938 k jejímu úplnému uzavření. Dosavadní knížecí fideikomis byl zrušen a lichtenštejnské sbírky byly podřízeny rakouskému památkovému zákonu. Tento postup byl velice problematický, protože rakouské orgány památkové péče nikdy nevytvořily náležitě seznamy, takže nebylo zcela jasné, které umělecké objekty z dosavadní knížecí sbírky podléhají rakouské památkové ochraně a které nikoliv. Převoz uměleckých děl na bezpečné místo nebyl novými nositeli moci dlouho povolen. Až v okamžiku, kdy v souvislosti s válečnými událostmi výrazně vzrostlo nebezpečí jejich zničení, bylo knížecí rodině dovoleno objekty ze své sbírky přemístit. Gustav Wilhelm, který byl v té době za knížecí

14 Kronfeld, Adolph: *Führer durch die Fürstlich Liechtensteinsche Gemäldegalerie in Wien*. Mit Abbildungen. Wien 1925, s. 3.

15 Stix, Alfred – von Strohmeyer, Erich: *Die Fürstlich Liechtensteinische Gemäldegalerie in Wien*. Wien 1938.

sbírku zodpovědný, zaznamenal tehdejší události v rukopise, který před několika lety vyšel tiskem.¹⁶ První záchranné práce byly v Lichtenštejnské galerii provedeny již v době sudetské krize roku 1938. Nejcennější obrazy byly ukryty v malých sklepních místnostech paláce v Rossau a v ocelových regálech lichtenštejnského archivu. Od počátku srpna 1939 byly malby připravovány k transportu. Konečně v polovině září byly uzavřeny ve sklepních a archivních prostorách, což mělo zabránit tomu, že by byly vystaveny jakýmkoliv otřesům. Po určitém uklidnění politické situace byly záchranné práce dne 4. ledna 1940 přerušeny, obrazy byly zavěšeny na svá původní místa a galerie byla opětně zpřístupněna. Nicméně již krátce poté se muselo se záchrannými pracemi znovu počítat. Předpokládalo se, že umělecká díla budou evakuována na lichtenštejnský zámek Wartenstein u Semmeringu a do Valtic. V úvahu přicházela také kartouza v Gamingu, jež byla pro tento účel určena a stavebně upravena státními orgány. Dne 13. února 1941 Wilhelm naposledy prošel galerijní instalací v Rossau. Následujícího dne se dostavili speditéři a začali s balením uměleckých děl. Dne 25. února 1941 dorazilo 164 nejcennějších obrazů do Gamingu a dne 26. března zde byly umístěny další 232 malby a také tapiserie z cyklu o Deciu Musovi. Koncem března již byla galerie zcela vyklizena. Co nebylo přemístěno do Gamingu, bylo uschováno v šesti přízemních prostorách a ve sklepních galerijní budovy. Zcela samostatnou historií představují další válečné osudy lichtenštejnské sbírky. Její rozhodující část byla po dobrodružných záchranných opatřeních a operacích dne 21. dubna 1945 opětně sloučena na zámku ve Vaduzu, kde ovšem byla po několik prvních let vystavena velmi nebezpečným a nepříznivým podmínkám.

Na návrat sbírky do Vídně nebylo možno po skončení druhé světové války vůbec pomyslet. V hlavním městě Rakouska sídlily až do roku 1955 okupační mocnosti. Zahradní palác sice zůstal šťastně ušetřen válečných škod, byl ale využíván pro tzv. Švédskou pomoc. V Herkulově sále byly například strádajícímu vídeňskému obyvatelstvu rozdělovány balíky s různými potřebami.

Z uvedeného období se zachovalo několik fotografických dokumentů, pocházejících z archivu americké armády. Vplývá z nich snaha dát palác co nejrychleji do pořádku, byť k tomu mohlo být využito jen skrovných finančních prostředků. Na schodištích ležely obrazy, složené na hromádách. Na stěnách, dříve temně zelených, byla nyní patrná pouze bílá vápenná omítka.

Ačkoliv byl tedy návrat sbírky do Vídně vzhledem k trvající okupaci Rakouska a nedostatku finančních prostředků nemyslitelný, byly hledány nové strategie nejen pro sbírku, ale také pro palác. Roku 1948 byly sbírky

---

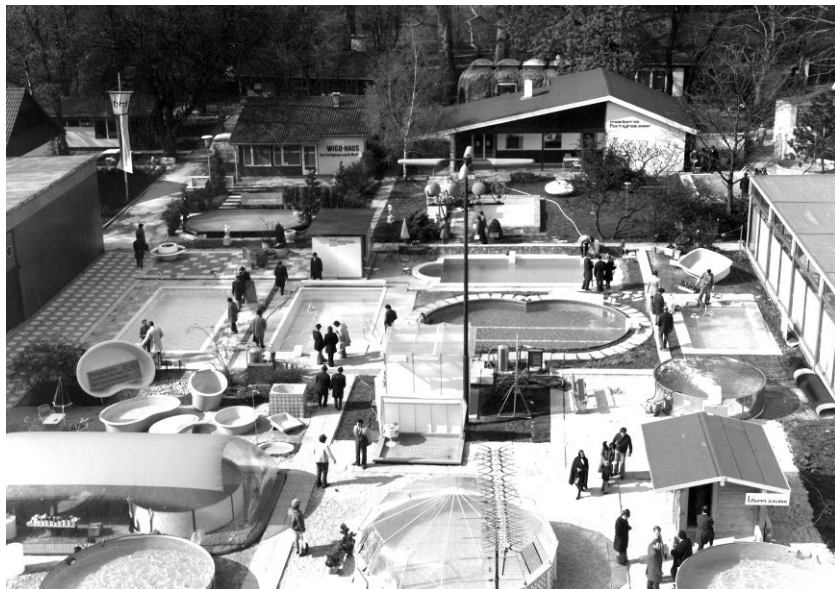
16 Wilhelm, Gustav: *Der Weg der Lichtenstein-Galerie von Wien nach Vaduz*. Ed. Johann Kräftner. München – Berlin – London – New York 2005.

v Lucernu formou velké podívané představeny švýcarskému publiku, což mělo být zároveň vyjádřením díky Švýcarsku za jeho pomoc při záchraně uměleckých děl. Jistě nikoliv náhodou byl pro obálku katalogu podobně jako roku 1938 využit zmiňovaný portrét od Leonarda da Vinci *Ginevra de Benci*, což tuto malbu opět vrátilo do centra pozornosti odborné veřejnosti. Svět tak mohl obdivovat objekty lichtenštejnské sbírky snad poprvé v adekvátní instalaci. Bereme-li v úvahu historickou sbírku, bylo to však bohužel zároveň naposledy. Umělecká díla navíc před vystavením nemohla být náležitě restaurována a do Lucernu byla dodána za primitivních podmínek. Na druhé straně byla tato výstava podívanou, jež předznamenala četné odprodeje děl ze sbírky. Došlo k nim v průběhu následujících dvou desetiletí a v několika fázích takřka přivodily zánik Sbírek knížete z Lichtenštejna. Prodeje byly v této době nicméně jediným prostředkem, jak se mohla knížecí rodina po všech válečných ztrátách a poválečných proměnách v Evropě zachránit před absolutní zkázou.

Pro zahradní palác v Rossau i pro městský palác v Bankgasse bylo hledáno nějaké řešení, jež by je alespoň udrželo v rodinném majetku. Obě budovy si na sebe měly vydělat a svůj provoz pokrýt příjmy z nájmu. Do zahradního paláce tak bylo roku 1960 umístěno Rakouské stavební středisko – instituce, jež by mohla být označena za předchůdce dnešních stavebních trhů. V malých kójiích zde byly s poskytnutím potřebných informací prezentovány různé stavební materiály. V zahradě paláce vzniklo malé sídliště vzorových domků, které zdejší anglický park značně zdevastovalo (obr. 3). Jen několik málo fotografií nás informuje o poměrech panujících v této době v paláci. Tapiserie z Rubensova cyklu o Deciu Musovi visely ve schodištních halách a zcela nechráněné byly vystaveny jižnímu slunci nad nejnovějšími modely ledniček. To je ovšem jen jeden z četných možných příkladů absence jakékoliv péče o cenná umělecká díla a o úpadku jdoucím až na architektonickou podstatu paláce.

Opětovné přestěhování sbírek do Vídně se stále oddalovalo. Jevilo se jako neprůchodné, a to mimo jiné i z právních důvodů, vyplývajících z požadavků rakouského státu kladených na knížete Lichtenštejna.¹⁷ Věc souvisela s pronajmutím paláce v Rossau rakouskému státu roku 1979, který zde zřídil druhé sídlo Muzea moderního umění, podporovaného sběrateli umění Ludwigovými. V době působení ministryně Herthy Firnbergové byla zahájena debata o dvou možnostech využití paláce, jež pro rakouskou vládu přicházely v úvahu. Nabízela se varianta umístit zde sbírku Antoina Seilerna († 1979 v Anglii), obsahující i několik obzvláště významných pláten Petera Paula Rubense, která se nyní mohla vrátit do Rakouska.

17 K této otázce a k problematice poválečných prodejů S m o l a, Franz: *Die Fürstlich Liechtenstein'sche Kunstsammlung. Rechtsfragen zur Verbringung der Sammlung von Wien nach Vaduz in den Jahren 1944/45.* Frankfurt am Main 1999.

Obr. 3: Zahrada Lichtenštejnského paláce v Rossau s expozicí Rakovského stavebního střediska, fotografie z doby kolem roku 1960 (SL)

Druhou možností, pro niž se rakovský stát nakonec rozhodl, bylo právě podepsání smlouvy s Ludwigovými.

V této fázi bylo tedy navrácení sbírky do Vídně a její umístění v původním prostoru zcela nemožné. Lichtenštejnové se proto pokusili nalézt nějakou novou variantu. Roku 1976 získaly Sbírky knížete z Lichtenštejna do svého čela v osobě Reinolda Baumstarka vysoce kompetentního historika umění. Od plánu kompletního odprodeje sbírkových předmětů, o kterém se vážně uvažovalo v padesátých letech a o němž již bylo téměř rozhodnuto, se ustoupilo díky novým ekonomickým podnětům Hanse Adama II. z Lichtenštejna. Jako první krok k novému rozvoji sbírek byl v prázdném severním rondelu zámku ve Vaduzu zřízen depozitář odpovídající úrovni uměleckých děl a také nový restaurátorský ateliér.

Protože cesta zpět do Vídně byla pro sbírku stále zablokovaná, začalo se přemýšlet o alternativních řešeních. Nejdříve se uvažovalo o možnosti vystavět nové muzejní budovy ve Vaduzu (obr. 4). Od tohoto záměru bylo nakonec roku 1980 upuštěno, a to vzhledem k odporu lichtenštejnského obyvatelstva, které projekt v té době vnímalo jako příliš megalomanský. Neprošel ani návrh, aby byla budova pro muzeum knížecích sbírek situována mimo střed města, a sice do svahu pod zámkem.

Obr. 4: Alexander von Branca: Projekt Lichtenštejnského muzea umění ve Vaduzu, fotografie modelu z roku 1980 (SL)

Další možností byl pokus podpořit návrat sbírky na její původní místo prostřednictvím veřejného mínění. Díky tomuto přístupu dostala široká veřejnost poprvé po mnoha letech možnost spatřit lichtenštejnskou sbírku se všemi jejími těžišti, a to na spektakulární výstavě konané v Metropolitním muzeu v New Yorku v letech 1985–1986.

Za tohoto stavu vyvstala také myšlenka vystavit jádro sbírky formou menších stálých expozic na různých místech Evropy. Dokonce již došlo k rozhovorům s Ludwigsburgem nedaleko Stuttgartu, kde byl k dispozici prázdný barokní zámek. Tato jednání však roku 1990 zkrachovala, ačkoliv již byla ve velmi pokročilém stadiu a blížila se k podepsání dohody.

Nová situace nastala v okamžiku, kdy rakouský stát ve Vídni zřídil tzv. Museumsquartier, kam se z paláce v Rossau přestěhovalo i sídlo instituce s novým (od roku 1991) oficiálním názvem Muzeum moderního umění – Nadace Ludwigových Vídeň. Zahradní palác po vyklizení vyžadoval rozsáhlé úpravy. Vždyť muzeum se do něj stěhovalo narychlo bez předchozích adaptací – palác v této době dokonce nedisponoval ani adekvátními toaletami. Navíc se zjistilo, že je zásadním způsobem poškozen i po stavební stránce a že ve zcela nevyhovujícím stavu je vzhledem k písčitému

podloží 9. vídeňského okresu, k pronikání podzemní vody a v souvislosti s budováním blízké trasy metra i jeho statika.

Za této situace se kníže Hans Adam II., který předtím podstoupil náležitá právní jednání s orgány rakouské památkové péče, rozhodl roku 1999 k navrácení části sbírky do Rakouska na její původní místo v zahradním paláci v Rossau. S rekonstrukcí paláce se započalo dne 2. ledna 2000 poté, co se z něj vystěhovalo Muzeum moderního umění – Nadace Ludwigových Vídeň. K otevření paláce pro veřejnost došlo dne 28. března 2004.

Zároveň byla i nadále podporována politická linie, jejímž cílem bylo prezentovat sbírku širokému mezinárodnímu publiku. Tomuto účelu měly sloužit částečně spektakulární výstavy knížecích sbírkových pokladů v Moskvě (obr. 5), Praze, Paříži a naposledy v Japonsku, popř. připravované výstavy v Singapuru, Pekingu či v Soulu, které měly zároveň ve velkém mezinárodním rámci prezentovat zaujetí knížecího rodu pro umění, jeho po staletí trvající aktivity v této oblasti a v neposlední řadě také význam státu Lichtenštejnsko.

Obr. 5: Výstava Biedermeier ze Sbírek knížete z Lichtenštejna v Puškinově muzeu v Moskvě, uskutečněná v roce 2009 (SL)

Také po „uzavření“ permanentně přístupného Lichtenštejnského muzea ve Vídni – snad nikoliv správné reakci na panující malou válku mezi vídeňskými muzei a s ní spojený úbytek kapitálu pro obecnou propagační

kampaň – je návštěva Sbírek knížete z Lichtenštejna možná v podobě komentovaných prohlídek, což se netýká již jen paláce v Rossau. V současné době proběhla zásadní rekonstrukce majorátního domu v Bankgasse, jediné budovy v centru Vídně, která se vyznačuje autentickou barokní substancí, obnovením interiérů v podobě prvního neorokoka z poloviny 19. století a instalací umělecké sbírky reprezentující umění biedermaieru. Neexistuje žádný jiný privátní sběratel, který své domy a umělecké objekty dává tak široce k dispozici publiku. Zároveň neexistuje ani žádný jiný privátní sběratel, který by v posledních letech programově a po zásadní odborné diskusi nakupoval tak hodnotná umělecká díla a který by prostřednictvím těchto nákupů tak zásadním způsobem profiloval podobu své sbírky. Neexistuje žádná podobná veřejně přístupná privátní sbírka, jejíž charakter by byl určován nepřetržitými a plánovitými novými nákupy, stálou rotací uměleckých objektů a velkými výstavními projekty ve světových metropolích. Ty přinášejí trvalou přítomnost nejen těchto uměleckých děl v uměnilovném prostředí, ale také jména Lichtenštejn ve stále nových fasetách a především v pozitivním kontextu.

Das Liechtenstein Museum im 20. Jahrhundert

Die vorliegende Studie befasst sich mit der Entwicklung der Sammlungen, den Präsentationen und den Ausstellungen in beiden liechtensteinischen Palais' in Wien, dem Gartenpalais in der Rossau sowie dem Stadtpalais in der Bankgasse im 19. und 20. Jahrhundert. Im Hausarchiv finden sich hierzu zahlreiche Dokumente, vor allem historische Ausstellungskataloge, Begleittexte und verschiedene Instruktionen, zugleich aber auch zeitgenössische Abbildungen und Fotografien, die die Art und Weise der Bewahrung und der Präsentation der liechtensteinischen Kunstsammlungen sehr genau verzeichnen und dokumentieren. In die Geschichte der liechtensteinischen Galerien griffen dabei nicht allein rein künstlerische und sammlungstechnische Faktoren ein, etwa Veränderungen in den Moden der Präsentation der Sammlungen. Zumindest die gleiche Rolle spielten auch historische Ereignisse allgemeineren Charakters – etwa der Zweite Weltkrieg oder die Verlegung des Wohnsitzes der Familie in das am Hochrhein gelegene Liechtenstein.

Nachdem an eine Rückkehr der Sammlungen nach Wien sowohl aufgrund der Situation der andauernden Besatzung bis 1955 als auch der fehlenden finanziellen Möglichkeiten nicht zu denken war, wurde für die Sammlungen nach neuen Strategien gesucht. So wurden diese beispielsweise 1948 in Luzern oder 1985/1986 in New York einem breiten Publikum präsentiert.

Im Jahr 1999 entschloss sich Fürst Hans-Adam II. von und zu Liechtenstein zu einer Rückkehr eines Teiles der Sammlungen nach Österreich und deren Präsentation an ihrem angestammten Ort im Gartenpalais in der Rossau. Mit den notwendigen Adaptierungsarbeiten wurde 2000 nach dem Auszug des Museums Moderner Kunst / Stiftung Ludwig Wien begonnen, die Eröffnung konnte 2004 erfolgen. Gleichzeitig wurde aber auch die Politik weiter verfolgt, die Sammlung einem breiten internationalen Publikum vor Augen zu führen. Auch nach der „Schliessung“ eines permanent zugänglichen Liechtenstein Museums in Wien ist der Besuch der Fürstlichen Sammlungen in Zuge von geführten Besichtigungen möglich. Jüngst wurde die aufwendige Restaurierung des Majoratshauses in der Bankgasse abgeschlossen, das heute in Wien als einziges Haus die originale Substanz des Barock, die Erneuerung aus der Mitte des 19. Jahrhunderts im aufregenden ersten Neorokoko der Welt und in adäquaten Galerieräumen die Kunst der Biedermeierzeit zeigen kann.

Arthur Stögmann

Lichtenštejský Domácí archiv a Zvláštní archiv Moskva

K osudu části knížecího archivu v letech 1945–1997

Liechtenstein Family Archive and the Special Archive Moscow

On the fate of part of the princely archive in the period 1945–1997

The present article focuses on the loss of part of the Liechtenstein Family Archive, in particular the archivalia related to the former Liechtenstein domains in the Czech and Austrian lands. These documents were taken by the Red Army from the Liechtenstein Castle in Lower Austria in 1945 and placed in the Special Archive Moscow created by the Committee for State Security (KGB) for archival documents confiscated by the Soviet Union in Germany and other conquered countries. The confiscated materials had been identified in Moscow in the beginning of the 1990's, which initiated negotiations between Liechtenstein and Russia regarding their return to the original owner. In the end (1997), they were exchanged for the so-called Sokolovov Archive, containing information about the execution of the Russian Tsar Nicholas II and his family, which had been bought by Prince Hans Adam II of Liechtenstein. The growing interest of Czech historians in the archivalia relating to the history of the former Liechtenstein domains, which are nowadays again in the Family Archive, indicates the great importance of the princely archive for the further development of the Czech-Liechtenstein relations.

Key words: the Liechtensteins, the Liechtenstein domains, the Liechtenstein Family Archive, World War II, the Special Archive Moscow, Russia, Moscow

Ve středu pozornosti předkládaného příspěvku nestojí bezprostředně otázka česko-lichtenštejských vztahů v průběhu 20. století, nýbrž konkrétní projev vztahu mezi Lichtenštejnem a Ruskem. Jde nicméně o zaznamenání konkrétního případu vyvlastnění, který roku 1945 zasáhl lichtenštejský Domácí archiv (Hausarchiv).

I. Prehistorie

V důsledku leteckých útoků na Vídeň se dne 28. června 1944 tehdejší ředitel lichtenštejských knížecích sbírek Gustav Wilhelm¹ rozhodl

1 Gustav Wilhelm se narodil dne 17. května 1908 ve Vídni a v letech 1926–1933 studoval

odstěhovat část Domáciho archivu ze zahradního paláce ve Vídni na hrad Lichtenštejn (nedaleko městyse Maria Enzersdorf v Dolních Rakousích), jenž byl historickým sídlem rodu Lichtenštejnů. Šlo o soubor archiválií, které vznikly jako produkt správy někdejších lichtenštejnských panství a statků a nesly abecední označení A–L (tzn. Ács–Lundenburg, česky Břeclav). Zatímco ze zámků ve Valticích a v Lednici mohly odjíždět vagony s uměleckými díly a sbírkovými předměty do Vaduzu prakticky až do konce války, v případě hradu Lichtenštejn se evakuace, kterou Wilhelm plánoval, ukázala jako neprůchodná. V červnu roku 1945 obyvatelé obce Maria Enzersdorf Wilhelmovi sdělili, že sovětsí vojáci, kteří zde byli ubytováni, odvázejí archiválie nákladními auty. Wilhelm předal tuto informaci tehdejšímu řediteli Domáciho, dvorského a státního archivu ve Vídni (Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien) Jacobu Sedlovi a tázal se ho, zda by z pozice svého úřadu nemohl u sovětské armády intervenovat a zařadit zajištění archiválií na bezpečném místě. Seidl však Wilhelmovi sdělil, že v současné době žádné takové místo neexistuje a že je „*vůči Rusům zcela bezmocný*“. Ani se státními archivy, které měly být evakuovány, to nevypadalo lépe.²

V jednom z dopisů zaslaných Úřadu kultury města Vídně³ Wilhelm uvedl, že „*odvezené dokumenty*“ mají velký vědecký význam a pro Rusy naopak postrádají jakoukoliv hodnotu. Pro knížecí rod šlo o bolestivou ztrátu, neboť archivní fond lichtenštejnských panství se tak stal pouhým torzem. Dne 10. října 1945 podal Wilhelm na policejním komisariátu v Mödlingu oznámení o krádeži, v němž požadoval pátrání po ztracených dokumentech. Policejní vyšetřování vedlo ke zjištění, že archiválie byly ruskými vojáky, kteří „*jsou stále ještě v místě ubytováni, a to v počtu cca 300 mužů*“, částečně zničeny a částečně odvezeny pryč na nákladních automobilech. Podle údajů místních obyvatel měli ruští vojáci část dokumentů, které se v dané chvíli ještě nacházely na hradě, v červenci 1945 přímo v hradních prostorech spálit.⁴ Dne 6. září 1945 odeslal Wilhelm policejní zprávu úředníkům ústřední lichtenštejnské správy, nicméně v doprovodném dopise uvedl, že údaje policistů neodpovídají skutečnosti. Podle něj dosud žádné dokumenty

---

na Právnické fakultě a na Ústavu dějin umění Vídeňské univerzity. Na doporučení svého otce Franze, který od roku 1908 vedl lichtenštejnský Domáci archiv, byl Gustav Wilhelm roku 1934 přijat do knížecích služeb jako pracovník knížecích sbírek, archivu a knihovny. Roku 1945 se stal vedoucím kanceláře knížete Františka Josefa II. a v pozici jejího ředitele setrval až do roku 1973. Roku 1976 odstoupil také z místa ředitele sbírek a archivu. Sbírky byly předány Reinoldu Baumstarkovi a ředitelkou archivu se stala Evelin Oberhammerová. Gustav Wilhelm zemřel 8. října 1995. Srov. W i l h e l m , Gustav: *Der Weg der Liechtenstein-Galerie von Wien nach Vaduz*. Ed. Johann Kräftner. München – Berlin – New York 2005.

2 Poznámka Gustava Wilhelma z 3. července 1945. Sammlungen des Fürsten von Liechtenstein, Hausarchiv (SLHA), Familienarchiv (FA), kart. 323, fasc. Plünderung des Depots auf der Veste Liechtenstein und Versuche zur Rückgewinnung der Deponate.

3 Dne 25. července 1945. Tamtéž.

4 Zpráva kriminální policie z 15. února 1946. Tamtéž.

neshořely, protože se nacházely v hradní kapli, situované ve zcela jiné části hradu, než kde došlo k požáru.

Snahy Gustava Wilhelma získat informace o skutečném osudu archiválií nevedly k žádnému pozitivnímu výsledku. V jedné z posledních zpráv pro kriminální policii ve Vídni ocenil ztracené archiválie na 300 000 rakouských šilinků.⁵

Skutečný průběh přesunu lichtenštejnských dokumentů z Rakouska do Moskvy není znám. Skutečností je, že byly předány do Zvláštního archivu Moskva (dnes Centrum pro uchování historicko-dokumentárních sbírek). Tento archiv byl založen roku 1945 jako místo pro uložení archivních fondů získaných po dobytí někdejších východních polských území. Po skončení druhé světové války sem byly umístěny také archiválie z Berlína a dalších míst Evropy obsazených Rudou armádou. Archiv podléhal Lidovému komisariátu vnitřních záležitostí (NKVD, později Výbor státní bezpečnosti – KGB). Jeho fondy byly přístupné pouze pro pracovníky státní policie a státní prokuratury. Oficiálně byl určen pro podporu sovětských orgánů při vyšetřování válečných zločinů. Zároveň ovšem sloužil tajné službě při jejím pátrání po „nepřátelích lidu“ a „zrádcích vlasti“.⁶

Archivní fondy, jež byly roku 1945 ruskou stranou zabaveny, mají různorodý charakter. Některé z nich jsou z provenience německého státu a vznikly činností různých úřadů nacistického režimu mezi lety 1933 a 1945 v Německu i na obsazených cizích územích. Patří sem také akta týkající se židovských, zednářských, levicových a liberálních organizací a institucí, stejně jako dokumenty osobní povahy vztahující se k jejich členům.⁷

V padesátých a šedesátých letech 20. století byly mnohé materiály uloženy ve Zvláštním archivu Moskva postupně předávány orgánům Německé demokratické republiky, ale také některých dalších států sovětského bloku.

O existenci tohoto tajného archivu se veřejnost dozvěděla roku 1990 díky pátrání novinářky Elly Maximovové, která o něm publikovala sérii článků v novinách *Izvestija*. Za úhelný kámen označila autorka „trofejní část“ zabaveného materiálu, tedy akta z druhé světové války.⁸ Roku 1992 následovalo úplné a trvalé otevření archivu pro veřejnost a téhož roku byl navíc archiv přejmenován na Centrum pro uchování historicko-dokumentárních sbírek. Roku 1999 byl archiv administrativně přiřazen k Státnímu vojenskému archivu, jehož budovy se nacházely v bezprostřední blízkosti.

5 Zpráva Gustava Wilhelma z 28. ledna 1947. Tamtéž.

6 A l y , G ö t z – H e i m , Susanne: *Das zentrale Staatsarchiv in Moskau* („Sonderarchiv“). Rekonstruktion und Bestandsverzeichnis verschollen geglaubten Schriftgutes aus der NS-Zeit. Düsseldorf 1993, s. 7, 11 n.

7 Tamtéž.

8 M a x i m o v a , Elly: *Fünf Tage im Spezialarchiv*. Hinter Schloss und Riegel. *Izvestija*, 17.2.1990; A l y , G. – H e i m , S.: *Das zentrale Staatsarchiv*, s. 7. Srov. J a g s c h i t z , Gerhard – K a r n e r , Stefan: „Beuteakten aus Österreich“. Der Österreichbestand im russischen „Sonderarchiv“ Moskau. Graz – Wien 1996, s. XL.

Ve skutečnosti ovšem i nadále funguje jako samostatné zařízení, ve vlastní budově a na základě vlastních pravidel upravujících zpřístupnění fondů. V závěru 20. století a v prvních letech století následujícího byla značná část archivních dokumentů zabavených v Německu a v Německem okupovaných státech vrácena do zemí svého původu, mimo jiné do Francie, Norska, Lucemburska, Belgie a Rakouska. V současnosti v archivu zůstávají především akta německé a polské provenience.⁹

II. Lichtenštejský fond ve Zvláštním archivu Moskva

Fond týkající se Lichtenštejnů byl ve Zvláštním archivu Moskva lokalizován teprve roku 1993, a to díky profesoru Normanu Stoneovi z Oxfordské univerzity. Ještě téhož roku do něj měli alespoň částečnou možnost nahlédnout během dvoudenního studijního pobytu Evelin Oberhammerová (tehdy vedoucí lichtenštejského Domácího archivu) a Alois Ospelt (tehdy ředitel Lichtenštejského zemského archivu). Šlo o fond číslo 1388 zahrnující celkem 546 zcela naplněných archivních krabic (ve formátu folií vysokých cca 19 cm). Během jejich studia vyšlo najevo, že jde skutečně o první část vrchnostenských archiválií z Domácího archivu (druhá část zůstala ve Vídni).¹⁰

Způsob uchování a řazení archiválií neodpovídal žádným obsahovým kritériím, akta byla kvůli zásahům pracovníků bezpečnosti (nikoliv pracovníky archivu) pomíchána a původní členění bylo zcela rozbito. Celý fond proto musel být nově uspořádán a označen.

Kníže Hans Adam II. z Lichtenštejna vyvolal s pomocí různých zprostředkovatelů vzápětí po nálezu archivního fondu sondážní jednání o jeho navrácení. Jeden z uvedených prostředníků, renomovaný historik Andrej Maylunas, knížete upozornil na tzv. Sokolovovův archiv jako případný předmět kompenzace. V průběhu ruské občanské války došlo ke krátkému obsazení Jekatěrinburgu ruskými bělogvardějci. Soudce Nikolaj Alexejevič Sokolov (1882–1924) byl tehdy pověřen admirálem Alexandrem Vasiljevičem Kolčakem (1874–1920) tím, aby vyšetřil vyvraždění carské rodiny, které mělo v červenci roku 1918 provést zvláštní komando vedené Jakovem Jurovským (1878–1938).¹¹

Sokolov poté značnou část roku 1918 věnoval vyšetřování, díky němuž se mu i přes těžké podmínky podařilo do značné míry odhalit průběh

9 Struktura německých fondů: 1) dokumenty státních úřadů a institucí říšské, zemské a komunální úrovně (mimo jiné ministerstvo zahraničí, říšská ministerstva vnitra, spravedlnosti, hospodářství, války, práce, osvěty a propagandy); 2) dokumenty německých bezpečnostních orgánů, personální fondy a fondy různých organizací (Židé, svobodní zednáři, političtí protivníci); 3) miscellanea.

10 Alois Ospelt knížecí vládě dne 16. prosince 1993 (kopie). SLHA, FA, kart. 610, Archiv.

11 Dokument je datován 7. února 1919.

událostí. Mimo jiné získal telegram bezprostředních aktérů popravy se zprávou pro Lenina tajemníka Jakova Sverdlova (1885–1919), který obsahoval následující slova: „Uvědomit Sverdlova, že s celou rodinou bylo naloženo stejným způsobem jako s její hlavou.“ Šifrovaná depeše poskytovala informaci, že na příkaz Moskvy byl popraven nejen někdejší car Mikuláš II., nýbrž také bývalá carevna Alexandra a jejich pět dětí.

Obr. 1: Pohled do Centra pro uchování historicko-dokumentárních sbírek, dřívějšího Zvláštního archivu Moskva, na archiválie z lichtenštejnského Domácího archivu, které zde byly uchovávány pod číslem 1388 do roku 1997, fotografie z roku 1997 (Sammlungen des Fürsten von Liechtenstein)

Když Jekatěrinburg opět padl do rukou Rudé armády, utekl Sokolov do francouzského exilu, kde shromáždil všechny získané podklady a dokumenty. Výsledky jeho práce byly zveřejněny brzy po jeho smrti 23. listopadu 1924, nejdříve ve francouzštině. Na základě zmíněných materiálů dospěl Sokolov k závěru, že zavraždění byli nejen příslušníci carské rodiny, ale také jejich obslužný personál, a že veškerá mrtvá těla i další pozůstatky a památky byly následně spáleny. Po exhumaci kosterních pozůstatků obětí roku 1991 se ukázalo, že Sokolovova jinak precizní práce v tomto bodě přece jen zcela neodpovídala skutečnosti. Světová veřejnost byla nicméně díky Sokolovovi poprvé informována o vraždě carské rodiny, události, která až do té chvíle byla předmětem pouhých dohadů.¹²

Sokolovův archiv byl dlouho považován za ztracený, nicméně později se dokumenty objevily ve Spojených státech amerických. Archiv byl roku 1990 nabídnut k prodeji aukční síni Sotheby's v Londýně. Po rozpadu Sovětského svazu chtěl archivní materiály koupit nový ruský stát, nicméně se mu nedostávalo finančních prostředků. Mezi prosincem 1993 a lednem 1994 získal kníže Hans Adam II. tento archiv do svého majetku a vzápětí Rusům předal informaci, že by jim uvedené materiály mohl poskytnout. Jednání vedla k podepsání smlouvy mezi knížetem Hansem Adamem II. z Lichtenštejna a ruským ministrem zahraničí Jevgenijem M. Primakovem dne 3. září 1996. Na jejím základě došlo 30. července 1997 k vzájemné výměně obou archivních fondů. Nejprve byla celkem 134 akta Sokolovova archivu postoupena ruskému velvyslanectví v Bernu a ještě téhož dne následovalo ve Vaduzu předání rozhodující části „Lichtenštejnského archivu“ – celkem 280 000 listů.¹³ Z formálního hlediska šlo tedy v tomto případě o výměnu, a nikoliv o čistou restituci.¹⁴

Na podzim roku 2002 byly archiválie odvezeny do vídeňského oddělení Domácího archivu a zde došlo k jejich novému utřídění (předtím byly umístěny na zámku ve Vaduzu a částečně také ve Švýcarsku). Poté, co byly archiválie uloženy do menších archivních krabic,¹⁵ zaujímá fond 620 kartonů. Přibližně 430 z nich je v současnosti utříděno a dáno k dispozici odborné veřejnosti. Ostatní archiválie jsou uspořádány alespoň rámcově

12 Srov. *Ipatiev House. After 1918* [online]. Dostupné z: http://www.romanov-memorial.com/after_1918.htm [cit. 6. 11. 2013].

13 B e a t t i e , David: *Liechtenstein*. Geschichte & Gegenwart. Triesen 2005, s. 208 n. Dne 4. září 1996 uzavřely vlády Ruska a Lichtenštejnska smlouvu o vzájemné spolupráci v oblasti kultury, jež zahrnovala také archivnictví (*Společné prohlášení o spolupráci v oblasti kultury, archivnictví a výměny mládeže*): „*Vlády Knížectví Lichtenštejnsko a Ruské federace budou usilovat o rozvoj vzájemných kontaktů, o spolupráci mezi archivními institucemi, které se zabývají ochranou historického dědictví obou zemí a jeho šířením.*“ Na tomto místě děkuji Rolandu Marxerovi, který mi dal laskavě k dispozici kopii citované smlouvy.

14 B e a t t i e , D.: *Liechtenstein*, s. 209.

15 Výška cca 13, 5 cm, šířka cca 30 cm, hloubka cca 44 cm.

a jsou přístupné při dodržení daných podmínek. Mezi ně náleží například fondy moravských panství Bučovice a Břeclav.¹⁶

III. Několik poznámek k obsahu a významu archivního fondu

Prameny k dějinám někdejších významných lichtenštejnských panství a statků, jako byly Valtice a Lednice, již v současnosti nemusejí být označovány za ztracené. Naopak, po mnoha letech mohou být k dispozici pro velmi mnohotvárný historický výzkum, zahrnující nejrůznější oborové přístupy (politické dějiny, sociální a hospodářské dějiny, dějiny umění, dějiny správy, dějiny náboženských a konfesních poměrů atd.).

Uvádíme zde pouze několik (volně vybraných) příkladů, jež umožňují vytvořit si alespoň základní představu o možnostech dalšího využití:

a) Archiválie uložené ve dvou kartonech (časové období 1604–1850) dokumentují dějiny konventu milosrdných bratří ve Valticích. Konvent milosrdných bratří byl založen knížetem Karlem z Lichtenštejna (1569–1627) dne 10. února 1605. Jde o první případ rozšíření tohoto řádu na sever od Alp a zároveň o mateřský konvent pro celou německou provincii. Karel měl příležitost seznámit se s činností řádových bratří osobně roku 1604 během epidemie malárie v Římě. Příslušníci jeho doprovodu, kteří se touto nemocí nakazili, byli umístěni do řádového špitálu při kostele sv. Jana Křtitele na Tiberském ostrově. Počáteční fáze působení konventu ve Valticích se vyznačovala různými potížemi. Už roku 1614 většina řádových bratří konvent opustila a rozešla se částečně do Vídně, částečně do Prahy (od roku 1620). Až do roku 1659 se ve Valticích žádný nový řeholník neobjevil. Teprve kníže Karel Eusebius (1611–1684) společně se svojí manželkou Janou Beatrix († 1676) položil základní kámen nového konventu a špitálu ve Valticích. Teprve roku 1675 byla vydána skutečná zakládací listina.

Špitál se stal důležitým regionálním centrem v boji proti epidemiím (mor 1679–1680, 1714, tyfus 1726) a důležitou roli sehrál také za napoleonských válek. Ve válečných letech 1805 a 1809 byl špitál beznadějně přeplněn zraněnými všech zúčastněných národů. Roku 1890 byla stará špitální budova stržena a započalo se se stavbou zcela nové nemocnice, jež byla zprovozněna roku 1892.¹⁷

16 Zcela utříděné, a tudíž i plně k dispozici jsou badatelům mimo jiné obzvláště důležité fondy panství Valtice a Lednice, dále Uhříněves, Úsov, Kolštejn/Branná a Lanškroun, dále fondy rakouských panství Ebergassing, Lichtenenthal a Loosdorf a také fondy některých menších statků.

17 SLHA, Herrschaften (H), kart. 2368. K tomu srov. také K i p p e s , Erich: *Feldsberg und das Haus Liechtenstein im 17. Jahrhundert*. Die Gegenreformation im Bereich der fürstlichen Herrschaft. Wien – Köln – Weimar, 1996, s. 73–77; t ý ž : *Die Entwicklung der Region Feldsberg unter der Herrschaft des Hauses Liechtenstein vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*. Wien 2000, s. 91–104.

b) Dobře dokumentovaná je také historická výroba hedvábí na panstvích Valtice a Lednice. Ta je důležitým dokladem „podnikatelského“ a také merkantilistického myšlení knížete Karla, který učinil první (po dlouhou dobu velice úspěšný) velký pokus o pěstování morušovníků a následný chov bource morušového v habsburských zemích. První morušovníky byly ve Valticích a v Lednici zasazeny na příkaz knížete roku 1612, přičemž na samotném valtickém panství jich bylo vysazeno celkem 6 151. Z celkového počtu 1 754 stromy, které byly určeny pro město Valtice, jich vzešlo 1 234. Lze tedy říci, že se zde ujala přibližně pětina všech vysazených. Produkce hedvábí dosáhla vrcholu v poslední třetině 17. století. Kameralista Wilhelm von Schroeder se ve svém popisu německých manufaktur vydaném roku 1686 v Lipsku pod titulem *Fürstliche Schatz- und Rentkammer* zmiňuje o tom, že kníže Lichtenštejn dal na svém statku ve Valticích pěstovat morušovníky, choval zde bource morušového a „*že až dosud každoročně produkuje značné množství hedvábí*“.¹⁸

K tomuto tématu uveďme příklad pramene z nově uspořádaných dokumentů. Dne 27. března 1684 psal kníže Jan Adam I. Ondřej (1662–1712) svému hospodářskému správci ve Valticích, aby na dobu dvou nebo tří měsíců přijal do služeb a vyplácel jistého tkalce hedvábí Adama Fabera. Úředník nicméně měl „*po uvedených dvou nebo třech měsících podat důkladnou zprávu, nakolik se náklady na tuto práci vyplácejí*“.¹⁹ Lichtenštejnské hedvábnictví se však v plné míře prosadilo teprve roku 1795.²⁰

c) V archivním fondu se nachází také bohatý materiál k dějinám Lichtenštejnka od pozdního 17. až do 19. století. Mezi archiváliemi figuruje například lichtenštejnský exemplář kupní smlouvy na panství Schellenberg z 18. ledna 1699.²¹ Za zmínku stojí také další pramen, který je důležitý pro studium okolností zisku hrabství Vaduz. Je jím seznam dokumentů, které kníže vyžadoval po prodávajícím hraběti Jakubu Hanibalovi III. z Hohenemsu při stanovování kupní ceny, respektive ve snaze pojistit svá práva vůči jakýmkoliv případným budoucím majetkovým nárokům. Jde především prohlášení hraběte o úmyslu prodat Vaduz, prohlášení knížete Jana Adama Ondřeje o záměru zaplatit za nabývaný majetek částku 290 000 zlatých nebo dokument týkající se daňového vyrovnání („*Schnitz*“), ve kterém byl

18 V o n S c h r o e d e r, Wilhelm: *Fürstliche Schatz- und Rentkammer*. Leipzig 1686, s. 240.

19 Materiál je obsažen in SLHA, H, kart. 2318. Srov. také H a u p t, Herbert: „*Ein liebhaber der gemähl und virtuosén ...*“: Fürst Johann Adam I. Andreas von Liechtenstein (1657–1712). Quellenband mit beigelegter CD-ROM. Wien – Köln – Weimar 2012, s. 408–409, regist 2445.

20 K r e u z e r, Anton: *Ein Versuch zur Errichtung einer Seidenindustrie in Südmähren*. Mährisch-Schlesische Heimat. Vierteljahresschrift für Kultur und Wirtschaft 17, 1972, Nr. 4, s. 301–309.

21 G u r t, Claudius (ed.): *Kaufvertrag der Herrschaft Schellenberg 1699*. Vaduz 1999.

kníže ujistěn, že v případě války může na splácení říšských daní použít prostředků svých poddaných.²²

IV. Závěrečná poznámka

Rostoucí zájem historiků z České republiky o archiválie týkající se dějin někdejších lichtenštejnských panství, které jsou nyní opětně uloženy v lichtenštejnském Domácím archivu, je jasným důkazem velkého významu knížecího archivu pro další vývoj česko-lichtenštejnských vztahů.

Das fürstlich-liechtensteinische Hausarchiv und das Sonderarchiv Moskau

Zum Schicksal eines Teilbestandes des Archivs in den Jahren 1945–1997

Im Mittelpunkt dieses Beitrages steht nicht ein Aspekt der tschechisch-liechtensteinischen Beziehungen im 20. Jahrhundert, sondern einer der Beziehungen zwischen Liechtenstein und Russland. Es wird darin aber ebenfalls um einen Enteignungsvorgang gehen, und zwar einen, der im Juni 1945 das fürstliche Hausarchiv betroffen hat.

Infolge der Luftangriffe auf Wien ließ der damalige fürstlich-liechtensteinische Sammlungsdirektor Gustav Wilhelm 1944 einen Teil des Hausarchivs aus dem Gartenpalais in Wien in die Burg Liechtenstein verlagern. Dabei handelte es sich um eine Gruppe von Archivalien, die aus der Verwaltung der ehemaligen Grundherrschaften und Güter mit den Anfangsbuchstaben A bis L hervorgegangen sind. Die Archivalien wurden im Juni 1945 von dort einquartierten sowjetischen Soldaten auf mehreren Lastkraftwagen weggeführt. Die Archivalien wurden in das Sonderarchiv Moskau (heute Zentrum zur Aufbewahrung historisch-dokumentarischer Sammlungen) verbracht. Dieses Archiv wurde 1945 als Aufbewahrungsort für nach der Besetzung Ostpolens durch die Rote Armee und am Ende des Krieges aus Berlin und verschiedenen Auslagerungsorten nach Moskau verschafftes Archivgut gegründet. Der Bestand konnte im Jahr 1993 erstmals im Sonderarchiv Moskau lokalisiert werden und wurde am 30. Juli 1997 gegen sog. Sokolov-Archiv ausgetauscht. Es handelte sich bei diesem Vorgang somit um einen Tausch und nicht um eine formelle Restitution.

Das wachsende Interesse von Historikern aus der Tschechischen Republik gerade an den für die Geschichte der böhmisch-mährischen Besitzungen so wichtigen Herrschaftsarchivalien, die nun wieder im Hausarchiv zusammengeführt worden sind, ist sehr erfreulich und ein klares Indiz für die Bedeutung des Hausarchivs im Hinblick auf die Weiterentwicklung der kulturellen Beziehungen zwischen Liechtenstein und Tschechien.

---

22 Arnegger, Katharina (ed.): *Kaufvertrag der Grafschaft Vaduz 1712*. Dokumente zum Kaufvertrag zwischen den Grafen von Hohenems und den Fürsten von Liechtenstein. Vaduz 2012, s. 9 n.

Osudy, vztahy a stereotypy

Peter Geiger

Všichni vyvlastnění lichtenštejnští občané Kde, co, kdo? Co se stalo s vyvlastněnými majetky?

All the dispossessed Liechtenstein citizens

Where, what, who? What happened with the expropriated possessions?

Based on the presidential decrees, known as the Beneš Decrees, a huge number of dispossessions and expulsions took place in the Czech Republic in 1945 including also Liechtenstein citizens. In the present study, the author inquires into who was dispossessed, how large were the expropriated possessions and what was their monetary value, what was taken from whom and why still after seven decades there is no solution to the question of expropriating the possessions of the Liechtenstein citizens.

Key words: Liechtenstein, the Liechtensteins, expropriation, confiscation, Czechoslovakia, expulsion

Na základě výnosů prezidenta republiky, tzv. Benešových dekretů, došlo v Československu roku 1945 k nespočtu vyvlastnění a vyhnání.¹ Postižení byli také lichtenštejnští státní příslušníci. V následujícím textu si položíme otázky týkající se toho, kdo podléhal vyvlastnění, jak rozsáhlé byly vyvlastněné majetky a jakou měly finanční hodnotu, co bylo komu odňato a proč ani po sedmi desetiletích se v otázce vyvlastnění majetku lichtenštejnských občanů nenašlo žádné řešení.

Pramenná základna k předkládanému textu je tvořena především archivními fondy Úřadu pro zahraniční věci ve Vaduzu.² Zde uváděný

---

1 Dekrety byly vydány v češtině a poté publikovány v tisku, posléze ještě v číslované sbírce. Nejdůležitějšími dekrety byly *Dekret č. 5* z 19. května 1945, *Dekret č. 12* z 21. června 1945, *Dekret č. 100* z 24. října 1945 a *Dekret č. 108* z 25. října 1945. Podepsány byly prezidentem Edvardem Benešem, následně předsedou vlády Zdeňkem Fierlingerem a dalšími ministry. V preambuli dekretů je uvedeno: „*Na návrh vlády nařizují* [...]“ (takto v *Dekretu č. 5*). Existují různé německé překlady dekretů, nicméně žádné úřední. Výtahy z těchto materiálů v německém překladu publikovali např. B e n e š , Zdeněk – K u r a l , Václav (edd.): *Geschichte Verstehen. Die Entwicklung in den deutsch-tschechischen Beziehungen in den böhmischen Ländern 1848–1948*. Prag 2002 (za tento odkaz děkuji Václavu Horčíčkovi). Texty dekretů a další dokumenty viz také v J e c h , Karel (ed.): *Němci a Maďari v dekretech prezidenta republiky. Studie a dokumenty 1940–1945 / Die Deutschen und Magyaren in den Dekreten des Präsidenten der Republik. Studien und Dokumente 1940–1945*. Praha – Brno 2003.

2 Nezveřejněné materiály vaduzského Úřadu pro zahraniční záležitosti (Amt für Auswärtige Angelegenheiten – AAA). Údaje uvedené v tomto článku se opírají o podklady

materiál většinou nebyl v plné míře analyzován; pokud se tak stalo, šlo o rozbor pouze částečný nebo sumární, a to v případech týkajících se bezprostředně osoby knížete.

I. Kolik lichtenštejnských občanů podlešlo vyvlastnění

Pod národní správou se podle seznamu, který se nachází v Úřadu pro zahraniční záležitosti ve Vaduzu, ocitly a posléze byly konfiskovány (to znamená bez náhrady vyvlastněny) majetky náležející celkem 38 vlastníkům s lichtenštejnským občanstvím. Šlo o knížete Františka Josefa II., sedm dalších členů knížecího rodu a minimální počet 30 dalších soukromých osob s lichtenštejnským pasem.

Tyto osoby budou níže uvedeny jmenovitě, zde nabízíme pouze obecná čísla:

Tabulka 1: Počty osob postižených konfiskacemi podle sociálního statusu

osoby postižené konfiskacemi	počet osob
kníže František Josef II.	1
ostatní příslušníci knížecího domu	7
ostatní soukromé osoby	30
celkem vyvlastněno	38

II. Vyvlastněné majetky podle plochy

Knížeti bylo konfiskováno celkem 69 000 ha, dalším příslušníkům rodu celkem 14 000 ha a jiným lichtenštejnským státním občanům celkem 7 500 ha, v sumě šlo o pozemky o rozloze 90 500 ha.

Tabulka 2: Přehled rozlohy konfiskovaného majetku

osoby postižené konfiskacemi	rozloha konfiskovaného majetku v hektarech
kníže František Josef II.	69 000
ostatní příslušníci knížecího domu	14 000
ostatní soukromé osoby	7 500
celkem vyvlastněno	90 500

---

z AAA, především o dokument *List of the Families affected by the confiscation of the then Czechoslovakian Government, Updated by the Office of Foreign Affairs of the Principality of Liechtenstein as of November 2002.*

Pozemkové majetky o celkové rozloze 905 km², jež byly roku 1945 vyvlastněny lichtenštejnským občanům, odpovídají pětinasobku rozlohy Lichtenštejnského knížectví, které se rozkládá na ploše pouhých 160 km².

III. Vyvlastněný majetek podle ceny

Podle ocenění z roku 1949 dosahoval majetek vyvlastněný knížeti roku 1945 hodnoty 380 milionů švýcarských franků. Majetek dalších lichtenštejnských občanů byl odhadován na celkovou sumu 25 milionů franků. Vše dohromady představovalo částku 405 milionů švýcarských franků, což by dnes odpovídalo miliardovým hodnotám.

Tabulka 3: Souhrnné hodnoty konfiskovaného majetku

specifikace majetku	hodnota majetku v milionech švýcarských franků
knížecí majetek ³	380
majetek dalších lichtenštejnských občanů ⁴	25
celkový odhad	405

Majetek, který byl zabaven knížeti, byl knížecími úřady odhadován podle svých jednotlivých složek následovně.

Tabulka 4: Přehled hodnot jednotlivých složek majetku konfiskovaného knížeti

typ majetku	hodnota majetku v milionech švýcarských franků
lesy a lesní hospodářství	227,0
zemědělství a zemědělské podniky	14,0
doly a důlní podniky	6,5
průmyslové podniky	10,0
obchodní podniky	3,5
zámky a nájemní domy	13,0
umělecká díla na zámcích	26,0
další	30,0

Položkou „další“ o celkové hodnotě cca 30 milionů švýcarských franků se rozumí podíly a pohledávky, stejně jako částky, které byl knížeti dlužen

3 AAA, Bericht zur Bewertung der Fürst Franz Josef v. u. z. Liechtensteinschen Liegenchaften, Bergbauunternehmungen, Industrien und Handelsunternehmungen in der Tschechoslowakei zum Zeitpunkte des Kriegsendes 1945, nezveřejněný materiál.

4 Podklady v AAA.

československý stát kvůli nevyplacenému odškodnění z první pozemkové reformy.⁵

IV. Co bylo vyvlastněno?

Vyvlastnění (konfiskace) byla tentokrát úplná a byla prosta jakéhokoliv odškodnění. Dotkla se veškerého hmotného majetku postižených osob. Konfiskováno bylo především pozemkové vlastnictví, tedy lesy a zemědělská půda s veškerými budovami, od zámků až po stáje, stejně tak továrny, firmy, důlní podniky, pivovary, vše i se zařízením. Vyvlastněny byly také bankovní vklady, cenné papíry, akcie, šperky a další předměty včetně pachtovních a užívatelských práv.

Co všechno bylo prostřednictvím těchto vyvlastňovacích opatření zabaveno, bude v následujícím textu uvedeno ve vztahu ke každé konkrétní postižené osobě.

V. Třicet osm vyvlastněných osob a jejich majetek

Všech 38 osob s lichtenštejnským občanstvím, které byly postiženy československými konfiskacemi, bude uvedeno jednotlivě, se jménem a údaji o vztahu k vyvlastněnému majetku, v některých případech i s dalšími důležitými údaji,⁶ a to v abecedním pořadí, bez ohledu na jejich stavovské a sociální postavení. Na každou z těchto osob je pohlíženo ze stejného zorného úhlu, byť ne vždy ve stejném rozsahu.

Tabulka 5: Specifikace majetku konfiskovaného jednotlivým osobám

	osoba	vyvlastněný majetek
1.	baronka Hedwig von Berg und Wurmbrandt-Stuppach, rozená Thyssenová	pozemkové majetky v Šahách (2 538 ha) a Drienově, okres Krupina (452 ha) (Slovenská republika)
2.	dr. Albert Bloch	bankovní aktiva
3.	Ida Brändleová, rozená Krausová	majetkový podíl v hotelu Zlatý lev v Karlových Varech na Rooseveltově náměstí

5 Seznamy z roku 1949, dvě přílohy k dopisu z 10. srpna 1949, Vaduz, 1993.

6 Na základě podkladů z AAA, různé dokumenty, do roku 2002. Není vyloučeno, že vyvlastňovacím aktům podlehly i další lichtenštejnští občané. Na jednom ze seznamů, který roku 1985 vytvořil Karel Alfréd z Lichtenštejna a který on sám označil za neúplný, jsou uvedena i jména „*Frau Antonia Hatvany*“, „*Herr Hirsch*“ a „*Gen. Dir. Ing. Heinrich Czech*“. Ta se ovšem po roce 2002 nikde nevyskytují a nenacházejí se ani mezi obvykle uváděnými 38

	osoba	vyvlastněný majetek
4.	Marie de Charmant	20% akciového podílu ve firmě Šuranský cukrovar ve (Vefkých) Šuranech (Slovenská republika)
5.	Pierre de Charmant	
6.	baronka Antonia von Falz-Fein	šperky a bankovní vklad v Novém Městě nad Váhom (Slovenská republika)
7.	Maria von Frankl	polnosti ve Vefkých Šarovcích, polovina otcovského zámku s parkem a polnostmi ve Vefkých Šarovcích (Slovenská republika)
8.	Gerty (Gertrud) Hartmannová, rozená Hilpertová (obr. 1) Narodila se jako Gertrud Ilse Hilpertová 19. února 1921 v Nové Vsi nad Nisou. Dne 25. října 1941 se vdala v Lučanech nad Nisou za diplomovaného lesníka Julia Hartmanna (1916–1992) z Vaduzu. Gerty Hartmannová zemřela 7. května 1994 ve Vaduzu. ⁷	poloviční majetkový podíl v otcovském podniku Josef Hilpert Glasperlenfabrik s polnostmi v Nové Vsi nad Nisou (Liberecko)
9.	Dorothea von Janotta	zámek a statek ve Štemplovci (Opavsko), bankovní aktiva, státní dluhopisy, stříbro, barokní varhany
10.	baron Johann Alexander von Königswarter	statek Šebetov (Boskovicko) o rozloze cca 4 000 ha, dále zápůjčky, aktiva a šperky
11.	princ Alois z Lichtenštejna, otec knížete Františka Josefa II.	pozemkový majetek ve Velkých Losinách (Šumpersko) se zámkem o rozloze cca 5 800 ha, dále cenné papíry a majetkové podíly v devíti firmách (Liberecko-vratislavický pivovar, Severomoravský pivovar a sladovna, Spojené přádelny, Národní banka pro Čechy, Lipnicko-břec-lavský cukrovar, Stavební a bytové družstvo Krnov, Řepařské družstvo Pohořelice, Mlékařské družstvo

vyvlastněnými osobami. Srov. také International Court of Justice: *Case Concerning Certain Property (Liechtenstein v. Germany)*. Hague 2009, zde především s. 318–328.

⁷ O s p e l t, Mathias (ed.): *Vaduzer Familienchronik*. Bd. 2. Vaduz 2002, s. 134.

	osoba	vyvlastněný majetek
		Břeclav, Řepařské družstvo Břeclav) ⁸
12.	kníže František Josef II. z Lichtenštejna	<p>konfiskace pozemkového majetku v rozsahu cca 69 000 ha (z toho 3 000 ha zemědělské půdy a cca 66 000 ha lesní plochy), dále zámky a další budovy, dále podniky, majetkové podíly v 26 firmách, cenné papíry, bankovní vklady u Národní banky, část umělecké sbírky.</p> <p>Vyvlastněné pozemkové majetky budou jednotlivě uvedeny – pro prvotní představu je třeba konstatovat, že šlo o obrovský rozsah majetku, který značným způsobem přesahoval majetek konfiskovaný všem dalším osobám s lichtenštejnským občanstvím.⁹</p> <p><i>a) Vyvlastněné pozemkové majetky knížete, spolu se stavbami a mobiliemi:</i> statek Zábřeh, statek Krnov, statek Lanškroun, statek Nové Zámky-Úsov, statek Šternberk, statek Karlovec, statek Moravská Třebová, statek Bučovice-Ždánice, statek Kounice, statek Uherský Ostroh, statek Pozoříce, statek Škvorec-Úvaly, statek Lanžhot, statek Valtice-Lednice-Břeclav, zahrady a budovy</p>

8 V materiálech AAA jsou uvedeny německé názvy jednotlivých podniků: Reichenberg-Maffersdorfer Brauerei, Nordmährische Brauerei und Malzfabrik, Vereinigte Schafwollwarenfabrik, Nationalbank für Böhmen, Leipnik-Lundenburger Zuckerfabrik, Bau und Wohnungsgenossenschaft Jägerndorf, Rübenwertungsgenossenschaft Pohrlitz, Molkereigenossenschaft Lundenburg, Rübenverwertungsgenossenschaft Lundenburg. Následující údaje jsou převzaty z materiálů AAA. Jde mimo jiné o *Zusammenstellung des Fürst Lichtenstein'schen Grundeigentumes im Raume der CSR nach der Bodenreform zum Stande vom Jahre 1945* (s detailním seznamem pro každý dotčený statek). Další zdrojové materiály pocházejí z roku 1993 (aktualizováno roku 2003). Srov. také P i n t e r o v á , Jana: *Knížectví Lichtenštejnsko a jeho vztahy s Českou republikou*. Diplomová práce na Univerzitě Karlově. Praha 2000.

9 Následující údaje jsou převzaty z materiálů AAA. Jde mimo jiné o *Zusammenstellung des Fürst Lichtenstein'schen Grundeigentumes im Raume der CSR nach der Bodenreform zum Stande vom Jahre 1945* (s detailním seznamem pro každý dotčený statek). Další zdrojové materiály pocházejí z roku 1993 (aktualizováno roku 2003). Srov. také P i n t e r o v á , J.: *Knížectví Lichtenštejnsko*.

	osoba	vyvlastněný majetek
		<p>centrálního ředitelství v Olomouci.</p> <p><i>b) Vyvlastněné firmy knížete:</i> pila v Břeclavi, dřevařská obchodní kancelář v Brně, papírna v Lukavci, mlýn v Nejdku, mlýn v Břeclavi, pivovar v Břeclavi, dřevařský podnik v Praze, uhelné a cihlářské podniky v Praze (s hliníkem ve Vyšehořovicích a Brníku), uhelné a cihlářské podniky v Mladějově na Moravě, pivovar v Lanškrouně.</p> <p><i>c) Vyvlastněné podíly ve firmách knížete:</i> Pražská měďárna, kabelovna a elektrotechnické závody „Křížik“; Česká obchodní společnost, a. s.; Západočeské továrny kaolinové-šamotové a slovenské závody magnezitové, a. s.; Spolek moravských strojřren, a. s.; Cukrovar Schoeller & Co., a. s.; Cihelna Pezinok, a. s.; Lukavecká strojní papírna, s. r. o.; Jan Hejtmánek – Kaolinitové doly Praha; Pražská kreditní banka; Národní banka pro Čechy; Opavská rafinerie cukru; Česká obchodní společnost; Severomoravský pivovar Šumperk; Sedlecké kaolinové závody; Liberec-Vratislavice, a. s.; Důlní a hutní společnost; Českomoravská strojřrna, a. s.; Pivovar a sladovna Břeclav; Lipnicko-břeclavský cukrovar; Stavební a bytové družstvo Krnov; Řepařské družstvo Pohořelice; Mlékařské družstvo Břeclav; Řepařské družstvo Břeclav.¹⁰</p>

10 V materiálech AAA jsou uvedeny německé názvy jednotlivých podniků: „Krizik“ Prager Metall-, Kabel- und elektronische Werke; Böhmisches Handelsgesellschaft AG; Westböhmisches Kaolin-Schamotte und slowenische Magnesitwerke AG; Verein Mährische Maschinenfabriken AG; Zuckerfabrik Schoeller & Co. AG; Bössinger Ziegelwerke AG; Lukawetzter Maschinenpapier Fabrik Ges.m.b.H.; Jan Heitmanek Kaolinitové doly, Prag; Prager Creditbank Aktien; Nationalbank für Böhmen; Troppauer Zuckerraffinerie; Böhmisches Handelsgesellschaft; Nordmährische Brauerei M. Schönberg; Zettlitzer Kaolinwerke; Reichenberg-Maffersdorfer AG; Berg- und Hüttenwerks-Gesellschaft; Böhmisches-Mährische Maschinenfabrik Kolben; Brauerei und Malzfabrik Lundenburg; Leipnik-Lundenburger Zuckerfabrik; Bau- und

	osoba	vyvlastněný majetek
		<i>d) Další vyvlastněné majetky knižete:</i> cenné papíry, bankovní vklady (Národní banka), umělecká sbírka.
13.	princ Fridrich z Lichtenštejna	cenné papíry
14.	princezna Irma z Lichtenštejna	
15.	princ Emanuel z Lichtenštejna	společné sídlo v Nových Zámcích a pozemky o rozloze cca 2 000 ha na statku Zahradky (Českolipsko)
16.	princ Jan z Lichtenštejna	
17.	princezna Ludmila z Lichtenštejna	uživací práva k majetkům v Mělníku, statky v Hoštejně u Zábřehu (cca 2 500 ha) a v Čížové u Písku (cca 2 800 ha), mobiliář, stříbro
18.	princezna Olga z Lichtenštejna	les a pozemky s budovami ve Vamberku (východní Čechy), cenné papíry, bankovní aktiva
19.	Franziska Näscherová (obr. 2) Narodila se jako Franziska Bartšchová dne 1. března 1914 v Heřmanovicích. Dne 17. června 1949 se vdala za Rudolfa Näschera von Eschen-Nendeln (Lichtenštejnsko). Zemřela 10. dubna 2001 v Nendeln. ¹¹	nemovitost v Opavě
20.	dr. Hans Nissl	nájemný dům v Českých Budějovicích na Husově třídě, cenné papíry
21.	Renate Nisslová	
22.	Alfred Nietzsche	
23.	Melanie Nitzscheová	
24.	Günther Nietzsche, jejich syn	usedlost, obytný dům a továrna na žiletky Rasierklingenfabrik Diu A. Nietzsche
25.	Harriet Nottebohmová	cenné papíry
26.	Hermann Nottebohm	
27.	baronka Maria von Reitzes-Marienwert	vlastnické podíly (750 z 9 000 akcií) v cukrovaru v Nitře (Slovenská republika)

Wohnungsgenossenschaft Jägerndorf; Rübenverwertungsgenossenschaft Pohlritz; Molkereigenossenschaft Lundenburg; Rübenverwertungsgenossenschaft Lundenburg.

11 Úmrtí oznámení Franzisky Näscher viz in Liechtensteiner Volksblatt, 11. 4. 2001. Její nekrolog viz in Liechtensteiner Volksblatt, 6. 7. 2001.

	osoba	vyvlastněný majetek
28.	Adolf Risch Pocházel z Vaduzu. V listopadu 1945 podaly noviny <i>Liechtensteiner Vaterland</i> pod názvem <i>Návrat domů</i> zprávu o jeho příjezdu (obr. 3): „Včera, v úterý, dorazil z Československa Adolf Risch se svou rodinou. Spolu se svými blízkými byl mnoho týdnů na cestě, a má proto mnohé za sebou. Ať se jemu a jeho rodině dobře daří v jeho staré vlasti.“ ¹²	haly, stáje a kancelářská budova obchodu se dřevem a uhlím v Piešťanech (Slovenská republika)
29.	Gertrud Schädlerová	cenné papíry
30.	Stefanie Marianne Schädlerová	
31.	Albin Seemann	nemovitost v Bratislavě ve Slávičím údolí (Slovenská republika), vkladní knížka
32.	Peter Seemann, jeho syn	
33.	Minka Straussová	majetkový podíl na statku Štrkovec v obci Šoporňa (828 ha) (Slovenská republika)
34.	Olga Tomalová	obligace v československých korunách a říšských markách, akcie
35.	Anton Wanger	cenné papíry, automobil značky Škoda
36.	Antonie Weissová	bankovní aktiva v Jablonci nad Nisou
37.	hrabě Ferdinand Wilczek, otec kněžny Giny z Lichtenštejna	majetkové podíly v horním podnikání v Ostravě, cenné papíry
38.	hraběnka Mignon Wurmbrandtová-Stuppachová, dcera baronky Hedwigy von Berg	pozemkové majetky v Šáhách a Drienově (Slovenská republika), srov. č. 1

Tento přehled třiceti osmi vyvlastněných osob přináší více nežli suchá čísla. Za každým vyvlastňovacím aktem se skrývají osudy konkrétní lidské bytosti a často také celé její rodiny.

12 Liechtensteiner Vaterland, 14. 11. 1945.

Obr. 1: Gerty (Gertrud) Hartmannová, rozená Hilpertová, (1921–1994) (repro Ospelt, M. (ed.): Vaduzer Familienchronik. Bd. 2)

TODESANZEIGE

*Lebe lieb getragen,
Licht beschenkt, nach oben!*

Nach einem reich erfüllten, arbeitsreichen Leben nehmen wir in Liebe und Dankbarkeit Abschied von unserer lieben Mutter, Schwiegermutter und Grossmutter

Franziska Näscher-Bartsch

geb. 10. März 1914, gest. 10. April 2001

Sie starb heute nach kurzer Krankheit im 88. Lebensjahr.
Deine positive Ausstrahlung und Deine Bescheidenheit werden uns weiterhin durchs Leben begleiten.
Wir bitten, der lieben Verstorbenen im Gebet zu gedenken.

Nendeln, den 10. April 2001

In stiller Trauer:

Obr. 2: Úmrtní oznámení Franzisky Näscherové, rozené Bartschové, (1914–2001) (repro Liechtensteiner Volksblatt, 11. 4. 2001)

er- in m ng iffe or- m- ng or- er- jer	<p>Zähne eröffnen. Die neue Arbeitsgelegenheit wird bestens begrüßt.</p> <p>Baduz. Heimkehr.</p> <p>Gestern Dienstag traf, aus der Tschechoslowakei kommend, Herr Adolf Risch mit seiner Familie hier ein. Er war mit den Seinen seit vielen Wochen unterwegs und wird deshalb allerhand hinter sich haben. Möge es ihm und seiner Familie gut ergehen in der alten Heimat!</p> <p>Rhein- und Müselaufgaben. (Korr.)</p> <p>Die Regierung hat in der letzten Sitzung die</p>	04 (ch) vet tur un- Bo fen für die Ne jät Ge. S
--	---	---

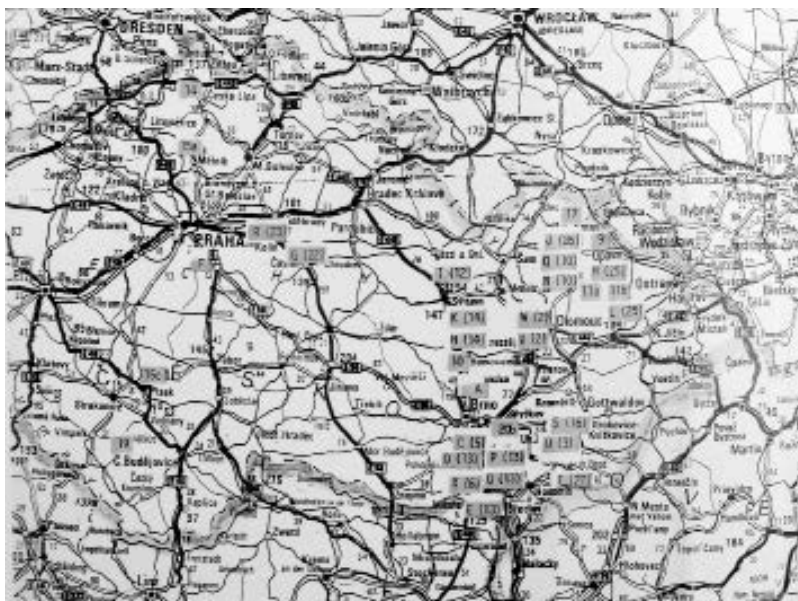
Obr. 3: Zpráva o návratu Adolfa Rische z Československa do Vaduzu (repro Liechtensteiner Vaterland, 14. 11. 1945)

VI. Kde ležely a leží majetky vyvlastněné lichtenštejnským občanům?

Většina nemovitých majetků, které byly roku 1945 vyvlastněny lichtenštejnským státním příslušníkům, ležela na území dnešní České republiky, a to především na Moravě. Několik dalších se nacházelo na území západního Slovenska, tedy dnešní Slovenské republiky. V Maďarsku se analogické vyvlastnění týkalo celkem 13 lichtenštejnských občanů (a jedné firmy v rukou lichtenštejnských občanů), ti ovšem nejsou předmětem prezentovaného výzkumu.¹³

Následně budou prezentovány fragmenty map České a Slovenské republiky, na nichž jsou lokalizovány výše uváděné majetky lichtenštejnských občanů. Jde o dosud nepublikované mapy, jež jsou k dispozici na Úřadu pro zahraniční věci ve Vaduzu.¹⁴

První mapa (obr. 4) přibližuje lokaci vyvlastněných lichtenštejnských majetků na území České republiky, respektive v její východní části. Fialovou

Obr. 4: Lokace vyvlastněných lichtenštejnských majetků na území České republiky (AAA; foto Peter Geiger)

13 AAA, dokument z 19. září 1999.

14 AAA, Liechtensteinische Vermögensansprüche gegenüber der Tschechischen Republik (2); Liechtensteinische Vermögensansprüche gegenüber der Slowakischen Republik, interní mapové dokumenty (neveřejné).

barvou je v originále zaznamenán pozemkový majetek zabavený knížeti, oranžovou pak majetek dalších lichtenštejnských občanů. Tyto údaje jsou uvedeny s podrobnějším vyčíslením a se jmény na dalším vyobrazení (obr. 5). Mapový výřez západní a severní části České republiky zachycuje další tři inkriminovaná místa (obr. 6). Zaznamenány jsou zde vyvlastňovací akty provedené vůči Certy Hartmannové, jíž byl – jak zmíněno výše – konfiskován poloviční majetkový podíl v otcově továrně v Nové Vsi nad Nisou s názvem Josef Hilpert Glasperlenfabrik (obr. 8).

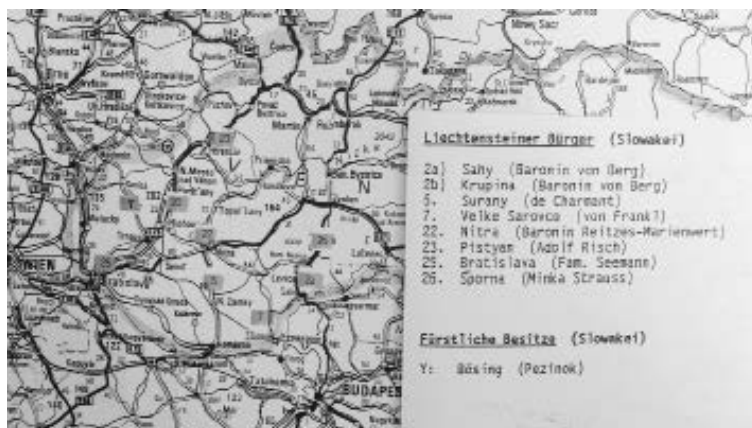
Obr. 5: Lokace vyvlastněných lichtenštejnských majetků ve východnější části České republiky s podrobnější specifikací (AAA; foto Peter Geiger)

Obr. 6: Lokace vyvlastněných lichtenštejnských majetků v západní a severní části České republiky s podrobnější specifikací (AAA; foto Peter Geiger)

Jak je patrné, knížecí statek v Pezinku a vyvlastněné majetky dalších sedmi lichtenštejnských občanů se nacházely na území dnešní Slovenské republiky. Mezi nimi figuroval i výše zmíněný Dřevařský a uhelný obchodní závod Adolfa Rische z Vaduzu (obr. 7).

Obr. 7: Lokace vyvlastněných lichtenštejnských majetků na území Slovenské republiky (AAA; foto Peter Geiger)

VII. Co se stalo s vyvlastněnými majetky? Výzkumná desiderata

Roku 1945 byly obstavené a zabavené majetky podřízeny československé národní správě. Ještě v témže roce následovala konfiskace bez nároku na finanční odškodnění. Veškeré námitky vznesené proti tomuto postupu byly odmítnuty. Roku 1948 převzala moc v Československu komunistická vláda, která konfiskace majetku potvrdila.¹⁵

Přišli noví majitelé. Část konfiskovaných statků přešla bezprostředně do státního vlastnictví a mnohé z někdejších knížecích nemovitostí, mimo jiné zámky a lesy, v něm zůstaly až do současnosti. Některé objekty jsou sídlem různých veřejných institucí, spravovaných například orgány památkové péče. Jiné konfiskované majetky byly předány českým nebo slovenským zemědělcům, kteří se o ně mohli ucházet na základě dekretu z 21. června 1945.¹⁶

15 Srov. příspěvek Václava Horčíčky v tomto svazku.

16 Na základě *Dekretu č. 12* z 21. června 2045, § 7. Srov. příspěvek Susanne Keller-Giger v tomto svazku.

Zodpovědět otázky týkající se toho, jaké jsou současné osudy někdejších vyvlastněných sídel a majetků, nemovitostí i movitostí, komu která z nich v současnosti náleží, by si vyžádalo provedení časově náročného detailního výzkumu. Za tímto účelem by muselo být podniknuto bádání ve zpřístupněných dokumentech českých a slovenských archivů, především ve fondech pozemkových knih, a podobně by musely být zkoumány také dobové noviny. Šlo by o výzkum, který by se dotýkal vysokého počtu současných vlastníků, a to státních i privátních. Proveditelné by jistě byly alespoň jednotlivé sondážní průzkumy. Je ovšem možné, že by u současných vlastníků vyvolaly strach z toho, že se chystají nové vyvlastňovací akty.

VIII. Proč nebylo v průběhu uplynulých sedmi desítiletí nalezeno žádné řešení? Pět tezí

V první řadě je třeba si položit otázku, proč po válce nebylo s Lichtenštejnci nakládáno jako s občany neutrálního státu. Vždyť například v případě švýcarských občanů, jejichž majetek byl roku 1949 vyvlastněn, se již téhož roku přistoupilo k sepsání mezinárodní smlouvy o odškodnění. Ve vztahu k Lichtenštejnsku naopak došlo k dlouholeté blokádě, jejíž zdůvodnění snad lze zformulovat do pěti tezí.¹⁷

Teze 1: Prvním a nejspíše také nejdůležitějším důvodem je obrovský rozsah vyvlastněného knížecího majetku. Tento majek si český stát nepochybně nechtěl nechat ujít a jeho zisk vnímal jako svého druhu dokončení první pozemkové reformy.

Teze 2: Odškodnění knížete by československý stát patrně nemohl provést ani z finančních důvodů. Jednodušším a ekonomicky rentabilnějším opatřením byla prostá konfiskace.

Teze 3: Kdyby československý stát uznal za občany cizího neutrálního státu všechny ostatní osoby s lichtenštejnským pasem, musel by se stejně zachovat i vůči knížeti, což z hlediska československých orgánů nebylo žádoucí. Proto ze strany Československa došlo k nerovnému jednání vůči Lichtenštejncům a Švýcarům. Naopak shodně se přistupovalo ke všem Lichtenštejncům, jako by náleželi k rodině knížete.

Teze 4: Argumenty týkající se konfiskačního procesu ve vztahu k Lichtenštejncům vycházely z oblasti historie a práva a poukazovaly konkrétně na politiku knížete Karla I. z Lichtenštejna v 17. století, domnělou „německou národnost“ Lichtenštejnců a na požávku po legitimitě paušálního odsunu německého obyvatelstva, jehož součástí bylo i vyvlastnění majetku.

Teze 5: Prostředkem, jak se vyhnout nutnosti řešit otázku vyvlastnění majetku, bylo ze strany Československa a po roce 1993 i České a Sloven-

---

17 Srov. příspěvek Rolanda Marxera v tomto svazku.

ské republiky jako jeho nástupnických států neuznání Lichtenštejnského knížectví coby subjektu mezinárodního práva. Došlo tedy k podobnému postupu, jaký byl realizován již v souvislosti s první pozemkovou reformou po první světové válce. Ke změně tohoto postoje došlo až roku 2009.

IX. Závěr

Z toho důvodu, že majetek konfiskovaný knížeti z Lichtenštejna vykazoval obrovské rozměry, bylo stejně jako vůči němu postupováno i ve vztahu k dalším 37 osobám disponujícím lichtenštejnským pasem, které vlastnily majetek na území Československa. Podle hesla „Stejní jako kníže“. Československý stát se k nim zachoval podobně jako k dalším československým a německým občanům, označil je za „Němce“ a postihl je nuceným odsunem a konfiskací majetku. Důsledky a nesrovnalosti tohoto jednání trvají až do současnosti.

Gerty (Gertrud) Hartmannová, rozená Hilpertová: poloviční majtkový podíl v otcovském podniku Josef Hilpert Glasperlenfabrik s polnostmi v Nové Vsi nad Nisou

Obr. 8: Mapa zachycující majetek konfiskovaný Gerty Hartmannové s její fotografií (mapa: AAA; podobenka: repro Ospelt, M. (ed.): Vaduzer Familienchronik. Bd. 2; úprava Peter Geiger)

Alle enteigneten liechtensteinischen Staatsangehörigen Wer, was, wo? Was wurde aus dem enteigneten Besitz?

Auf der Grundlage der Erlasse des Präsidenten der Republik, der sogenannten Beneš-Dekrete, erfolgten in der Tschechoslowakei 1945 zahllose Enteignungen und Vertreibungen. Betroffen waren auch liechtensteinische Staatsangehörige. Wir fragen im Folgenden, wer enteignet wurde, wie groß die enteigneten Vermögen nach Fläche und Wert waren, was wem enteignet wurde, wo die Vermögen der Enteigneten lagen, was aus dem enteigneten Besitz wurde, bis heute, und warum es seit sieben Jahrzehnten keine Lösung in diesen liechtensteinischen Enteignungsfragen gab.

Quellengrundlage für diesen Beitrag bilden vor allem die archivalischen Bestände des Amts für Auswärtige Angelegenheiten, Vaduz. Was hier vorgelegt wird, war bisher nie öffentlich bekannt, höchstens in Teilen, vorab den Fürsten betreffend, aber auch hierzu meist nur summarisch.

Wegen des überragenden Umfangs des enteigneten Besitzes des Fürsten von Liechtenstein, flächen- wie wertmäßig, wurden auch die mindestens 37 weiteren enteigneten liechtensteinischen Staatsbürger im Wortsinne „fürstlich“ behandelt: gleich wie der Fürst. Alle zusammen, der Fürst und die weiteren 37 Liechtensteiner, ihre Familien eingeschlossen, wurden mit den tschechoslowakischen oder deutschen Staatsangehörigen, zu denen sie nicht zählten, in einen Topf der „Deutschen“ geworfen und wie jene dem „Transfer“ und der Konfiskation unterworfen, mit Konsequenzen und Unvereinbarkeiten bis heute.

Jan Županič

Candide secure

Lichtenštejský občan Johann Alexander von Königswarter*

Candide secure

The Liechtenstein citizen Johann Alexander von Königswarter

The article focuses on the person of Johann Alexander Königswarter, the owner of the estate in Šebetov in the Blansko region, who in course of his stay in Switzerland in the 1920's acquired the Liechtenstein citizenship. Beside the Rothschilds, the Königswarters are certainly the most important Jewish financial dynasty. The members of this family worked in a number of European states, where they gradually built significant positions. Johann Alexander Königswarter was in course of World War II impacted by the Nuremberg Laws and after its end by the so-called Beneš Decrees and the following confiscations, because he was considered German by nationality.

Key words: Liechtenstein, Königswarter, Šebetov, confiscation, World War II, the Nuremberg Laws

Bouřlivé změny spojené s rozpadem Rakouska-Uherska a vytvářením nového, tzv. versailleského, systému změnily tento region od základů. Na místě staleté monarchie vznikla řada nástupnických států, které spolu mnohdy ostře soupeřily o místo na slunci, měnily se zákony, po staletí uznávané hodnoty mizely v prachu a byly nahrazovány novými, mezi nimiž hrál významnou roli nacionalismus. Tomuto vývoji se neubráníla ani Československá republika. Stát od počátku konstruovaný jako země Čechů a Slováků sice nabízel svým národnostním menšinám značná privilegia (ve srovnání s ostatními státy středoevropského regionu dokonce velkorysá), nedokázal jim však nabídnout potřebnou ideu budoucnosti v nové zemi.

Vznik Československa byl navíc spojen i s řadou ekonomických změn, v prvé řadě s pozemkovou reformou, kterou pražská vláda považovala za dovršení národní revoluce. Není divu, že postihovala především exponenty „starého režimu“, tedy církve a šlechtu, a že v mnoha ohledech

---

* Tato studie vznikla v rámci výzkumného záměru PRVOUK P12 Historie v interdisciplinární perspektivě.

upřednostňovala při parcelaci půdy Čechoslováky před ostatními národnostmi. Pozemková reforma a kritika ze strany nové republiky se přitom netýkala jen starých aristokratických rodů, ale všech vlastníků velkostatků bez ohledu na jejich původ. Není proto překvapivé, že těžce zasáhla i novošlechtické rody, včetně židovských.¹

Instituce šlechtictví, původně vyhrazená jen křesťanům (samozřejmě včetně konvertitů), se totiž v souvislosti s novým chápáním státu a společnosti v osvěcenské éře zásadně proměnila a jedním z průvodních znaků této transformace byly i nobilitace osob židovské víry. Šlo o neklamnou známku počínající židovské emancipace, jejíž stavidla se naplno otevřela po zrušení starých omezení v letech 1848–1849 a zejména po přijetí liberální prosincové ústavy roku 1867. Odstraňování bariér vůči obyvatelům jiné než křesťanské víry se samozřejmě neomezovalo jen na židy, ovšem právě oni představovali po dlouhou dobu jedinou větší nekřesťanskou náboženskou menšinu Rakouska-Uherska.

Vedle Rothschildů jsou bezesporu nejvýznamnějším židovským finančním rodem Königswarterové. Také členové této dynastie působili v řadě evropských států, kde postupně získali významné postavení. Jednotlivé linie navíc udržovaly úzké vazby, jež upevňovaly i časté sňatky mezi nimi.² Königswarterové se postupně usadili ve Fürthu, Frankfurtu nad Mohanem, Vídni, Amsterdamu a Paříži. Téměř všichni členové rodu se zabývali finančnictvím, založili řadu peněžních ústavů v celé Evropě a významným způsobem se podíleli na budování evropské železniční sítě.³

Původ Königswarterů byl přitom velmi skromný. Prvním známým předkem byl Juda Arje Josef ben Baruch, zvaný též Hirsch († 1776),⁴ který žil v západočeském městečku Kynžvart (německy Königswart). Jeho syn Jonas Moses Hirsch (zřejmě 1740–1805) přijal na základě nařízení Josefa II. nové jméno podle místa, odkud pocházel: Königswarter. Sám se ale usadil ve Fürthu u Norimberka, oženil se zdejší rodačkou Charlotte (Jeannette) Oppenheimovou (zřejmě 1739–1826), stal se známým obchodníkem a finančníkem a zásadním způsobem se zasloužil o vzestup celé rodiny. Jonas měl s Charlotte osm dětí, z toho pět synů, kteří se dožili dospělosti a dále pozdvihli prestiž rodiny. Není ovšem cílem této studie líčit komplikovanou genealogii tohoto rodu. Abychom ovšem mohli vyloužit příčiny pádu této rodiny a tragické osudy posledního člena rakouské

1 K otázce židovské šlechty např. Ž u p a n i č, Jan: *Židovská šlechta podunajské monarchie*. Mezi Davidovou hvězdou a křížem. Praha 2012.

2 Ke genealogii rodu podrobně G a u g u s c h, Georg: *Wer einmal war*. Das jüdische Grossbürgertum Wiens 1800–1938. Teil 1. A–K. Wien 2011, s. 1505–1519.

3 Srov. *Neue deutsche Biographie*. Bd. 12. Kleinhans–Kreling, Berlin 1980, s. 362–363.

4 B l o c h, Chaim: *Der Ursprung der freiherrlichen Familie Königswarter*. Zeitschrift für die Geschichte der Juden in der Tschechoslowakei 3, 1932, s. 35–36; M a š e k, Petr: *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti*. Díl 1. A–M. Praha 2008, s. 474.

linie rodu barona Johanna Alexandra (1890 – po 1960), je třeba alespoň v základních rysech vystihnout proces vzestupu jeho linie.

Vzestup předků Johanna Alexandra je spojen se jménem jeho praděda Morize (Mosese Heyuma) Königswartera (1780–1829), syna Jonase Mosese a Charlotte Oppenheimové. Jako první člen rodiny se usadil ve Vídni, kde se stal privilegovaným velkoobchodníkem, vlastnil směnářský dům a také banku. Měl pět dcer, ze kterých za hlavní dědičku určil nejstarší Josefina (1811–1861). Aby zachoval jádro jmění pro rodinu nedotčené, vybral jí za manžela svého synovce Jonase Markuse Königswartera⁵ (1807–1871), kterého již roku 1825 povolal do Vídně a vybral za svého nástupce. Krátce po Morizově smrti, v listopadu 1829, se Jonas Markus s Josefina oženil, a získal tak k dispozici obrovský kapitál, jenž mu umožnil nevídaný společenský vzestup. Zděděnou firmu s názvem Moriz Königswarter přivedl k neobyčejnému rozkvětu a zakrátko založil i vlastní banku Königswarter & Todesco. Stal se uznávaným finančním a ekonomickým odborníkem a roku 1838 byl jmenován cenzorem rakouské Národní banky. Funkci zastával řadu let a roku 1850 byl dokonce jmenován ředitelem tohoto ústavu. V roce 1855 stál spolu s Rothschildy u zrodu banky Creditanstalt a tři roky nato se stal jejím ředitelem. Funkce se však zanedlouho vzdal, aby se jako správní rada řady železničních společností⁶ mohl plně věnovat rozvoji železničních sítí v monarchii.

Jonas patřil i mezi tzv. barony z Ringstrasse, podnikatele, kteří spolu-vytvářeli podobu neprestížnější třídy podunajské monarchie. Promyšleně investoval nemalou část jmění do nákupu pozemků za vídeňskými hradbami, jejichž cena po rozhodnutí o asanaci opevnění neobyčejně vzrostla. Část nemovitostí poté prodal a na dalších vystavěl řadu výnosných činžovních domů. Zde si také zbudoval své sídlo, dílo oblíbených architektů Johanna Romana a Augusta Schwendenweina, které bylo dokončeno roku 1862. Jeho palác se stal vyhledávaným společenským centrem, kde se řešily otázky obchodu, financí i politiky.⁷

5 Byl synem jeho mladšího bratra Markuse (Mordechaie) Jonase (1776–1850). Ten se roku 1806 oženil s dcerou směnárny ve Frankfurtu nad Mohanem Zachariase Wertheimera Jeanette (zřejmě 1782–1854), která pocházela z rodu slavného habsburského finančníka Samsona (Simsona) Wertheimera (1658–1724).

6 Šlo o Kaiser Ferdinands-Nordbahn, Süd-norddeutsche Verbindungsbahn a privilegierte Böhmisches Westbahn. *Österreichisches biographisches Lexikon*. 1815–1950. Bd. 4. Knolz–Lan. Wien 1969, s. 41; *Königswarter*. In: Jewish Encyclopedia [online]. Dostupné z: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/9457-konigswarter> [cit. 20. 6. 2013].

7 Palác stojí na Kärntner Ring 4. Od roku 1890 zde žila přítelkyně Františka Josefa I. Kateřina Schratková, jejíž manžel Nikolaus Kiss de Itebe dům (nepochybně s císařovou finanční podporou) roku 1907 koupil. Za druhé světové války byl palác vážně poškozen bombardováním a (nepříteli zdařile) rekonstruován teprve roku 1993. *Planet Vienna – Palais Königswarter* [online]. Dostupné z: <http://www.planet-vienna.com/spots/Palais/koenigswarter/koenigswarter.htm> [cit. 20. 6. 2013].

Jonas proslul i značnými peněžními dary ve prospěch státu i potřebných. Patřil mezi nejvelkorysejší mecenáše monarchie. Financoval řadu spolků a podpůrných organizací a obrovské částky věnoval na podporu svých chudých souvěrců.⁸ Po celý svůj život zůstal praktikujícím židem a stoupencem konzervativního ortodoxního křídla.⁹ To však neznamenalo, že by se vyhýbal společenským poctám. Právě naopak. Když mu císař František Josef I. kabinetním listem z 8. ledna 1860 udělil za jeho humanitární zásluhy Řád železné koruny III. třídy, se kterým bylo spojeno právo na rytířský titul, požádal Jonas takřka obratem (7. února) c. k. ministerstvo vnitra o nobilitaci. Titul Ritter von Königswarter mu byl udělen listinou z 25. března 1860. Jonasova hvězda dále stoupala. Roku 1869 spoluzaložil (již jako předseda vídeňské židovské obce) s dalšími židovskými filantropy nadaci na zřízení židovského ústavu slepců na Hohe Warte v Döblingu u Vídně, za což byl 24. září 1870 odměněn Řádem železné koruny II. třídy. Ten ho opravňoval k zisku baronátu, jež Jonáš získal listinou z 26. října 1870. Právě tehdy se v rodinném erbů objevila i deviza „*CANDIDE SECURE*“ („*Upřímně a bezpečně*“), jeho životní krédo.¹⁰

Jediným Jonášovým dědicem a pokračovatelem byl syn Moriz (1837–1893), jenž zůstal věrný rodové tradici jak ve víře, tak v podnikání. Roku 1860 se stal společníkem otcevy firmy Moriz Königswarter, kterou po jeho smrti převzal. Navíc byl i ředitelem Severní dráhy císaře Ferdinanda, správním radou banky Creditanstalt a generálním konzulem Dánského království ve Vídni. Patřil mezi nejschopnější finančníky své doby a mimořádným způsobem se v Rakousku zasloužil o překonání následků finanční krize z roku 1873. Angažoval se také v politice. Roku 1879 jej císař jmenoval doživotním členem rakouské panské sněmovny a v letech 1884–1890 byl poslancem dolnorakouského zemského sněmu. Otcův majetek Moriz nejen zachoval, ale i rozmnožil a velké sumy investoval do nákupu cenných papírů a výnosných panství. Postupně ve svých rukou soustředil Nejdek, Děpoltovice a Horní Chodov u Karlových Varů v Čechách, Šebetov na Moravě, Niederkreuzstetten v Dolních Rakousích a Csabacsúd, Cséhtelek (dnes Ciutelec) a Kisszántó (dnes Santául Mic) v Uhrách.¹¹ Nemalé prostředky investoval i do (novorenesančních) přestaveb svých sídel, v prvé řadě moravského Šebetova a západočeského Nejdku.¹² Stejně jako Jonas patřil mezi velmi aktivní členy vídeňské ži-

8 W i s t r i c h , Robert S.: *Die Juden Wiens im Zeitalter Kaiser Franz Josephs*. Wien – Köln – Weimar 1994, s. 139.

9 T i e t z e , Hans: *Die Juden Wiens*. Wien 1933, s. 212.

10 Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA), Adelsarchiv, Jonas Königswarter, Adelsakt 1860–1870.

11 Österreichisches biographisches Lexikon, s. 41.

12 K u t h a n , Jiří: *Aristokratická sídla období romantismu a historismu*. Praha 2001, s. 138, 294.

dovské obce, usiloval o její rozkvět a podílel se na založení Vídeňské židovské teologické školy (Wiener israelitisch-theologischen Lehranstalt).

V době, kdy se rodil rasový antisemitismus a kdy se řada jeho souvěrců z nejrůznějších důvodů (kariéra, sňatek, asimilace) vzdávala víry svých předků, baron Moriz proslul jako rozhodný odpůrce židovských konverzí. Ve snaze zabránit takovým krokům ve vlastní rodině ve své závěti ustanovil, že každý jeho potomek, který se k podobnému činu odhodlá, zaplatí pokutu ve výši jednoho milionu zlatých ve prospěch židovských dobročinných organizací. Zemřel v listopadu 1893 a byl pohřben v rodinné hrobce na vídeňském Ústředním hřbitově (Zentralfriedhof).

Morizovou smrtí skončila slavná éra rakouských Königswarterů. Stejně rozhodný jako v podnikání byl Moriz i v osobním životě a v rodině zřejmě vystupoval značně despoticky. Neváhal vydědit svého nástupce, prvorozeného syna Heinricha¹³ (1861–1931), protože roku 1890 uzavřel sňatek s herečkou vídeňského Dvorního divadla Margareth Formesovou (1869–1942), která navíc pocházela z křesťanské rodiny. Přestože Heinrich židovskou víru neopustil, Moriz svým hlavním dědicem ustanovil druhorozeného Hermanna (1864–1915).¹⁴

Zpočátku se zdálo, že se Hermann (1864–1915), který z otcova majetku, odhadovaného na závratnou sumu 30 milionů zlatých, zdědil polovinu,¹⁵ stane důstojným nástupcem svých předků, situace se však vyvinula odlišně. V roce 1887 se v Hietzingu u Vídně oženil s uherskou šlechtičnou Melanií Blaskovichovou¹⁶ de Ebeczk (1864–1942?), která z důvodu sňatku přijala židovskou víru a druhé jméno Rachel. V manželství se narodili dva synové: Johann Alexander (1890 – po 1960) a Alexander (1894–1895). Záhy se však objevily problémy. Zdá se, že Hermann měl velké sympatie ke katolické víře, i když dlouho oficiálně zůstal příslušníkem židovské obce. V tomto ohledu nemůžeme vyloučit vliv jeho manželky, která se s přestupem k židovství nikdy nesmířila.¹⁷

13 K jeho osudům stručně nekrolog in *Neue Freie Presse*, 19. 5. 1931, s. 16.

14 Jeho nejmladší syn Wilhelm (1866–1927) se krátce před otcovou smrtí, v březnu roku 1893, k jeho velké spokojenosti oženil s dcerou londýnského bankéře Moritze A. Goldschmidta Rosou (1868–1927). Manželé v Uhrách vlastnili statky Pořany a Papín v Zemplínské župě, ve východních Čechách si pak koupili velkostatek Solnice se zámek Kvasiny, jehož interiéry upravili v duchu pozdního historismu. Wilhelm se věnoval průmyslovému podnikání. Na sklonku života jej však postihla vážná duševní nemoc a za poněkud nevyjasněných okolností spáchal v březnu 1927, necelý měsíc po smrti manželky, v psychiatrické léčebně v Brně sebevraždu. Velkostatek Solnice s Kvasinami byl následně dědici ještě v témže roce prodán majiteli firmy JAWA Františku Janečkovi, který jej daroval svému synovi Františku Karlovi. Viz nekrolog in *Neue Freie Presse*, 5. 3. 1927, s. 15; M a š e k , P.: *Šlechtické rody*, s. 474; M i k u l e , Stanislav: *Tajemství, ukryté ve Štánu* [online]. Dostupné z: <http://www.muzeumzdar.cz/muzeum-a-historie/tajemstvi-ukryte-ve-stanu/> [cit. 12. 1. 2012].

15 Srov. *Der Zusammenbruch des Königswarterschen Vermögens*. Prager Tagblatt, 10. 2. 1906, Morgenausgabe, s. 2–3.

16 Též Blaskovits.

17 *Der Zusammenbruch*, s. 3.

V prosinci 1894 Hermann nechal svého prvorozeného syna Johanna Alexandera katolicky pokřtít, čímž „aktivoval“ zmíněný perzekuční paragraf závěti svého otce. Chlapec se totiž podle dědovy poslední vůle stal majitelem moravského panství Šebetov, na kterém byl nyní zaknihován závazek ve výši jednoho milionu zlatých. Protože nebyl zletilý, musel částku uhradit Hermann.¹⁸ Přibližně v téže době se ke katolictví navrátila i Hermannova manželka Melanie, na niž se ovšem ustavení závěti barona Morize zřejmě nevztahovalo. Když však v lednu 1895 přijal římsko-katolickou víru i Hermann, musel zaplatit zmíněnou milionovou pokutu též on.¹⁹ Od této doby si Hermann počínal jako horlivý konvertita. Když krátce nato zemřel v pěti měsících Hermannův mladší syn Alexander, vyžádal si telegraficky na szatmárském (dnes Satu Mare) biskupovi kardinálu Lőrinci Schlauchovi povolení, aby mohl při této příležitosti nechat rozeznít zvon v právě budované a ještě nedostavěné kapli zámku v Kisszántó.²⁰

Vysoké výdaje spojené především s placením výše uvedených pokut Hermannův majetek značně zatížily, ještě větší problém však představovala skutečnost, že neprojevoval žádný zájem o podnikání a více než o zděděná panství a majetek se zajímal o dostihy. Baron byl vlastníkem proslulých stájí a jeho koně dvakrát vyhráli slavné anglické Derby v Epsomu. Jen tato záliba jej stála nemalé peníze, ale navíc také spekoval na burze a hrál hazardně karty. Když se roku 1903 rozvedl a musel své bývalé manželce vyplatit nemalé odstupné, ocitl se na prahu finanční katastrofy. Jak odhadoval list *Prager Zeitung* roku 1906, vyšel rozvod Königswartera na milion zlatých. Podle dohody z ledna 1903 jí postoupil statek Gyapju (dnes Gepiu v Rumunsku) o rozloze více než 2 763 hektary a zavázal se vyplácet apanáž ve výši 30 000 korun ročně.²¹

18 400 000 bylo určeno na zřízení dětské nemocnice, 100 000 pro chudobinec židovské obce, židovský ústav na Hohe Warte v Döblingu u Vídně a dobročinný spolek s názvem Wiener Wärmestuben- und Wohlthätigkeitsverein. Zbytek částky byl rozdělen mezi 12 dalších institucí, které dostaly od 5 000 do 50 000 zlatých. Spravovali je kurátoři, jež pro tuto příležitost Moriz výslovně zmínil ve své závěti. *Eine Million für wohlthätige Zwecke*. Prager Tagblatt, 16. 11. 1894.

19 Tamtéž.

20 *Kleine Chronik*. Prager Tagblatt, 18. 4. 1895, s. 7. Těžiště Hermannových zájmů leželo v Uhrách, kde vlastnil statky Csabacsúd, Cséhtelek a Kisszántó. Přijal proto uherské občanství a požádal o udělení uherského baronátu. Šlo o krok ryze formální, protože rakouské tituly v zalitavské části samozřejmě platily, Hermann však chtěl zřejmě lépe splynout s uherskou elitou. Nejvyšším rozhodnutím z 6. června 1897 a listinou z 13. března 1897 mu František Josef I. potvrdil stav svobodných pánů jako uherský baronát a udělil jemu a jeho synovi Johannovi (Jánosovi) Alexanderovi predikát Königswarter de Csabacsúd (csabacsúdi Königswarter). Ke confirmaci baronátu a udělení přídomku došlo diplomem z 13. března 1897.

21 *Kleine Chronik*. Prager Tagblatt, 16. 1. 1903, s. 8; *Kleine Chronik*. Prager Tagblatt, 24. 10. 1903, s. 9. Výměra je uváděna v jitrech (tedy 4 800 jiter). Ani poté ale šetřit nehodlal. To potvrdil i v červnu 1904, kdy při příležitosti svého druhého sňatku s Adolfine Sosnovou (1875–1936) uspořádal mimořádně nákladnou oslavu. Srov. *Der Zusammenbruch*, s. 2–3. V tomto svazku se ale žádné děti nenarodily. Adolfine se po Hermannově smrti provdala

V roce 1906 byla Hermannova ekonomická situace již katastrofální. Postupně se zbavoval svého majetku,²² jeho velkostatky však byly prodlouženy a baron nebyl schopen dostát svým závazkům. Také jeho vztahy s příbuznými se vyostřily. Protože nebyl schopen vyplácet matce rentu, kterou jí její manžel v závěti odkázal, podala na něj žalobu a nechala zabavit slavnou königswarterovskou obrazovou sbírku odhadovanou na 1,5 milionu zlatých. Nakonec musel Hermann většinu svého majetku prodat.²³ Když v září 1915 umíral, byla sláva Königswarderů již minulostí.²⁴

Přesto však měly nejdramatičtější okamžiky rodiny ještě nastat. Poslední nadějí rodu se stal po Hermannově smrti jeho syn Johann Alexander (1890 – po 1960). Na rozdíl od otce byl finančně zajištěn, protože mu děd odkázal ve své závěti moravský velkostatek Šebetov s přepychovým, nově přestavěným zámekem.²⁵ Ten se také stal poslední rezidencí rodu. Mladý baron vyrůstal ve Vídni, kde také vystudoval gymnázium. Za první světové války sloužil jako poručík v záloze u husarského pluku č. 4 a po jejím skončení se usadil na svém zámku v Šebetově. V roce 1914 se oženil s vdovou Claire Kretschmerovou (1888 – po 1930), rozenou Bergerovou, herečkou původem z velkostatkářské rodiny z pruského Slezska. Děti se v manželství sice nenarodily, později ale Königswarder přijal do své rodiny jako schovanku Claiřinu (zřejmě výrazně mladší) sestru. Po smrti své první manželky se oženil podruhé, ale o původu jeho druhé ženy Irene informace bohužel chybějí.²⁶

Když roku 1918 vznikla Československá republika, ocitla se většina majetku barona Johanna Alexandra na jejím území. I když se politicky

(1918) za hraběte Antala Apponyiho (1852–1920). Je zajímavé, že po Hermannově smrti jí náležela doživotní roční renta (roku 1930 ve výši 6 263 rakouských šilinků), která byla zaknihována na panství jejího nevlastního syna Johanna Alexandra. Viz Liechtensteinisches Landesarchiv (LLA), Einbürgerungen aus der Tschechoslowakei in Liechtenstein, kart. V 004/1930/1 (Königswarder).

22 Již roku 1899 prodal výnosnou válcovnu plechu na panství Nejdek firmě C. T. Petzold ve Vídni a přibližně ve stejné době i důl v Horním Chodově. K o b l a s a , Pavel: *Povýšení Chodova na město*. Rodopisná revue on-line 13, 2011, č. 1, s. 14 [online]. Dostupné z: http://rodopisna-revue-online.tode.cz/2011-1_soubory/12-14_kobla-chodov.pdf [cit. 12. 1. 2012].

23 Roku 1908 postoupil velkostatek Děpoltovice za milion zlatých Antonu Weberovi z Rybářů u Karlových Varů. Horní Chodov získal ve stejném roce za 319 000 zlatých G. Linnarts a Nejdek za 4 805 000 zlatých český Náboženský fond. Novým majitelem Hermannova sídla, zámku v Nejdku se dvěma hektary pozemků, se po zaplacení 270 000 zlatých stala významná textilní společnost Severoněmecká česárna vlny a přádelna česané příze (Norddeutsche Wollkammerei und Kammgarnspinnerei). T r e i x l e r , Gustav: *Geschichte der Juden in Lichtenstadt, Neudek und St. Joachimsthal*. In: Gold, Hugo (ed.): Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart. Brünn – Prag 1934, s. 381.

24 *Der Zusammenbruch*, s. 2–3; nekrolog in Neue Freie Presse, 23. 9. 1915, s. 14.

25 Kromě Šebetova vlastnil také řadu nemovitostí v českém pohraničí, které zřejmě dědem zdědil po strýci Wilhelmovi, dědem šlo o zbytek kdysi rozsáhlých držav jeho otce v západních Čechách. Po matčině smrti navíc získal i její velkostatek Gyapju v Rumunsku.

26 LLA, Einbürgerungen aus der Tschechoslowakei in Liechtenstein, kart. V 004/1930/1 (Königswarder); LLÁ, Fond Tschechien, kart. V 143/102 (Nationalisierung in der CSR. Baron Johann Alexander Königswarder 1945–54).

nijak neangažoval, byl v době revolučního vzepětí, které vznik nového státu provázelo, nařčen z neloajality vůči českému národu. Königswarterové sice po generace podporovali obyvatele na šebetovském velkostatku, financovali řadu zdejších veřejných staveb a dokonce zde zřídili nadaci na zřízení školky,²⁷ přesto koncem roku 1918 přerostl latentní antisemitismus zdejšího obyvatelstva, spojený s nevráživostí vůči německé identitě mladého barona, v otevřené nepřátelství. Sám Königswarter v této souvislosti později hovořil o přípravě pogromu.²⁸

Poměr Johanna Königswartera k Československu samozřejmě nevylepšíla ani pozemková reforma, která jej připravila o téměř 40 procent pozemků, převážně o ornou půdu.²⁹ Finanční ztráta, kterou utrpěl, jej přiměla k zásadnímu kroku: v roce 1928 se usadil v Kilchbergu u Curychu, kde si vystavěl luxusní vilu v hodnotě půl milionu švýcarských franků. Většinu času ale s manželkou trávil na cestách. Kromě nemovitostí (velkostatku, pozemků, šesti činžovních domů v centru Vídně a dalších) disponoval také nemalým kapitálem, jehož výše byla na počátku třicátých let odhadována na 500 000 rakouských šilinků.

Zisk švýcarského občanství, o kterém uvažoval, byl ovšem komplikovanou záležitostí a předpokládal mimo jiné dlouhodobý a nepřerušovaný pobyt v této zemi. Tuto podmínku však Königswarter nemohl splnit, protože byl svými závazky i zájmy vázán na řadě míst střední Evropy. Nakonec se rozhodl pro jiný krok a 28. března 1930 se stal občanem Lichtenštejnského knížectví.

Vzhledem k tomu, že Československo knížectví *de iure* neuznávalo, šlo i o jistý morální políček státu, s jehož politikou nesouhlasil. Zřejmě nejdůležitější byl ovšem v tomto případě fakt, že občanství bylo možné získat bez větších obtíží po absolvování povinných, ovšem nepříliš náročných procedur a zaplacení příslušných tax. Šlo sice o nákladný akt, baron jej však v dané chvíli považoval za dobrou investici. Za udělení občanství, domovské právo v obci Schellenberg a další administrativní náležitosti zaplatil 15 900 švýcarských franků a navíc byl povinen Lichtenštejnsku platit roční paušální daň z příjmu ve výši 400 franků, a to bez ohledu na výši svých příjmů.³⁰

27 Ta byla podle vůle barona Hermanna, již Johann Alexander vyplnil po jeho smrti v roce 1915, na základě přání obce přeměněna na stipendijní nadaci pro české studenty s ročním výnosem 4 600 korun.

28 LLA, Fond Tschechien, kart. V 143/102 (Nationalisierung in der CSR. Baron Johann Alexander Königswarter 1945–54), Bericht über die Eigentumsbeziehungen der Familie Koenigswarter am GROSSGRUNDbesitz Schebetau (Šebetov) bei Boskowitz in Mähren (Vaduz, listopad 1946).

29 Roku 1930 měl velkostatek výměru 4 618 hektarů, z čehož připadaly 3 844 hektary na lesy.

30 Občanství získal jako baron Jean Alexander Königswarter. Udělování občanství představovalo v Lichtenštejnsku v meziválečném období významný zdroj příjmů jednotlivých obcí. I přesto se však vyžadovalo provedení místního referenda, které muselo mít pro

V meziválečném období neměla držba lichtenštejského občanství na Königswarterovy osudy zřejmě žádný vliv, situace se ale zásadně změnila po anšlusu Rakouska v březnu 1938 a následně o rok později po vzniku Protektorátu Čechy a Morava. Johanna Alexandra se totiž jednoznačně týkala ustanovení tzv. norimberských zákonů, podle kterých byl čistokrevným židem. Jeho matka sice pocházela z křesťanské rodiny, ale přijala před svatbou s Hermannem Königswarterem židovskou víru, a on se tak narodil židovským rodičům. Za jiných okolností by ho v lepším případě čekal nucený prodej či konfiskace majetku a emigrace, v horším pak koncentrační tábor. Jeho situaci však zásadně změnila držba lichtenštejského občanství. Knížectví totiž bylo neutrálním státem úzce propojeným se Švýcarskem, které jej diplomaticky zastupovalo, a nacistické úřady s jeho občany nemohly zacházet stejně jako se židy z území pod přímou německou kontrolou.

Přesto se však Königswarter musel po roce 1938 vyrovnat s řadou problémů. Krátce po mnichovské dohodě byla na jeho statky v Sudetech uvalena nucená správa a po vzniku Protektorátu mu byl obstaven i zbytek jmění. S odvoláním na lichtenštejské občanství se však německé kontroly zbavil – v Protektorátu po několika měsících, v Sudetech ovšem až roku 1941. Během války třikrát odmítl vstoupit do Německé pracovní fronty (Deutsche Arbeitsfront) a navíc této organizaci neposkytl jakoukoli finanční podporu. Jako nespolehlivá osoba byl během války několikrát vyslýchán na gestapu a roku 1944 jeho statkům opět hrozila nucená správa, k jejímuž zavedení ale již nedošlo.³¹

Ironií dějin se situace barona Königswartera kupodivu zásadním způsobem změnila po osvobození na jaře 1945. Byl obviněn z kolaborace s Němci, jeho zámek v Šebetově byl vydrancován a on sám byl donucen k odchodu ze země. Zřejmě následkem politického odůvodnění konfiskace majetku knížete z Lichtenštejna³² byl navíc prohlášen za Němce a jeho majetek byl zabaven na základě tzv. Benešových dekretů. Sám baron odhadl

---

žadatele samozřejmě kladný výsledek. V Königswarterově případě se ze 73 schellenberských obyvatel s právem hlasu vyslovilo pro 49, osm odevzdalo prázdný lístek a 16 bylo proti. Ze zmíněných 15 900 franků, které zaplatil za udělení občanství, připadlo 9 000 Schellenbergu, 1 800 státu, 800 bylo určeno jako zvláštní dar obci Schellenberg, 300 franků činily správní poplatky a 4 000 musel složit v bance jako trvalou zástavu. Tuto částku mohl získat zpět, pokud by ovšem do dvou měsíců za 30 000 franků koupil zástavní listy lichtenštejské spořitelny (Sparkasse), která se v této době potýkala se značnými finančními problémy. Pokud by tak ve stanovené lhůtě neučinil (což byl baronův případ), suma propadala ve prospěch knížecí zemské pokladny. LLA, Einbürgerungen aus der Tschechoslowakei in Liechtenstein, kart. V 004/1930/1 (Königswarter).

31 LLA, Fond Tschechien, kart. V 143/102 (Nationalisierung in der CSR. Baron Johann Alexander Königswarter 1945–55), Bericht über die Eigentumsbeziehungen der Familie Koenigswarter am Grossgrundbesitz Schebetau (Šebetov) bei Boskowitz in Mähren (Vaduz, listopad 1946).

32 K této otázce srov. např. H o r č i č k a, Václav: *Die Tschechoslowakei und die Enteignungen nach dem Zweiten Weltkrieg*. Der Fall Liechtenstein. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 58, 2010, Nr. 5, s. 413–431.

hodnotu zabaveného jmění – velkostatku, pily a peněz v hotovosti, cenných papírů, šperků a stříbra – na 4 348 000 švýcarských franků.³³

Protože mu roku 1945 rumunská vláda zabavila i statek Gyapju (Gepiu), zděděný po matce, vídeňské domy zničilo spojenecké bombardování na konci války a k jejich obnově chyběly peníze, dostal se baron do zoufalé situace. Ocitl se téměř bez prostředků a přežíval jen díky pomoci svého přítele, lichtenštejnského justičního rady dr. Marxera, který mu roku 1946 zařídil velkou slevu na ubytování v hotelu Vaduzer Hof ve Vaduzu. Zde s manželkou Irene našel na několik let nový domov, zatímco jeho schovanka pobývala ve Švýcarsku. Na konci čtyřicátých let se baronova ekonomická situace dále zhoršila. Nebyl schopen hradit finančně náročný pobyt své schovanky ve Švýcarsku, a dal ji tedy přestěhovat do méně nákladného Rakouska. Nemohl ale platit ani daně předepsané v Lichtenštejnsku a musel prosit o jejich odpuštění. Roku 1948 dokonce požádal lichtenštejnskou vládu a obec Schellenberg o finanční podporu v nouzi pro sebe a svoji manželku. Jednorázová částka 200 franků, kterou mu Schellenberg poskytl, ale na živobytí stačila jen stěží.³⁴

I proto se Johann Alexander již krátce po válce pustil do boje o konfiskovaný majetek v Československu, který byl ale již od počátku odsouzen k neúspěchu. První žádost o pomoc zaslal v srpnu 1945 švýcarskému vyslanectví v Praze a poté následovala řada dalších – v říjnu 1945 požádal o intervenci generálního zmocněnce lichtenštejnského majetku v Československu prince Karla Alfréda z Lichtenštejna, bratra panujícího knížete Františka Josefa II., dále švýcarský politický departement v Bernu a opět pražské vyslanectví Švýcarské konfederace.³⁵ Jeho snahy o restituci ale nebyly úspěšné. V září 1949 nakonec oficiálně požádal lichtenštejnského vyslance v Bernu o diplomatickou ochranu.³⁶ Poslední prosbu zaslali Johann Alexander a jeho manželka lichtenštejnské vládě v prosinci 1953.³⁷

33 LLA, Fond Tschechien, kart. V 143/102 (Nationalisierung in der CSR. Baron Johann Alexander Königswarter 1945–55), zpráva švýcarského politického departementu lichtenštejnskému vyslanectví v Bernu z 6. září 1949.

34 LLA, Einbürgerungen aus der Tschechoslowakei in Liechtenstein, kart. V 004//1930/1 (Königswarter), oznámení obecního představenstva v Schellenbergu z 5. srpna 1948. Je otázkou, co se stalo s jeho majetkem ve Švýcarsku. V Königswarterově žádosti o podporu adresované lichtenštejnskému vyslanectví v Bernu 21. února 1950 se uvádí, že jeho schovanka je občankou švýcarské obce Kilchberg v kantonu Curych. Majetkové otázky ale nezmiňuje. Tamtéž.

35 LLA, Fond Tschechien, kart. V 143/102 (Nationalisierung in der CSR. Baron Johann Alexander Königswarter 1945–55), Königswarterovy listy z 29. října 1945 (princi Karlu Alfrédovi), z 1. října 1945 (švýcarskému politickému departementu) a z 24. srpna a 29. října 1945 (švýcarskému vyslanectví v Praze).

36 Ten samozřejmě předal žádost Švýcarsku, které Lichtenštejnsko v zahraničí zastupovalo. LLA, Fond Tschechien, kart. V 143/102 (Nationalisierung in der CSR. Baron Johann Alexander Königswarter 1945–55), žádost Johanna Alexandera Königswartera z 8. září 1949.

37 LLA, Fond Tschechien, kart. V 143/102 (Nationalisierung in der CSR. Baron Johann

Teprve v říjnu 1955 však jejich bernský právní zástupce dr. Hans Rudolf Christen obdržel od lichtenštejské strany oznámení, že pražská vláda prosbu o zvláštní přístup ke konfiskaci majetku Königswarterů v Československu rozhodně odmítla, protože odporuje její tezi o německé národnosti lichtenštejských občanů.³⁸

Finanční poměry barona Johanna se nezlepšily ani během padesátých let. Přestože již roku 1950 uvažoval o prodeji pozemků, na kterých stály jeho zničené vídeňské domy, k obchodu zřejmě nedošlo. Ani v následujících letech totiž nebyl schopen uhradit předepsané daně, a proto lichtenštejská vláda na svém zasedání 3. září 1959 rozhodla, že mu bude do doby, než zaplatí, odebrán pas, respektive mu nebudou vydány nové doklady. Navíc požádala Švýcarsko, aby o tomto rozhodnutí informovalo své zastupitelské úřady, které knížectví v zahraničí zastupovaly.³⁹ Königswarter se však již v této době v knížectví nezdržoval a zřejmě zanedlouho zemřel jako poslední člen rodu.

Candide secure

Der liechtensteinische Bürger Johann Alexander von Königswarter

Die Institution des Adelsstandes, ursprünglich nur Christen vorbehalten (selbstverständlich Konvertiten eingeschlossen) hatte sich nämlich im Zusammenhang mit der neuen Auffassung von Staat und Gesellschaft in der Ära der Aufklärung grundlegend verändert, und eines der ursprünglichen Merkmale dieser Transformation bildete die Nobilitierung von Personen jüdischen Glaubens. Neben den Rotschilds gehörte zweifellos die Familie Königswarter zu den bedeutendsten jüdischen Finanziers. Auch Angehörige dieser Dynastie wirkten in zahlreichen europäischen Staaten, in denen sie schrittweise bedeutende Positionen einnahmen. Die Familie Königswarter entstammt dabei einfachen Verhältnissen. Der erste bekannte Ahn war Juda Arje Josef ben Baruch, auch Hirsch genannt (verstorben 1776), der im westböhmischem Königswarth (Kynžvart) lebte. Sein Sohn Jonas Moses Hirsch (vermutlich 1740–1805) nahm auf der Grundlage eines Erlasses Kaiser Josephs II. einen neuen Namen an und nannte sich fortan – von seinem Wohnort abgeleitet – Königswarter.

Als im Jahre 1918 die Tschechoslowakische Republik entstand lag der größte Teil des Besitzes des Barons Johann Alexander auf deren Territorium. Und auch wenn er sich zu keinem Zeitpunkt politisch engagiert hatte, wurde Johann Alexander von Königswarter in der Zeit revolutionärer Konflikte, die die Entstehung des neuen Staates mit sich brachte, der Illoyalität gegenüber der tschechoslowakischen Nation beschuldigt. Die Königswarter hatten zwar über Generationen hinweg die Bewohner der Herrschaft Schebetau (Šebetov) unterstützt, zahlreiche dortige öffentliche Bauten unterstützt und schließlich eine Stiftung zur Errichtung von Schulen eingerichtet. Kurz nach dem Münchner Abkommen wurde in seinen Gütern in den Sudeten eine Zwangsverwaltung eingesetzt und nach der Entstehung des Protektorats pfändete man auch den Rest seines Besitzes. Unter Berufung auf seine liech-

---

Alexander Königswarter 1945–55), dopisy Alexandra a Irene Königswarterových z 10. prosince 1953.

38 LLA, Fond Tschechien, kart. V 143/102 (Nationalisierung in der CSR. Baron Johann Alexander Königswarter 1945–55), zpráva lichtenštejské vlády z 3. října 1955.

39 LLA, Einbürgerungen aus der Tschechoslowakei in Liechtenstein, kart. V 004//1930/1 (Königswarter).

tensteinische Staatsbürgerschaft konnte er sich allerdings der deutschen Kontrolle entziehen – nach einigen Monaten geschah dies im Protektorat, in den Sudeten freilich erst im Jahre 1941. Durch eine Ironie der Geschichte änderte sich die Situation des Barons Königswarter erstaunlicherweise nach der Befreiung im Frühjahr 1945 grundlegend. Nach der Befreiung der Tschechoslowakei wurde er der Kollaboration mit den deutschen beschuldigt, sein Schloss in Schebetau geplündert und er selbst zum Verlassen des Landes gezwungen. Offenkundig nach dem Vorbild der politischen Begründung der Konfiszierung des Besitzes des Fürsten von Liechtenstein wurde er darüber hinaus zu einem Deutschen erklärt und sein Besitz auf der Grundlage der sog. Beneš-Dekrete eingezogen.

Roland Marxer

Vztahy mezi Lichtenštejnskem a Československem – Českem po druhé světové válce

Relations between Liechtenstein and Czechoslovakia – Czechia after World War II

Since the end of World War II the establishment of diplomatic relations between the Principality of Liechtenstein and the Czechoslovak Republic and later the Czech Republic and the Slovak Republic was not possible due to the fact that according to the so-called Beneš Decrees properties of the Liechtenstein Princely Family and of other Liechtenstein citizens had been expropriated without compensation by the authorities in Prague. Only in 2009 a solution could be found insofar as diplomatic relations were established between Liechtenstein, the Czech Republic and the Slovak Republic, leaving open the date of recognition of Liechtenstein as a sovereign State, and in this context the question of restitution and/or compensation.

Key words: the Principality of Liechtenstein, the Czechoslovak Republic, the Czech Republic, diplomatic relations, sovereignty

I. Vztahy mezi Lichtenštejnskem a Československem a jeho nástupnickými státy od druhé světové války do roku 2005

Trvání na vzájemně se vylučujících stanoviscích znemožňovalo dotčeným státům po několik desetiletí najít společný základ pro bilaterální vztahy. Teprve v polovině prvního desetiletí 21. století se začaly rýsovat možnosti řešení. Prosadil se realistický pohled na věc na bázi pragmatického přístupu, což oběma stranám umožnilo dohodnout se na konkrétních krocích, zejména pak na navázání diplomatických styků a ustavení bilaterální komise historiků. To sice nic nezměnilo na zásadně rozdílných postojích vůči Benešovým dekretům¹ a potažmo vyvlastnění majetku knížecího rodu

---

1 Edvard Beneš (1848–1948), po němž jsou dekrety pojmenovány, byl v letech 1918–1935 ministrem zahraničí, v letech 1935–1938 prezidentem Československa a v letech 1945–1948, po londýnském exilu, působil v této funkci opětovně. K Benešovým dekretům viz *Historisches Lexikon für das Fürstentum Liechtenstein*. Bd. 1. Vaduz 2013, s. 88. Podrobně B e a t t i e, David: *Liechtenstein*. Geschichte & Gegenwart. Triesen 2005, s. 142 n.

Lichtenštejnů a dalších lichtenštejnských občanů bez náhrady, vedlo však ke sblížení a vytvoření základních předpokladů pro bilaterální spolupráci.

Rod Lichtenštejnů, respektive kníže z Lichtenštejna, který je hlavou Lichtenštejnského knížectví, hrál a hraje ve vztazích lichtenštejnského státu a Československa i dnešní České republiky obecně významnou roli. V tomto smyslu by v mnoha případech bylo jen stěží možné oddělit jednání Lichtenštejnského knížectví v zájmu lichtenštejnského státu od jednání knížecího rodu Lichtenštejnů či knížete v zájmu rodu. Lichtenštejnský stát ovšem musel a musí zastupovat nejen zájmy knížete jako svého státního příslušníka, ale i zájmy jiných dotčených lichtenštejnských občanů. Vzhledem k této výchozí situaci a závažnosti majetkoprávních nároků knížecího rodu se však úsilí nalézt řešení sporných otázek soustřeďovalo právě na nároky rodu.²

Po převzetí moci komunisty v Praze po druhé světové válce nebylo kvůli nedostatečné ochotě československé strany diskutovat možné dospět k řešení,³ a to ani přímým bilaterálním jednáním, ani prostřednictvím československo-švýcarské dohody o uspokojení zájmů.⁴

Lichtenštejnsko dávalo Československu a následně České republice neustále a opakovaně na vědomí, že pokládá konfiskace lichtenštejnského majetku z roku 1945, zdůvodněné poukazem na to, že se dotkly osob „německé národní příslušnosti“, za neakceptovatelné porušení mezinárodního práva.

Zejména od počátku devadesátých let 20. století byly podniknuty četné iniciativy na bilaterální i multilaterální úrovni za účelem dosáhnout trvalého uznání suverenity Lichtenštejnska ze strany Československa, respektive obou jeho nástupnických států.⁵

II. Snahy Lichtenštejnska o bilaterální řešení sporných otázek

II.1 Vztahy Lichtenštejnska a Československa do roku 1992

Lichtenštejnsko se po první světové válce velmi snažilo posílit vztahy s Prahou zřízením vyslanectví. Zahraniční zastoupení v Praze bylo

2 Spisy lichtenštejnského Úřadu pro zahraniční záležitosti (Amt für Auswärtige Angelegenheiten – AAA). Srov. stať Petera Geigera v této publikaci.

3 Poukazovalo se na to v aide-mémoire vlády Lichtenštejnského knížectví z 29. října 1990, které lichtenštejnská vláda vyhotovila v očekávání, že vzhledem k tehdejšímu (1990) „aktuálnímu celoevropskému vývoji [...] je v oboustranném zájmu [...] vyporádat se s komplexem otázek orientací do budoucna“. AAA, Aide-mémoire, nepublikováno.

4 Dohoda mezi Československou republikou a Švýcarskou konfederací o uspokojení švýcarských zájmů v Československu ze dne 22. prosince 1949 neměla s Lichtenštejnem žádnou souvislost.

5 Nejednalo se zde o uznání suverenity Lichtenštejnska mezinárodním společenstvím národů, které bylo stvrzeno již před dlouhou dobou, ale ze strany Československa, respektive jeho nástupnických států.

Lichtenštejnskem pokládáno za důležité, neboť mělo zajistit pozemkové vlastnictví rodu Lichtenštejnů v Československu a zásobovat Lichtenštejnsko důležitými ekonomickými statky.⁶ Československo však v roce 1918 neuznalo lichtenštejnskou suverenitu, roku 1923 odmítlo zřídit ve svém hlavním městě lichtenštejnského vyslanectví a v roce 1925 pak i akceptovat zastupování Lichtenštejnska ze strany Švýcarska.

Československo považovalo knížete z Lichtenštejna za podřízeného Habsburků. To umožnilo zahrnout pozemkové vlastnictví rodu Lichtenštejnů do pozemkové reformy vyhlášené v roce 1918. „*V různých vyvolastňovacích a zcizovacích akcích přišel rod Lichtenštejnů v letech 1921–1938 o přibližně 91 500 ha z celkových 160 000 ha vlastněné půdy. To odpovídalo ztrátě 57,18 % celkového lichtenštejnského majetku v Československu. Přitom je nutno vzít na vědomí, že ceny vyplácených náhrad byly počítány podle průměrných cen v letech 1913–1915.*“ Výše náhrad tak představovala pouze zlomek skutečné hodnoty pozemkového vlastnictví.⁷

V červenci 1938 souhlasilo Československo na krátkou dobu s tím, že lichtenštejnské zájmy bude zastupovat Švýcarsko, a uznalo tak Lichtenštejnsko implicitně jako suverénní stát. V říjnu 1938 vstoupily německé jednotky na území Sudet, a v březnu 1939 byl vyhlášen Protektorát Čechy a Morava. Švýcarsko na rozdíl od Lichtenštejnska uznalo v roce 1939 existenci Protektorátu a Slovenského státu, státních útvarů vytvořených Německem.⁸ V důsledku toho bylo nutné považovat diplomatické styky Švýcarska a Československa za zaniklé. V únoru 1945 navrhlo Švýcarsko československé vládě v londýnském exilu opětovné obnovení těchto vazeb. Československá vláda souhlasila. V otázce zastupování lichtenštejnských zájmů Švýcarskem československé ministerstvo zahraničí prohlásilo, že přerušením československo-švýcarských vztahů za války byly rozvázány i kontakty s Lichtenštejnskem. Nóty vyměněné mezi Švýcarskem a Československem v roce 1945, kterými byly obnoveny diplomatické styky mezi oběma státy, se proto o Lichtenštejnku nezmiňují. Na vazby Československa a Lichtenštejnska bylo tedy nutné nahlížet, jako by nebyly obnoveny.

---

6 Q u a d e r e r, Rupert: *Ein „Annex Österreichs“ oder ein souveräner Staat Liechtenstein? Beziehungen zur Tschechoslowakei nach dem Ersten Weltkrieg*. Jahrbuch des Historischen Vereins für das Fürstentum Liechtenstein, 2006, Bd. 105, s. 103–130.

7 Q u a d e r e r, Rupert: *Liechtenstein und die Bodenreform in der Tschechoslowakei nach dem Ersten Weltkrieg*. Prague Papers on the History of International Relations, 2008, s. 288, a tam uvedená další literatura.

8 L u s s y, Hanspeter – L ó p e z, Rodrigo: *Finanzbeziehungen Liechtensteins zur Zeit des Nationalsozialismus*. Studie im Auftrag der Unabhängigen Historikerkommission Liechtenstein Zweiter Weltkrieg. Vaduz – Zürich 2005, s. 272–273.

II.2 Zásadní změny politické situace v Evropě

S pádem Berlínské zdi, zhroucením Sovětského svazu a s tím spojenými změnami ve východní Evropě se zásadně změnila evropská politická krajina, což vyvolalo mnohoslibné naděje na budoucí spolupráci. Muselo se jevit jako zvláštní, že tři evropské státy, Lichtenštejnské knížectví, Česká republika a Slovenská republika, které byly členy různých evropských a mezinárodních organizací, a byly tak zavázány ke spolupráci, neměly dosud upraveny otázky týkající se vzájemného uznání a navázání diplomatických a konzulárních styků. Mělo však trvat ještě určitý čas, než došlo ke sblížení a spolupráci. Souběžně s bilaterálními pokusy o nalezení řešení se Lichtenštejnsko snažilo o prosazování svých zájmů, a to zejména v rámci mezinárodních organizací, do nichž si oba nástupnické státy Československa přály vstoupit.

Vztahy Lichtenštejnska s oběma nástupnickými státy Československa, do nichž byli na různých mezistátních i soukromých úrovních zapojeni různí aktéři v různých rolích, s oficiálním pověřením i bez něj, směřovaly k normalizaci poté, co aktivity podnikané převážně ze strany Lichtenštejnska při rozšiřování dohody o Evropském hospodářském prostoru o 10 nových členských států Evropské unie, mezi nimi i Českou a Slovenskou republiku, nepřinesly, pokud jde o uznání Lichtenštejnska oběma státy, prakticky žádný konkrétní pokrok.

II.3 Vztahy Lichtenštejnského knížectví a České republiky v letech 1993–2009

V aide-mémoire adresovaném představitelům československého státu 29. října 1990 lichtenštejnská vláda konstatovala, že obnovení demokracie v Československu pokládá za příležitost otevřít otázku stále ještě existujících nároků lichtenštejnských občanů. Poté popsala situaci po roce 1945 a navrhla jednání.⁹ Mezi Lichtenštejnskem a Československem následně proběhla tři kola rozhovorů.¹⁰ V červnu 1991 došlo k neformální diskusi v Praze, první formální setkání se pak uskutečnilo v prosinci 1991 opět v Praze a druhé v únoru 1992 ve Vaduzu.

V říjnu 1990 požádal ministr zahraničí Jiří Dienstbier předsedu lichtenštejnské vlády Hanse Brunharta o podporu při kandidatuře Prahy na sídlo stálého Sekretariátu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE). Hans Brunhart odpověděl 5. listopadu 1990 v tom smyslu, že Lichtenštejnsko může uvažovat o podpoře československé kandidatury, ovšem pod podmínkou formálního potvrzení skutečnosti, že

⁹ Liechtensteinisches Landesarchiv (LLA), sign. V 143/5088.

¹⁰ *Rechenschaftsberichte der Regierung an den Hohen Landtag*, 1991, s. 107; 1992, s. 101, 106.

je Česká a Slovenská Federativní Republika rozhodnuta etablovat s Lichtenštejnským knížectvím vzájemné vztahy na bázi zásad mezinárodního práva a vzájemného respektu a že pražská vláda bude ochotna zahájit jednání o všech sporných otázkách. Jiří Dienstbier reagoval 7. listopadu 1990, přičemž poděkoval za „*kladný postoj*“ Lichtenštejnska ve věci sídla Sekretariátu KBSE. Dle Dienstbierových slov bylo i v zájmu jeho vlády upravit vztahy s Lichtenštejnem na principu suverénní rovnosti, přátelství a oboustranně přínosné spolupráce. Předpokládal, že bude možné budovat vzájemné vztahy, a to se všemi evropskými státy, v perspektivě nově se integrující Evropy. Konstatoval, že v této oblasti existuje řada otevřených problémů a že k jejich řešení by se mělo přistoupit bez zatížení peripetiemi minulosti, s pocitem vzájemné úcty a porozumění. Dienstbierova vláda byla údajně ochotna zahájit jednání o všech sporných otázkách.

Následně se 13. června 1991 uskutečnilo zmíněné setkání v Praze, které bylo označováno jako důvěrné a neformální. První oficiální kolo jednání se konalo 17. prosince 1991 rovněž v Praze, druhé pak ve dnech 17.–18. února 1992 ve Vaduzu. Lichtenštejnsko však diskusi přerušilo, protože se ukázalo, že druhá strana¹¹ lichtenštejnské představy nesdílí a na požadavky nepřistoupí.

Následkem rozdělení České a Slovenské Federativní Republiky 1. ledna 1993 na dva samostatné státy, Českou republiku a Slovenskou republiku, musely obě nástupnické veličiny (před svým vznikem ještě zastupované Českou a Slovenskou Federativní Republikou) usilovat o uznání ze strany jiných států a o samostatné přijetí do mezinárodních organizací.¹² V prosinci 1992 sdělilo československé velvyslanectví v Bernu lichtenštejnské straně,¹³ že Česká a Slovenská Federativní Republika k 31. prosinci 1992 zanikne a vzniknou dva nástupnické státy, které budou oprávněny od této chvíle uzavírat svým jménem mezinárodní smlouvy s třetími státy. V samostatných nótách české, respektive slovenské vlády pak měla být předložena žádost obou nástupnických států o uznání od 1. ledna 1993. Lichtenštejnské velvyslanectví 31. prosince 1992 pouze potvrdilo doručení československé nóty z 10. prosince 1992, a to poté, co československé velvyslanectví opětovně – nyní s datem 31. prosince 1992 – tlumočilo lichtenštejnské straně její obsah.¹⁴

Rovněž lichtenštejnské velvyslanectví předalo československému velvyslanectví v Bernu 10. prosince 1992 návrh memoranda o porozumě-

11 Šlo ještě o Československo (oficiálně Českou a Slovenskou Federativní Republiku), které nechťelo vyslovit žádné zásadní uznání majetkových nároků, zjevně především z vnitropolitických důvodů kvůli možným precedentním účinkům ve vztahu k jiným sporným nárokům na odškodnění, jako například těm ze strany sudetských Němců.

12 B e a t t i e , D.: *Liechtenstein*, s. 406 n.

13 Analogické nóty byly, jak vešlo ve známost, zaslány i všem ostatním státům.

14 Spis AAA. Spisy k nótám týkajícím se uznání obou nástupnických států Československa se nacházejí pod sign. 348.51.

ní,¹⁵ podle kterého řízený přechod státní moci z Československé republiky na Českou republiku poskytuje příležitost konstatovat, že Lichtenštejské knížectví vzneslo nároky na odškodnění a Česká republika prohlašuje, že je ochotna vést v této souvislosti jednání za účelem vyřešit dané otázky podle zásad mezinárodního práva a k oboustranné spokojenosti. Pokud by tyto rozhovory nevedly k výsledku, měly být otázky, které se do té doby nepodařilo vyřešit, předloženy některé soudní nebo rozhodčí instanci.

Dne 18. prosince 1992 byla lichtenštejskému velvyslanectví v Bernu doručena podrobná dokumentace (budoucího) českého ministerstva zahraničních věcí, v níž Česká republika vyložila svá práva a povinnosti jako nástupnický stát bývalého Československa. Přiloženo bylo prohlášení České národní rady adresované všem parlamentům a národům světa, v němž byla shrnuta zahraničněpolitická orientace České republiky jako nového státu.

Analogicky postupovalo (budoucí) slovenské ministerstvo zahraničí, které rovněž zaslalo v podstatě totožné prohlášení týkající se práv a povinností Slovenské republiky jako budoucího státu a proklamaci Slovenské národní rady všem parlamentům a národům světa.

Prostřednictvím samostatné nóty bylo 18. prosince 1992 lichtenštejské velvyslanectví v Bernu požádáno o uznání České, respektive Slovenské republiky a o navázání diplomatických styků na úrovni velvyslanectví od 1. ledna 1993.¹⁶ Lichtenštejská strana si s odpovědí dala na čas.

Dne 15. března 1993 zaslalo lichtenštejské velvyslanectví svému českému protějšku v Bernu nótu s tímto obsahem: „*Knížecí vláda je poté, co vzala na vědomí zmíněné nóty¹⁷ a proklamaci Parlamentu České republiky ze 17. prosince 1992, ochotna uznat na základě vzájemnosti Českou republiku jako suverénní a nezávislý stát a ve věci navázání diplomatických styků navrhuje zahájit jednání mezi oběma státy o všech s tím souvisejících a dosud sporných otázkách.*“¹⁸ Mezi těmito spornými otázkami byl zmíněn majetek lichtenštejských státních příslušníků, který byl na území České republiky v roce 1945 bez náhrady vyvlastněn československou vládou a poté zestátněn. Lichtenštejská vláda očekávala vyslání české delegace s odpovídajícím mandátem do Vaduzu. České velvyslanectví následně tlumočilo v nótě ze 14. dubna 1993 souhlas Ministerstva zahraničních věcí České republiky s lichtenštejskými návrhy.

U příležitosti Evropského fóra Alpbach se v Tyrolsku v srpnu 1994 uskutečnilo setkání knížete Hanse Adama II. a prezidenta Václava Havla. Kníže prohlásil za přítomnosti médií, že mu nejde o vrácení majetku v České republice, který patřival knížecí rodině a lichtenštejským obča-

15 Spis AAA.

16 Spis AAA.

17 Tzn. ty, které byly doručeny velvyslanectvím České a Slovenské Federativní Republiky dne 10., 18. a 31. prosince 1992.

18 Spis AAA; překlad z němčiny, původní text ve francouzštině.

nům, ale především o to, aby česká strana uznala lichtenštejnské občany jako občany suverénního státu, a následovala tedy příklad všech ostatních státních celků.¹⁹

V letech 1994 a 1995 se kromě toho uskutečnila při rozličných příležitostech různá setkání na politické, respektive vládní úrovni, která však nevedla ke konkrétním výsledkům ani k vyřešení sporných otázek. Následně už nedošlo, pokud známo, k žádným dalším oficiálním (osobním) kontaktům.²⁰

Lichtenštejnsko soustavně zastávalo stanovisko, že pokud mají být oba nástupnické státy z jeho strany formálně uznány a má dojít k navázání diplomatických styků, musí být nalezen konsensus v otázce odškodnění. Z lichtenštejnského hlediska tedy mohlo být dosaženo pokroku jen při zohlednění celého souboru řešení. Oba nástupnické státy Československa setrvaly naopak na stanovisku, že je nejprve třeba navázat diplomatické styky a následně mohou být vyjasněny všechny (ostatní) sporné otázky.

Lichtenštejnský postoj zahrnoval vždy i argument, že na oba nově vzniklé státy přešla odpovědnost vůči Lichtenštejnsku za jednání bývalého Československa, což ani jeden z nich – pokud známo – v zásadě nepopíral. V souladu s tím lichtenštejnská vláda projednávala s Československem a následně s jeho nástupci – v tomto případě odděleně a prostřednictvím různých bilaterálních kontaktů – identické otázky a problémy.²¹ Ke sblížení stanovisek v podstatných věcech však dosud nedošlo.

Otázky uznání ani absence diplomatických styků však nebránily mimo jiné ve vzájemné korespondenci týkající se uznávání českých rozsudků v pozůstalostních věcech ze strany Lichtenštejnska. Ani česká strana, která o to usilovala, ani Lichtenštejnsko, které odpovědělo v tom smyslu, že by ona rozhodnutí bylo lze akceptovat pouze na základě mezistátní smlouvy, nebraly na absenci oficiálních diplomatických vztahů ohled.²²

I bez toho, že by byly navázány, probíhal diplomatický styk v rutinních záležitostech prostřednictvím příslušných velvyslanectví v Bernu zjevně bez problémů. Týkalo se to např. referování o nepřítomnosti pracovníků velvyslanectví z důvodu dovolené nebo sdělování vojenských informací podle *Vídeňského dokumentu k opatřením na budování důvěry* i jiných zpráv. Jako další příklad praktického přístupu, respektive diplomaticky celkem bezproblémové vzájemné komunikace vysoce postavených osobností z obou zemí může posloužit výměna blahopřání na nejvyšší úrovni a na úrovni ministrů zahraničí vždy na začátku roku.

19 Liechtensteiner Vaterland, 18. 10. 1994.

20 Viz ale i vývoj na multilaterální úrovni v kapitole III.

21 Jednání a styky Lichtenštejnska s oběma nástupnickými státy probíhaly odděleně a časově ne vždy souběžně.

22 Dokládá to korespondence mezi českým a lichtenštejnským velvyslanectvím v Bernu z 3. listopadu 2003 a 6. února 2004. LLA, sign. V 143/4835, spis Botschaft Bern 9202.3.

Také v oblasti humanitární pomoci ze strany Lichtenštejska lze uvést několik příkladů. Lichtenštejské knížectví několikrát přispělo na odstranění následků povodní v České republice, např. v roce 1997 darem ve výši 50 000 švýcarských franků²³ a v roce 2003 částkou 340 000 švýcarských franků na renovaci významných kulturních památek v Anežském klášteře v Praze a v zámecké knihovně v Terezíně a dále na obnovu lávky v jedné malé české obci.

Na dotazy adresované Lichtenštejskému knížectví týkající se zřízení honorárních konzulátů v České a Slovenské Federativní Republice, respektive v České republice docházela po léta negativní odpověď. V první fázi to bylo odůvodňováno tím, že Lichtenštejsko nezřizuje honorární konzuláty ve třetích státech, což odpovídalo skutečné praxi. Toto vysvětlení bylo použito například v dopise lichtenštejského Úřadu pro zahraniční záležitosti ve Vaduzu z 8. října 1990 jako odpovědi jednomu zájemci z Prahy.²⁴ Později bylo odmítání opíráno o argument, že mezi oběma státy neexistují diplomatické styky.

Na druhé straně bylo Lichtenštejské knížectví zahrnuto do článku 9 dohody z 31. července 1990, která nabyla účinnosti 15. srpna 1990 a kterou Švýcarská konfederace a Česká a Slovenská Federativní Republika zrušily vízovou povinnost. Tato dohoda byla poté nahrazena novým dokumentem ze dne 31. července 2003 / 9. března 2004. Vztahy s Lichtenštejskem jsou nyní upraveny v článku 7. Zrušení vízové povinnosti vyplynulo především z okolnosti, že státy Švýcarsko a Lichtenštejsko měly a mají díky policejní spolupráci v cizineckých věcech společný vízový režim. Dnes jsou oba, stejně jako Česká a Slovenská republika, součástí schengenského prostoru.

III. Multilaterální snahy Lichtenštejska v letech 1993–2005

Samostatnost nástupnických států Československa měla za následek, že musely nově žádat o přijetí do mezinárodních organizací, jejichž členem bylo před svým zánikem Československo. Souběžně s bilaterálními jednáními kladla lichtenštejská vláda už před rozdělením Československa a především pak po něm důraz na to, aby vhodným způsobem upozorňovala na sporné otázky ve vztazích Lichtenštejského knížectví a České a Slovenské republiky na poli mezinárodních organizací. Využívala k tomu příslušné procesy při přijímání obou nástupnických států. Tak tomu bylo při vstupování České a Slovenské Federativní Republiky, respektive České a Slovenské republiky do KBSE v roce 1992,²⁵ do Rady Evropy v roce 1993,

23 Liechtensteiner Vaterland, 13. 12. 1997.

24 Spis AAA.

25 Lichtenštejské knížectví vzneslo proti přijetí České republiky do tehdejší KBSE (dnešní Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě – OBSE) námitku. Neodmítlo konsensus

do Evropského sdružení volného obchodu (EFTA) v letech 1992/1997, do Organizace spojených národů v roce 1993 i při přistupování k Evropské patentové úmluvě v roce 1997.²⁶

Ke skutečnému sporu mezi dotčenými státy došlo u příležitosti přijímání České a Slovenské republiky do Evropského hospodářského prostoru (EHP). Do Evropské unie (EU) vstoupily oba státy 1. května 2004. *Dohoda o EHP* byla uzavřena v roce 1992 mezi tehdejšími státy Evropského společenství (ES) a EFTA.²⁷ Protože jsou státy Evropské unie smluvními stranami *Dohody o EHP*, respektive se jimi svým vstupem do EU musely stát, bylo při rozšíření EU v roce 2004 potřeba upravit i *Dohodu o EHP*, k čemuž byl nutný souhlas všech smluvních stran, tedy i Lichtenštejnska.²⁸

V aide-mémoire ze 4. dubna 2003²⁹ adresovaném všem budoucím smluvním stranám uvítala lichtenštejnská vláda nadcházející rozšíření EHP a pokračující integraci Evropy. Současně však upozornila na sporné otázky ve vztahu mezi Lichtenštejnským knížectvím a Českou a Slovenskou republikou. Vláda nezpochybňovala legitimitu Benešových dekretů, které se dovolávaly uvedené státy, ale zabývala se danými problémy z hlediska – pro Lichtenštejnsko důležitého – uznání lichtenštejnské suverenity. Konstatovala, že *Dohoda o EHP* je smlouva uzavřená na základě mezinárodního práva, a smluvní strany se proto musí vzájemně uznávat jako suverénní státy. Dále uvedla přehled jednání, která byla dosud ve věci sporných otázek vedena, a návrhy na další postup. Konstatovala zároveň své přesvědčení, že problém

---

obvyklý v KBSE (hlasování v pravém slova smyslu se nekoná), podařilo se mu ale dosáhnout toho, že při třetím zasedání rady KBSE na ministerské úrovni v prosinci 1992 ve Stockholmu předsedající ve svém prohlášení vyzvali dotčené státy, aby vyřešily sporné otázky týkající se jejich vztahu k Lichtenštejnsku. To využívá každoročně se konajícího Ekonomického fóra OBSE ve Varšavě jako příležitosti poukázat na neřešené problémy. Česká strana na to dosud reagovala, ať již ústně, nebo písemně, ne vždy stejnými argumenty. V průběhu let bylo vyvlastnění bez náhrady odůvodňováno především následujícími dvěma způsoby: Postupimská dohoda poskytla dostatečné mezinárodněprávní opodstatnění i pro vyvlastnění příslušníků třetích států bez náhrady. Lichtenštejnsko nebylo v daném okamžiku suverénním státem, v důsledku čehož nemá z mezinárodněprávního hlediska právo zastupovat vyvlastněné.

26 Podrobně o komplexním dění v letech 1992/1993 a v roce 1997 pojednává rozsáhlá publikace M a r x e r, Roland: *Die Beziehungen Liechtensteins zur Tschechoslowakei und zu deren Nachfolgestaaten seit dem Zweiten Weltkrieg – Nachwirkungen und Entwicklungen bis heute*. Vaduz 2013.

27 Island, Norsko, Lichtenštejnsko, Finsko, Rakousko, Švédsko a Švýcarsko. Finsko, Rakousko a Švédsko vstoupily do EU v roce 1995, což však nic nezměnilo na jejich členství v EHP.

28 K 10 novým státům, které vstoupily do ES, respektive EHP patřily: Estonsko, Lotyšsko, Litva, Malta, Polsko, Slovinsko, Slovensko, Česko, Maďarsko a Kypr.

29 Shrnutí anglického originálu ve zprávě a návrhu lichtenštejnské vlády k *Dohodě o rozšíření EHP*. Viz *Bericht und Antrag der Regierung an den Landtag des Fürstentums Liechtenstein betreffend das Übereinkommen über die Beteiligung der Tschechischen Republik, der Republik Estland, der Republik Zypern, der Republik Lettland, der Republik Litauen, der Republik Ungarn, der Republik Malta, der Republik Polen, der Republik Slowenien und der Slowakischen Republik am Europäischen Wirtschaftsraum (EWR-Erweiterungsabkommen) vom 14. Oktober 2003*, 2004, č. 2, s. 39, v němčině.

majetku nelze vyřešit v krátké lhůtě. Požadovala však od obou států, aby – jako to učinil jejich předchůdce Československo v roce 1938 – bez výhrad uznaly Lichtenštejnsko jako suverénní stát a daly najevo ochotu dosáhnout řešení majetkového problému a smírného urovnání sporu. Na tomto pozadí zaslalo Lichtenštejnsko v dané věci oběma státům nótu a požádalo smluvní strany *Dohody o rozšíření EHP* o podporu. Lichtenštejnský ministr zahraničí Ernst Walch kromě toho 4. dubna 2003 upozornil dopisem Cyrila Svobodu, svůj český protějšek, na to, že Česká republika patří k oněm 10 státům, s nimiž se má *Dohoda o rozšíření EHP* uzavřít, a tlumočil přibližně obsah lichtenštejnského aide-mémoire z téhož dne.

V dalších měsících roku 2003 a v roce 2004 pak následovaly různé lichtenštejnské návrhy, jaké stanovisko k otázce uznání v bilaterálních prohlášeních dotčených stran zaujmout. Není zde však možné zmínit všechny nuance těchto diskusí.³⁰

Lichtenštejnský ministr zahraničí Ernst Walch se v doprovodu svého islandského protějšku Halldóra Ásgrímssona snažil krátce před datem oficiálního podpisu najít při jednáních s českým ministrem zahraničí Cyrilem Svobodou v Praze řešení, což se však nakonec nepodařilo. K *Dohodě o rozšíření EHP* tak byla připojena prohlášení tří smluvních stran, která nevedla ke shodě ve sporných otázkách.

Lichtenštejnská vláda se však vzhledem k výchozí situaci necítila s to *Dohodu* podepsat 13., potažmo 14. října 2003. Dne 13. října 2003 o tom informovala všechny budoucí smluvní strany. K tomuto postoji se pak 14. října solidárně připojily Island a Norsko. Oba tyto státy se následně po domluvě s Lichtenštejnskem snažily jednáními dosáhnout kompromisu.³¹ Nakonec se lichtenštejnská vláda po domluvě s Islandem a Norskem usnesla, že v zájmu další existence EHP a jeho rozšíření – ani jedno z toho nikdy nezpochybňovala – *Dohodu* podepíše společně s nimi 11. listopadu 2003 ve Vaduzu. Itálie jako stát předsedající EU ji podepsala spolu s Komisí téhož dne.³²

U příležitosti ratifikace *Dohody o rozšíření EHP* vydalo Lichtenštejnsko další prohlášení, které neobsahovalo jen vyjádření, že se smluvní strany zavazují usilovat „o urovnání dosud nevyřešených sporů, které mezi nimi existují, smírnou cestou na základě mezinárodního práva“, ale také prohlášení, že „ratifikací této *Dohody* je existence Lichtenštejnského knížectví jako dlouho existujícího suverénního státu mimo pochybnost i pro „nové smluvní strany“ uvedené v článku 1 této *dohody*“.³³

30 Tamtéž, s. 39 n.

31 Tamtéž, s. 47 n.

32 Navzdory této změně je jako místo podpisu *Dohody o rozšíření EHP* uveden Lucemburk a jako datum 14. října 2003.

33 Spis AAA.

Lichtenštejská ratifikační listina byla k *Dohodě o rozšíření EHP* přiložena 28. dubna 2004, 1. května 2004 byla *Dohoda* předběžně aplikována a 6. prosince 2005 nabyla pro Lichtenštejsko definitivně účinnosti. Tato dlouhá lhůta vyplynula z toho, že ostatní smluvní strany připojily své ratifikační listiny až po delší době od okamžiku, kdy tak učinilo Lichtenštejsko. To tedy nijak nezpozdílo nabytí účinnosti *Dohody*.

Také v souvislosti s dohodou mezi Lichtenštejskem a EU o zdanění příjmů z úspor ve formě příjmů úrokového charakteru potvrdila lichtenštejská vláda svá starší stanoviska v prohlášení. Protože se v něm reprodukuje obecně platný postoj lichtenštejské vlády, citujeme ho zde doslovně:³⁴ „*Lichtenštejské knížectví zakládá tuto Dohodu, která má sloužit společnému zájmu dalšího rozvoje privilegovaného vztahu mezi Společenstvím a Lichtenštejským knížectvím, na porozumění, že cíl a účel této Dohody, jak jsou manifestovány zejména v Preambuli a ve článku 1, vyjadřují, že Společenství a jeho členské státy respektují Lichtenštejské knížectví jako dlouho existující suverénní stát, s nímž jsou všechny stávající i případné budoucí konflikty řešeny prostředky pokojného urovnávání sporů na základě mezinárodního práva. Toto porozumění je pro Lichtenštejské knížectví východiskem spolupráce založené na důvěře, jak ji vyžaduje Dohoda obecně a zejména pak článek 10.*“

Toto prohlášení bylo součástí lichtenštejské ratifikační listiny³⁵ a Česká ani Slovenská republika ho nerozporovaly. I když se zde výslovně nemluví o suverenitě Lichtenštejska v roce 1945, zahrnuje slovní spojení „*dlouho existující suverénní stát*“ přinejmenším implicitně i tento prvek.

IV. Iniciativy knížete Hanse Adama II., respektive Lichtenštejska

Kníže Hans Adam II. vznesl u německých soudů žalobu v souvislosti s obrazem *Scéna kolem římské vápenky*,³⁶ který náležel k majetku vyvlastněnému v roce 1945 rodu Lichtenštejnů a v roce 1991 se dostal z Brna na výstavu do Kolína nad Rýnem. Poté, co neuspěl, obrátil se s individuální stížností na Evropský soud pro lidská práva ve Štrasburku. Ani tento postup však nebyl korunován úspěchem. Lichtenštejsko nakonec podalo žalobu na Německo k Mezinárodnímu soudnímu dvoru v Haagu.

34 U příležitosti podpisu dohody mezi Lichtenštejskem a Evropskou unií o zdanění příjmů z úspor ve formě příjmů úrokového charakteru ze dne 7. prosince 2004 (datum podpisu) vydala lichtenštejská strana vzhledem ke sporným otázkám ve vztazích s Českou a Slovenskou republikou prohlášení o uznání své dlouho existující suverenity a o pokojném urovnávání konfliktů.

35 Spis AAA, nepublikováno.

36 *Scéna kolem římské vápenky* od Pietera van Laera. Beattie, D.: *Liechtenstein*, s. 409 n.

Ten ji však neprojednal s odvoláním na „ratione temporis“,³⁷ a k podstatě lichtenštejnské žaloby tak nezaujal stanovisko. Zejména jednání u Mezinárodního soudního dvora sledovala česká strana s velkým zájmem a asi i určitými obavami, protože jiné rozhodnutí by mělo značné následky.³⁸

V. Nový začátek

Lze shrnout, že kdybychom snahy o sblížení, které trvaly několik desetiletí, měli posuzovat jen podle konkrétních událostí, museli bychom konstatovat, že zůstaly bez úspěchu. Na obou stranách bylo zapotřebí absolvovat proces politického dospívání, aby se postoupilo o krok dále. Zejména diplomatické úsilí v souvislosti s *Dohodou o rozšíření EHP* zřejmě přispělo k tomu, že toto zrání nakonec přineslo ovoce. Aby se předešlo další stagnaci ve vzájemných vztazích, bylo nutné najít nové cesty. To vyplynulo zejména ze (zahraničně)politické situace v pozadí – tehdejší stav považovaly za zjevně „abnormální“ nejen třetí státy, které měly povědomí o daných otázkách, ale i přímo dotčené strany. Lichtenštejnské knížectví si v souvislosti se svou zahraniční politikou obecně kladlo mimo jiné otázku, jakým způsobem by mohlo najít nové spojence. Česká republika zase byla v situaci, kdy se mladší čeští historikové hodlali ve zvýšené míře zabývat československými, respektive českými dějinami 20. století a začali si klást a zkoumat i kritické otázky týkající se Benešových dekretů.³⁹

Předpokladem nového začátku byl zcela jistě pragmatičtější postoj Lichtenštejnska a potažmo lichtenštejnského knížecího rodu ve srovnání s dřívějším otevřenějším postojem – otázka uznání a navázání diplomatických styků přestala být oproti minulému období neodlučitelně vázána na problém vyvlastnění a odškodnění.⁴⁰

Úspěch scénáře, který se následně odehrál, byl dán především vzájemnou důvěrou rozhodujících osobností a jasnou politickou vůlí najít východisko ze zablokované situace. Cílem nemohlo být sladit zásadně rozdílné pozice v souvislosti s Benešovými dekrety, ale najít navzdory těmto rozdílným pozicím cestu k navázání diplomatických styků a k zahájení bilaterální spolupráce. Klíčem k tomu bylo ustavení společné komise historiků, která měla se širokým záběrem prozkoumat jednak vztahy mezi knížecím rodem Lichtenštejnů a Československem, potažmo Českou republikou a jednak vztahy mezi nimi a lichtenštejnským státem. Přípravné práce pro

37 Mezinárodní soudní dvůr žalobu odmítl s odůvodněním, že v době, kdy se inkriminované události odehrály, ještě neexistoval.

38 Interview autora s velvyslancem Jiřím Šitlerem ze 4. září 2012.

39 Interview autora s ředitelem Jiřím Čišteckým ze 4. září 2012, s velvyslancem Rudolfem Jindrákem z 20. září 2012, s knížetem Hansem Adamem II. a dědičným princem Aloisem z 6. listopadu 2012 a s velvyslankyní Mariou-Piou Kothbauerovou z 3. prosince 2012.

40 Interview autora s Ernstem Walchem z 8. února 2013.

plánované bilaterální dohody se na úrovni úředníků podařilo dokončit v relativně krátké době. Tyto dohody, totiž *Společné prohlášení o navázání diplomatických styků mezi Českou republikou a Knížectvím Lichtenštejnsko*⁴¹ a *Memorandum o budoucí spolupráci u příležitosti navázání diplomatických styků mezi Českou republikou a Knížectvím Lichtenštejnsko*,⁴² podepsali lichtenštejnská ministryně zahraničních věcí Aurelia Fricková a český ministr zahraničí Jan Kohout 8. září 2009 v Praze. Dne 7. dubna 2010 pak bylo podepsáno *Memorandum o ustavení Česko-lichtenštejnské komise historiků*⁴³ a uskutečnila se návštěva českého ministra zahraničních věcí Jana Kohouta ve Vaduzu.

Následně došlo ke vzájemné akreditaci velvyslanců. Nerezidentní český velvyslanec (Boris Lazar) se sídlem v Bernu byl akreditován 13. ledna 2011 a nerezidentní lichtenštejnská velvyslankyně (Maria-Pia Kothbauerová) se sídlem ve Vídni 11. dubna 2011.

VI. Řešení v případě Slovenské republiky

Analogicky jako s Českou republikou se podařilo dosáhnout shody i se Slovenskou republikou. Dne 21. prosince 2009, tedy přibližně tři měsíce po schůzce českého ministra a lichtenštejnské ministryně zahraničí v Praze, podepsali Aurelia Fricková a slovenský ministr zahraničí Miroslav Lajčák v Bratislavě *Memorandum o navázání diplomatických styků mezi Knížectvím Lichtenštejnsko a Slovenskou republikou*. Nebylo tedy podepsáno samostatné „prohlášení“ o navázání diplomatických styků. Na rozdíl od řešení, ke kterému dospělo Lichtenštejnské knížectví společně s Českou republikou a které přineslo prohlášení o navázání diplomatických styků i memorandum o budoucí spolupráci, respektive ustavení společné komise historiků, bylo mezi Lichtenštejnem a Slovenskem projednáno pouze memorandum porozumění, které obsahuje všechna z hlediska obou států nezbytná konstatování.

Pokud jde o navázání diplomatických styků, vyslovil se slovenský ministr pro to, aby byl pro Lichtenštejnsko akreditován slovenský velvyslanec v Bernu. Ze strany Lichtenštejnska to bylo akceptováno s upozorněním, že to odpovídá obvyklému modelu diplomatických zastoupení bez reciprocity a Lichtenštejnsko naopak neakredituje velvyslance v Bratislavě. Jako první slovenský velvyslanec byl 25. srpna 2010 akreditován Ján Foltín se

41 Publikováno ve zprávě a návrhu lichtenštejnské vlády. Viz *Bericht und Antrag der Regierung an den Landtag des Fürstentums Liechtenstein betreffend den Finanzbeschluss zu einem Verpflichtungs- und Nachtragskredit im Zusammenhang mit der Einsetzung einer liechtensteinisch-tschechischen Historikerkommission vom 13. September 2011*, 2011, č. 89.

42 Tamtéž.

43 Tamtéž.

sídlem v Bernu. Jeho oficiální diplomatické styky s Vaduzem probíhají prostřednictvím lichtenštejnského ministerstva zahraničí, tedy Úřadu pro zahraniční záležitosti. Konzulární vztahy Lichtenštejnska se Slovenskem zajišťuje i nadále Švýcarsko, v rutinních záležitostech od září 2011 prostřednictvím konzulárního oddělení švýcarského velvyslanectví ve Vídni.

Státy Lichtenštejnsko a Slovensko usilovaly i o etablování pravidelného politického dialogu na vysoké úrovni. První takové setkání se uskutečnilo na základě pozvání velvyslance Rolanda Marxera, vedoucího lichtenštejnského Úřadu pro zahraniční záležitosti, 30. března 2011 ve Vaduzu. Slovenskou delegaci vedl František Ružička, generální ředitel Sekce evropských záležitostí Ministerstva zahraničních věcí a evropských záležitostí Slovenské republiky. K dalšímu podobnému dialogu od té doby nedošlo.

VII. Vývoj od navázání diplomatických styků mezi Lichtenštejnským knížectvím a Českou republikou v roce 2009

Péče o vztahy mezi Lichtenštejnským knížectvím a Českou republikou byla od navázání diplomatických styků na podzim 2009 soustavně rozvíjena. V roce 2010 byla pozornost věnována zejména ustavení komise historiků, která do této chvíle vykonala velké množství práce, a rozvoji spolupráce v kulturní a ekonomické oblasti. V letech 2011 a 2012 došlo k dalšímu prohloubení vztahů. Mezitím se uskutečnila četná setkání na politické i úřední úrovni.⁴⁴

K politickému dialogu Lichtenštejnské knížectví – Česká republika poprvé došlo 25. května 2012 ve Vaduzu a následně 20. června 2013 v Praze. Podařilo se zintenzivnit spolupráci zejména v oblasti justice a kultury. Důležitý prvek představuje i lichtenštejnská hrobka ve Vranově u Brna, kde kníže Hans Adam II. finančně podporuje restaurátorské práce. V oblasti vzdělávání byly a jsou udržovány různé styky na úrovni školských úřadů a především univerzit. Již několik let fungují vědecké kontakty mezi Lichtenštejnským institutem v Bendernu a českými historiky. Živá výměna

---

44 Jde například o návštěvy Hanse Adama II. v Jihomoravském kraji, Praze a Olomouci, setkání na úrovni ministrů zahraničí v Šanghaji, návštěvu české delegace na lichtenštejnském výstavišti LIHGA, návštěvu kněžny Marie v Praze, návštěvu předsedy lichtenštejnské vlády Klause Tschütschera v Praze, setkání velvyslankyně Marii-Pii Kothbauerové s generálním ředitelem velvyslancem Petrem Buriánkem, návštěvu z České republiky u příležitosti lichtenštejnského státního svátku, návštěvu z Moravy v Lichtenštejnsku a naopak návštěvu z Lichtenštejnska na Moravě v roce 2011, lichtenštejnskou účast na pohřbu prezidenta Václava Havla a na konferenci krajských hejtmánů v Brně, návštěvu knížecího páru v Mikulově nebo návštěvu českých žurnalistů v Lichtenštejnsku. Pro doplnění viz *Rechenschaftsberichte der Regierung an den Hohen Landtag. Ressort Äusseres*, 2009–2012.

informací a zkušeností probíhá i mezi lichtenštejnskými a českými archivy. V roce 2013 byl vyjádřen zásadní souhlas s uzavřením daňové smlouvy.

Spolupráce na multilaterální úrovni se zaměřuje na EHP, zejména pak v souvislosti s jeho Finančním mechanismem. Multilaterální spolupráce se dosud obecně příliš intenzivně nerozvíjela a je zřejmě možné ji rozšířit. I tak lze ale konstatovat, že v jednotlivých zahraničněpolitických oblastech nabyla součinnost mezi Českou republikou a Lichtenštejnským knížectvím od navázání diplomatických styků (a zčásti již předtím) na intenzitě. To platí na globální úrovni pro spolupráci na poli Organizace spojených národů i na úrovni evropské.

VIII. Obecné vyhlídky do budoucna

Ve zprávě o zahraničněpolitických prioritách Lichtenštejnska z roku 2012⁴⁵ se konstatuje následující: „*Lichtenštejnské knížectví a Česká republika navázaly 8. září 2009 diplomatické styky. Tímto krokem dokázaly obě země obnovit své bilaterální vztahy po více než 70 let trvajícím přetržce, která byla zapříčiněna vyvlastněním lichtenštejnského majetku tehdejší Československem bez náhrady. [...] Navázáním diplomatických styků začal proces normalizace bilaterálních vztahů. Česká republika je stejně jako Lichtenštejnsko součástí Evropského hospodářského prostoru. Obě země sdílejí společné hodnoty a jsou blízkými obchodními partnery. Českou republiku a Lichtenštejnské knížectví kromě toho jedinečným způsobem spojuje 700 let dějin rodu Lichtenštejnů v Čechách a na Moravě. Ze zprvu obtížné výchozí situace se tak Lichtenštejnsku otvírají zcela mimořádné možnosti spolupráce se středoevropskou zemí, která – plně integrována do Evropské unie – jde vždy zcela vědomě i svou vlastní cestou [...].“*

Jednalo se o zachycení momentální situace, přičemž v nadcházejících letech může celkově dojít k diferenciaci. Rovněž se zdá být jasné, že se výše formulovanému konkrétnímu zájmu o bilaterální spolupráci přikládá v Lichtenštejnsku velká závažnost. Na české straně se ve *Zprávě o zahraniční politice ČR za rok 2009* poukazovalo na navázání bilaterálních styků, návštěvu knížete v České republice a potenciál vzájemných vztahů v oblasti financí, ekonomiky a cestovního ruchu. Ve *Zprávě o zahraniční politice ČR za rok 2010* už byly vztahy s Lichtenštejnskem tematizovány jako u všech ostatních států, tj. formou přehledu oficiálních návštěv a hospodářských a kulturních vztahů. Od roku 2011 je česká zahraniční politika prezentována v novém formátu, a sice jako *Stručný přehled zahraniční politiky ČR*, obsahující koncepci, bezpečnostní strategii a analýzu daného politického

45 *Prioritäten der Liechtensteinischen Aussenpolitik. Bericht des Ressorts Äusseres. Vaduz 2012, s. 32 n.*

sektoru. Česko-lichtenštejnské vztahy nejsou v těchto dokumentech explicitně rozpracovány, stejně jako v případě většiny ostatních států.⁴⁶

Zájem Lichtenštejnského knížectví a České republiky o spolupráci je (přesto) obsažný a mnohostranný. Lichtenštejnsko nespojuje podle slov lichtenštejnské velvyslankyně pro Českou republiku se sídlem ve Vídni, ohlédneme-li od jeho sousedů Švýcarska a Rakouska a partnerů v EHP/EFTA Islandu a Norska, s žádným jiným státem tak široké spektrum společných zájmů. Česká republika má zájem s Lichtenštejnským knížectvím spolupracovat na úrovni celostátní i regionální politiky a v oblasti kultury.⁴⁷

Na závěr zde upozorníme i na to, že vztahy mezi oběma zeměmi a další popsané aktivity jsou spojeny s intenzivní mediální prací, kterou vykonává především lichtenštejnské velvyslanectví ve Vídni. Na rok 2013 byla plánována autorská čtení v Brně. K utváření povědomí o Lichtenštejnsku v současnosti přispívají i další aktivity, např. založení Historického spolku Liechtenstein a projekt Po stopách Lichtenštejnů.

Do jaké míry budou mít na bilaterální spolupráci vliv výsledky práce Česko-lichtenštejnské komise historiků, se teprve ukáže.

Die Beziehungen zwischen Liechtenstein und der Tschechoslowakei – Tschechien seit dem Zweiten Weltkrieg

Die diplomatischen Beziehungen zwischen Liechtenstein und der Tschechoslowakei sowie nach deren Trennung in die beiden Nachfolgestaaten Tschechische Republik und Slowakische Republik konnten seit dem Zweiten Weltkrieg über Jahrzehnte hinweg auf keine beiderseits anerkannte Grundlage gestellt werden. Ausgangspunkt für diese Situation waren insbesondere die so genannten Beneš-Dekrete, von welchen auch der Besitz des Fürstenhauses Liechtenstein und weiterer liechtensteinischer Staatsangehöriger in der Tschechoslowakei dahingehend erfasst wurde, dass dieser Besitz entschädigungslos enteignet wurde. Erst die Einsicht, dass es im Lichte der europäischen Entwicklung sonderbar erscheinen musste, wenn Staaten, die gleichzeitig in verschiedenen internationalen und europäischen Organisationen Mitglieder waren, keine „normalen“ Beziehungen zueinander unterhielten, führte im Jahr 2009 zur Aufnahme diplomatischer Beziehungen. Die Frage des Datums der gegenseitigen diplomatischen Anerkennung und damit Fragen zur Enteignung und Entschädigung bleiben dabei weiterhin offen. Dessen ungeachtet haben sich die bilateralen Beziehungen Liechtensteins insbesondere zur Tschechischen Republik, aber auch zur Slowakischen Republik, auf verschiedensten Ebenen sehr positiv und intensiv entwickelt. Dazu haben auch die Arbeiten der Liechtensteinisch-Tschechischen Historikerkommission einen wichtigen Beitrag geleistet.

46 Sdělení českého ministerstva zahraničí (Jan Kreuter) z 6. března 2013.

47 Interview autora s velvyslankyní Mariou-Piou Kothbauerovou z 3. prosince 2012.

Vojtěch Drašnar – Karina Hoření –
Kamila Kohoutková – Alžběta Steinerová

Vytváření Lichtenštejnů: současný diskurz vzpomínání na Lichtenštejny v Česku

The making of the Liechtensteins: a contemporary discourse of remembering the Liechtensteins in the Czechia

The following text aims to map the specific social field, in which the debate on the Liechtensteins takes place in the Czech Republic – not only in the past but also in the present. In agreement with the theories of remembering we do not understand the term “memory” as an objective reflection of the past but rather as a process of constant negotiating the past referring, via “remembering”, to the present. There are different interpretations of the Liechtenstein history in the Czech Republic, which clash in various environments – in scholarly magazines, in the media or in street conversations. In our research, we have attempted to map all relevant environments, which remember the Liechtensteins (or refer to the past in connection with this family).

Key words: the Liechtensteins, places of memory, south Moravia, sociological research, interpretation of the Liechtenstein history

V následujícím textu se snažíme zmapovat specifické sociální pole, ve kterém se v České republice diskutuje o roli Lichtenštejnů nejen v historii, ale i v současnosti. V souladu s teoriemi vzpomínání nepředpokládáme, že termín „paměť“ popisuje objektivní odraz minulosti, ale že jde o proces neustálého vyjednávání minulosti, a pamětí nebo vzpomínáním myslíme především vztahování se k současnosti. Existují rozdílné interpretace lichtenštejnských dějin v České republice, které se střetávají v různých prostředích – ve vědeckých magazínech, médiích, při rozhovorech na ulici. V našem výzkumu jsme se pokusili zmapovat všechna relevantní prostředí, ve kterých se na Lichtenštejny vzpomíná (tj. referuje se o minulosti ve spojení s tímto rodem).

Ve výzkumu, realizovaném studenty sociologie z Masarykovy univerzity, jsme rozpoznali tři základní roviny, pro které je vzpomínání na Lichtenštejny relevantní – vědeckou, mediální a každodenní. V následujícím textu se budeme věnovat každé této úrovni zvlášť. Vždy ale hledáme styčné body, tedy především historické okamžiky, které jsou v příběhu Lichtenštejnů zdůrazňovány, a to, jaké jejich interpretace se střetávají. Sledujeme

především, jak tyto interpretace a vyprávění přecházejí mezi jednotlivými rovinami vzpomínání a jak se modifikují.

Teoretické zakotvení

Vzpomínání a paměť je téma, které se v sociálních vědách rozvíjí od šedesátých let 20. století, i když první dodnes citované teorie paměti můžeme hledat už u Maurice Halbwachse v meziválečném období.¹ Vycházíme z tradice sociologického konceptu vzpomínání, které na něj navazuje a které se soustředí na vztah k minulosti především jako na prostředek, jímž se vytváří sociální a kulturní vztahy v současnosti.

„Veřejná paměť je soubor představ a dojmů o minulosti, které pomáhají společnosti pochopit její minulost a současnost a v důsledku i budoucnost. Vytváří se obvykle ve veřejném prostoru, kde se konfrontují různé části společnosti. V tomto komunikačním a kognitivním procesu je největší důraz kladen nikoliv na minulost, ale na současné otázky, jako jsou struktury moci nebo loajalita státním i lokálním kulturám.“²

Výzkumy sociologů ukazují, že pro většinu lidí slouží minulost jako referenční bod, skrze který je jednodušší vyjádřit se k současnosti. V případě vzpomínání na Lichtenštejny nás nezajímaly životní příběhy jednotlivců, ale to, jak je vzpomínání používáno celospolečensky jako forma srovnávání, legitimizace nebo vyjádření postojů ke konkrétním současným sociálním i ekonomickým změnám. V moderní diverzifikované společnosti nefunguje kolektivní paměť jako společenský tmel, daleko častěji však jako katalyzátor konfliktů. O interpretace historických událostí nebo osobností se vedou symbolické boje. To je přesně případ vyjednávání interpretací týkajících se působení Lichtenštejnů v České republice, což, jak jsme zjistili, je stále téma velmi politické, nebo spíše s politikou spojované. Na rovině vědeckého zkoumání je tento problém potlačen, ale už z faktu, že média přebírají názory vědců za účelem doplnit informace o politické situaci, a především z výpovědí lidí na neformální rovině je patrné, že vztah k lichtenštejnskému dědictví a hodnocení současného politického režimu nebo lokální politiky k sobě mohou mít velmi blízko. Především na základě těchto zkušeností jsme analýzu neopírali o teorie paměti, které vzpomínání vidí jako způsob vytváření sociální harmonie, tmel společnosti nebo rodiny, popřípadě jako mocenský nástroj, který je aplikován shora. Neexistuje ani jedna z kategorií,

1 O l i c k , Jeffrey K. – R o b b i n s , Joyce: *Social Memory Studies*. From “Collective Memory” to the Historical Sociology of Mnemonic Practices. *Annual Review of Sociology* 24, 1998, s. 107.

2 B o d n a r , John: *Remaking America*. Public Memory, Commemoration, and Patriotism in the Twentieth Century. Princeton 1992, s. 15.

kteří používá Pierre Nora ve svém slavném eseji *Mezi pamětí a historií*,³ jakkoliv jsme z ní původně vycházeli. Nora rozlišuje paměť jako autentické předávání minulosti a dějiny ve smyslu dominantně vytvářené interpretace minulosti experty. Tato dichotomie ale neodpovídá zjištěným výsledkům, v komplexní situaci hrají roli v každodenním životě lidí média, která vytvářejí rámce pro jejich osobní biografie. Spojení s jakousi autentickou minulostí (pokud taková vůbec existuje) už neprobíhá na úrovni příběhů předávaných mezi generacemi, ale i na lokální rovině je vytvářejí média a autority jako škola nebo místní politika.

Z tohoto důvodu jsme přebrali teorii Jamese Wertsche, který se zabývá produkcí paměti a symbolickými boji o ni v moderní společnosti.⁴ Wertsch pojímá procesy vytváření a předávání kolektivní paměti jako „mediated action“ – zprostředkované jednání, které se skládá z několika elementů. Předně jsou tu narativy o minulosti nebo jen schémata příběhů, která používáme k tomu, abychom z minulosti vytvořili smysluplný a konzistentní příběh.⁵ V našem výzkumu můžeme mezi obecnější narativy zařadit jeden tradiční, který se týká „cizí šlechty“. V lichtenštejnském příběhu je ztělesněn Karlem I., který se podílel na pobělohorských popravách i konfiskacích. Ten se střetává s novějším narativem o šlechtických rodech, které pečovaly o vlastní državy. Je také nutné připomenout, že tyto narativy, a to už ze své podstaty (skládají události do jakéhosi příběhu), nejsou nezaujatým popisem, ale implikují morální hodnocení.⁶ Skrze tyto základní argumentační kostry se potom dají interpretovat jednotlivé historické události.

Důležitou složkou vzpomínání jako zprostředkovaného jednání jsou ale i aktéři – narativy jsou sice ustálené, ale rozhodující vliv na jejich interpretaci má mluvčí, který je reprodukuje. Může použít jejich části a složit je do nového příběhu, který bude ve vztahu s jeho vlastní biografií.

Třetím aspektem vzpomínání jsou „komunikační skupiny“, lidé, kteří jsou zapojeni do vzpomínání, vlastně publikum, které naslouchá narativům a dále je reprodukuje. Mluvčí vždy svoji výpověď uzpůsobuje svému publiku. Právě tyto modifikace byly základem rozdělení zkoumaného pole na tři roviny.

Metody výzkumu a metodologické zakotvení

Tři zkoumané roviny si vyžádaly různé metody. Náš výzkum byl specifický v tom, že jsme v krátkém časovém období museli zmapovat

3 Nora, Pierre: *Mezi pamětí a historií*. In: Mayer, Françoise (ed.): *Politika paměti*. Praha 1998 (= Cahiers du CEFRES, N° 13, 1998), s. 8–18.

4 Wertsch, James W: *Voices of Collective Remembering*. Cambridge 2002.

5 Tamtéž, s. 62.

6 Tamtéž, s. 124.

poměrně komplexní diskuse a sociální situace. V případě zkoumání expertní produkce vědění o Lichtenštejnech a jejího zprostředkování jsme používali metodu analýzy dokumentů. Snažili jsme se shromáždit veškerou relevantní produkci – od vědecké literatury k propagačním letákům, průvodcovským textům, tiskovým zprávám i článkům ve všech typech médií. V dnešní době je produkce na jakékoliv téma obrovská, i když historie lichtenštejnského rodu není nejdiskutovanější společenské téma. Nemůžeme tvrdit, že zkoumané materiály jsou vyčerpávající. Spíše než o výčet produkce se zajímáme o vztahy mezi texty a vytváříme mapu postojů, které deklarují, jak na sebe vzájemně reagují a jaké argumenty autoři používají. Metodologicky odkazujeme k teorii hermeneutického kruhu a saturování pole významů a názorů, analýza je tedy kompletní, pokud se už neobjevují žádné nové interpretace a texty odkazují k sobě navzájem.

Je relevantní sociologickou metodou věnovat se jen oficiální produkci paměti. Chtěli jsme ale zmapovat i vzpomínání na úrovni lidí, kteří své názory neprezentují veřejně, a to za účelem zjistit, jestli existuje autentická paměť nezávislá na institucionální rovině, popřípadě jak je paměť předávaná seshora reflektována. Na dotazníkové šetření jsme neměli prostředky, stejně jako na větší množství hloubkových rozhovorů. Zvolili jsme tedy metodu etnografického výzkumu a nestrukturované ankety nebo rozhovoru. Jako událost, která potencionálně soustředí a stimuluje paměť na Lichtenštejny, jsme zvolili vánoční trhy na zámcích Lednice a Valtice. Jejich návštěvníci netvoří výběrový vzorek, ale jsou to lidé, jimž je společný zájem o takovou akci (zřejmě se zajímají o historii). Šlo o nejsnadněji dosažitelný výběr většinou místních lidí, ale i turistů z dalších regionů. Zároveň se při této příležitosti dalo téma Lichtenštejnů snadno otevřít. V dané situaci jsme mohli vést pouze krátké rozhovory a spíše než ucelené příběhy jsme zachytili pouze konkrétní postoj nebo mapu asociací. Výzkum se tak ale snadno vyhnul problému, který rozhovory mohou přinášet, a sice manipulaci respondenta. Pokud nám někdo řekl, že se o Lichtenštejny nezajímá nebo o tomto rodu nic neví, k odpovědi jsme ho nenutili. V důsledku zde tedy nereflktujeme jakousi demokracii názorů, ale zabýváme se respondenty, kteří nějaký názor na daný problém mají. V tomto typu výzkumu nejde o reprezentativitu v klasickém slova smyslu, která by vedla k tvrzení, že známe názory dané populace. Spíše mapujeme významy, argumenty a asociace, které se poujají k určitému tématu. I zde došlo k saturaci v tom smyslu, že se názory a asociace postupně opakovaly.

Data z výzkumu v rámci všech rovin jsme poté zpracovávali již stejnou metodou. Dokumenty (články, knihy, přepisy rozhovorů) jsme chápali jako texty, na které jsme aplikovali metodu diskurzivní analýzy, jak ji pro studium identit rozvinula Ruth Wodak. Diskurzivní analýza je metodologický plod jazykového obratu, který ovlivňoval sociální a humanitní vědy od šedesátých let a který kladl důraz na to, jak je sociální realita vytvářena

jazykově. Pro diskurzivní analýzu je klíčové pojetí diskurzu jako sociální aktivity vytváření významů pomocí jazyka a dalších symbolických systémů, jehož konkrétním vyjádřením je text. Diskurz představuje obecnější a abstraktnější rovinu forem a společných rysů, text je pak jeho specifickou a unikátní realizací.⁷ Promluvy aktérů (ať již ústní, nebo písemné) jsou zkoumány jako významotvorné akty, jejichž prostřednictvím aktéři staví svou vlastní interpretaci problému.

Každý projev představuje z hlediska diskurzivní analýzy sémiotickou entitu, zakotvenou jak v bezprostředním textovém poli, tak v intertextuálním a sociálně-politickém kontextu. Diskurzivní analýza je tedy analýzou vnitřních vlastností textu, intertextuálních vztahů mezi jednotlivými projevy a zároveň extralingvistických, sociologických proměnných, institucionálních rámců i specifických kontextů situace. V konkrétní rovině to znamená zaměření na gramatiku a užívání jazyka, strategii interakce i nonverbální projevy.⁸

Teorie diskurzivní analýzy rozeznává různé roviny a aspekty diskurzu, jež je možno rozdělit do dvou skupin. Kritéria vnitřní („text-internal“) odkazují k lingvistické stránce textu a patří k nim koheze – textově-syntaktická propojenost, a koherence – strukturální jednota textu. Kritéria vnější („text-external“) se týkají významové stránky textu vytvářející diskurz. Jsou jimi intertextualita – vztah k ostatním textům, intencionalita – záměr a účel producenta textu, akceptabilita – rozpoznatelnost textu příjemci v určité situaci, informativita – množství nových informací, a případně situacionalita – konstelace hovoru či řečová situace.⁹ Vzhledem k povaze výzkumu jsme se zabývali především vnějšími znaky. Jaké instituce se vůbec zabývají lichtenštejnskou otázkou, jaké texty produkují a komu jsou určeny. Především u vědecké produkce na sebe také texty vědomě odkazují nebo jsou vydávány při konkrétní příležitosti – sledujeme tedy kontext. V určitých pojetích diskurzivní analýzy, které dovádějí do důsledků nezávislou povahu jazyka, nepatří ani do vnějších vlastností diskurzu mluvčí, texty jsou autonomní. V souvislosti s Wertschovou teorií bychom zkoumali jen narativy, v našem pojetí jsou ale důležité i mluvčí. Předpokládáme totiž, že ačkoliv tvoří texty jistou sdílenou zásobárnu schémat, aktéři si z nich vybírají s ohledem na účinek, kterého chtějí svým vystoupením dosáhnout. Aktér i sociální situace tedy tvoří součást analýzy.

7 W o d a k , Ruth: *Introduction*. Discourse Studies – Important Concepts and Terms. In: táž – Krzyznowski, Michal (edd.): *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences*. New York 2008, s. 4–6.

8 Tamtéž, s. 1–3.

9 Tamtéž, s. 7–9.

Vytváření paměti: odborné pole

Vědecká rovina vzpomínání na Lichtenštejn v dnešní české společnosti je utvářena zejména historiky, jejichž výklady přejímají a interpretují média. Pro analýzu byly tedy vybrány pouze vydané historiografické texty českého původu vzniklé v nedávné době a týkající se přímo problematiky dějin Lichtenštejnů či Lichtenštejnska. Vynechány byly texty zabývající se dějinami umění, lichtenštejnskými stavbami i drobné publikace určené spíše pro turisty. Výběr byl proveden pomocí rešerše v online databázích Národní knihovny¹⁰ *Česká národní bibliografie a Články v českých novinách, časopisech a sbornících*, a to zadáním hesel „Lichtenštejnové“ či „Lichtenštejnsko“, případně prostřednictvím odkazů v již vybraných textech.

Celkově bylo analyzováno 18 textů vydaných mezi lety 1995 a 2012. Ve velké míře šlo o články v odborných časopisech a sbornících, většinou regionálních z oblasti jižní Moravy (*Vlastivědný věstník moravský, Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity – řada společenských věd, Muzejní občasník Masarykova muzea v Hodoníně, Jižní Morava*), ale i ze Slezska (*Šlechtic v Horním Slezsku*) a pouze v jednom případě z Čech (*Královéhradecko*). Ve výběru se ocitly i populárně-naučné a etnograficky zaměřené jihomoravský časopis *Malovaný kraj* a multioborové sborníky *Město Valtice* a *Městečko Lednice*, které jsou publikacemi odbornými a zároveň reprezentativními. Monografie tvořily malou část, přičemž šlo o knihy uveřejněné v rámci edičních řad dějin států (*Dějiny Lichtenštejnska, Stručná historie států: Lichtenštejnsko*), vydanou disertační práci z právnické fakulty (*Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvolastněním*) a populárně-naučné výpravné publikace o lichtenštejnských dominiích (*Moravská dominia Liechtensteinů a Dietrichsteinů, Dominia Směřických a Liechtensteinů v Čechách*).

Autory textů jsou ve většině případů kvalifikovaní historikové specializující se na různá období i témata. Jde o regionálního historika z Břeclavi Miroslava Geršice, pražské historiky Václava Horčíčku a Jana Županiče, dále o Marka Vařeku, který působí na Ostravské univerzitě v Ostravě, či o brněnského historika a člena Česko-lichtenštejnské komise historiků Tomáše Knoze. Členy komise jsou rovněž rakouský historik působící ve Vídni Thomas Winkelbauer a historik a právník Ondřej Horák. Autorem, pro něhož je historie spíše zájmem, je ekonom Pavel Juřík, předseda Historického spolku Liechtenstein.

V analyzovaných textech lze identifikovat několik klíčových témat českých dějin, v nichž Lichtenštejnové sehráli významnou roli a která jsou určující pro vytváření jejich obrazu a paměti na ně. V kontextu teorie Jamese Wertsche jde o již zmíněné narativy, které jsou reprodukovány

10 *Katalogy a databáze Národní knihovny ČR* [online]. Dostupné z: <http://aleph.nkp.cz/F/> [cit. 3. 1. 2014].

aktéry – historiky. Těmito tématy jsou zejména situace kolem roku 1620 a osobnost Karla I. z Lichtenštejna, pozemková reforma po roce 1918 a konfiskace lichtenštejnského majetku po druhé světové válce. Obsahová analýza historiografických textů se zaměřila především na výskyt těchto témat a na jejich hodnocení ze strany autorů, případně na kontext, v němž jsou zasazena.

O Lichtenštejnech v období vrcholného středověku a raného novověku pojednává několik článků Marka Vařeky,¹¹ který zmiňuje Karla I. z Lichtenštejna jako schopného politika. Tomáš Knoz v textu o Lichtenštejnech a Moravě v 17. století¹² poukazuje na převažující negativní mínění o tomto rodu a pokouší se je revidovat mimo jiné poukazem na složitý vztah stavovství a absolutismu, ahistorické posuzování češství a němectví i na přínos Lichtenštejnů v oblasti umění.

Problematické poválečné pozemkové reformy a konfiskací po druhé světové válce z právněhistorického hlediska se věnuje Ondřej Horák, který se pokusil otevřít toto tabuizované téma a podrobně, kriticky a nezaujatě popsat průběh a okolnosti s ním spjatých událostí.¹³ Poukazuje na nespravedlnost vůči Lichtenštejnům a problematičnost pozemkové reformy vnímané jako „odčinění Bílé hory“, jejíž personifikací se stal Karel I. z Lichtenštejna. Ten však nebyl podle Horáka jednoznačně negativní postavou. Konfiskace lichtenštejnských majetků po roce 1945 byly podle něj v mnoha ohledech protiprávní. Vyslovuje se pro usmíření České republiky s Lichtenštejnem, k němuž má napomoci zřízení komise historiků, případně pro vhodnou formu restituice. Vyvážený popis a objasnění procesu vyvlastnění lichtenštejnského majetku v roce 1945 přináší Václav Horčička,¹⁴ který uznává chyby na obou stranách, ale nevyslovuje žádné jasné hodnocení. Zcela

11 Vařek a, Marek: *Žerotínsko-lichtenštejnské spory v průběhu 16. století*. Muzejní občasník Masarykova muzea v Hodoníně, 2006, s. 15, 16–18, 19; t ý ž : *Působení pánů z Lichtenštejna na Moravě v letech 1249–1350*. Královéhradecko. Historický sborník pro poučenou veřejnost 4, 2007, s. 465–483; t ý ž : *Jan I. z Lichtenštejna a mocenský vzestup rodu*. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity – řada společenských věd 23, 2009, s. 33–48; t ý ž : *Mocenské aktivity knížete Karla I. z Lichtenštejna a jeho bratrů v Horním Slezsku*. In: Brňovják, Jiří – Gojniczek, Wacław – Zářícký, Aleš (edd.): *Šlechtic v Horním Slezsku*. Vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století) / Szlachcic na Górnyim Śląsku. Relacje między regionem i centrum w losach i karierach szlachty na Górnyim Śląsku (XV–XX wiek). Ostrava – Katowice 2011, s. 177–196.

12 Knoz, Tomáš: *Lichtenštejnové, Morava a Valtice v 1. polovině 17. století*. In: Kordiovský, Emil (ed.): *Město Valtice*. Valtice 2001, s. 301–315.

13 Horák, Ondřej: *Meziválečná pozemková reforma a lichtenštejnský dvůr v Pozořicích*. Jižní Morava 44, 2005, s. 327–333; t ý ž : *Lichtenštejnové mezi konfiskací a vyvlastněním*. Příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století. Praha 2010.

14 Horčička, Václav: *Vyvlastnění majetku knížete Františka Josefa II. von und zu Liechtenstein v Československu v roce 1945 a jeho dopad na československo-lichtenštejnské vztahy v poválečném období*. In: Brňovják, J. – Gojniczek, W. – Zářícký, A. (edd.): *Šlechtic v Horním Slezsku*, s. 401–419.

ojedinělý je článek Pavla Michny,¹⁵ v němž byli Lichtenštejnové vykresleni výrazně negativně. Podle jeho názoru se jako šlechta postavili proti Československé republice a s nadějí na restituci majetku sympatizovali s nacisty, což dokládá návštěva jednoho z nich na šternberském panství.

Zajímavé je sledovat výskyt jednotlivých klíčových témat v textech pojednávajících delší časové úseky. V článkách Miroslava Geršice¹⁶ jsou stručně vylíčeny dějiny rodu Lichtenštejnů, ale není v nich téměř žádná zmínka o problematice Bílé hory, pozemkové reformy ani konfiskací. Je však zdůrazněn pozitivní přínos Lichtenštejnů moravskému regionu a jejich kladný vztah k Lednici. Thomas Winkelbauer¹⁷ zmiňuje ve svém textu, i když jen v krátkosti, všechny tyto události a říká, že otázka restitucí je stále otevřená. Obě publikace věnující se dějinám Lichtenštejnska¹⁸ se soustředí i na jeho vztahy s českými zeměmi a podrobně zmiňují také problematiku události společných dějin, pozemkovou reformu i konfiskace. Marek Vařeka poukazuje na vřelé vztahy České republiky s knížecí rodinou, kolektiv autorů publikace *Dějiny Lichtenštejnska* pak pozitivně hodnotí pokusy o navázání kontaktu a zlepšující se vzájemné vztahy.

Velmi pozoruhodným počinem jsou pak publikace Pavla Juřika,¹⁹ které vznikly ve spolupráci se současným lichtenštejnským knížetem Hansem Adamem II. a za finanční i jiné podpory mnoha dalších institucí. Kníže v předmluvě ke knize *Moravská dominia Liechtensteinů a Dietrichsteinů* z roku 2009 zdůrazňuje úzký vztah Lichtenštejnů k Moravě a vyjadřuje přání obnovit úzké vztahy s českými zeměmi. Autor v úvodu poukazuje na nedostatek informací o Lichtenštejnech, překrucování historie a na nespravedlivé konfiskace. Lichtenštejnové byli přínosem pro svá panství a záměrem autora je zmapovat dějiny rodu i jednotlivá dominia. Osobě Karla I. je věnována velká pozornost, je znázorněn jako rozporuplná postava, ale v pobělohorských poměrech ne zcela negativní. Poválečné konfiskace jsou vykresleny jako nespravedlivé a pozitivně jsou hodnoceny snahy o sblížení v poslední době. Druhá Juřikova publikace *Dominia Smiřických a Liechtensteinů v Čechách* vyšla v roce 2012. Autor v předmluvě vyjadřuje

15 Michna, Pavel: *Kdo navštívil Johanna z Lichtenštejna na Nových Zámcích u Litovle v říjnu 1938?* Vlastivědný věstník moravský 59, 2007, s. 279–302.

16 Geršic, Miroslav: *750 let od příchodu Lichtenštejnů na jižní Moravu (a 280 let od vyhlášení samostatného lichtenštejnského knížectví)*. Malovaný kraj 35, 1999, č. 6, s. 16–17; t ý ž : *Lednice a Liechtensteinové*. In: Kordiovský, Emil et al.: *Městečko Lednice*. Brno 2004, s. 192–202; t ý ž : *290 let existence suverénního lichtenštejnského knížectví*. Jižní Morava 48, 2009, s. 264–266.

17 Winkelbauer, Thomas: *Lichtenštejnové jako „šlechta neznající hranice“*. Náčrt majetkového vývoje pánů a knížat lichtenštejnských v Dolních Rakousích a na Moravě v rámci politických dějin. In: Komlosyová, Andrea – Bůžek, Václav – Svátek, František (edd.): *Kultury na hranici*. Jižní Čechy, Jižní Morava, Waldviertel, Weinviertel. Wien 1995, s. 215–222.

18 Vařeka, Marek: *Lichtenštejnsko*. Praha 2010; Horčík, Václav – Suchánek, Drahomír – Županič, Jan: *Dějiny Lichtenštejnska*. Praha 2011.

19 Juřík, Pavel: *Moravská dominia Liechtensteinů a Dietrichsteinů*. Praha 2009; t ý ž : *Dominia Smiřických a Liechtensteinů v Čechách*. Praha 2012.

potěšení, že se mu snad podařilo prolomit tabuizované téma, a pozitivně hodnotí změnu situace – byly navázány diplomatické styky České republiky s Lichtenštejnským knížectvím. V případě obou těchto publikací jde o reprezentativní, velkoryse pojaté knihy vytištěné barevně na křídovém papíře a disponující nápaditou grafickou úpravou. Obsahují množství fotografií i reprodukcí, které mají zaujmout širší čtenářské publikum.

Z analyzovaných textů je patrné, že dlouho negativizovaná problematika Lichtenštejnů v českých dějinách se v poslední době otevírá a přehodnocuje. Výše zmíněná klíčová témata, která byla dříve hodnocena negativně nebo úplně opomíjena, se dostávají do středu pozornosti historiků. Zejména v otázkách poválečné pozemkové reformy a konfiskací v roce 1945 je patrná snaha objektivně popsat jejich průběh a přiznat nespravedlnosti vůči Lichtenštejnům. Také poměry po Bílé hoře a jejich hlavní aktér Karel I. z Lichtenštejna jsou ve vztahu k starší české historiografii přehodnocovány. Až na výjimky jsou Lichtenštejnové vnímáni pozitivně, je zdůrazňován jejich kladný vztah k moravským územím a je vítáno obnovení vzájemných vztahů Lichtenštejnska a Česka. Publikace Pavla Juříka navíc dokládají i podporu ze strany samotných Lichtenštejnů a snahu přiblížit Lichtenštejny širší veřejnosti

Je tedy možno říci, že diskurz lichtenštejnské problematiky, který je vytvářen českou historiografií posledního desetiletí, je veskrze pozitivní a s ohledem na starší historiografické texty došlo k jeho zřetelnému posunu od záporných ke kladným hodnotám. Je zde snaha uvést lichtenštejnskou problematiku do širšího povědomí, která se odráží i v médiích.

Vytváření paměti: rovina mediální

Zkoumáním historiografické produkce jsme došli k zajímavým zjištěním o proměně vnímání Lichtenštejnů. Změny diskurzů a paradigmat jsou nástroji symbolického boje v akademickém prostoru. Pole české historiografie je poměrně malé a uzavřené, tematika Lichtenštejnů je ale vnímána jako důležitá celospolečensky, a proto rezonuje i v médiích. Ta využívají expertního vědění historiků a jejich zjištění rozšiřují mezi veřejnost, která se nezúčastňuje konferencí a nečte odborné publikace. V médiích se objevují podobné dva obrazy Lichtenštejnů jako v historiografické produkci, žurnalisté je ale používají k otevření jiných témat a k legitimizaci jiných názorů.

Mediální zájem o rod Lichtenštejnů byl asi do doby před čtyřmi lety velmi malý. Z předchozího období bylo nejvíce pozornosti věnováno sporu o obraz *Velká vápenka*. Jeho interpretace byla jasná – v případě zabavení obrazu, který v roce 1991 putoval na výstavu do Kolína nad Rýnem, a letitého soudního sporu jsou Lichtenštejní líčeni negativně a Česká republika jako subjekt, který má nejen legální, ale i morální právo na cenný majetek.

Hlas druhé strany vlastně vůbec nezaznívá.²⁰ To se mění od roku 2009, kdy se velká pozornost věnovala navázání diplomatických vztahů mezi oběma státy. I v tomto případě se připomínala širší historie lichtenštejnského rodu a i v článcích, které se věnují ekonomickým záležitostem (díky diplomatickým vztahům se vyřešil problém dvojího zdanění), je zmíněn historický vývoj od Bílé hory.²¹ V mediální sféře autoři tůhnou ke zjednodušením a myšlenkovým obrátům, k nimž se profesionální historikové neuchylují. (A v tom se už blíží paměti na nejběžnější rovině.)

Osou všech zmínek o Lichtenštejnech nebo Lichtenštejnsku zůstává problém konfiskací, které jsou však vnímány v širším kontextu: od těch pobělohorských, přes první pozemkovou reformu ve dvacátých letech až po situaci po druhé světové válce. Všechny tyto události mají ale stejnou relevanci a spíše než o zasvěcený právní výklad jde o posuzování hodnotové a emocionální. Zmínění majetkových sporů je jakýmsi rituálem ve všech zprávách politických, ekonomických i kulturních, ale plní často funkci dovětku, je to floskule, která dává zprávu do kontextu.

Zmínka o navrácení majetku ale není dnes tak negativní jako před rokem 2009. Důraz je kladen na to, že dnes jsou již vztahy mezi státy korektní, popřípadě že Lichtenštejnové již o návrat nežádají.²² Od roku 2009 se tak prosazuje nový příběh o Lichtenštejnech, který nazýváme v případě historiků rehabilitací. Na rozdíl od předchozího období je také větší pozornost věnována přímo názoru Lichtenštejnů. Jejich obraz se posouvá od jakéhosi zahraničního zla k tradičním panovníkům se vztahem ke svému bývalému majetku – příslušníci rodu poskytují rozhovory do médií a jejich cesty do České republiky získávají pozornost.²³ Média se také obracejí k jiným tématům, jako je mecenášská činnost rodu a vzpomínání na to, jakým způsobem ovlivnili Lichtenštejnové tvář jižní Moravy.²⁴ Není možné si nevšimnout, jakou roli v tomto procesu hrají aktivity česko-lichtenštejnské komise a historického spolku Liechtenstein. Členové těchto organizací jsou citováni jako experti, popřípadě můžeme vidět, že média používají tiskové zprávy a bulletinů jako zdroj informací.

20 D o l e ž a l, Bohumil: *Naše válka s Lichtenštejnem*. CS-magazín, prosinec 2003 [online]. Dostupné z: <http://www.cs-magazin.com/index.php?a=2003121026> [cit. 3. 1. 2014].

21 *Česko a Lichtenštejnsko navázaly po sedmdesáti letech diplomatické vztahy*. EPRAVO.cz, 8. 9. 2009 [online]. Dostupné z: <http://www.epravo.cz/zpravodajstvi/cesko-a-lichtenstejnko-navazaly-po-70-letech-diplomaticke-vztahy-58070.html> [3. 1. 2014].

22 S t r n a d o v á, Tereza: *Jak Lichtenštejnové přetvářeli kraj*. IDNES.cz, 29. 8. 2009 [online]. Dostupné z: http://brno.idnes.cz/jak-lichtenstejnovi-pretvareli-kraj-d5z-/brno-zpravy.aspx?c=A090824_1245695_brno_jag [cit. 3. 1. 2014].

23 K u b o v á, Hana: *Lichtenštejnská princezna navštívila losinský zámek*. Šumperský a jesenický deník, 4. 5. 2012.

24 S t r n a d o v á, Tereza: *Lichtenštejnové „pouštějí“ Lednicko a Valticko*. IDNES.cz, 14. 7. 2009 [online]. Dostupné z: http://brno.idnes.cz/lichtenstejnska-knizata-pousteji-lednicko-i-valticko-px-/brno-zpravy.aspx?c=A090714_180958_brno_dmk [cit. 3. 1. 2014].

Dnešní náhled na kolektivní vzpomínání je takový, že neexistují primárně komunity, které by svoji paměť vytvářely, ale jsou to instituce, kdo vytvářením paměti formuje také její společenství.²⁵ Do roku 2009 prostě chyběly instituce, které by aktivně otevíraly otázku Lichtenštejnů a také zprostředkovaly hlas z druhé strany sporu. Média tak jen kopírovala starší narativy o právoplatném nároku českého národu na vlastnictví šlechtického majetku. Členové česko-lichtenštejnské komise a spolku Liechtenstein vytvářejí na vědecké úrovni nový narativ o rehabilitaci Lichtenštejnů a ten následně proniká i do médií. Na mediální úrovni byl přeměněn do jednoduššího obrazu starostlivé šlechty. Reprodukují se zde tedy symbolický rozpor mezi dvěma interpretacemi lichtenštejnské minulosti, které jsme identifikovali již na úrovni odborníků. Tradiční narativ o cizí šlechtě (který ztělesňuje latentní zdůraznění toho, že Lichtenštejnové dříve chtěli, ale teď už spíše nechtějí vrátit majetek v České republice) je nahrazován novějším pojetím, které se zaměřuje na reevokování vztahu rodu k jižní Moravě a na to, jak současní členové rodu svojí činností na minulost navazují a jaký je jejich vztah k bývalému rodovému sídlu.

Zatímco sociologové zkoumají politiku vzpomínání a způsob, jakým se různé interpretace události prolínají, komunity (jejichž součástí média jsou) požadují spíše definitivní odpovědi, jasné příběhy a interpretace.²⁶ Ve zprávách o založení česko-lichtenštejnské komise i o její činnosti nebo při příležitostech, kdy se mají její členové vyjádřit k aktuálním událostem, je zdůrazňováno, že komise má vyřešit česko-lichtenštejnský spor.²⁷ Například Peter Novick předpokládá, že historie jako věda v moderní společnosti nemůže udržet monopol na interpretaci minulosti, jaký byl spojen s jejím vytvořením v 19. století.²⁸ Zdá se ovšem, že v tomto případě stále existuje důvěra v akademiky a dokonce přetrvává představa o historiografii jako objektivní vědě. Přinejmenším novináři vnímají, že existuje více interpretací minulosti lichtenštejnského rodu, které mají konsekvence pro současný stav, předpokládají ale, že musí existovat jedna z nich, která je pravdivá a která se vyjeví po dalším výzkumu. Musíme také připomenout, že to nejsou až žurnalisté, kdo historiografii připisuje schopnost řešit problémy současnosti. Pavel Juřík v předmluvě své publikace *Dominia Smiřických a Liechtensteinů* explicitně vyjadřuje víru v to, že jeho práce napomohla navázat diplomatické vztahy.²⁹ Roviny expertní a mediální se tedy prolínají,

25 W e r t s c h , J. W.: *Voices*, s. 67.

26 Tamtéž, s. 71.

27 *Česko a Lichtenštejnsko navázaly diplomatické vztahy*. Spornou historii přezkoumá komise. IHNED.cz, 8. 9. 2009 [online]. Dostupné z: <http://zpravy.ihned.cz/politika/c1-38257370-cr-a-lichtenstejnsko-navazaly-diplomaticke-styky-spornou-historii-prezkouma-komise> [cit. 3. 1. 2014].

28 N o v i c k , Peter: *The Noble Dream*. The "Objectivity Question" and the Americal Historical Profession. Princeton 1988, s. 185.

29 J u ř í k , P.: *Dominia Smiřických a Liechtensteinů*, s. 9.

média dosazují do politického kontextu onu rehabilitaci Lichtenštejnů, kterou můžeme sledovat v historiografické produkci.

Produkce paměti: každodennost

Dvě interpretace lichtenštejnského dědictví přecházejí z expertní roviny do roviny mediální. Jak se ale odráží přímo v regionu bývalých lichtenštejnských panství? Rozhodli jsme se výzkum omezit na Lednicko-valtický areál a konkrétní příležitost vánočních trhů. V mediální prezentaci i v obecném povědomí jsou tyto dva zámky spojeny s rodem Lichtenštejnů nejsilněji. Zároveň jsme měli šanci kromě místních potkat i turisty z jiných částí republiky a zjistit, zda existuje mezi těmito skupinami rozdíl. S respondenty jsme se snažili navázat přirozenou konverzaci, kterou jsme směřovali k otázkám týkajícím se Lichtenštejnů (Jak jsou lidmi Lichtenštejnové vnímáni?; Na základě čeho takto formulují svůj názor? apod.). Při dotazování jsme se často zaměřovali na to, co lidé o tomto rodu uchovávají ve své paměti a odkud tuto paměť získávali (zda je produktem textů či autorit, nebo jde o poznatky předávané osobami z jejich blízkého okolí). Náš výzkum poskytuje informace pouze o tom, jak návštěvníci vnímají rod Lichtenštejnů skrze toto místo paměti a jak reflektují události spojené s rodem ve své paměti samotné.

Širší povědomí o rodu projevila při dotazování spíše starší generace, která měla šanci jejich působení v námi předpokládaném místě paměti přímo zažít nebo které bylo povědomí o působení rodu předáváno staršími členy rodiny. Právě a jedině u těchto osob můžeme mluvit o místě paměti v tom významu, v jakém jej pojímá Pierre Nora. Nesetkali jsme se přitom s osobami, které zažily členy rodu před jejich exilem. Ovšem někteří zástupci starší generace reprodukovali autentické zážitky svých starších příbuzných, kteří obvykle pro Lichtenštejny pracovali. Dvě paní ve Valticích si vybavily bývalou komornou, která ještě v padesátých letech žila na zámku, vyprávěla jim o minulosti a symbolizovala pro ně starý svět. Další paní vzpomínala, jak si Lichtenštejnové jezdili pro jejich dědečka, který na zámku pracoval u koní, a to i ve velmi pokročilém věku, a cenili si jeho názorů na vše, co se koní týkalo. Nejedná se samozřejmě o „reálné“ vzpomínky, spíše o útržky znalostí, které se postupem času zjednodušují směrem k jednoduchému, opakovanému příběhu. Je zajímavé, jak tyto vzpomínky zapadají do jakýchsi „pohádkových schémat“, ve kterých je blízkost šlechty něco ceněného. Lidé s přímými a jedinečnými vzpomínkami na Lichtenštejny tvořili jen malou část respondentů, přitom nešlo o autonomní pohled na minulost, ale spíše o střípky, které doplňovaly názory vytvořené z jiných zdrojů. Ve svých interpretacích ani skupina pamětníků nijak nevybočovala z obrazů, které reprodukuje média.

Neodlišovali se také od dalších zástupců starší generace, kteří se ale neoznačili za místní (tento pojem ale nespécifikovali výzkumníci; lidé, kteří se ve Valticích neoznačili za „místní“, byli například z Břeclavi). Lidé často zmiňovali památky nebo zámek jako součást své identity a oceňovali přínos rodu pro rozvoj regionu, přičemž tento pocit nemusel být založen na konkrétních zkušenostech. Usuzujeme, že téma Lichtenštejnů zkrátka rezonuje v lokalitě, místních médiích a akcích a nemusí se nutně vázat na rodinné vzpomínky. Ve většině případů zástupci starší generace vyprávěli příběhy, ve kterých o Lichtenštejnech mluvili jako o „normálních lidech“, kteří dávali práci celému širokému okolí, ke svým podřízeným se chovali slušně a lidem se u nich dobře dařilo – reprodukovali tedy obraz šlechticů jako dobrých správců svých držav.

U respondentů střední generace evidentně není paměť předávána a tito lidé o problematiku nejeví takový zájem. U generace pod padesát let jsme nezachytili žádnou specifickou paměť na Lichtenštejny, což znamená, že buď se historky o předcích, kteří na panských statcích pracovali, už nepředávají, nebo k nim lidé získávají vztah až ve starším věku. Příčinou může být i to, že vztah k regionu, rodinné či místní historii vzniká až ve vyšším věku a že současná střední generace si postupně vytvoří vlastní reflexi lichtenštejnského dědictví. V této kategorii se vyskytlo nejvíce lidí, kteří byli na zámcích jako turisté a nepocházejí z regionu. Objekty jsou pro ně spíše místem odpočinku a přicházejí sem bez větší touhy po historicko-naučném exkurzu. I ti však vyjadřují respekt a úctu k tvůrcům zámků. Pro tento typ respondentů byla hlavním zdrojem informací prohlídka. Ani na jednom z námi navštívených míst nebyl na první pohled nijak výrazně připomínán lichtenštejnský odkaz. Při prohlídce v Lednici padlo jméno Lichtenštejnů pouze jednou. Průvodcovské texty zámky ukazují jen jako doklady umělecko-řemeslného vývoje nebo každodennosti, nikoliv jako svědectví o vývoji konkrétního území.

Pro mnoho lidí byla otázka na jejich vztah k bývalým lichtenštejnským panstvím příliš odtažitá a odkazovali nás na místní autority, kterými v obci byli starosta, redaktorka *Břeclavského deníku* a učitelka v místní škole. I na lokální úrovni tedy platí, že není automatické o otázkách paměti přemýšlet, že řešení se deleguje na experty a expertní a lokální rovina se prolínají. Jak učitelka, tak redaktorka *Břeclavského deníku* byly brány jako místní a známé osobnosti, zároveň ale reprezentují rovinu mediální a expertní – učitelka je zástupkyní státu, který určuje interpretaci minulosti a rámce vzpomínání.

V podstatě nás překvapilo, jak byly vzpomínky na Lichtenštejny ve všech generacích i profesních uskupeních pozitivní. Lidé v zásadě reprodukovali obraz dobře hospodařící šlechty a rozkvětu, který za jejich vlády panství zažívala. Ten odpovídá nejnovějším výzkumným trendům, které, jak jsme popsali výše, přebírají média. Nechceme však tvrdit, že by lidé na lokální úrovni jen přebírali obrazy mediální. Obě roviny vzpomínání

si v současné době odpovídají, reagují tedy na sociální potřebu určitého příběhu, ovšem nelze jednoznačně určit, kde se tento příběh vytváří. Lokální experti, na které se lidé odvolávali, představují prolínání různých rovin – učitelka nám sdělila, že se snaží pěstovat lokální vědomí i vědění ve smyslu pozitivního ocenění lichtenštejnského dědictví, a *Břeclavský deník* uveřejnil sérii článků o lichtenštejnských stopách v regionu. Nevíme jen, jestli tato aktivita vychází ze zakořenění v lokalitě, která vnímá Lichtenštejny pozitivně, nebo jde o přebírání této interpretace z celostátních médií a vyšší expertní úrovně.

Tématem, které spojuje lokální a mediální úroveň, je případná restituace majetku, z čehož je patrné, že je tato otázka živá a důležitá. Respondenti je přirozeně zmínili, když jsme je vyzvali k tomu, aby uvedli asociace se slovem „Lichtenštejnové“. Mezi vztahem k regionu, jeho minulostí a aktuální otázkou majetku nedělali ve svých výpovědích opět žádný rozdíl. Můžeme říct, že k jeho navrácení se lidé vyjadřovali pozitivně, a to napříč generacemi. Zdůvodňují to tím, že by se na zámek vrátil život a pravděpodobně by do jeho udržování mohly plynout vyšší investice. Podle jejich názoru by Lichtenštejnové po finanční stránce zámku pomohli více než stát. Na druhou stranu existují značné obavy z uzavření zámku veřejnosti, takže si respondenti často kladou podmínku, aby byl zpřístupněn i po jeho navrácení. Samozřejmě se objevoval i menšinový názor, že majetek by se vracet neměl. Ten se opíral o kladné hodnocení komunistického režimu, který zámky zpřístupnil lidem.

Opět se zde prolínají obě interpretace příběhu Lichtenštejnů, ale i šlechty obecně. Na jedné straně právoplatné vlastnictví státu, které je demokratické, ale i názor, že stát v této roli selhal a šlechta byla lepším správcem tohoto majetku.

Tím se otvírá i širší interpretace závěrů našeho terénního výzkumu. Pro naše respondenty bylo zamyšlení nad historií rodu v daném regionu i příležitostí vyjádřit se k současné politické situaci. Oni sami interpretovali minulost ve velmi širokém kontextu – v podstatě vnímali historii Lichtenštejnů jako součást celého příběhu českých zemí až do současnosti, která ovlivňuje jejich životy. V zásadě tak potvrzují sociologické teorie kolektivní paměti, které zmiňujeme v úvodu a které zkoumají paměť jako způsob vztahování se k přítomnosti, ale vyvracejí i obavy, že lidi dnes minulost nezajímá a že si její dopady neuvědomují. Respondenti většinou kladli obraz panování Lichtenštejnů, kteří se starali o rozkvět regionu, do kontrastu s dnešní situací. Minulost v jejich interpretaci byla prostředkem ke kritice přítomnosti. Vznášeli výtky ke kapitalistickému uspořádání společnosti, ale zároveň užívali jeho myšlenku „Co bylo ukradeno, mělo by se vrátit“, kterou často zmiňovali. Kladli současnost do opozice k idealizované vizi šlechty, která s rozvahou spravuje a zvelebuje svá dominia.

Na druhou stranu se pořád objevovala i interpretace minulosti, do které byli socializováni – šlechta by zavřela zámky, které jsou teď všech. Často se prolínal obdiv ke komunistické minulosti s idealizovanou minulostí panství Lichtenštejnů – kolektivní paměť totiž nemusí mít logiku, může přesně tyto rozpory obsahovat, protože oba argumenty se momentálně hodí k vyjádření současného názoru.

Závěr

Pokusili jsme se nastínit současnou dynamiku vzpomínání na Lichtenštejny a zodpovědět otázky týkající se toho, v jakých souvislostech je paměť aktivována, na jaká témata je napojena a jak je užívána. Soustředili jsme se především na způsob, jakým je historie rodu interpretována na různých sociálních úrovních. Není možné zkoumat vytváření paměti jako záležitost centralizovanou a expertní ani uvažovat o jakýchsi autonomních lokálních zdrojích paměti. Tyto úrovně sdílí rámce vzpomínání, interpretace se mezi nimi pohybují, ale každá skupina je zasazuje do jiných kontextů a aktivně do nich inkorporuje sdělení, které vyhovuje jejím potřebám. Ukazuje se, že téma minulosti Lichtenštejnů v dnešní České republice je aktuální a je vnímáno jako konfliktní – především ve spojitosti s otázkou navrácení majetku (tato otázka je ovšem zasazena do kontextu více než sedmisetletého působení rodu na Moravě).

Otázka majetkových přesunů je vysvětlována dvěma různými narativy, které se v různých formách objevují ve všech sociálních sférách. Tradičnější, řekněme nacionálněji rétorika zdůrazňuje legitimnost užívání majetku „národem“ a negativní rysy Lichtenštejnů. Na vzestupu je ale spíše nostalgický obraz rodu, pod jehož správou region vzkvétá a který je mecenášem umění a kultury. Vidíme, že tato reinterpretační je rozpracována na úrovni odborné a že historikové jsou stále vnímáni jako autorita, která má vynášet soudy o minulosti. Jejich názory tedy přebírají média. A teprve v této sféře je do tématu vnášena otázka navrácení majetku. Nicméně až na úrovni lokální je paměť opravdu tvořivá a vzpomínky na Lichtenštejny jsou zasazovány do mnohem širšího kontextu celého narativu českých dějin. Pozitivní interpretace lichtenštejnského příběhu rezonuje na lokální úrovni se vzpomínkami místních i s jejich současným životním pocitem, který chtějí vyjádřit.

Pro nás výzkumníky bylo překvapením, jak pozitivně se vyjadřují lidé z regionu o stopách rodu a o otázce navrácení majetku a jak se změnil za posledních několik let přístup médií a způsob informování o této rodině. Ve stejné době probíhala volba prezidenta České republiky a ukázala, jak citlivá je dodnes otázka jakéhokoliv prolomení takzvaných Benešových

dekretů a jak snadno lze využít k politickým cílům tradiční narativ o cizí šlechtě.

Naše myšlenka by se musela ověřit ve srovnávacím výzkumu, ale navrhuje hypotézu, že vzpomínání na Lichtenštejny je v současnosti anomálií. Pozitivní obraz je zajištěn především tím, že vznikly organizace, které jej šíří a které jediné jsou schopné poskytnout médiím expertízu. Svou roli hraje i specifický vztah, který se podařilo současným členům rodu navázat s regionem. Jejich návštěvy dnes představují pokračování paměti rodu a jejich tvrzení, že je zajímají „jejich majetky“, není nijak zpochybňováno. Naopak je ještě podporováno lokálními médii a zdá se, že i přijímáno obyvateli.

Die Formierung des Bildes des Hauses Liechtenstein: der aktuelle Erinnerungsdiskurs über die Liechtenstein in Tschechien

Im nachfolgenden Text wollen wir uns bemühen, die spezifischen sozialen Felder zu skizzieren, auf denen in der Tschechischen Republik die Diskussion über die Rolle des Hauses Liechtenstein nicht allein in der Geschichte, sondern zugleich auch in der Gegenwart stattfindet. Im Einklang mit den Theorien der Erinnerung gehen wir nicht davon aus, dass der Terminus „Erinnerung“ ein objektives Abbild der Vergangenheit beschreibt, sondern dass es sich um einen Prozess der permanenten Auseinandersetzung mit der Vergangenheit handelt, und dabei Gedächtnis und Erinnerung aus unserer Sicht vornehmlich das Beziehungsgeflecht mit der Gegenwart verdeutlichen. Es liegen voneinander abweichende Interpretationen der liechtensteinischen Geschichte in der Tschechischen Republik vor, die in unterschiedlichen Milieus aufeinander treffen – in wissenschaftlichen Magazinen, Medien, im Diskurs auf der Straße. Im Rahmen unserer Untersuchung haben wir versucht sämtliche relevanten Milieus darzustellen, in denen in irgendeiner Form die Erinnerung an die Liechtenstein eine Rolle spielt (d. h. sich irgendwie die Erinnerung an die Vergangenheit mit diesem Adelsgeschlecht verbindet).

Der Beitrag hat hier den Versuch unternommen, die gegenwärtige Dynamik der Erinnerung an die Liechtenstein zu skizzieren – in welchen Zusammenhängen das Gedächtnis aktiviert wird, an welche Themen es anknüpft und wie diese benutzt werden. Wir haben uns vornehmlich auf aktive Formen konzentriert, mit denen die Geschichte des Adelsgeschlechts auf verschiedenen sozialen Ebenen interpretiert wird. Weder ist es hier möglich die Formung des Gedächtnisses als zentralisierte Angelegenheit von Experten zu hinterfragen, noch erscheint es möglich über – wie auch immer geartete – autonome lokale Quellen des Gedächtnisses Erwägungen anzustellen. Diese Ebenen teilen den Rahmen der Erinnerung, die Interpretationen bewegen sich zwischen diesen, doch jede Gruppe stellt sie in andere Kontexte und inkorporiert aktiv die Nachricht, die ihren Bedürfnissen entgegenkommt. Es zeigt sich, dass das Thema der Vergangenheit des Hauses Liechtenstein in der heutigen Tschechischen Republik aktuell ist und als Konflikt verstanden wird – vornehmlich in Verbindung mit der Frage der Rückgabe von Besitz (diese Frage wird freilich in den Kontext des mehr als 700jährigen Wirkens des Hauses Liechtenstein in Mähren eingeordnet). Die Frage der Besitzverschiebungen wird durch zwei unterschiedliche Narrative erläutert, die in verschiedenen Formen in allen sozialen Sphären auftauchen. Die traditionellere, sagen wir: nationalistischere Rhetorik betont die Legitimität der Benutzung des Eigentums durch das „Volk“ und hebt die negative Eigenschaften des Hauses Liechtenstein hervor. Im Vormarsch

ist allerdings das nostalgische Bild des Adelsgeschlechts, unter dessen Verwaltung die Region eine Blüte erlebte, wobei die Fürstenfamilie als Mäzen der Kunst und Kultur agierte. Wir sehen, dass diese Re-Interpretation auf fachwissenschaftlichem Niveau ausgearbeitet wurde und dass die Historiker auch weiterhin als Autoritäten angesehen werden, die Urteile über die Vergangenheit fällen sollen. Ihre Auffassungen werden dann von den Medien übernommen. Und erst in dieser Sphäre wird die Frage der Rückübertragung des Besitzes in das Thema integriert. Dessen ungeachtet erweist sich erst auf lokaler Ebene das Gedächtnis als wirklich schöpferisch und die Erinnerungen an die Liechtenstein werden in einen viel breiteren Kontext des gesamten Narrativs der tschechischen Geschichte eingeordnet. Die positive Interpretation der Geschichte des Hauses Liechtenstein rätioniert auf lokaler Ebene mit den Erinnerungen lokaler Personen sowie mit deren aktuellem Lebensgefühl, das sie zum Ausdruck bringen wollen.

ČASOPIS MATICE MORAVSKÉ
Supplementum 6/2013

Vydala Matice moravská
K vydání připravili Tomáš Knoz a Peter Geiger
Vedoucí redaktor Jiří Malíř

Zástupce vedoucího redaktora Libor Jan
Výkonný redaktor Pavel Pumpr

Technický a jazykový redaktor supplementa Jan Dvořák

Překlady: Jiří Knap (z němčiny), Tomáš Knoz (z němčiny), Thomas Krzenck
(do němčiny), Pavel Mašarák (z němčiny), Petra Melicharová (do angličtiny),
Petra Sojková (z němčiny)

Adresa redakce: 602 00 Brno, A. Nováka 1, Česká republika
e-mail: matice@phil.muni.cz

Vytisklo: Reprocentrum, a. s., Blansko
© Matice moravská, Brno 2013

ISSN 0323-052X
ISBN 978-80-87709-04-7